

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Musa ÇETİN

ABDÜRREZZÂK VE HADİSÇİLİĞİ

DOKTORA TEZİ

Tez Yöneticisi:
Doç. Dr. İbrahim BAYRAKTAR

T94111

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ERZURUM-2000

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalının Hadîs Bilim Dalında jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. İbrahim BAYRAKTAR

Danışman / jüri

Prof. Dr. İbrahim CANAN

Jüri

Yar. Doç. Dr. Tevhit BAKAN

Jüri

Yukarıdaki imzalar, adı geçen öğretim üyelerine aittir. .../.../.....

Prof. Dr. Bilge SEYİDOĞLU

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1
KAYNAKLAR.....	1
HADİS EDEBİYATI VE MUSANNEFLER.....	4
A. HADİS EDEBİYATI VE TARİHÇESİ.....	4
1. Tanımı.....	4
2. Hadîs Edebiyatının Doğuşu.....	5
3. Tarihçesi.....	8
a. Hıfz ve Kitâbet.....	8
b. Tedvîn.....	10
c. Tasnîf.....	13
B. HADİS EDEBİYATINDA MUSANNEFLER.....	15
1. Hadîslerin Tasnîf Sistemleri.....	15
a. Ale'r-ricâl Tasnif (Şahıslar Esas Alınarak Yapılan Tasnîf).....	15
b. Ale'l-ebvâb Tasnif (Konular Esas Alınarak Yapılan Tasnif).....	16
2. Musannef Edebiyatı.....	17
a. Musannef'in Tanımı.....	17
b. Ortaya çıkışı.....	18
c. İlk Musannefler Ve Genel Özellikleri.....	19
BİRİNCİ BÖLÜM.....	22
ABDÜRREZZÂK'IN MUHİTİ VE HAYATI.....	22
1.1. YETİŞTİĞİ ÇEVRE.....	22
1.1.1. Tarihte Yemen (Yemen'in Kısa Tarihi).....	22
1.1.2. Abdürrezzâk'ın Yaşadığı Dönem.....	23
1.1.2.1. Siyasî ve Kültürel Durum.....	23
1.1.2.2. İlmî Durum.....	25

1.1.3.Yemen’de Hadîs İlmî.....	26
1.1.3.1.Abdürrezzâk’tan Önce Hadîs İlmî:.....	26
1.1.3.2.Abdürrezzâk Zamanında Hadîs İlmî.....	29
1.2. HAYATI ve ŞAHSİYETİ	41
1.2.1. İsmi, Künyesi, Nesebi ve Nisbesi.....	41
1.2.2. Doğumu ve Aile Çevresi.....	41
1.2.3.İlk Tahsili ve İlmî Seyahatleri.....	42
1.2.4. Hocaları.....	43
1.2.5. Talebeleri	53
1.2.6.Eserleri.....	60
1.2.7. İlmî Kişiliği.....	62
1.2.8.Hadîs İlmindeki Yeri.....	63
1.2.9. Sikalığı (Güvenilirliği).....	64
1.2.10.Sahâbelerle İlgili Genel Görüşleri.....	65
1.2.11.Abdürezzâk’ın Hulefâ-i Râşidîn ve Muâviye İle İlgili Görüşleri.....	66
1.2.12.Mezhebi ve Fıkhî Görüşleri.....	67
1.2.13.Siyasî Görüşleri.....	69
1.2.14.Abdürrezzâk ve Şiîlik.....	69
1.2.15. İhtilatı ve Telkini Kabul Edişi	72
1.2.16.Hakkında Yapılan Diğer Tenkitler.....	74
1.2.17.Vefatı.....	76
İKİNCİ BÖLÜM.....	77
KİTÂBU’L –MUSANNEF.....	77
2.1.Te’lif Târihi	77
2.2. İsmi.....	77
2.3.Genel Vasıfları.....	78

2.4. Tertib Ve Özellikleri.....	80
2.4.1. Bâblara Ayırmanın Önemi	80
2.4.2.el-Musannef'te Kitâb ve Bâblar.....	81
2.4.2.1.Kitâb (Ana Bölüm) İsimleri.....	81
2.4.2.2. Tercemeler (Bâb/Alt Bölüm Başlıkları).....	84
2.4.2.2.1.Açık Tercemeler.....	86
2.4.2.2.2. İstifhamlı ve Kapalı Tercemeler.....	89
2.4.2.2.3. Birleştirilmiş Tercemeler.....	92
2.4.3.1.Bâblarda Hadîs Yoğunluğu.....	94
2.4.3.2.Hadîslerin Uzunluğu Kısalığı.....	94
2.4.3.3.Bâb Hadîslerinin (Merfû', Mevkûf ve Maktû' Yönünden) Tertibi ve Miktarları.....	95
2.4.3.4.Bâblar Arasındaki Münâsebet.....	98
2.4.3.5.Bâb İle Hadîsler Arasındaki Münâsebet.....	101
2.4.4.el-Musannef'te İsnâd.....	101
2.4.4.1.Sened, İsnâd ve Hadîs İlmindeki Yeri.....	101
2.4.4.2.Âli İsnâd , Nâzil İsnâd ve Asahhu'l-Esânîd.....	102
2.4.4.3.el-Musannef'te İsnâd Şekilleri.....	109
2.4.4.3.1.Hadîs'in Farklı Senetlerinin Bir Arada Toplanması.....	109
2.4.4.3.2.Senet Değiştirme.....	113
2.4.4.3.3.Bir Hadîsin Mûteaddit Senetlerle Rivâyet Edilmesi.....	115
2.4.4.4.Râvi İsimlerinde Kısaltmalar,Açıklamalar, Şek Ve Mûphemler.....	115
2.4.4.4.1.Râvi İsimlerinde Kısaltmalar.....	115
2.4.4.4.2.Râvi İsimlerinde Açıklamalar.....	116
2.4.4.4.3.Râviler Hakkında Şüpheyeye Düşülmesi.....	118
2.4.4.4.4. Mûphem Râviler.....	120

2.4.5. el-Musannef'te Hadîslerin Tahammül ve Edâ Şekilleri.....	121
2.4.6.el-Musannef'te Açıklamalar.....	124
2.4.7.el-Musannef'te Tekrarlar.....	128
2.4.8.el-Musannef'te İhtisar.....	135
2.4.9.el-Musannef'te Telfik.....	137
2.4.10.el-Musannef'te Takti'ler.....	137
2.4.11.el-Musannef'te Tâlikler	139
2.4.12. el-Musannef'te Fıkhu'l-Hadîs	139
2.4.13. el-Musannef'te Âyetler.....	145
2.4.14.el-Musannef'te Sahifeler.....	155
2.4.15.el-Musannef'te Şiir.....	157
2.4.16.el-Musannef'te Nâsih ve Mensûh.....	161
2.4.17.el-Musannef'te Teâruz.....	162
2.4.18. el-Musannef'te Mânâ İle Rivâyet.....	164
2.4.19.el-Musannef'te Sened Tenkidi.....	165
2.4.20.el-Musannef'te Metin Tenkidi.....	167
2.5.el-MUSANNEF'İN HADÎSLERİ.....	170
2.6. el-MUSANNEF'İN KAYNAKLARI VE KULLANIŞ ÖZELLİKLERİ.....	175
27. el-MUSANNEF'İN HADÎS EDEBİYATINDAKİ YERİ (ETKİLERİ).....	178
2.8. el-MUSANNEF'İN SIHHAT YÖNÜNDEN DEĞERİ.....	183
2.9. el-MUSANNEF'İN RÂVİLERİ VE RİVÂYETİ.....	186
2.10. el-MUSANNEF'İN YAZMA VE MATBU' NÜSHALARI.....	189
2.11.el-MUSANNEF VE MÜELLİFİ ÜZERİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	191
SONUÇ.....	194
E K L E R.....	197
ABDÜRREZZÂK'IN HOCALARINA VE HOCALARININ RİVÂYET SAYILARINA AİT LİSTE	198

KİTÂBU'T-TAHÂRÂ, KİTÂBU'L-HAYZ VE KİTÂBU'S-SALÂTTAKİ MERFÛ', MEVKÛF VE MAKTÛ' HADÎSLERİN DAĞILIM LİSTESİ	210
MERFÛ', MEVKÛF VE MAKTÛ' HADÎSLERİN, BÂBLARA GÖRE DAĞILIMINI GÖSTEREN LİSTE.....	230
RASÛLULLAH (S.A.S.) 'A VE BAZI SAHABELERE AİT KİTÂB VE SAHİFE ÖRNEKLERİ.....	246
BİBLİYOGRAFYA.....	255
FİHRİST.....	267
LÛGATÇE.....	275
ÖZGEÇMİŞ	288

ÖZET

DOKTORA TEZİ

ABDÜRREZZÂK VE HADİSÇİLİĞİ

Musa ÇETİN

Danışman: Doç.Dr. İbrahim BAYRAKTAR

Erzurum – 2000 – Sayfa: 288+IX

Jüri: Doç. Dr. İbrahim BAYRAKTAR

.....

.....

Bu tezin konusu, meşhur hadîs âlimi Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî ve Hadîsçiliği'dir. Hicrî 126/744 ve 211/827 yılları arasında yaşamış olan Abdurrezzâk'ın dönemi, Emevîler'in son dönem halîfesi Mervân b. Muhammed ve Abbâsiler'in ilk dönem halîfelerinden Saffâh, Mansur, Mehdî, Hâdî, Hârûn Reşid, Emin ve Me'mun'un hilâfetleri dönemine rastlamaktadır. Abdürrezzâk, Sahâbeden bir çoğunun gelip yerleştiği, Rasûlullah (s. a. s.)'ın sünnetini taşıdığı, Yemen bölgesinde yetişen büyük muhaddislerdendir. Aynı zamanda müfessir de olan Abdurrezzâk, başta hadîs olmak üzere İslâmî ilimlerin çeşitli dallarında eserler kaleme almıştır. Onun en önemli eseri günümüze kadar gelen el-Musannef'idir. Konulara göre tertip edilmiş olan eser, dört bine yakını merfû' olmak üzere ondokuzbin civarında hadîs ihtiva etmektedir. Özellikle İmam Müslim, Tirmizî ve Nesâî'ye olan etkisi dikkat çekmektedir.

Araştırma, bir giriş ve bundan ayrı iki bölümden oluşmuştur. Girişte, kullanılan kaynaklar ve konu ile ilgili daha önce yapılan araştırmalar tanıtılmış, konunun tarihteki yeri belirlenmiştir. Bölümlerden birincisi Abdürrezzâk'a, ikincisi Musannef'e ayrılmıştır. Bölümlerden birincisi'nde Abdürrezzâk'ın hayatı, hocaları, öğrencileri, eserleri, ilmî kişiliği, itikâdî, fikhî ve siyâsî görüşleri ile etkileri tesbit edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise, hadîs edebiyatında musannefler hakkında kısa bilgiler verilir, Abdürrezzâk'ın Musannef'inin bunlar arasındaki yeri belirlenmiştir. Daha sonra da Musannef'in zamanımıza ulaşması sözkonusu edilip muhtevası hakkında geniş bilgi verilmiştir.

Sonuçta ise önemli değerlendirmeler özet olarak sunulmuştur.

ABSTRACT

DOCTORATE THESIS

ABD AL-RAZZÂQ AND HIS TRADITION METHOD

Musa ÇETİN

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. İbrahim BAYRAKTAR

Erzurum – 2000 – Pages: 288+IX

Jüry: Assoc. Prof. Dr. İbrahim BAYRAKTAR

.....

.....

The Main subject of this thesis is the famous traditionist Abd al-Razzâq b. Hammâm al-San'ânî and his tradition method his lived between 126/744 and 211/827. These years met with the reigns of Mervan b. Muhammed, Saffâh, Mansur, Mehdi, Hâdî, Hârûn Reşid, Emin and Me'mun Who were the khalifets of the and periots of Emevî and first periots of Abbâsîd. Abd al-Razzâq was one of famous traditionists who hat growet up in Yemen which were important scientific centers and who a lot of friends of the Prophet had settlet down and carried the tradition of the Prophet. At the same time he was an interpreter of the Qur'an and wrote many books on islamic sciences, especially on hadîs, that is the tradition of the Prophet Muhammed.

His the most important and famous book is the Musannef. Its many manusecript copies have reachet to these days. This book has approximately 19.000 traditions, of thats for thousand were merfû' traditions. All traditions in the book are arranged in their themes. The book has been effective on the later periods in methot and narrative. Especially it's effects on İmam Muslim and Tirmizi and Nesaî was much more than others.

The study consists of an introduction and two chapters. The introduction surveys the sources which were used in the thesis, introduces the studies which were formerly.

Made on the same subject and determines the topic in the history. The chapter one is devoted to Abd al-Razzâq, the Chapter Two to al – Musannef.

The Chapter One tries to investigate the life of Abd al-Razzâq his teachers and students, his works and his personality as a scholar; his theological, juridical and polidical ideas and their effects. This chapter has fount out some new and significant information his teachers, works and ideas.

The Chapter Two firstly gives a short information about the Musannef's in tradition literature and then determines. Abd al-Razzâq's al-Musannef's amongh them. Secontly, it makes some remark about how al-Musannef reached us and gives a detailed examination of it's contents.

In the Conclusion, some important determination are presidant.

ÖNSÖZ

Kur'ân'dan sonra İslâm'ın ikinci derecede en önemli kaynağı hadîstir. İslâm'ın ilk talebeleri olan sahâbeler büyük bir titizlikle hadîsleri öğrenmiş ve kendilerinden sonra gelen nesillere de öğretmişlerdir.

Bu büyük insanlar, Nebvî Sünneti korumak için İslâm'ın ilk yıllarından itibaren hadîsleri hafıza gücü yanında yazı ile de tespit etmişlerdir. Daha sonra o altın neslin ikinci halkasını teşkil eden tâbiîn, etbâu't-tâbiîn ve daha sonra gelen muhaddisler, hadîs edebiyatının teşekkülü yolunda çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Özellikle kendisinden önceki kaynakları toplayıp fikhî konularına göre tasnîf eden, kendisinden sonraki eserlere de büyük ölçüde kaynak olan musannef eserler, bu hummalı çalışmanın en güzel örnekleridir.

Muhtevasında, Rasûlullah (s. a. s.)'a ait mektuplar sahâbeye ait sahife ve kitaplar bulundurmakla birlikte, Kütüb-i Sitte ve diğer birçok müellefâta kaynaklık eden Abdurrezzâk'ın Musannef'i ve diğer eserleri, ilk yazılı kaynaklarından olması hasebi ile dikkatimizi çekti. Bu önemli hususu müteaddit defalar dile getiren değerli hocam İbrahim Bayraktar Bey'in de teşvik ve tavsiyeleri ile "Abdurrezzâk ve Hadîşçiliği"ni tez konusu olarak seçtik. Araştırmamız giriş, iki bölüm ve ek kısımdan oluşmaktadır.

Giriş kısmında konunun önemi, kaynaklar, hadîs edebiyatının tanımı ve safhaları, ilk musannefler ve genel özellikleri hakkında bilgi verilmeye çalışıldı.

Birinci bölüm Abdurrezzâk'a tahsis edildi. Onun hayatı, aile çevresi, yaşadığı siyasi ve kültürel muhit, itikâdî, amelî ve siyasî görüşleri hakkında bilgi verildi.

İkinci bölüm Musannef'e ayrıldı. Musannef'in tertibi, genel özellikleri, sıhhat yönünden değeri, râvileri ve isnâdı, hadîslerin sıhhat yönü, etkileri ve kaynakları araştırıldı. Bu bölümdeki bilgiler, Habîburrahman el-A'zamî tahkiki ile neşredilen matbû Musannef'e göre verilmiştir.

Abdurrezzâk'ın hadîşçiliği ile ilgili Musannef'inin dışındaki diğer müellefâtaki bilgileri de – az da olsa - araştırmayı hedeflediğimizden tezimizin adını daha umûmi bir ifade ile "Abdurrezzâk ve Hadîşçiliği" olarak belirledik. Bu konuda Musannef'i esas alıp elde ettiğimiz bilgileri tezimizde belli bir bütünlük içinde işledik.

Çalışmamız esnasında bize hoşgörü ile yardımcı olup, uyarıları ile tezin oluşmasında önemli katkıları bulunan değerli danışman hocam Doç.Dr. İbrahim BAYRAKTAR'a en samimi teşekkürlerimi sunarım. Araştırmam boyunca fikirlerinden yararlandığım Yar. Doç. Dr. Tevhit Bakan, Yar. Doç. Dr. Nihat Yatkın, Arş. Gör. Ahmet Çolak ve tezin bilgisayar ile yazılması esnasında yardımcı olan oğlum Halil İbrahim Çetin'e şükranlarımı sunmayı görev addederim.

Gayret bizden muvaffakiyet Allah'tandır.

ERZURUM-2000

Musa ÇETİN

KISALTMALAR

a.y.:	Aynı yer
A.g.e.:	Adı geçen eser
AÜİF:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜSBE:	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
b. :	İbn
bkz.:	Bakınız
bnt.:	Binti
çev.:	Çeviren
DİA.:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB.:	Diyanet İşleri Başkanlığı
H.z.:	Hazreti
İÜEF.:	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Krş.:	Karşılaştırınız
Muk.:	Mukaddime
MÜİF.:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
MÜİFV.:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Neşr.:	Neşreden
ö.:	Ölüm tarihi
r.a.:	Radiyallahu anh
s.:	Sayfa
s.a.s.:	Sallallâhu aleyhi ve sellem
thk.:	tahkik eden
TDV.:	Türkiye Diyânet Vakfı
tre.:	Tercüme eden
ts.:	tarihisiz
v.:	varak
vb.:	ve benzeri
vd.:	ve devamı
y.y.:	Yüzyıl
Yay.:	Yayınları
yy.:	Basım yeri yok

GİRİŞ

KAYNAKLAR

Araştırmalarımızda başvurduğumuz ve yararlandığımız bazı kaynaklardan ve bu kaynakları nasıl ele aldığımızdan, nasıl değerlendirdiğimizden söz edeceğiz. Bundan maksadımız, hadîs edebiyatı içinde ilk dönemlerden başlayarak günümüze kadar Abdürrezzâk ve hadîşçiliği hakkında neler yazılmış? Yazılanlar nasıl yorumlanmış, şahsiyeti ve ilmî kişiliği ile ilgili mevcut bilgiler nelerdir ? şeklindeki sorulara doğru cevap bulup hadîs ilmi ve hadîse ait usûl bilgileri başta olmak üzere kendi asrının sosyolojik, kültürel, siyasi, ekonomik ve sosyo-ekonomik yönlerini dile getiren ansiklopedik bir hüviyeti haiz olan Musannef'inden ve diğer kaynaklardaki hadîs ile ilgili bilgilerinden istifadeyi azami dereceye çıkarmaktır. Yoksa tezimizde yararlandığımız bütün eserlerin bibliyografyasını sunmak değildir.

Bu vesile ile özellikle ilk dönem tabakat kitaplarına müracaat ettik. Abdürrezzâk'ın hayatı, ilmî kişiliği, sikalı (güvenilirliği) ve hadîşçiliğini ortaya koyan Musannef'i hakkında yapılan müsbet ve menfi tenkitleri tesbit ettik. Bu bilgileri bâzan tırnak içinde, bâzan da yorumlarımızla objektif bir şekilde değerlendirmeye çalıştık. Aynı kaynaklardan, Abdürrezzâk'ın yetişmesine vesile olan şeyhlerinin ve insanlık tarihine ışık tutan, özellikle *Kütüb-i Sitte* müellifleri ile kendi arasında köprülük görevi gören yüzlerce talebesinin hayatlarına bakma imkanı bulduk. Ayrıca, müellifin diğer eserleri hakkında da önemli bilgiler elde ettik.

İbn Sa'd (230/845) ve İbn Hayyât (240/854)'ın Tabakâtı, Ahmed b. Hanbel (241/855)'in Müsned'i ve İlel'i, Buhârî (256/869)'nin Tarihu'l-Kebîr'i öncelikle baktığımız eserler arasındadır. Bu müellifler Abdürrezzâk'a yakın bir dönemde yaşamış, hatta bir kısmı onunla görüşüp bilgi alışverişinde bile bulunmuştur. Bu müelliflerin eserlerinde Abdürrezzâk'ın biyografisi ve ilmî yönü ile ilgili bilgiler verilmektedir. Ahmed b. Hanbel ise, hocası Abdürrezzâk'ın hadîs

ilmindeki yerine ve usûle dair bilgilerine geniş yer vermekte, ve onun bu sahada otorite olduğunu belirtmektedir.

Abdürrezzâk ve Musannefî hakkında Mizzî (742/1341), Tehzibu'l-Kemâl'de, Onun muasırı olan Zehebî (748/1347) ise, Siyer'i başta olmak üzere diğer bazı eserlerinde Abdürrezzâk'tan bahsetmekte, Musannefî ile ilgili geniş bilgiler vermektedir. Zehebî, diğer müelliflerden farklı olarak eserlerinde yorum yapmakta, yapılan tenkitleri değerlendirmekte, özellikle Abdürrezzâk'a yöneltilen bazı ithamların haksızlığına deyinerek gerekli cevapları vermektedir .

Daha sonra yazılan İbnu'l-İmâd (1089/1679)'ın Şezerât'ı, Ziriklî'nin A'lâm'ı ve İbn Hacer (852/1148)'in çeşitli eserleri, Abdürrezzâk ve eserlerinden bahsetmekte ve bu bilgilerin çoğunu yorumsuz olarak sunmaktadırlar.

Ayrıca İclî (261/875) ve İbn Hibban (354/965) Sikâtlarında Abdürrezzâk'ın teşeyyuundan bahsetmekle birlikte onu sika olarak addetmekte, İbn Kuteybe (276/889) Maârif'inde ve Ukaylî (323/935) Duafâ'sında, Abdürrezzâk'ı şîi listesinde zikretmektedir. O dönemde es-Sevrî başta olmak üzere pekçok muhaddisin mâruz kaldığı bu ithamdan maalesef Abdürrezzâk da nasibini almıştır.

Bu konu ile ilgili olarak bazı şîi kaynakları inceledik. Kummi (274/887)'nin Ricâli'nde Abdürrezzâk'ın tercemesi olmadığı gibi Tûsî (460/1067)'nin Fihrist'inde de Abdürrezzâk ile ilgili bilgiye raslamadık. Necâşî (450/1058) de eserinde Abdürrezzâk'tan bahsetmekte, ancak onu şîi olarak göstermemekte, Hûî ise Mu'cem'inde Abdürrezzâk'ı dayanaksız delillerle şîi göstermeye çalışmaktadır. Hûî'nin iddialarını tezimizin gerekli bölümlerinde ele aldık ve izah ettik.

Mevzuât kitaplarından da İbnu'l-Cevzî (597/1201)'nin Mevzuât'ını, İbn Arrâk (963/1556)'ın Tenzîhu's-Şeria'sını, Aliyyu'l-Kârî'nin Esrârü'l-Merfuâ'sını, Suyûtî (911/1505)'nin el-Leâli'l-Masnûa'sını, Şevkânî (1250/1834)'nin el-Fevâidu'l-Mecmûa'sını, Zerkeşî (794/1392)'nin Tezkire'sini, Aclûnî (1162/1748)'nin Keşfu'l-

Hafâ'sını inceledik. Abdürrezzâk ile ilgili fazla bilgi bulanadık. Tesbit edebildiklerimizi tezimizin gerekli yerlerinde belirttik. Ayrıca İbnu'n-Nedîm (385/995)'in Fihrist'ine, Kâtip Çelebi (1067/1657)'nin Keşfü'z-Zünûn'ununa, Dehlevî (1239/1824)'nin, Huccetullâhi'l-Bâliğa'sına, Kettânî (1345/1926) 'nin er-Risâletu'l-Mustatrafе'sine baktık. Tesbit ettiğimiz bilgileri değerlendirdik .

Bunlarla birlikte günümüzde yazılan bazı eserlere, müsteşriklerin müellifimiz ile ilgili yazdıkları biyografik mahiyetli ve müstakil eserlerine bakık. Özellikle Motzki'nin, *"The el-Musannef of Abd al-Rezzaq al-San'anî as a source of Authetic Ahadith of the First Century A.H."* adlı eserinde, Abdürrezzâk ve hadîşçiliği ile ilgili geniş ve objektif bilgiler bulduk. Ayrıca İslâm âleminde müellifimiz ve eseri hakkında yapılan çalışmaları araştırdık. Bu çalışmaların bir kısmını çeşitli yazışmalarla temin edip tezimizde kullandık.

HADİS EDEBİYATI VE MUSANNEFLER

A. HADİS EDEBİYATI VE TARİHÇESİ

1. Tanımı

Hadis kelimesi, bir neshenin başlangıcı, zamanın yeni zuhûra gelen olayları, kelâm (söz), haber, haber vermek ve kadîm kelimesinin zıttı olan yeni anlamına gelmektedir.¹

Hadis, Kur'an'da; ² *فليأتوا بحديث مثله* ³ *اللّٰهُ نَزَّلَ احْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُّتَشَابِهًا* ve benzeri ayetlerde *Allah'ın sözü, kelâmı*

manasına gelirken, ⁴ *وهل اتيك حديث موسى* âyetinde, *haber vermek* mânâsında kullanılmıştır.

Hazret Peygamber (s.a.s.) bizzat kendi sözleri hakkında *hadis* kelimesini kullanmıştır.⁵

Sahâbeler de, hadis lafzı ile aynı kökten gelen *haddestû*, *haddestükûm*, *eksera hadîsen*⁶ ve *hadîsen kesîran*⁷ gibi ifadeler kullanmışlardır.

Tâbiîn döneminde, *Hadîsü Rasûlillâh* ve *Hadîsü'n-Nebî* tâbirleri bizzat yazılı vesikalarda görülmüş, etbâu't-tâbiîn neslinden itibaren ise, bu tâbir iyice yerleşmiş ve bir ilim dalı olarak karar kılmıştır.⁸

Terim olarak hadis; *söz, fül, takrîr, hulkî ve hulkî vasıf olarak Nebî (s.a.s.)'ye izâfe edilen herşeydir*⁹

¹ es - Suyûtî, Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedribu'r - Râvî*, thk., Abdülvehhab Abdüllatif, Dâru'l-Kütübî'l - İlmiyye, Beyrut, 1989, I/42 ; Subhi es-Sâlih, *Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuhu*, Dâru'l-İlm, Beyrut, 1991, s. 3-4; Yardım, Ali, *Hadîs I*, Damla Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 34; Okıç, M. Tayyib, *Bazı Hadîs Meseleleri Üzerine Tetkikler*, AÜİF Yay., İstanbul, 1959, s. 2; Koçyiğit, Talat, *Hadîs İstilahları*, AÜİF Yay., Ankara, 1985, s. 120-123.

² et-Tûr Sûresi, 52 / 33.

³ ez-Zümer Sûresi, 39 / 23.

⁴ et-Tâhâ Sûresi, 20 / 9.

⁵ el-Buhârî, *Sahîhu'l - Buhârî*, Pamuk Yayınları, İstanbul, ts., er-Rikâk, 49.

⁶ el-Buhârî, A.g.e., İlm, 23, 36; İbn Mâce, *Sünen*, Fiten, 4045.

⁷ El-Buhârî, A.g.e., İlm, 25.

⁸ El-Buhârî, A.g.e., İlm, 3; es-Suyûtî, *Tedrib*, I/90; Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, (Mukaddime), DİB Yay., Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1978, s. 39.

⁹ es-Suyûtî, A.g.e., I/42 ; Aydın, Abdullah, *İstilahlar* ; Timaş Yay., İstanbul, 1987, s. 63; Çakan, İsmail Lütî, *Hadîs Edebiyatı*, MÜİF Vakfı Yay., İstanbul, 1989, s. 3; Subhi es-Sâlih, A. g. e., s. 3.

Edebiyat ise; *düşünce, duygu veya herhangi bir hakikati veya herhangi bir fikri yazı veya sözle, manzum veya nesir halinde güzel şekilde ifade sanatı; bu sanatla uğraşan ilim kolu, bunlara ait yazıları toplayan kitap veya bir ilmin çeşitli dalları ve ürünleri ile ilgili eserlerin tamamıdır.*¹⁰

Hadîslerin yazılı olduğu sahife adı verilen metinlerden tutunuz, hacimli kitaplara kadar bütün eserler, bunların açıklamaları, şerhleri, üzerinde yazılan hâşiyeler, tâ'likalar, ilâveler, herhengi bir yönünü işleyen çalışmalar ve bunlara dayanılarak ortaya konulan değişik türdeki kitaplar... Peygamberî (s.a.s.) beyânın yazılı metinleri ve bu metinler üzerindeki ilmî mesâiler de hadîs edebiyatını oluşturur.¹¹ Kısaca hadîs edebiyatı, *hadîsler etrafında oluşan edebiyatın adıdır.*¹²

2. Hadîs Edebiyatının Doğuşu

Hadîs edebiyatının zenginliği, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in risâlet görevinden kaynaklanmaktadır.¹³ Hz. peygamber (s.a.s.) İslâm Dini'ni *tebliğ* etmekle¹⁴ görevli olduğu gibi, Onun kutsal kitabı olan Kur'ân-ı Kerîm'in beyânı¹⁵ ve hükümlerinin uygulanması, dolayısı ile ilâhi emir ve yasakların hayata geçirilmesi ile de vazifelidir.

Kur'ân'ın en mühim tefsir kaynaklarından birisi, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sünnetidir.¹⁶ Çünkü sünnet, Kur'ân-ı Kerîm'in umumunu ve

¹⁰ Yeğin, Abdullah, *İslâmî İlmî Edebî Felsefî Yeni Lûgat*, Hizmet Vakfı Yay., İstanbul, 1997, s.78; Heyet: (Abdullah Yeğin, Abdülkadir Badıllı, Hekimoğlu İsmail, İlham Çalım), *Büyük Lûgat*, Türdav Yay., İstanbul, 1987, s. 217.

¹¹ Çakan, A.g.e., s. 4 ; Uğur, Müctebâ, *Hadîs İlimleri Edebiyatı*, TDV Yay., Ankara, 1996, s. 1; Kettânî, Muhammed b.Cafer, *Hadîs Literatürü (er-Risâletü'l- Mustatrafe)*, (terc: Yûsuf Özbek), İstanbul, 1994, *Mukaddime*, s. 38 ; Kırbaoğlu, Mehmet Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadîs Metodolojisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1999, s. 12 – 13

¹² Uğur, A.g.e., s.1

¹³ Akyüz, Ali, *Abdürrezzâk –Buhârî İlişkisi*, MÜİF Yay., 1997, s. 7; Fazlurrahmân, *Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu*, Ankara Okulu Yay., 1995, s. 22; (bkz. el-Mâide sûresi, 5 / 67)

¹⁴ Bayraktar, İbrahim, *Hz. Peygamber ve Evrensel Hayatı*, Şelale Yay., İstanbul, 1996, s.27, 58-61; (bkz. en-Nûr Sûresi, 24 - 54.)

¹⁵ Zerkeşî, Bedrüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah et-Türki, *et-Tezkire fi'l-Ahadîsi'l-Müştehira*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut, 1986, s. 5; (bkz. en-Nahl Sûresi, 16 /44.)

¹⁶ ez-Zehebi, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1976, I, 45. Zerkeşî, A. g. e. s. 5.

hususunu, mutlak ve mukayyedini, nâsih ve mensûhunu beyân eder.¹⁷ Meselâ, namaz ve zekâtı açıklayan vakit, miktar ve uygulama şekli gibi âyetle zikredilmeyen hususları ortaya koyan sünnetler buna misaldir. Yine Allah Teâlâ'nın: "*Siyah iplikten beyaz iplik tarafınızca seçilip ayrıluncaya kadar yemek ve cima size helâl kılınmıştır*"¹⁸ âyetindeki siyah ipliğin gece karanlığı, beyaz ipliğin de gündüzün aydınlığı yani fecrin doğması olduğunu beyân eden sünnet bu kısma örnektir. Yine: "*Altın ve gümüşü biriktirerek saklayıp onları Allah yolunda harcamayanları acıklı bir azab ile müjdele,*"¹⁹ âyetindeki azaba sebep olan biriktirmenin, onların zekâtını vermemek olduğunu açıklayan sünnet de bu kısma girer.²⁰

Böylece Hz. Peygamber (s.a.s.) *abdest*,²¹ *namaz*,²² *oruç*,²³ *zekât*,²⁴ ve *hac*,²⁵ gibi ibâdetlerin şartlarını ve tatbikatını bizzat kendisi uygulayarak göstermiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) vahyin koyduğu hükümleri açıklığa kavuşturacak ve hayatın her safhasında uygulama alanına geçirecek esaslar koymuş; yollar, yöntemler belirlemiş, kurallar getirmiş; emirler ve yasaklar va'z etmiştir.²⁶ Bunları gerçekleştirmek için de, "*Sizin sünnetime yapışmanız gerekir*".²⁷ "*Sakın sizden birisini, koltuğuna yaslanmış bir haldeyken kendisine yapılmasını emrettiğim veya nehyettiğim bir iş geldiğinde: Bunu bilmiyorum! Biz, Allah'ın kitabında*

¹⁷ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, DİB Yay., Ankara, 1981, I/64 ; Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el- Hatîb, *el- Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, Beyrut, 1986, s. 15.

¹⁸ el-Bakara Sûresi, 2 / 187.

¹⁹ et-Tevbe Sûresi, 9 / 34 – 35.

²⁰ Abdülganî, Abdülhâlık, *Hücciyetü's- Sünne*, (terc. Dilâver SELVÎ), Şûle Yay., 1996, s. 298.

²¹ Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi es-Sanânî el-Himyerî, *el-Musannef*, I/21.

²² el-Musannef, II/95 ; İbn Kesîr, İmâduddin Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Mektebetü'n-Nurî'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, I/30 ; Müslim, Ebû'l-Hüseyn el-Haccac, *el-Câmi'u's-Sahîh*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, ts., Salât, 285.

²³ İbn Kesîr, A. g. e., I/205.

²⁴ el-Musannef, IV/16.

²⁵ ez-Zehabî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirân*, I/ 46

²⁶ Zerkeşî, A. g. e., s. 5 ; Uğur, A. g. e., s. 3.

²⁷ İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, (tah. Muhammed Fuad Abdülbâkî), Dâru İhyai't Turasi'l Arabî, 1975 ; (Mukaddime), s. 6 ; ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahim, *Sünenü'd-Dârimî*, Dâru'l – Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1987, (Mukaddime), s. 16

neyi bulursak ona tâbi oluruz, derken bulmayayım”²⁸ buyurmuşlardır. Hatta daha net bir ifadeyle bizi dikkate dâvet ederek şöyle demişlerdir:

“Dikkat edin! Bana, Kur’ân ve onunla beraber bir misli verildi. Dikkat edin! Karnı tok bir adamın koltuğuna kurularak: ‘Siz bu Kur’ân’a sarılın. Onda helâl bulduğunuzu helâl, haram bulduğunuzu haram kılın’ demesi yakındır. Şüphesiz Allah Rasûlû (s.a.s.)’nün haram kıldıkları, Allah’ın haram kıldıkları gibidir. Dikkat edin! Ehli merkep, yırtıcı, tırnaklı hayvan ve zammînin yitik malı haramdır. Ancak yitiğin sahibi ondan vazgeçmişse, o zaman bulana helâl olur. Kim, misâfir olarak bir kavme inerse, onların bu misâfiri ağırlamaları gerekir. Bundan kaçınırlarsa, misâfire kendisine yetecek yiyecek vs. ihtiyaçlarını zorla da olsa alarak onları cezalandırma hakkı vardır.”²⁹

Yukarıdaki hadîste zikredilen ehli merkep ve beraberindeki şeylerin haramlığı Kur’ân’da yoktur. Bunların haramlığı ancak sünnetle sâbittir.

Rasûlullah (s.a.s.)’in risâlet görevini çok iyi anlayan sahâbeler, sünnetin Kur’ân-ı Kerîm’den sonra en önemli bir kaynak olduğunu biliyorlardı. Onlar Rasûlullah (s.a.s.)’in sünnetini öğrenmeyi³⁰ ve öğretmeyi³¹ kendilerine görev sayıyorlardı. Sahâbelerdeki bu görev anlayışı hadîs edebiyatının ortaya çıkışına zemin hazırladı.

Fetihler sayesinde genişleyen İslâm coğrafyasının farklı kültürlerle karşı çözüm üretme zarureti de hadîs edebiyatının ortaya çıkışına zemin hazırlayan bir diğer âmildir.³²

²⁸ Ebû Dâvûd, Süleyman b. . el-Eş’as es-Sicistânî, el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Dâru’l-Fikr, 1990, *Sünne*, 6 ; et-Tirmizî, Ebî İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *el-Câmiu’s-Sahîh*, el-Mektebetü’l – İlmiyye, ts., İlm, 10.

²⁹ Ebû Dâvûd, A. g. e., Harac, 50.

³⁰ Accâc, el-Hatîb, el-Muhtassaru’l-Vecîzu fî Ulûmî’l-Hadîs, Müessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1987, s. 56; Tirmizî A. g. e., İlm 7 ; Kettânî Abdülhayy, *Nizâmu’l-Hükûmeti’n-Nebeviyye el-Müsemma et-Terâtibu’l-İdâriyye*, (terc. Ahmed Özel), İstanbul, 1990, İz Yay., I/121 – 131

³¹ Ebû Dâvûd, A. g. e., İlm, 9 – 10 ; Ahmed b. Hanbel, *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, Dâru’l – Fikr, Şam, ts. V/315.

³² İbn Hacer, *Hedyu’s-Sârî*, Mukaddime, s. 6, ez-Zürkânî, *Şerhu’z-Zürkânî alâ Muvatta li’l-İmâm Mâlik*, s. 14, Uğur, A. g. e., s. 5.

Siyasî, kültürel, sosyal ve benzeri değişme ve gelişmelere karşı sünneti yansıtan hadislerin rivâyet edilmesi gereği de hadis edebiyatının doğuşuna ve ortaya çıkışına sebep olmuştur.³³

Rasûlullah (s.a.s.) ile başlayıp sahâbelerle devam eden, tâbiîn ve etbâu't-tâbiîn ile gelişen, Kütüb-i Sitte müellifleriyle altın çağını yaşayan hadis, kendisine ihtiyaç ve iştîyak duyan herkesi cezbetmiş, nice güzel eserlerin yazılmasına sebep olmuştur. Aynı cazibenin yörüngesine takılan daha nice hadis severler, nice güzel eserler vermeye devam edecek, hadis edebiyatının zenginliğine katkıda bulunacaktır.

3.Tarihçesi

a. Hıfz ve Kitâbet

Hz. Peygamber (s.a.s.) hayatta iken ashâbın bazıları hadisleri yazarak,³⁴ bazıları da müzâkere ve muhâsebesini yaparak öğrenmiştir. Çünkü onlar Rasûlullah (s.a.s.)'dan işitmiş oldukları hadisleri kendi aralarında müzâkere ederek hâfızalarına yerleştirirlerdi.³⁵

Kimi, daha iyi öğrenebilmek için yazmayı tercih ederdi.³⁶ Ancak birtakım sebeplerle önceki yazılmayan hadisler, yeni dinin getirmiş olduğu anlayış çerçevesinde çok geçmeden hızlı bir şekilde yazıya geçirilmek sûreti ile koruma altına alınmıştır.³⁷

İlk dönemlerden itibâren, hadislerin bir kısmının hâfıza yoluyla korunduğu ve bunların çok geçmeden yazıldığı, bir kısmının da bizzat Rasûlullah (s.a.s.) hayatta iken³⁸ sahâbelerin sağlığında yazıldığı³⁹ bilindiği halde hadislerin hicretten yüz sene sonrasına kadar sözlü, bu tarihten itibâren de yazılı olarak rivâyet edilmeye başladığı kanâati

³³ Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmi*, İstanbul, 1981, s. 169 – 192

³⁴ İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el- Askalânî, *Fethu'l- Bâri fi Şerh-i Sahîhi'l- Buhârî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993, I/218

³⁵ Accâc, Muhtasarü'l-Vecîz, s. 57; Yardım, *Hadis I*, s.100. Suyûti, *Tedrib*, II/152.

³⁶ İbn Hacer A. g. e., I/280.

³⁷ Bkz. Aydın, *Hadis Rivâyetinde Yazı*, s. 307.

³⁸ el-Buhârî, A. g. e., İlmi, 36 ; Kettânî, es-Seyyid, eş-Şerîf Muhammed Ca'fer, *et -Terâfîbu'l- İddâriyye*, (terc. Ahmet Özel), İz Yay. , İstanbul, 1990, I/247 ; Ebû Dâvûd, *Sünen*, İlmi, 3

³⁹ İbn Hacer, A. g. e., I/280

hâkim olmuştur.⁴⁰ Hatta bazı müsteşrikler daha da ileri giderek hadislerin ancak üçüncü asırda kitaba geçtiğini, ilk üç asra kadar râvilerin unuttuklarını veya tebdil, tağyir edebileceklerini beyân ederek hadisin, Rasûlullah (s.a.s.)'ın sözü olmaktan çıktığını iddia etti.⁴¹

el-A'zamî hadislerin en az bir asır sözlü olarak rivâyet edilmesi, ancak hicrî ikinci asırda yazılması iddialarını bir önceki bilgilerin tetkik edilmeden tekrarlanmış olmasından veya bu bilgilerin yanlış anlaşılmasından kaynaklandığını belirterek bu konuya özetle şöyle açıklık getirir:

1- Tedvîn, tasnîf ve kitâbe gibi kelimelere *kaydetme* mânâsının verilmesi.

2- *Haddesenâ, Ahberenâ, 'An* vs. gibi ıstılahların ekseriyetle şifâhî rivâyetler için kullanıldığının zannedilmesi.

3- Arabların yazmaya ihtiyaç duymayacak kadar müstesnâ bir hâfızaya mâlik oldukları iddiası.

4- Hadîsler hadisleri kaydetmeye muârizdir denmesi. Halbuki tedvîn ve tasnîf, hadislerin yazılması demek değildir. Tedvîn toplamak, tasnîf de mevzulara göre düzenlemektir.

Tahdîs sîgalarının kullanılması ise; herhangi bir isnâdda haddesenâ, ahberenâ, 'an vb. gibi ıstılahlar varsa, bu hadisler mutlaka şifâhen rivâyet edilmiş ve hiç bir kitap kullanılmamıştır mânâsına gelmez. Gerçekten o, sadece o zaman vesikalarının değerlendirilişinde câri olan usûlû gösterir. Bu usûl ise ya bir kitaptan, yahutta yazılı bir kaynaktan istinsah etmekten ibaretti.

Müstesnâ hâfıza iddiasına gelince; insanların kabiliyetleri farklıdır. Bu kabiliyetleri bir dereceye kadar geliştirmek mümkündür. Araplar, şiirlerini ezbere okurlardı böylece onların, bu kabiliyetlerini

⁴⁰ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l- Müfessirûn*, I/140 – 141 ; Kettânî, *er – Risâle*, (Mukaddime), s. 49.

⁴¹Sezgin, M.Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 38 – 39; Subhi es- Sâlih, A. g. e., s. 33 – 39 ; Bayraktar, İbrahim, *Tarih Boyunca Sünnet ve Müdafaa*, Şelâle Yay., İstanbul, 1997, s. 33 ; Yardım, Ali, *Hadîs II*, Damla Yay., İstanbul, 1997, s. 48.

inkışaf ettirmeleri mümkündür. Ancak Araplardan kuvvetli bir hâfızaya sahip olanları yanında, zayıf olanları da vardı. Dolayısı ile müstesnâ hâfıza iddiası münakaşa götürür.

A'zamî ayrıca, hadislerin yazılması ve yazma yasağı ile ilgili rivayetlerin mutlak olmadığını, eğer öyle olsaydı bizzat Rasûlullah (s.a.s.) tarafından yazının teşviki, tavsiyesi ve uygulaması ile ilgili hadislerin anlaşılmamış olacağını belirtir.⁴²

Yazının yasaklanması ile ilgili rivâyetler, Kur'ân'a olan rağbeti canlı tutmak, yazmada acemi olanların yanlışına mani olmak, aynı sahife üzerinde hem âyet, hem de hadîsin yazılmasını-karışıklığa sebep olur düşüncesiyle – engellemek gibi mülâhazalara dayanmaktadır.⁴³

b) Tedvîn

Tedvîn lügatta; cem etmek, toplamak, dağınık malzemeyi bir araya getirmek mânâlarına gelir.⁴⁴

Hadîs tarihi içindeki ıstılahî anlamı ise; muhtelif yazı malzemesinde veya hâfızalarda dağınık olarak bulunan hadîslerin bir kitap içinde toplanması,⁴⁵ herhangi bir sınıflandırmaya tâbi tutulmaksızın bir araya getirilmesidir.⁴⁶

Tedvîni, hadîs kitâbeti ile karıştırmamak gerekir. Kitâbet tâbiri, sahâbenin genellikle Hz. Peygamber (s.a.s.)'den işittikleri hadîsleri, yazmalarında kullanılmıştır.⁴⁷ Tedvîn ise, yazılı olan bu malzemenin toplanması faaliyetidir.

Tedvîn faaliyetlerini zaruri kılan ve hızlandıran sebeplerin başında, sahâbenin Hz. Peygamber (s.a.s.)'in vefâtından sonra İslâm

⁴² el-A'zamî, Muhammed Mustafa, *İlk Devir hadîs Edebiyatı*, (terc. Hulûsi Yavuz), İz Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 20-21

⁴³ İbn Hacer, *Heyû's- Sâri Mukaddimetu Fethi'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993, s. 4; es- Suyûtî, *Tedrib*, 1/88 ; Kettânî, *er-Risâle (Mukaddime)*, s. 41 ; Suphî es-Sâlih, A. g. e., s. 23 ; Ahmed Naim, A.g.e., s. 45-46.

⁴⁴ Bayraktar, A. g. e., s. 32 ; Çakan A. g. e. s., 15 ; A'zamî A. g. e., s. 20; Bağdâdî, Takyîdu'l-İlim, Beyrut, 1974, s. 7

⁴⁵ Aydınli, A. g. e., s. 153; Bağdâdî, Takyîd, s. 7

⁴⁶ Çakan, A. g. e., s. 15; Yardım, Ali, *Hadîs II*, s.43.

coğrafyasının muhtelif yerlerine dağılmış olması ve tâbiûn neslinin de onlara ulaşmak için yaptıkları hadîs yolculuklarıdır. Çünkü Tâbiûn dan olan bir hadîşçinin yalnız bir sahâbeden değil, belki birçok sahâbenin bildikleri hadîsleri toplaması gerekiyordu. İşte bu durum, tâbii olarak hadîslerin tedvîni neticesini doğurdu.⁴⁸

Buna göre tedvînin başlangıç zamanı, takribi olarak, birinci asrın ikinci yarısına raslar.⁴⁹ Ancak hadîs tarihi içinde, hadîs edebiyatına başlangıç teşkil eden resmî⁵⁰ ve sistemli bir tedvîn faaliyeti Emevi halifesi Ömer b. Abdülaziz'in, Medine Valisi Ebû Bekir b. Hazm'a ve ülkesinin diğer taraflarına gönderdiği şu resmî yazı ile başlamıştır:⁵¹ *"Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hadîslerini, sünnetlerini (Amra bnt. Abdirrahman'ın rivâyetlerini araştır ve yaz; zira ben ilmin kaybolmasından ve âlimlerin yok olup gitmelerinden endişe ediyorum"*⁵²

Bu sahada en yoğun faaliyeti ez- Zührî göstermiştir. Zaten hadîşçi olan bu zat, Ömer b. Abdülaziz'in emrine ciddi bir şekilde sarılmış ve hadîsleri toplamaya başlamıştır. Mâlik b. Enes Onu, *" hadîsi ilk tedvîn eden kişi"* olarak tanıtır.⁵³

Hiç şüphesiz ez-Zührî'nin bu işte ilk oluşu, *"resmî mânâda ilk müdevvin olması"* şeklinde anlaşılmalıdır.⁵⁴ Yoksa hadîs tedvînini ve hadîs tedvîn gayretini ilk defa duymak için, Halife Ömer b. Abdilaziz dönemine bakmak zorunda değiliz.⁵⁵ Değişik kapsamda ve ferdî şekilde de olsa tedvîn faaliyeti, asr-ı saadetten itibaren var olagelmıştır.⁵⁶

Mısır Valisi olarak görev yapan Abdülaziz b. Mervân'ın, Kesir b. Mürre el- Hadremî'ye mektup yollayarak, kendisine Rasûlullah

⁴⁷ Bayraktar, A. g. e., s. 32.

⁴⁸ Koçyiğit, Talât, *Hadîs İstılahları*, Ankara, 1980, s. 436 – 437.

⁴⁹ Bayraktar, A. g. e., s. 32.

⁵⁰ Accâc, A. g. e., s. 74.

⁵¹ ez-Zürkânî, A. g. e., s. 15; Kettânî, *er-Risâle*, (Mukaddime), s. 42.

⁵² el-Buhârî, A. g. e., İlmi, 34.

⁵³ ez-Zürkânî, A. g. e., s. 14, Koçyiğit, Talat, *Hadîs Tarihi*, Elif Matbaası, Ankara, 1981, s. 201.

⁵⁴ Çakan A. g. e., s. 18.

⁵⁵ Subhi es-Sâlih, A. g. e., s. 26.

⁵⁶ Sezgin, A. g. e., s. 32; Toksan, Ali, *Delil Olma Yönünden Sünnet*, Rey Yay., Kayseri, 1994, s. 60.

(s.a.s.)'ın ashâbından işittiği hadîsleri yazmasını emretti. Mektupta: “*Ebû Hûreyre'nin hadîslerini hariç tut, yazma, zira onlar yanımızda mevcut*” diyordu. Mürre, Bedir Ashâbı başta olmak üzere sahâbeden pek çoğunu görmüş birisiydi. Hadîslerin toplanması ile ilgili bu yazışma emri⁵⁷ geniş çapta olmasa bile, Ömer b. Abdülaziz'den önce de hadîslerin tedvîni için resmî faaliyetlerin olduğunu göstermektedir.

Hayatının ilk yıllarında, Ebû Hûreyre'ye ait yazılı bir hadîs sahifesi bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. Çünkü o dönemlerde hadîs yazmadığını belirtiyor. Bu zamanın ne kadar devam ettiği belli değil. Ancak sonraki devirlerde kendi kitaplarının bulunduğu rivayet edilmiştir. Mesela, Hasan b. Amr ed-Damari, Ebû Hûreyre'de birçok hadîs kitabı görmüştür.⁵⁸ Daha önce de belirttiğimiz gibi Abdülaziz b. Mervan, Ebû Hûreyre'nin hemen hemen bütün hadîslerini yazılı olarak elde etmişti. Ebû Hûreyre'den kitap rivayet eden başka râviler de vardı. Hatta bu kitapların bir kopyası ez-Zehebî'de bulunuyordu.⁵⁹

Ayrıca Ebû Hûreyre'nin Sahife'sinden sadece bir kısmı, talebesi Hemmâm b. Münebbih kanalı ile bize intikal etmiştir. Bu, Sahifetü Hemmâm diye şöhret bulmuştur. Bu sahife, Hemmâm'ın te'lifi kabul edilecek bile olsa⁶⁰ mevzuumuz açısından değerinden ve taşıdığı manadan bir şey kaybetmez. Zira Ebû Hûreyre hazretlerinin sağlığında hadîslerin kitap halinde yazıya geçirilmiş olduğunu gösterir.⁶¹

Bu saife Profesör Muhammed Hamîdullah tarafından bulunmuş ve neşredilmiştir. Mezkur sahifedeki hadîsler İbn Hanbel, Buhârî, Tirmizî, gibi müelliflerin eserlerinde aynı metinle yer almaktadır.⁶²

⁵⁷ Accâc, A.g.e., s.74.

⁵⁸ Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, II/246.

⁵⁹ ez-Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, Dâru'l-Fikr, ts., III/ 85

⁶⁰ Suphi es-Sâlih, A. g. e., s. 31.

⁶¹ Suphi es-Sâlih, A. g. e., s. 32; Canan, İbrâhim, *Hadîs Usûlü ve Tarihi*, Akçağ, Ankara 1998, s. 31.

⁶² Hamidullah, Muhammed, *Muhtasar Hadîs Tarihi ve Hemmâm b. Münebbih'in Sahifesi*, (terc. Kemal Kuşçu.), İstanbul, 1967, s.51.

Biz de bu çalışmamızda, Musannef ile Sahifetü Hemmâm'ın bazı hadisleri arasındaki aynı mutabakâtı tesbit ettik. Tesbitlerimizi, ekler bölümünde hadis numaralarını belirterek gösterdik.

Birinci hicrî asrın başlarında tedvîn devrini müteakip, muhtelif hacimde hadis kitapları çıkmaya başlamış, bunları tedvîn edilen kitapların fıkıh bâblarına göre tasnîf edilmiş şekilleri takip etmiştir.⁶³

c) Tasnîf

Tasnîf, hadisleri belli bir tertibe göre sınıflandırarak eser meydana getirmektir.⁶⁴ Bu sistemle meydana getirilmiş eserlerin genel adı Musannef'tir.⁶⁵

Bazı İslâm âlimleri ve müsteşrikler, hadîsin tedvini (bir araya cemi) ile, onların bâblar halinde tasnîfini birbirine karıştırmışlar ve her ikisinin de aynı şey olduğunu zannetmişlerdir.⁶⁶ Her ne kadar kitâbet, tedvîn ve tasnîf kelimelerinde ortak nokta "toplamak"⁶⁷ olsa da bu üç terim gerek zaman bakımından ve gerekse sistem ve şümul bakımından birbirinden ayrılmakta ve değişik toplama ve tertip faaliyetlerine delalet etmektedir.⁶⁸ Tâbirler arasında bu hassas nüansa riâyet edilmediği taktirde, tasnîf için söylenmiş olan başlangıç tarihini tedvîne aitmiş gibi kabullenmek durumunda kalınacaktır ki, bu da hadislerin yazıya geçiriliş tarihini çok ilerilere atmaya yol açmış olacaktır. İslâmî kaynakların her ikisinin başlangıcı için bahis konusu ettiği tarih ayrıdır ve şüphesiz, tedvîn tasnîften öncedir.⁶⁹

er-Râmahurmuzî ve diğer bazı müellifler tasnîfin başlangıcı ile ilgili şu bilgileri verir: Hadîsleri ilk defa tasnîf edip bâblara ayıran kimse, Basra'da er-Rebi İbn Suheyb, Said İbn Ebî Arube, Yemen'de Abd diye adlandırılan Hâlid b. Cemil ve Ma'mer b. Râşid, Mekke'de İbn

⁶³ Kettâni, *er-Risâle* (Mukaddime), s.41- 42.

⁶⁴ Aydınli, A. g. e. , s. 151; Bağdâdî, Takyîd, s. 8.

⁶⁵ Çakan, A. g. e., s. 26.

⁶⁶ Bayraktar, A. g. e., s. 39 ; Sezgin, A. g. e. , s. 112.

⁶⁷ Çakan, A. g. e. , s. 18.

⁶⁸ Koçyiğit, A. g. e. , s. 200.

⁶⁹ Bayraktar, A. g. e., s. 39 ; Yardım, *Hadîs II*, s. 43.

Cüreyc sonra Kûfe'de Süfyan es-Sevrî, Basra'da Hammad b. Seleme ve yine Mekke'de Süfyan b. Uyeyne ,Şam'da el-Velid b. Müslim ,Rey'de Cerir b. Abdülhamid, Horasan ve Merv'de Abdullah b. Mubârek, Vasıt'da Hüşeym b. Beşir, yine bu asırda Kûfe'de İbn Ebî Zaide, İbn Fudayl ve daha sonraları Yemen'de Abdürrezzâk İbn Hemmâm ve Ebû Kurra Mûsa İbn Tarık olmuştur.⁷⁰

Bunlardan Ma'mer b. Râşid'in el-Câmii, zamanımıza intikal etmiş olan hadîs musannefatının en eskisi olup devrinin hadîs tasnîfi ameliyyesi hakkında vazîh bir fikir verebilecek mahiyttedir.⁷¹ Hatta Ma'mer b. Râşid'in hocası Hemmâm b. Münebbih'in sahifesi ve talebesi Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın el-Musannefî de elimizde bulunduğuna göre hicrî ikinci asırdaki tasnîf faaliyetleri hakkında yeterli ipuçlarına sahip bulunmaktayız demektir.⁷²

Bu duruma göre tasnîf faaliyetlerinin, takriben hicrî ikinci asrın ilk yarısından başlayıp,⁷³ ortalarına doğru kendini gösterdiğini, sonlarına kadar da devam ettiğini görmekteyiz. İlk Musannıflar'ın ve onların haleflerinin yaşadıkları dönem de bunu göstermektedir.⁷⁴

⁷⁰ er-Râmahurmuzî, Hasan b. Abdîrrahman, *el-Muhaddisu'l-Fâsil Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, (tah., M. Accâc el— Hatîb, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1984, s. 611 – 613 ; Kettânî, *er-Risâle* (Mukaddime), s. 41; İbn. Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s. 4 -5 ; Hâkim, Ebû Abdullah b. Abdullan en-Neysâbü'rî, *Ma'rîfetü Umûmi'l-Hadîs*, Beyrut, 1996, s. 243.

⁷¹ Sezgin, Türkiyât Mecmuâsı, "*Hadîs Musannefâtının Mebdei ve Ma'mer b. Râşid'in Câmii*", İstanbul, 1955, XII/120.

⁷² Çakan, A. g. e., s. 20.

⁷³ Tuğ, Sâlih, *Zuhey İbn Harb ve Kitabu'l-İlm* adlı eseri, İÜEF Yay., İstanbul, 1984, s. 17 ; Sezgin, Makale, XII/119.

B) HADİS EDEBİYATINDA MUSANNEFLER

1) Hadislerin Tasnif Sistemleri

Tasnif sistemleri, musannıf ve müelliflerin amaçlarına uygun olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre, hadislerin tasnif ve tebvibinde ilk devirlerden başlayıp süregelen iki sistem vardır.⁷⁵

a) Ale'r-ricâl Tasnif (Şahıslar Esas Alınarak Yapılan Tasnif)

Hadisleri râvilerine göre sıraya koyarak kitap yazma.. Bu şekilde yazılan kitaplar,⁷⁶ Ale'r-ricâl tasnif grubunu oluşturur. Müsnedler, mu'cemler ve atraf kitapları bu sisteme göre tasnif edilmiş eserlerdir.⁷⁷

Müsned denince ilk akla gelen eser hiç şüphesiz Ahmed b. Hanbel'in Müsned'idir.⁷⁸ Müsned türü ilk hadis kitabı ise, Ebû Dâvûd et-Tayalisi'ye aittir.⁷⁹

Ebû Dâvûd'dan sonra daha pek çok kimse müsned tasnif etmiştir.⁸⁰

Müsnedler'de Sahabi râviler sıralanırken genelde müslüman oluş tarihleri, İslâma yaptıkları hizmetler, kabile isimleri, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e yakınlığı gibi kriterler esas alınır.⁸¹ Ale'r-ricâl tasnif sistemi fikhî gayeden çok, hadisleri daha kolay ezberlemek ve öğrenmek maksadıyla yapılmıştır.

Mu'cemler de bu sisteme göre tertip edilmişlerdir. Bunlarda da yine râvi ismi esas alınmış; ancak sahâbe ismi yerine sonraki nesillerden olan râvisinin ismi yeğlenmiştir.⁸² Bâzan belde vs.'ye göre tasnif edilen eserlere de mu'cem denilmiştir.⁸³ Bu konuda en meşhur

⁷⁴ Musannef Müelliflerin yaşadıkları dönem ve vefât tarihleri bunu göstermektedir. Örnek için, az ileride isimlerini verdiğimiz ilk musannıflara ve onların yaşadığı döneme bkz.

⁷⁵ Canan, İbrahim, *Hadis Usûlü ve Tarihi*, Akçağ, Ankara, 1998, s. 137.; Çakan, A. g. e., s. 25.

⁷⁶ Aydın, A. g. e., s. 35.

⁷⁷ Ahmed Naim, A. g. e., s. 39.; Çakan, A. g. e., s. 25.

⁷⁸ Subhi es-Sâlih, A. g. e., s. 394.

⁷⁹ Ahmed Naim, A. g. e., s. 49; Subhi es-Sâlih, A. g. e., s. 123.; Toksarı, A. g. e., s. 66.

⁸⁰ Ahmed Naim, A. g. e., s. 49; Koçyiğit, A. g. e., s. 234.

⁸¹ Subhi es-Sâlih, A. g. e., s. 123.; Toksarı, A. g. e., s. 65.

⁸² Canan, A. g. e., s. 241.; Uğur, A. g. e., s. 14.; Ahmed Naim, A. g. e., s. 39.

⁸³ Canan, A. g. e., s. 241.

eser, et-Taberânî'nin, el-Mu'cemu'l-Kebir, el-Mu'cemu'l-Evsat ve el-Mu'cemu's-Sağır adındaki üç mu'cemidir.⁸⁴

Hadîslerin ilk kelimeleri esas alınarak tasnîf edilen Ale'l-ahruf (alfabetik) sisteme göre yazılmış eserler de bu gruba girmektedir. Bunun en yaygın örneği, Suyûtî'nin el-Câmiu's-Sağır'idir.⁸⁵

b. Ale'l-ebvâb Tasnîf (Konular Esas Alınarak Yapılan Tasnîf)

Bu sistemde, hadîsler konularına göre sınıflandırılarak kitaplar oluşturulur.⁸⁶ *Câmi, sünen, müstedrek, müstahrec, zevâid kitapları* ve benzeri eserler bu türe dahildir. Ancak bu eserler muhteva olarak *Ale'l-Ebvâb* tertip sınıfına girer ise de "*tasnîf devri mahsülü*" demek hatalı olur⁸⁷.

Konular esas alınarak yapılan ilk hadîs öğretimi, İbn Abbas'la başlar. Buna göre hadîslerin konular etrafında sistematik biçimde değerlendirilmesinin başlangıcını sahâbe dönemine çıkarmak mümkün olur. Ancak bâb başlıklarının konulara göre tanzimi ve daha sistemli hale getirilmesi, İbn Abbas'ın hadîslerini toplamak için çok çalışan, hatta kendisi gibi böyle hiçbir kimsenin çalışmadığını belirten İlk Musannıf İbn Cüreyc⁸⁸ ve onun muasırlarına⁸⁹ nasip olmuştur.

Ma'mer b. Râşid'in Câmi, Mâlik b. Enes'in Muvatta'ı ve Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın Musannef'i, *Ale'l-Ebvâb* metoduyla tertib edilen ilk hadîs eserleridir. Hatib Bağdâdî bu konuda ilk örnek alınan kişinin İbn Cüreyc olduğunu söyler. Buna göre İbn Cüreyc'in sadece şekli yönden değil, daha birçok yönüyle taklit edildiği, hatta en meşhur talebesi Abdürrezzâk'ı doğrudan ve onun müellafatını ve özellikle el-Musannef'ini kaynak olarak alan Kütüb-i Sitte müelliflerine dolaylı olarak mucitlik etmiş olabileceği düşünülebilir. Çünkü İbn Cüreyc,

⁸⁴ Aydın, A. g. e., s. 104 – 105 ; Toksan, A. g. e., 66 – 67.

⁸⁵ Çakan, A. g. e., s. 27 ; Canan, A. g. e., s. 253

⁸⁶ İbnü's-Salâh, Ulûmu'l-Hadîs, s. 253.

⁸⁷ Canan, A. g. e., s. 137.

⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1987, I/363.

⁸⁹ İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s. 6 ; Kettânî, *er-Risâle* (Mukaddime), s. 41.

Abdürrezzâk'ın Ma'mer'den sonra ikinci büyük şeyhidir. Onun, İbn Cüreyc'e talebelik etmesi, beş bine yakın hadîsini Musannefe alması, onun hadîsle ilgili diğer görüş ve bilgilerinden yararlanması,⁹⁰ Hocası'nın bu sahada ilk taklit edilen musannıf olduğunu söylemesi⁹¹ bunu göstermektedir. Musennef'in *Kütüb-i Sitte'ye* ve diğer hadîs eserlerine kaynaklık etmesi, bu kaynaklığın sadece hadîslerin rivâyeti ve tasnîfi bakımından olmayıp usûl konularını da ihtiva etmesi, bunu daha da zaruri kılmaktadır. Mesela: Abdürrezzâk, *haddesenâ* ve *ahberenâ* lafızlarının semaya delalet ettiğini kabul eder,⁹² *sema'* ve *kıraat* metotlarını aynı görürdü.⁹³ Şeyhi İbn Cüreyc'in de bu iki metodu müsavî görmesi,⁹⁴ Abdürrezzâk'ın bu konuda hocasından etkilenmiş olabileceği düşüncesini akla getirmektedir.

Bu metodda, herhangi bir konudaki hadîsleri bir arada bulmak mümkündür. Meselâ el-Musannef'te *Kitabu'z-Zekât* bölümünü oluşturan hadîsler 59 bâba serpiştirilmiştir. Zekatla ilgili farklı konulardaki bu hadîsler, ilgili olduğu bâb altında sıralanmıştır.⁹⁵ Kolaylıkla yararlanma imkanına sahip bu eserler, hadîs edebiyatının hâkim sistemini ve türünü oluşturur.

1. Musannef Edebiyatı

a) Musannef'in Tanımı

Tasnîf kelime olarak; “sınıflandırmak, aynı cins olan şeyleri bir araya getirmek, konularına göre düzenlemek” demektir.⁹⁶ Musannef'te, tasnîf edilmiş, sınıflandırılmış anlamına gelmektedir.

⁹⁰ *el-Musannef*, X/358; IX/147,160.

⁹¹ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman Muhammed b. İdrîs er-Razî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru'l-Ümem, Beyrut, ts., I/184.

⁹² Bağdâdî, *Kifâye*, s. 388

⁹³ ez-Zehbî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986, IX/568.

⁹⁴ İbnü'l-İmad, Abdülhayy el-Hanbelî, *Şezarâtu'z-Zehb fi Ahbâri men Zeheb*, Beyrut, ts., I/226-227.

⁹⁵ *el-Musannef*, IV/3 – 150.

⁹⁶ İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî el-Misrî, *Lisânu'l-Arab* Beyrut, 1994, IX/198.

Musannef'in istilâhî mânâsı ise; ibâdete, muâmelata ve diğer çeşitli konulara ait hadisleri, ilgili oldukları bölümlerde, bâblar halinde cemeden eserlere verilen isimdir.⁹⁷

Kelime, lûgat anlamı ile değerlendirildiğinde câmi, sünen, musannef, müstedrek ve zevâid kitapları da bu türe girer.⁹⁸

Klasik hadis kitaplarının hepsine veya pek çoğuna bu isim verildiği gibi, tasnif devrinin *Kütüb-i Sitte* devrine tekaddüm eden devresindeki hacimli eserlere de bu ad verilmiştir.⁹⁹ Hemen işaret edelim ki, bilhassa tasnif devri edebiyatı içinde, Abdürrezzâk gibi musannıfların eserleri de bu genel adı taşımaktadır.¹⁰⁰

Musanneflerle sünenler arasında benzerlikler vardır. Bunlarda da hadisler sünenlerde olduğu gibi fıkıh bâblarına göre tasnif edilmiştir.¹⁰¹ Ancak musannefler, sünenlerden farklı olarak merfû' hadislerin yanında sahâbe, tâbiîn hatta etbâu't-tâbiîn'in söz, fiil ve takrîrlerini,¹⁰² fukaha, icthâat ve fetvalarını da ihtiva etmektedir.¹⁰³

b) Ortaya çıkışı

Hatib el-Bağdâdî tasnif döneminin başlangıcı ve ortaya çıkışı ile ilgili şu bilgileri verir: "*Hadîs sahâbe ve tâbiîn'in ilk tabakası döneminde çeşit ve nevilerine ayrılmamış, kitab ve bâblar halinde tasnif edilmemişti. Tasnif işini bu dönemden sonrakiler yaptı. Mûteahhirînden tasnif ile meşgul olanlar da onların izine uydu.*"¹⁰⁴ Ebû Talib el-Mekkî, daha açık

⁹⁷ Koçyiğit, *İstilahlar*, s. 306.

⁹⁸ Ahmed Naim, A. g. e., s. 39; Okiç, Tayyib, *Tefsir ve Hadîs Usûlünün Bazı Meseleleri*, Nûn Yay., İstanbul, 1995, s. 188-189; Çakan, A. g. e., s. 44.

⁹⁹ Yardım, *Hadîs II*, s. 56.

¹⁰⁰ Çakan, A. g. e., s. 26.

¹⁰¹ İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî*, s. 6; Yardım, A. g. e., II/59.

¹⁰² İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî*, s. 6; Toksarı, *Delil Olma Yönünden Sünnat*, s. 67.

¹⁰³ Uğur, A. g. e., s. 17; İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî*, s. 6.

¹⁰⁴ Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *el-Câmi li Ahkâmî'r-râvi ve Âdâbi's-Sâmi'*, Mektebetü'l-Maârif, Riyad, II/280.

bir ifade ile musannef eserlerin ortaya çıkışının, hicrî 120-130'lardan sonra olduğunu söyler.¹⁰⁵

İlk musannıflar olarak bilinen İbn Cüreyc, Hişâm b. Hassan ve Said b. Ebî Arube gibi müellifler ile Abdürrezzâk, Said b. Mansur, İbn Ebî Şeybe gibi daha sonraki dönemlerde yaşayan musannıfların hayatlarına baktığımızda musannef eserlerin ortaya çıktığı ve geliştiği dönemin hicrî ikinci asrın ikinci çeyreği ile müsned eserlerin görülmeye başladığı hicrî ikinci asrın sonlarına¹⁰⁶ kadarki dönem olduğunu görmekteyiz.

C) İlk Musannefler Ve Genel Özellikleri

Tedvîn döneminin hemen peşinden ortaya çıkan tasnîf safhasında, aynı konudaki hadîsler bir araya getirilip belli bir sınıflandırmaya tâbi tutularak musannef eserler oluşturulmuştur.

Tasnîf döneminde eser veren ilk musannıflar¹⁰⁷ şunlardır.

1- Hişâm b. Hassân	(147/764, Basra)
2- İbn Cüreyc	(150/767, Mekke)
3- Said b. Arube	(151/768, Basra)
4- Ma'mer b. Râşid	(152/769, Yemen)
5- Halid b. Cemil "Abd"	(2.Asır, Yemen)
6- Said b. Ebî Arube	(156/772, Basra)
7- Abdurrahman b. Amr el-Evzaî	(157/773, Şam)
8- Rabi' b. Sabih	(160/776 Basra)

¹⁰⁵ ez-Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî b. Yûsuf, *Şerhu'z-Zurkânî Alâ Muvatta-i l İmâm Mâlik*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, Mukaddime, s. 14, Sezgin, *Makale*, XII/ 119; Suyûtî, *Tenvîrû'l- Havâlik Şerh alâ Muvatta-ı Mâlik*, Dâru'l Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, ts., I/6-7.

¹⁰⁶ ez-Zehabî, *Tezkiretû'l-Huffaz*, Haydarabad, 1955, I/351 – 352 ; İbn Hacer, *Tehzîbu't – Tehzîb*, Dar Sader, Beyrut, 1968, VI/182-186; Kettânî, Muhammed b. Cafer, *er-Risâle*, s. 3 ; ez-Zebîdî, Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latif, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi* (terc. Ahmet Naim) *Mukaddime*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972, s. 49.

¹⁰⁷ İbn. Hacer, A. g. e., I/ 4 – 5 ; İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübra*, Beyrut, 1957, V/535 – 548 ; Hâkim, Ebû Abdullah b. Abdullah en-Neysaburî, *Ma'rîfetü Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996, s. 137,138; Ahmed Naim, A.g.e., s. 48-49.

9- Süfyan es-Sevr	(161/777, Kûfe)
10- Leys b. Sa'd	(175/791, Mısır)
10- Hammad b. Seleme	(176/792, Basra)
11- Mâlik b. Enes	(179/795, Medine)
12- Abdullah b. el-Mubarek	(181/797, Horasan)
13- Cerir b. Abdilhamid	(182/798, Rey)
14- Yahyâ b. Zekeriya b. Ebî Zaide	(182/798, Kûfe)
15- Hüseyim b. Beşir	(183/799, Vasıt)
16- İbn Ebî Zaide	(183/799,)
17- Velid b. Müslim	(194/809, Şam)
18- Vekî'b. el- Cerrah	(196/811, Kûfe)
19- İbn Fudayl	(196/811, Kûfe)
20- Abdullah b. Vehb	(197/912, Mısır)
21- Süfyan b. Uyeyne	(198/813, Mekke)
22- Abdurrahman b. Mehdi	(198/713, Basra)
Daha sonra;	
23-Mûsa b. Tarık	(203/818, Yemen)
24- Abdürrezzâk b. Hemmem	(211/826, Yemen)
25- Said b. Mansur	(227/841, Mekke)
26- Ebû'r-Rebi' Süleyman b. Dâvûd el- Utî (234/848,)	
27- Ebû Bekr b. Ebî Şeybe	(235/849, Kûfe)
28- Baki b. Mahled	(276/890, Kurtuba)

Yukarıdaki musannef müelliflerinin vefât tarihlerine bakıldığında, çoğunun hicrî ikinci asırda yaşadıkları görülür. Sonrakilerin ise ömürlerinin bir kısmı yine hicrî ikinci asırda geçmiştir. Buna göre hicrî

ikinci asır ortalarına doğru ilk musannef eserlerin te'lif edildiği anlaşıyor.

İbnu'n-Nedim büyük bir kısmı kaybolmuş olan hadîs musannefatının muhtevası hakkında aydınlatıcı mahiyette bilgi verir. Bunları tanıtırken diğer sünenler gibi *taharet, siyam, salat, zekât.* gibi kısımlar ihtiva ettiğini söyler.¹⁰⁸ Hicrî 124 senesinde vefât eden Yahyâ b. Ebî Kesîr'in, eserini tasnif etmiş olması¹⁰⁹da tedvîn döneminden hemen sora hadîslerin tasnîfine geçildiğini göstermektedir.

Bazı Musannıfların eserleri günümüze kadar gelebilmiştir. Hammad b. Seleme, Vekî' b. el-Cerrah, Süfyan b. Uyeyne, Abdürrezzâk b. Hemmâm, Said b. Mansur, Ebû'r-Rebi el- Utki, İbn Ebî Şeybe ve Baki b. Mahled'in musannefleri bunlardandır.¹¹⁰

Musanneflerin en belirgin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz

Fıkıh bâblarına göre tertip edilmeleri,¹¹¹

Merfû', mevkûf ve maktû' rivâyetlerin bulunması,¹¹²

Etbâu't-Tâbiîn'in sözlerinin, fukaha ictihat ve fetvalarının yer alması,¹¹³

Sahîh hadîslerin yanında zayıf olanlarının da bulunması,¹¹⁴

Mürsel, mu'dal vb. rivayerlerin bulunması,¹¹⁵

Te'lifteki öncelikli maksatları teşrie hizmet ve hadîslerden hüküm istinbtını kolaylaştırmak.¹¹⁶

Rivâyet edilen hadîslerin senetleriyle zikredilmesi.¹¹⁷

¹⁰⁸ İbnu'n-Nedim, *Fihrist*, Mektebetu Hayyât, Beyrut, ts., s. 225-303.

¹⁰⁹ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed b. Muhammed, *Kitabu'l Cerh ve't-Ta'dil*, I/184.

¹¹⁰ Kettânî, *er-Risâle*, s. 35, 36, 37, Ahmed Naim, A. g. e., s.39.

¹¹¹ İbn Hacer A. g. e., I/7 ; *Hedyû's-Sârî*, s. 7, 16

¹¹² İbn Hacer A. g. e., I/4 ; Ahmed Naim, A. g. e., s. 48.

¹¹³ İbn Hacer, *Heyû's-Sârî*, s.6 ; Ahmed Naim, A. g. e., 48 – 49 ; Uğur, A. g. e., s. 17

¹¹⁴ Uğur, A. g. e., s. 17

¹¹⁵ Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, Mektebetü'n-Nehdatü'l-Mısriyye, Kahire, 1964, II/108; Ahmed Naim, A. g. e., 48-49

¹¹⁶ Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, II/107.

¹¹⁷ Kettânî, *er-Risâle*, s. 37.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDÜRREZZÂK'IN MUHİTİ VE HAYATI

1.1.YETİŞTİĞİ ÇEVRE

1.1.1.Tarihte Yemen (Yemen'in Kısa Tarihi)

Arap Yarımadası'nın batı kesiminde yer almaktadır. Doğusunda Umman, batısında Kızıl Deniz, güneyinde Aden Körfezi, kuzeyinde Suudi Arabistan ile çevrilidir.

Bugünkü nüfusu 12 milyondur. Birleşik Yemen Arap Cumhuriyeti olarak adlandırılan devletin başkenti Aden'dir. Yüz ölçümü 531869 km² olup, resmî dili Arapça ve dini ise İslâm'dır.

Bölge müslümanlardan önce Mainliler, Sebeliler, ve Himyerliler gibi çeşitli devletlerin kurduğu büyük medeniyetlere sahne olmuştur. Yemen m.ö. onuncu yüzyıldan ikinci yüzyıla kadar Sebe devletinin hâkimiyeti altında idi. Hz. Süleyman'ın Sebe Melikesi Belkıs'a gönderdiği bir mektubun Kur'ân'daki kıssası¹¹⁸ bu devletin varlığından haber vermektedir. Sebe, Yemen'de, dedelerinin ismi ile anılan bir kabilenin veya Belkıs'ın başkent edindiği tahmin edilen San'â ya üç kilometre mesafedeki Marib şehrinin adıdır.¹¹⁹

Yemen, Sebeliler'den sonra birçok krallıklar tarafından idare edildi. Son krallık, m.s. altıncı asırda yıkıldı.

Yedinci asırda Ashâb-ı Kiram kuzeyden gelerek ülkede İslâmiyeti yaydılar.

Yemen, deniz ticaretinin uğrak yeri idi, panayırlarıyla meşhurdu. Mekkeliler'in bu bölge ile sıkı ticari ilişkileri vardı. Hz. Peygamber

¹¹⁸ en-Neml Sûresi, 27/22-29-30.

¹¹⁹ Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el- Ensârî, *el-Câmiu'l-Ahkâmi'l- Kur'ân*, Dâru'l – Fikr, ts., Beyrut, 1987, XIII/181.

(s.a.s.)’de ticaret için Yemen’e gitmiş böylece güney Arabistan’ı tanıma imkanı bulmuştur. Yedinci asırda sahâbelerin kuzeyden gelerek ülkede İslâmiyet’i yaymalarında belki de bu ilişkinin rolü vardı.

Yemen ikinci yüzyıla kadar halifeliğe bağlı kaldı. Yavuz Sultan Selim Han, Mısır Memlûklüleri’ne 1517’de son verdi. Bunun üzerine Yemen Hâkimi Baybars, Yavuz Sultan Selim Han adına hutbe okuttu. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Yemen’de ilk Osmanlı yönetimi başladı (1539)

Yemen 1.Dünya savaşının sonunda tamamen Osmanlıların elinden çıktı.

Ülkenin en yüksek noktası, San’â şehrinin batı kesimleridir. En önemli vadileri de San’â ve Tiban vadileridir. İklim sıcak ve kuraktır. Ancak ülkenin kuzeydoğusu, Muson rüzgarlarının etkisine girdiği zaman nisbeten serin olur. Maden olarak ülkede sadece tuz işletilmektedir. Ekonomi tarım ve hayvancılığa dayanır. Susam, buğday, hurma, yonca, kahve ve üzüm başlıca tarım ürünleridir.¹²⁰

1.1.2.Abdürrezzâk’ın Yaşadığı Dönem

1.1.2.1. Siyasî ve Kültürel Durum

Rasûlullah (s.a.s.) ile başlayan İslâmî inkişaf ve fetihler Hulefâ-i Râşidîn döneminde de devam etti. Müslümanlar arasındaki birlik ve beraberlik bu başarının sebebi oldu. Nihâyet bu hal böyle giderken müslümanlar arasında fitne çıktı, (Cemel ve Siffin savaşları meydana geldi).¹²¹ İctihat farklılıklarından kaynaklanan görüş ayrılıkları başgösterdi.¹²² Din âlimlerine karşı gelmeler umumî bir hal aldı. Görüşler arasında ihtilaflar belirdi. Bid’at, heva ve hevese meyiletme durumu oraya çıktı. Fetva ve vakalar çoğalarak önemli işlerde din

¹²⁰ Yemen’in tarihi için bkz. , Mustafa Fayda’nın “ *İslâmiyetin Güney Arabistan’a Yayılışı* ”, Ankara, 1982, Kemal Sandıkçı’nın, “ *İlk Üç Asırda Hadis* ”, s. 80, *Rehber Ansiklopedisi*, (Heyet), İhlâs Gazetecilik Holding A. Ş., İstanbul, IV/57,58,59. ; *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, (Heyet), Çağ Yay. İstanbul, 1992, VI/ 320.

¹²¹ Taftazânî, *Şerhu’l- Akâid*, (terc. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay. Ankara, 1991, s. 95.

âlimlerine müracaatta bulunma vaziyeti hasıl oldu. İşte o zaman âlimler nazar, istidlal, ictihat, istinbat, kaide ve esaslar sergileme, kısım ve bölümler tertipleme, delillere dayanarak meseleleri çoğaltma, itirazları cevaplarıyla birlikte ortaya koyama, ıstılah ve tâbirleri belirleme, mezhep ve ihtilafları açıklama işi ile meşgul oldular.¹²³

Daha sonra Emevîler başa geçti. (60-132/661-750)¹²⁴ Bir asra yaklaşan iktidarları döneminde birçok fetihler gerçekleşti. İslâm coğrafyası genişledi. Mısır, Bizans, Mezopotamya, İran ve Türk medeniyetleri de büyük ölçüde İslâm'ın emrine girmiş bulunuyordu.¹²⁵ Yeni fethedilen bu ülkelerde müslümanlar farklı kültürlerle karşılaştı. Bu kültür farklılığı İslâm topluluğunu etkiledi.

Bu dönemde yazı gelişmiş, okur-yazar sayısı artmış ve İslâmî ilimlerde branşlaşma başgöstermişti.¹²⁶

Abdürrezzâk bu kültür farklılıklarının ve branşlaşma faaliyetlerinin yaşandığı, bununla birlikte ırkçı tutumları¹²⁷ sebebiyle iç karışıklıkların baş gösterdiği Emevîler'in son döneminde dünyaya geldi. Abdürrezzâk'ın doğduğu sene Emevîlerin başında Halife Velid¹²⁸ (126/826) bulunuyordu.

Hicrî 133'de, Abbasîlerin Emevîleri devirmesiyle,¹²⁹ yeni bir dönem başlıyordu. Abdürrezzâk bu sırada henüz 7 yaşlarındaydı. Onun çocukluğu hariç bütün ömrü Abbasîler döneminde geçmiştir. Bu dönemde siyasî ve kültürel gelişmelerin yanında sosyal, ve itikadi çalkantılar da yaşandı¹³⁰ "*mihne dönemi*"¹³¹ Abdürrezzâk'ın ömrünün

¹²² Bediüzzaman, *Mektubat*, Sözleryay., 1981, s. 50, Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, Kayıhan Yay., ts., II/298.

¹²³ Taftazânî, A. g. e., s. 95.

¹²⁴ Yılmaz Öztuna, *İslâm Devletleri*, Ankara, 1989, I/ 177-182 ; *İslâm Ansiklopedisi*, XI/211 – 232.

¹²⁵ Yardım, A. g. e., I/34 ; *İslâm Ansiklopedisi*, XI/ 211 – 232.

¹²⁶ Yardım, A. g. e., I/ 34.

¹²⁷ İbrahim Hasan, A.g.e., II/ 298.

¹²⁸ Yılmaz Öztuna, *İslâm Devletleri*, I/ 96.

¹²⁹ Yılmaz Öztuna, *İslâm Devletleri*, I/ 96.

¹³⁰ Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, s. 169, 192

¹³¹ Koçyiğit, A. g. e., s. 225 – 229 ; Koçyiğit, *Münakaşalar*, TDV. Yay. Ankara, 1988, s. 184 – 202.

sonlarına raslar. Hârun Reşid'in oğlu Me'mun (198-218) zamanında¹³² da vefât eder.

O dönemde İslâm coğrafyası doğuda Afganistan ve Çin, batıda Kuzey Afrika ve İspanya'ya kadar uzanan bir alanı içine alıyordu.¹³³ Bu dönemde, farklı bilim dallarında ve sanat alanında da başarılar gösterilmiştir.¹³⁴

b)İlmî Durum

Abdürrezzâk'ın yaşadığı dönemde şia, râfizilik, haricilik gibi siyasi; kaderiye, mürcie, mu'tezile gibi inanç mezhepleri faaliyet gösteriyordu.¹³⁵ Bu fırkalar kendi iddialarını takviye etmek için hadîs uydurma cür'etinde bulunabiliyorlardı.¹³⁶

Hicretin 41.senesinde başlayan, II.asrın başlarından itibaren de giderek artış ve yayılış gösteren bu vahim durum müslümanları üzdü. Onların istidat ve kabiliyetlerini kâncıladı. *"İslâmiyet tehlikededir, yangın var!"* diye her taifeyi korkuttu, İslâmiyetin hıfzına koşturdu. Herbiri kendi istidadına göre İslâmî bir meseleyi omuzuna aldı, ciddiyetle çalıştı. Bir kısmı hadîslerin muhafazasına, bir kısmı iman kakikatlerinin muhafazasına, bir kısmı Kur'ân'ın muhafazasına çalıştı. Herbir taife bir hizmete girdi. İslâmiyetin muhafazası ve ilerlemesi için bütün gayretlerini sarfettiler. Muhtelif renklerde çok çiçekler açtı, pek geniş olan İslâm aleminin her tarafına o fırtına ile tohumlar atıldı; yarı yeri gülistana çevirdi. Fakat ne yazıkki o güller ve gülistan içinde batıl mezheplerin bid'at dikenleri dahi çıktı. Sanki Allah kudret ve celaliyle o asrı çalkaladı. İlim ehlini gayrete getirip elektriklendirdi. O hareketten gelen bir kuvvetle pek çok müçtehitleri, muhaddisleri, hafızları ve âlim

¹³² Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed, *el-Milel ve'n-Nihâl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1975, I/49-78 ; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, s. 169 – 192 ; Gölcük, Şerafettin, *Kelâm Tarihi*, Esra Yay., Konya, 1992, s. 41 – 54.

¹³³ Yılmaz Öztuna, *İslâm Devletleri*, I/ 177 – 182 ; 209 – 213.

¹³⁴ Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, II/320 – 350; *İslâm Ansiklopedisi*, (Devlet Mad.), IX/ 234-240.

¹³⁵ Taftazânî, A. g. e., 1995 ; et-Tahavî, *Akidetü't – et-Tahavî*, s. 521 – 524 ; Uğur, A. g. e., s. 10; el-Kârî, Ali b. Sultan Muhammed, *Şerhu Kitâb'ı-Fıkh'ı'l-Ekber*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1984, s. 110; İmam-ı âzâm ebû Hanîfe, *Fıkh-ı Ekber*, s.7.

¹³⁶ Koçyiğit, *Münakaşalar*, TDV Yay., Ankara, 1988, s. 103 ; Suphi es-Sâlih, A. g. e., s. 222.

leri İslâm aleminin her tarafına uçurdu, hicret ettirdi. Müslümanları heyecana getirip Kur'ân'ın hazinelerinden istifade için gözlerini açtırdı.¹³⁷

Bu sıralarda İslâm maarifi de birhayli yol katetmiş, her sahada pekçok ilim adamı yetişmişti. Tefsir ve hadîs sahasında olduğu gibi siyer, fıkıh, kelâm, tarih, dil ve belağat sahalarında da birçok eser verilmişti.¹³⁸

Bu durum Abdürrezzâk'ın yaşadığı dönemin, ilmî çalışmalar bakımından ne kadar zengin olduğunu göstermektedir.

1.1.3.Yemen'de Hadîs İlmi

1.1.3.1.Abdürrezzâk'tan Önce Hadîs İlmi

Hadîsin ilk talebeleri sahâbelerdir. Onlar her konuda olduğu gibi sünnetin korunması konusunda da Rasûlullah (s.a.s.)'a yardımcı olmuşlar, hadîslerin bir kısmını hıfzederlerken bir kısmını da sahifeler, cüzler halinde ve muhtelif şekillerde yazmışlardır.¹³⁹ Ebû Hüreyre,¹⁴⁰ Abdullah b. Abbas,¹⁴¹ Ali b. Ebî Talib,¹⁴² Abdullah b. Amr İbn As,¹⁴³ Nubeyt b. Şerit,¹⁴⁴ Amr b. Hazm¹⁴⁵ Sa'd b. Ubade¹⁴⁶, Muâz b. Cebel¹⁴⁷ ve Abdullah b. Ömer¹⁴⁸ bunlardan birkaçıdır.

Hadîslerin korunmasında ve yayılmasında Rasûlullah (s.a.s.)'ın eğitim ve öğretime verdiği önemin rolü büyüktür. Kendisi muallim, mübelliğ ve mübeyyin idi.¹⁴⁹ İslâmiyeti en güzel şekilde şerh ve izah ediyor,insanlığa medeniyet öğretecek, ilmi ve irfanı ile çağları

¹³⁷ Bediüzzaman, *Mektubat*, s. 92 – 93 ; Koçyiğit, *Münakaşalar*, s. 106

¹³⁸ Taftazânî, A. g. e., s. 97, Yardım, A. g. e., II/ 33 – 34.

¹³⁹ Uğur, A. g. e., s. 9.

¹⁴⁰ İbn Hacer, A. g. e., I/ 127-128.

¹⁴¹ Dârimî, *Sünen*, I/500.

¹⁴² Müslim, A. g. e., (*Mukaddime*), s. 13.

¹⁴³ Dârimî, I/496; ez-Zehabî, *Tezkire*, I/36 ; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/76.

¹⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, A. g. e., I/ 304 – 306.

¹⁴⁵ Kettânî, *et-Terâtib*, I/245.

¹⁴⁶ et-Tirmizî, *Sünen*, Ahkam, 13.

¹⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/ 228.

¹⁴⁸ ez-Zehabî, *Siyer*, III/160 ; İbn Hacer, *Tehzib*, III/ 90.

¹⁴⁹ el-A'zamî, *Dirâsât fi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1992, II/ 329 ; İbn Mâce, A. g. e., (*Mukaddime*), s. 18.

aydınlatacak öğrenciler yetiştiriyordu. Daha Mekke’de iken Mus’ab b. Umeyr ve İbn Ümm-i Mektum’u eğitim maksadı ile Medine’ye göndermişti.¹⁵⁰

Rasûlullah (s.a.s.) Medine’ye geldikten sonra, ilmî faaliyetlere aralıksız devam etti. Onun emriyle Bedir esirleri fidye karşılığında müslüman çocuklara okuma-yazma öğretecekti.¹⁵¹ Medine’ye uzaktan gelen heyetlerin iâşe ve ibâdetleri yanında tahsil ve terbiyeleri ile de ilgileniyordu.¹⁵² Eğitim maksadıyla Medine dışına muallimler gönderirdi. Bu muallimlerden kırk kadarı *Bi’ri Maune*’ye giderken şehit edildi.¹⁵³ Diğer büyük bir kısmı da Necran ve Yemen’e gönderildi.¹⁵⁴ Daha hicretin dokuzuncu senesinde, Yemen’deki eğitim ve öğretim için, bir memur tayin edildi.¹⁵⁵ Çünkü Rasûlullâh (s.a.s.)’ın yanında Yemen’in önemli bir yeri vardı. Onun içindir ki; “*İman Yemenlidir, fıkıh Yemenlidir, hükmet Yemenlidir*”¹⁵⁶ buyurmuşlardır. İbn Hazm’ı zekât, diyetler, ahkâm, kebâir, talak, itâk (köle âzâdı), bir elbisede namaz kılma ve ihtiba yapmanın (dizlerini göğsüne doğru yaklaştırmış şekilde oturma) hükümlerini, Kur’ân’a dokunma ve başka konulara dair hükümlerle ilgili fikhî esasların zikredildiği yüce bir mektup ile Yemen’e gönderdi.¹⁵⁷ Bu mektubun muhtevası İbn Hazm’ın torunu Ebû Bekr b. Muhammed tarafından muttasıl bir senetle, tarihin metnini muhafaza ettiği en uzun ve kapsamlı bir mektup olarak günümüze kadar gelmiştir. Bu mektubun metni muhtelif hadîs müellefatında rivâyet edilmiştir.¹⁵⁸ Müellifimiz Abdürrezzâk’ta, Musannef’inin birçok yerinde İbn Hazm’a nisbet edilen sahifelerden rivâyette bulunmakta ve bu

¹⁵⁰ el- A‘zamî, *Dirâsât*, II/5 ; Âşık, *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti*, İzmir, 1981, . s. 59 – 60.

¹⁵¹ Hâkim, *Müstedrek*, II/140.

¹⁵² Ahmed b. Hanbel, A. g. e., IV/ 206.

¹⁵³ Köksal, M. Âsım, *İslâm Tarihi*, Şâmil Yay., İstanbul, 1987, XI/ 34 – 40.

¹⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/212 ; IV/397.

¹⁵⁵ Accâc, *Sünne*, s. 125.

¹⁵⁶ el-Buhârî, A. g. e., IV/519.

¹⁵⁷ Kettânî, A. g. e., I/245 ; Nesâî *Sünen*, Kasâme, s. 46.

¹⁵⁸ Kettânî, A. g. e., I/ 246; Hamîdullah, Muhammed, el-Vesâiku’s-Siyâsiyye li’l-Ahdi’n-Nebevî ve’l-Hilâfeti’r-Râşid, Dâru’l-İrşâd, yy., 1969, s. 173.

mektubun muhtevasına geniş yer vermektedir.¹⁵⁹ Bu hususta, Musannef'teki sahifeler konusunda ayrıca bilgi verilecek.

Hulefâ-i Râşidîn döneminde de Yemen'e gerekli önem verilmiş, Kur'ân, hadîs ve fıkıh öğrenimi desteklenmiştir¹⁶⁰. Mu'âz b. Cebel, İbn Hazm, Ebû Mûsa el-Eş'ârî, Ebû Hüreyre¹⁶¹ gibi, birçok râviye şeyhlik yapan bu yıldızlar vasıtasıyla pek çok bilgi, Yemen'e yayılmıştır.¹⁶² Ebû Hüreyre'nin aslen Yemen'li olan gözde talebesi ve es-Sahifetü's-Sahîha ismiyle bize intikal eden en eski hadîs kitabının sahibi Hemmâm b. Münebbih¹⁶³ ile kardeşi Vehb b. Münebbih,¹⁶⁴ Tâvûs b. Keysân,¹⁶⁵ Abdullah b. Tâvûs,¹⁶⁶ ve daha sonra da Ma'mer b. Râşid¹⁶⁷ hadîs ilminin bu bölgedeki ilk temsilcileri olup¹⁶⁸ el-Musannef'in¹⁶⁹ ve daha birçok hadîs müellefatının¹⁷⁰ isnâd silsilesinin de kaynağını oluşturmaktadır.

Böylece tâbiîn ve onları takip eden etbâu't-tâbiîn bu görevi aynı azim ve gayretle sürdürdüler. Hadîs öğrenmek, sıhhat yönünü araştırmak ve âlî isnâd elde etmek için uzun yolculuklar yaptılar.¹⁷¹ Hadîs uydurma faaliyetlerine karşı sıkı tedbirler alıp onları muhafazaya

¹⁵⁹ Bu konuda ikinci bölümde geniş bilgi verilecek.

¹⁶⁰ Âşık, Nevzat, *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti*, Akyol Neşriyat, İzmir, 1981, s. 45.

¹⁶¹ Sandıkçı A. g. e., s. 35.

¹⁶² Yardım, A. g. e., I/143 ; Sandıkçı, Kemal, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadîs*, Ankara, 1991, s. 35 ; *Rehber Ansiklopedisi*, IV/58 ; (Yemen'de hadîs ilminin yayılması, sadece oraya görevli olarak gönderilen sahâbenin ilmî faaliyetleriyle sınırlı kalmayıp, Yemenlilerin Hicaz'a gidip gelmelerinin de bunda büyük bir rolü olmuştur. (bkz. Sandıkçı, s. 80.)

¹⁶³ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI/167 – 168.

¹⁶⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI/167-16 ; V/267.

¹⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, V/89.

¹⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, V/267.

¹⁶⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, V/267.

¹⁶⁸ Accâc, *Sünne*, s. 125 ; Yardım, A. g. e., I/143.

¹⁶⁹ Örnek için bkz. *el-Musannef*, I/69, 96 ; IV/20, 174.

¹⁷⁰ Örnek için bkz. *el-Musannef* (dip not :) I/96, 139.

¹⁷¹ İbnu's- Salâh, el-İmâmu Ebû Amr Osman b. Abdîrrahmân eş-Şehrazurî, *Ulûmu'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, s. 8.; ez-Zehabî, Şemsüddîn, Ebû Abdullah, Muhammed b. Ahmed b. Ahmed et- Türkânî,

çalıştılar. Gayr-i resmî olarak sürdürülen bu çalışmalara resmî muhafaza emri¹⁷² de eklenince kısa zamanda hadislerin tedvîn ve tasnifinde büyük mesafe kaydedildi.

Abdürrezzâk'ın Musannef'inde çok miktarda rivâyeti bulunan ez-Zühri bu dönemde birçok eser tedvîn etmiştir.¹⁷³ Yine Abdürrezzâk'ın şeyhlerinden olan Mâlik b. Enes, İbn Cüreyc, Ma'mer b. Râşid, Süfyan es-Sevri de bu dönemde yaşamış olan ilk musannıflardır.¹⁷⁴ Abdürrezzâk hocalarının ilmini kendi döneminde hazır bulmuş ve bu birikimden azami bir şekilde yararlanmasını bilmiştir.

1.1.3.2. Abdürrezzâk Zamanında Hadîs İlmi

Abdürrezzâk kendisinden önceki döneme ait geniş bir hadîs birikimi ile karşılaştı. Çünkü, Abdürrezzâk'ın yaşadığı hicrî ikinci asrın ikinci çeyreğinden itibaren, üçüncü asrın başlarına kadarki dönem, musannef eserler bakımından çok verimli ve çok yoğun geçen bir dönemdi. Rasulullah (s.a.s.)'ın, Yemen'e gereken önemi vermesi, Sahâbeler'in daha ilk dönemlerden itibaren buralara akın etmesi, hilafet merkezine uzaklığından dolayı siyasî karışıklıkların nisbeten az olması, halkın dışarıdan gelen ulemaya sahip çıkması¹⁷⁵ belki de bu bölge için ayrı bir avantajdı.

Abdürrezzâk, hocası Ma'mer b. Râşid'in yanında uzun müddet kaldı. Onun yazılı kaynaklarından yararlandı.¹⁷⁶ Ondan hadislerin sıhhatine,¹⁷⁷ fıkına,¹⁷⁸ isnâdına¹⁷⁹ ve tenkidine¹⁸⁰ dair bilgiler aldı.

Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986, VIII/457; İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru't-Türâs, Kâhire, 1979, s. 134 – 139.

¹⁷² Accâc, *Sünne*, s. 172; el-Buhârî, *Sahîh, İlm*, 35. ; Dârimî, *Sünen*, I/487.

¹⁷³ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV/351, 352; Accâc, *Sünne*, s. 173.

¹⁷⁴ İbn Hacer, *Heyu's – Sârî*, s. 6.

¹⁷⁵ Sandıkçı, A. g. e., s. 82.

¹⁷⁶ ez-Zehebî, *Siyer*, IX/564; *Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakli'r-Ricâl*, Dâru'l – Fikr, ts., IV/154; Tezkire, I/171.

¹⁷⁷ *el-Musannef*, III/358 – 359, 490; M. Rafet Said, *Ma'mer b. Râşid ve Hadîs*

Rivâyetindeki Metodu, Âlimu'l-Kütüb, Riyâd, 1983, s. 89.

¹⁷⁸ *el-Musannef*, II/202; III/123; I/297.

¹⁷⁹ *el-Musannef*, II/25.

¹⁸⁰ *el-Musannef*, II/412; III. 358 – 359; M. Rafet Said, A.g.e., s. 88.

Abdürrezzâk, şeyhlerinden olan İbn Cüreyc, Ebû Hanîfe ve Süfyan es-Sevrî gibi büyük fakîh ve muhaddislerin hadîsçiliğinden ve usûl ile ilgili diğer bilgilerinden de yararlandı.¹⁸¹

O dönemde Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn gibi büyük muhaddis ve münekkitler bile Yemen'e kadar giderek¹⁸² bu mevcut birikimden ve bu birikimin büyük temsilcilerinden olan Abdürrezzâk'tan yararlanmışlar ve ondan rivâyette bulunmuşlardır.¹⁸³

eş-Şâfiî'nin Risâle'si, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin, el-Humeydi'nin ve Ahmet b. Hanbel'in müsnetleri, Saîd b. Mansûr, İbn Ebî Şeybe ve Abdürrezzâk'ın musannefleri o dönemde yazılan eserlerden sadece birkaçıdır. Yahyâ b. Maîn, İshak b. İbrahim b. Râhûye ve Hammad b. Seleme gibi müellifler de o dönemde yaşamıştır.

Her ilim adamının ilmî yönünü, eserini, duygu ve düşüncelerini, yaşadığı dönemin ilmî gelenek ve teamülleri tabii olarak etkiler. Bu sebeple Abdürrezzâk'ın ilmî şahsiyetini ve Musannef'ini sağlıklı bir şekilde kavrayabilmek için dönemin ilmî anlayışını iyi bilmek gerekir.

Hadîs ilmi açısından dönemin ilmî anlayışını şöyle özetleyebiliriz.

- 1- Merviyyatın değerlendirilmesi.
- 2- Öğrenmedeki sıralama şekli.
- 3- Talebeler ve yaşları.
- 4- Râvi ve hadîslerin sayısı.
- 5- Öğrenmede takip edilen usûller,
 - a) Öğrenilen hadîs sayısı.
 - b) Ezber ve müzâkere ile öğrenme.
 - c) Yazarak öğrenme.
- 6- Öğrenmede rihleye olan rağbet.

¹⁸¹ *el-Musannef*, I/172 ; II/ 94 ; VIII/15.

¹⁸² Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I/370 ; ez-Zehebî, *Siyer*, IX/565 – 568 ; İbn. Hacer, *Tehzîb*, VI/312.

¹⁸³ ez-Zehebî, *Siyer*, IX/ 565 ; *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1988, I/298.

7- Öğrenmede gösterilen titizlik.

1) Merviyatın Değerlendirilmesi.

Rasûlullah (s.a.s.), Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken neye göre hüküm vereceğini sorduğunda, Muâz: *"Allah'ın kitabıyla, şâyet onda bulamazsam Peygamber (s.a.s.)' inin sünnetiyle, onda da bulamazsam, kendi re'yimle ictihat ederim"* dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.): *"Rasûl (s.a.s.)'ünün elçisini başarıya ve uygun olana ulaştıran Allah'a hamdolsun"* ¹⁸⁴ dedi.

İbnu'l-Mubârek: *"Dayanağınız hadîs olsun. Hadîsi açıklayıp tefsir edecek kadar re'y yeter"* ¹⁸⁵ derdi. Ahmed b. Hanbel, *"hadîs'in yorumlanması hususunda re'ydten başka çare olmazsa, Mâlik b. Enes'in re'yi tercih edilir"* ¹⁸⁶ derdi.

Buna göre merviyatın değerlendirilmesi hususundaki sıralama;

- a) Kur'ân
- b) Hadîs
- c) Re'y

şeklinde özetlenebilir. Bu sıralama hadîsin tedvîn, tasnif ve hatta daha sonraki dönemlerinde hep aynı kalmıştır. Bugün de aynı kanâat ve anlayış hâkimdir.

Muhaddislerin bu ölçülü tutumlarından ki, hükümlerin çıkarılmasında bu sıralamayı esas almışlardır. Yoksa onların re'ye tamamen karşı olduklarını söylemek doğru olmaz.

Abdürrezzâk'ın da bu değerlendirmeye riâyet ettiğini, hadîsçiliğinden anlıyoruz. Özellikle Musannef'te bine yakın âyetin birçok bâbda delil ve şâhit olarak getirilmesi, ¹⁸⁷ hadîslerin edâ ve

¹⁸⁴ Ebû Dâvûd, A. g. e., *Akdiyye*, 11 ; Tirmizî, A. g. e., *Ahkâm*, 3, Dârimî, A. g. e., *Mukaddime*, s. 20.

¹⁸⁵ ez-Zehebî, *Siyer*, IX/144.

¹⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, I/16; ez-Zehebî, *Siyer*, V/113.

¹⁸⁷ Bu âyetlerin geçtiği Kitap ve Bâblardaki dağılımını gösteren bir listeyi ikinci bölümde " Musannef'te Hadîsler " konusunun sonunda sunacağız.

tahammülünde âyete göre amel etmesi¹⁸⁸ ve yine hadislerin senetleriyle beraber itina ile sevki, hocalarına bazı rivâyetleriyle ilgili olarak, nakil mi yoksa re'y mi olduğunu sorması, hatta bâzan bu re'ylere iştirak etmesi,¹⁸⁹ onun bu sıralamayı tasvip ettiğini gösterir.

1) Öğrenmedeki Sıralama Şekli

İlimler başlangıçtan beri belli bazı sıralamalara göre öğrenilegelmiştir. Meselâ Hz. Ömer: *"Kur'ân'ı öğrendiğiniz gibi ferâiz, gramer, ve sünneti öğrenin"*¹⁹⁰ derdi. Ebû Abdullah ez-Zübeyrî, *"yirmi yaşında hadîs yazmayı daha önce de Kur'ân ezberlemeyi ve ferâiz ile meşgul olmayı severim . Çünkü bu dönem aklın olgun olduğu andır"*¹⁹¹ derdi. İbn Cüreyc, ilim tahsili için ilk olarak Atâ b. Ebî Rabah'a gittiğinde, Atâ'nın yanında bulunan Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr kendisine önce Kur'ân'ı öğrenip gelmesini, daha sonra gittiğinde aynı zât, bu defa da ferâizi öğrenip gelmesini tavsiye eder. Ferâizi öğrendikten sonra aynı mecliste tekrar karşılaştıklarında bu sefer yine aynı kişi, İbn Cüreyc'e, *"işte şimdi hadîs tahsiline başlayabilirsiniz"* dediğini anlatır.¹⁹² Süfyan b. Uyeyne'de önce Kur'ân, sonra da hadîs tahsiline başladı.¹⁹³

Belki Rasûlullah (s.a.s.) döneminde hadislerin Kur'ân âyetleriyle karıştırılması endişesi veya Ku'ân'a karşı olan ilginin azalması korkusu, Kur'ân-ı Kerîm'in hem muhafazasını, hem de hadîs ilmi karşısındaki önceliğini hedefliyordu.

Buna göre hem Rasûlullah (s.a.s.) döneminde, hem de onu takip eden dönemlerde ilmi öğrenme sıralaması şöyle cereyan ediyordu:

1- Kur'ân

¹⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I. 370.

¹⁸⁹ *el-Musannef*, VI/35 – 36 ; VII/31, 47 ; X/85, 121, 263, 315, 354.

¹⁹⁰ Akyüz, Said b. *Mansûr'un Musannef'inin Yeniden İnşası*, s. 36, MÜİFV Yay., İstanbul, 1997. s. 36.

¹⁹¹ Bağdâdî, *Kifâye*, s. 114.

¹⁹² ez-Zehebî, *Siyer*, VI/327.

¹⁹³ ez-Zehebî, *Siyer*, VIII/ 464.

2- Ferâiz¹⁹⁴

3- Hadîs

Şah Veliyyullah ed-Dehlevî hicrî üçüncü asır öncesi hadîs öğrenim anlayışını - ki bu dönem Abdürrezzâk ve şeyhlerinin yaşadığı dönemdir, diğer bir ifade ile *Tasnîfu'l-Hadîs* döneminin altın çağıdır - şöyle özetler: “ Mâlik b. Enes, Süfyan b. Uyeyne ve daha sonraki asırda bazı âlimler fikhî meseleleri kerih görmezler ve şöyle derlerdi: “ *Din fıkıh üzerine bina edilir. Öyleyse onu ateşlendirmek gerekir.*” Onlar hadîs rivâyetinden sakınırlar, bunu gözlerinde büyütürlerdi. Peygamber (s.a.s.)’e hadîs refetmekten şiddetle kaçınırlardı. Hatta Şa’bi şöyle derdi: “*Peygamber (s.a.s.)’den sonrakilerden rivâyette bulunmak daha çok hoşumuza gider. Zira onda noksanlık yada fazlalık olsa bile Peygamber (s.a.s.)’den aşağıdaki bir şahsa nisbet edilmiş olur.*”¹⁹⁵ Buna göre, bu dönemde merfû’ hadîslerin rivâyetinden çekinilmiş, mevkûf ve maktû’ hadîslere daha çok yer verilmiştir. Fakat hicrî ikinci asrın sonları, üçüncü asrın da başlarına doğru müsned eserlerin ortaya çıkmasıyla, merfûâta daha çok yer verilmiş hatta içerisinde mevkûf ve maktû’ haberlerin yok denecek kadar az bulunduğu müsned eserler vücuda getirilmiştir. ¹⁹⁶

Sonuç olarak diyebiliriz ki, hicrî üçüncü asır öncesi hadîs öğrenim teâmülû maktû’, mevkûf ve merfû’ şeklinde gelişirken,¹⁹⁷ hicrî ikinci asrın sonlarından itibaren, hadîsin altın çağı olan Kütüb-i Sitte dönemini de içine alan üçüncü asır boyunca merfûâtın lehinde gelişmiştir.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Feraiz: Allah’ın farz kıldığı ibadetler, yapılması mecburi olan din emirleri. Kur’ân’ın hükümleri ile mirasçılar arasında mal taksimi bilgisi. Bkz. Büyük Lügat.

¹⁹⁵ ed-Dehlevî, Abdülaziz b. Şahveliyyullah, *Huccetullahi'l-Bâliğa*, Dâru'l-Kütübî'l-Hadîs, Kâhire, ts. I/319,

¹⁹⁶ Koçyiğit, A. g. e., 234 –235, Kettânî, *er-Risâle*, (Mukaddime). s. 40.

¹⁹⁷ Mâlik’in *Muvatta’ı*, Abdürrezzâk’ın *el-Musannef*’i, İbn Ebî Şeybe’nin, Saîd b. Mansûr’un ve hicrî II. asırda yazılan diğer Musannef eserlerin muhtevası bunu göstermektedir.

¹⁹⁸ II. Asrın sonlarından itibaren yazılmaya başlayan Müsned eserlerle, Kütüb-i Sitte’nin muhtevası buna şahittir. (bkz. İbn Hacer, *Hedyû’s-Sâri*, Mukaddime, s. 6)

3) Talebeler ve Yaşları

Talebeler, muhaddislerin tedris halkasına umumiyetle 15-20 yaşlarında katılırlardı. Daha farklı yaşlarda başlayanlar da yok değildi. ez-Zühri, İbn Uyeyne için gördüğü talebelerin en genci olduğunu söyler.¹⁹⁹ Zehebî, İbn Uyeyne'nin ondört yaşında Kur'ân, onbeş yaşında da hadîs tahsiline başladığını söyler.²⁰⁰

Ma'mer b. Râşid, Zühri'nin derslerine başladığında çok gençti. Kendisi, Katâde b. Diâme'nin derslerine başladığında ondört yaşında olduğunu söyler.²⁰¹ Zehebî, Abdürrezzâk'ın ise yirmi yaşında hadîs tahsiline başladığını belirtir.²⁰² Musannefî rivâyet eden ed- Deberî ise Abdürrezzâk vefât ettiğinde 17 yaşından fazla değildi.

Ahmed b. Hanbel 15 veya 16 yaşındayken hadîs tahsiline başladı.²⁰³ O, hadîs tahsili için aklının kestiği anı ve hadîsi duyduğu gibi ezberleyebilme zamanını, hadîs semâi için caiz görürdü. 15 yaşını şart görmez, İbn Uyeyne ve Vekî'i de bu konuda misal verirdi.²⁰⁴ Ebû Abdullah ez-Zübeyrî: "Yirmi yaşında hadîs yazmaya başlamak uygun olur. Çünkü bu yaş aklın en olgun olduğu zamandır. Bundan önce Kur'ân hıfzı ve ferâiz ile meşgul olmak daha uygundur"derdi.²⁰⁵ Ebû Âsım, "oğlumu İbn Cüreyc'e götürdüm. Üç yaşından daha küçüktü, ona hadîs ve Kur'ân okuyordu"²⁰⁶ demektedir. Ebû Nuaym 14 yaşında hadîs dinlediğini, İbn Hârûn hadîs kitabesinde talebenin yaş haddinin 13, İbn Maîn 14 veya 15 olduğunu söyler.²⁰⁷

¹⁹⁹ el-Bağdâdî, *Kifâye*, s. 112.

²⁰⁰ ez-Zehebî, *Siyer*, IIX/ 454.

²⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, X/244

²⁰² ez-Zehebî, *Mizân*, II/644.

²⁰³ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I/12

²⁰⁴ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 113.

²⁰⁵ İbnu's-Salâh, A.g.e., s. 129.

²⁰⁶ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 116.

²⁰⁷ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 113.

O dönemde hadis öğrenmeye başlamanın yaşı beldelelere göre de farklılık gösteriyordu. Meselâ Basralılara göre 10,²⁰⁸ Kûfelilere göre 20,²⁰⁹ Suriyelilere göre ise 30²¹⁰ yaşı zikredilmektedir.

Görüldüğü gibi bu dönemde genellikle hadîs tahsiline 15 ile 20 yaşlarında başlanıyor. Ancak daha sonraki dönemlerde âlî isnâd elde edebilmek kaygısıyla buna riâyât edilmedi. Hadîs öğrenimi için temyiz yaşı yeterli görüldü. Fakat bu durum bâzan sakıncalı sayılmış, bilhassa hicrî ikinci asırda birçok ulema bazı âlimlerden rivâyet ettikleri hadîsler yüzünden zayıf addedilmiştir. Meselâ Amr el-Beyrûtî, Evzaî'nin hadîslerini rivâyette zayıftır. Çünkü Evzaî' den yazdığında çok küçüktü.²¹¹

4) Râvî ve Hadîslerin Sayısı

Hadîs ilmi bakımından hicrî ilk dört asır bir altın devirdir. Bu devirde râvî sayısı, ilk dönemlerden itibâren muazzam bir artış gösterdi.

es-Sevrî, İbnu'l- Mubârek ve ez-Zührî gibi büyük muhaddislerden yüzlerce râvî hadîs aldı. Böylece hadîs talebelerinin sayısı arttı. Muasır hadîşçilerden A'zamî, bu artışı edisyonunu yaptığı Süheyl b. Ebî Sâlih'in hadîs nüshasındaki yedinci hadîsi ele alarak inceliyor ve gösteriyor. Buna göre bu hadîsi, sekizi Medineli, biri Kûfeli, ikisi Basralı, biri Yemenli, biri Suriyeli, onüç râvinin rivâyet ettiğini; bu onüç râviden de en az onaltı kişinin bu hadîsi naklettiğini, bunların altısının Medineli, dördünün Basralı, ikisinin Kûfeli, birinin Yemenli, birinin Horasanlı, birinin de Humuslu olduğunu belirtmektedir. Bu hadîs, Ebû Hüreyre dışında İbn Ömer, Câbir, Aişe ve Ali tarafından da rivâyet edilmiştir.²¹² Ebû Hüreyre dışındaki bu râvileri hesaba katmasak bile, Ebû

²⁰⁸ el-Bağdâdî, *Kifâye*, s. 104

²⁰⁹ Râmahurmuzî, *el-Fâsil*, s. 6 ; el-Bağdâdî, *Kifâye*, s. 104.

²¹⁰ el-Bağdâdî, *Kifâye*, s. 104.

²¹¹ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, III/268 ; ez-Zehebî, *Mizân*, III/290.

²¹² el-A'zamî, A. g. e., s. 203

Hüreyre'den gelen rivâyetin râvilerinin sayısı daha ikinci nesilde onaltıya ulaşıyor. ²¹³

Hadîs talebelerinin çoğalması, rivâyet ettikleri hadîslerin sayısını da tabii olarak etkiledi. Dolayısıyla hadîslerin sayısında da artış oldu. Çünkü rivâyetin her isnâd zinciri müstakil bir hadîs sayılıyordu. ²¹⁴

Bu dönemde hadîslerin iyi anlaşılması için o hadîsin bütün tarikleri yazılmaya çalışılıyordu. Bu anlayışa bağlı olarak hicrî üçüncü asırda hadîslerin isnâdı dahada büyümüş, bir tek hadîsi pekçok isnâddan yazanlar olmuştu.²¹⁵ Böylece hadîslerin sayısı dört bin²¹⁶ veya on binlerden,²¹⁷ altı-yediyüzbinlere,²¹⁸ hatta bir milyona ulaşmıştır. ²¹⁹ Tabii ki bunlara mevkûf ve maktû' hadîslerle²²⁰ mükerrerler de dahildir.

221

Şunu da belirtelim ki Rasûlullah (s.a.s.)'dan hıfz ve kayıt edilerek, kendisinden sonraki döneme intikal eden hadîslerin sayısı ancak 4 ile 10000 kadardır. Yoksa Rasûlullah (s.a.s.)'ın hayatı boyunca konuşmuş olduğu bütün hadîslerinin sayısı bununla sınırlı değildir. Çünkü kendilerini zorlayan bulunmadığı halde sahâbeler Rasûlullah (s.a.s.)'tan duyduklarının çoğunu, bâzan da hepsini yazmak için büyük bir arzu duydular. Ancak, Kur'ân'ı ezberleyerek ve yazarak toplamaya çalışıyorlardı. Kitâbullah onların derûnuna tamamen hâkim olduğu gibi, zamanlarının çoğunu da işgal ediyordu. O zaman Rasûlullah (s.a.s.)'ın hadîsleri sayılamayacak kadar çoktu. Her hâdisle ilgili olarak bir şey söylüyor, her danışana bir cevap veriyor, ve Kur'ân ayetlerinin çoğunu açıklayıp izah ediyordu. Hadîsleri yazanlar devamlı olarak onu takip edip bütün sözlerini, hareketlerini ve takrirlerini

²¹³ el-A'zamî, A.g.e., s. 37, 38.

²¹⁴ el-A'zamî, A. g. e., s. 174.

²¹⁵ ez-Zehabî, *Siyer*, XI/91-96.

²¹⁶ A'zamî, A. g. e., s. 275.

²¹⁷ A'zamî, A. g. e., s. 275, 276.

²¹⁸ ez-Zehabî, *Siyer*, XI/92 ; Ahmed Naim, A. g. e., s. 66.

²¹⁹ Ahmed Naim, A. g. e., s. 66.

²²⁰ Çünkü Sahâbe ve Tâbiîn sözüne de hadîs denir. (bkz. Subhi es-Sâlih, A. g. e., s. 207; Aydın, A. g. e., 93, 99; Ahmed Naim, A. g. e., 134, 135.)

²²¹ ez-Zehabî, *Siyer*, XI/89- 96.

yazabilecek zamanı nerede bulabileceklerdi? Bu kâtiplerin bir kısmı, Rasûlullah (s.a.s.)’dan duyup gördükleri herşeyi yazmaya kalksalar, hiç bir şeyi kaçırmamak şartı ile herbirinin aynı derecede muvaffak olması mümkün mü idi?²²² Nitekim bazı sahâbeler, bildiği ve hatırladığı halde Hz. Ebû Bekr, nine’ye verilen miras ile ilgili Rasûlullah (s.a.s.)’tan bir hüküm hatırlamadığını söylüyor.²²³ Kaldı ki Kur’ân ayetlerini muhafaza etme zorunluluğu, hadisler için aynı derecede bir zaruret teşkil etmiyordu. Hatta hadislerin Kur’ân-ı Kerîm âyetleri ile karışmaması için azami titizlik gösteriliyordu.

5) Öğrenmede Takip Edilen Usûller

a)- Öğrenilen Hadîs Sayısı

Hadîs tahsili için tertip edilen toplantılarda üç-dört hadîsten fazla öğrenilmezdi.

Abdürrezzâk’ın hocası Ma’mër “bir iki hadîs öğrenirdik” diyor. Yine Abdürrezzâk’ın şeyhlerinden A’mëş takriben üç veya dört, Eyyûp beş hadîs grendiklerini söylemektedir. Zühri talebelerine günde bir veya iki hadîs öğrenmelerini tavsiye eder, “çok öğrenen çok unuttur” derdi.²²⁴

Belki bunda tecrübelerin ve Rasûlullah (s.a.s.)’ın, “az olup devamlı olan hayırlıdır”²²⁵ hadislerinin de rolü vardı.

b) Ezberleme ve Müzâkere Ederek Öğrenme

Sahâbeler, Rasûlullah (s.a.s.)’ın hadislerini yazarak öğrendikleri gibi ezber ve müzâkere yoluyla da öğreniyorlardı.²²⁶

Bu uygulamanın daha sonraki dönemlerde de devam ettiği görüldü. Meselâ Süfyan es-Sevrî, her gece yatmadan önce (hadîs)

²²² Suphi es-Sâlih, A.g.e., s. 21.

²²³ el-Musannef, X/274.

²²⁴ el-A’zamî, A. g. e., s. 168

²²⁵ Buhârî, A.g.e., İman, 32 ; Ebû Dâvûd, Sünen, Tatabvvi, 27; en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, es-Sünen, Mektebetü’l-İslâmiyye, Beyrut, 1988 , Kırâmu’l-Leyl, 19.

²²⁶ Accâc, es-Sünne, s. 60 ; el-A’zamî, ed-Dirâsât fi’l-Hadîs-i-Nebevî ve Tarih-i Tedvînihi, Mektebetü’l-İslâmiyye, Beyrut, 1992, II/330 ; Hâkim, Müstedrek, I/94.

cüzlerini okuyup hıfzını kontrol ederdi.²²⁷ Ebû Zür'a, Ahmed b. Hanbel ile O'nun hadîslerini müzâkere ettiklerini söylemektedir.²²⁸

Böylece Rasûlullah (s.a.s.) döneminde başlayan ezber ve müzâkere metoduyla hadîslerin öğrenimi tâbiîn ve etbâu't-tâbiîn döneminde de devam etmiş, hatta daha sonraki dönemlerde de uygulanmıştır.²²⁹

c) Yazarak Öğrenme

Rasûlullah (s.a.s.) zamanından itibaren hadîs edebiyatının geçirdiği safhalarda yazı daima kullanılmıştır. Meselâ, Abdullah b. Amr b. As ve Enes b. Malik Rasûlullah (s.a.s.)'ın huzurunda hadîs yazarlardı.²³⁰ İbn Abbas ilme olan merakından dolayı sahâbeye sorar, duyduklarını da kaydederdi.²³¹ Bazı sahabeler de ileri gelen kabiliyetli öğrencilerine hadîs imlâ ettirirlerdi. Meşhur sahâbe Vâsıla b. Eska' bunlardandı.²³² İlk önceleri bu işe karşı çıkan Zührî bile kendisini yazmaktan kurtaramadı. Hayatının geri kalan kısmında da hep yazdı.²³³

Hicrî ikinci asırdan itibaren daha ziyade yazdırma tarzı tatbik edildi. Hatta bu maksatla muntazam sınıflar teşkil edildi.²³⁴ Ma'mer b. Râşid, İbn Cüreyc ve Süfyan es- Sevrî²³⁵ daha sonra da müellifimiz Abdürrezzâk ve Hişâm b. Yûnus gibi muhaddisler kâtiplerin yazılarını bizzat seyr ve kontrol etmişlerdir.²³⁶

Ahmed b. Hanbel, "*hadîsin bütûn tariklerini yazmazsan onu anlamazsın, zira hadîslerin bazısı bazısını açıklar*"²³⁷ demektedir.

²²⁷ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, 1/ 68.

²²⁸ Ahmed Naim, *Mukaddime*, s. 66.

²²⁹ Hamidullah, Muhammed, (terc. Macit Yaşaroğlu,) *Kur'ân-ı Kerim Tarihi ve Türkçe Tefsirler Bibliyografyası*, Yağmur Yay., İstanbul, 1965, s. 45.

²³⁰ Accâc, A.g.e., s. 231.

²³¹ ez-Zehebî, *Siyer*, II/231.

²³² Accâc, A.g.e., s. 231.

²³³ Kettânî, *er- Risâle (Mukaddime)*, s. 38 ; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV/351 –352 ; Accâc, *Sünne*, s. 173

²³⁴ Ahmed b. Hanbel, *İtel*, I/385, I/389; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII/ 276 ; VIII/337

²³⁵ ez- Zehebî, *Mizân*, II/331

²³⁶ Bağdâdî, *Kifâye*, s. 239

²³⁷ ez-Zehebî, *Siyer*, XI/92

Nitekim bir hadîsi otuz tarikten yazanlar da olmuştur.²³⁸ Yahyâ b. Maîn'in " *kendi elimle bir milyon hadîs yazdım*"²³⁹ demesi de yazarak öğrenmenin önemini gösteren ayrı bir misaldir.

6) Öğrenmede Rıhleye Olan Rağbet

Hadîs tahsilinin en zor tarafı, hadîs toplamak için yapılan seyahatlerdir. Bu seyahatler hadîsçilerin hayatlarının vazgeçilmez birer parçası olmuştur. İslâm coğrafyasının genişlemesiyle hadîslerin birinci el kaynağı olan sahâbeler, çeşitli bölgelere dağıldı.²⁴⁰ Onlardan yeni bilgiler kazanmak, âlî isnâd elde etmek²⁴¹ ve cemolunmuş veya mâlum hadîslerin rivâyet selahiyetlerini ele geçirmek²⁴² gibi sebeplerle hadîs yolculukları yapıldı. Yemen'den Şam'a Horasan'dan Hicaz'a kadar yayılan İslâm coğrafyası, hadîsçilerin mektebi ve medresesi konumuna gelmişti. Bâzan bir tek hadîs için uzun ve meşakketli yolculuklar yapılıyor,²⁴³ memleket memleket dolaşıyordu.²⁴⁴ Böylece hem yeni hadîslerin sika râvilerden öğrenimi, hem de bilinen hadîslerin takviyesi²⁴⁵ ve kritiği bir yönüyle tenkidi yapılmış oluyordu.²⁴⁶

7) Öğrenmede Gösterilen Titizlik

Duydukları gibi rivâyet etme titizliği, hadîsçilerin önemle üzerinde durdukları bir anlayıştı.

Bu sebeple bazı sahâbeler hadîs rivâyetinden korkardı. Meselâ İbn Mesut, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den hadîs rivâyet ettiğinde yüzünün rengi değişir, rivâyetinin sonunda *hâkeza, nahve, hâkeza nahvehu* derdi.²⁴⁷

²³⁸ ez-Zehebî, *Siyer*, XI/92.

²³⁹ Ahmed Naim, A. g. e., s. 66.

²⁴⁰ Ahmed Naim, A. g. e., s. 46 ; Koçyiğit, *Islahlar*, s. 436 – 437.

²⁴¹ Hâkim, *Marife*, s. 5, 12 ; ez-Zehebî, *Siyer*, VIII/ 457.

²⁴² Sezgin, A.g.e., s. 32.

²⁴³ Subhî es- Sâlih, A. g. e., s. 41 ; ez- Zehebî, *Tezkire*, I/43.

²⁴⁴ ez-Zehebî, *Tezkire*, I/ 95, 71.

²⁴⁵ Ahmed Naim, A. g. e., 47.

²⁴⁶ M. Rafet Said, A.g.e., s. 88.

²⁴⁷ ed-Dehlevî, *Bâliğa*, I/319.

Bir kısım tâbiîn ve etbâut-tâbiîn âlimleri de “şu işlerden lehime veya aleyhime bir sorumluluk olmadan kurtulabilsem”²⁴⁸ diyerek, hadîs rivâyetindeki mesuliyetin ciddiyetine daima müdrik olduklarını göstermişlerdir.

Hadîslerin takti’ edilmesinden ve ihtisar yapılmasından hoşlanılmaması,²⁴⁹ hadîs lafızlarının aynen tesbitine azami itina gösterilmesi gibi hususlar, hadîslerin duyulduğu gibi rivâyet edilmesi düşüncesinden kaynaklanıyordu.²⁵⁰

Rasûlullah (s.a.s.)’ın “bana yalan nisbet eden cehennemdeki yerine hazırlansın”²⁵¹ gibi tehdit bildiren hadîsleriyle; “bir hadîs duyup da onu tıpkı duyduğu şekilde rivâyet eden kimsenin yüzünü Allah ak etsin”²⁵² gibi teşvîk ifade eden hadîsleri de elbette bu konuda etkili oluyordu.

Buna rağmen hadîs tahsili ücretsizdi. Hoca talebe ilişkîşeri sevgi ve hürmete dayalıydı.²⁵³ Bazı hocalar öğrencilerine maddi yardımda bile bulunur, fakat onlardan ücret almazlardı. Şâyet alacak olursa iyi karşılanmaz, tankit edilirdi.²⁵⁴

²⁴⁸ İbn Ebî Hâtim, A. g. e., I/ 61, 62.

²⁴⁹ Ahmed Naim, A. g. e., s. 269, 271.

²⁵⁰ Subhi es-Sâlih, A. g. e., s. 80.

²⁵¹ el-Buhârî, A.g.e., *İlm*, 38 ; Müslim *Sahîh*, (*Mukaddime*), s. 2, 3, 4.

²⁵² Ebû Dâvûd, *Sünen*, *İlm*, 10 ; et-Tirmizî, *Sünen*, *İlm*, 7.

²⁵³ *el-Musannef*, A.g.e., III/359.

²⁵⁴ el-A‘zamî, A. g. e., s. 177.

1.2.HAYATI ve ŞAHSİYETİ

1.2.1.İsmi, Künyesi, Nesebi ve Nisbesi

Künyesi Ebû Bekr ²⁵⁵ olan Abdürrezzâk'ın farklı kaynaklarda, tam nesebi şu şekilde zikredilmektedir: ²⁵⁶

Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi Ebû Bekr es-Sanâ'nî el-Yemanî el- Himyerî.

İsmi Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi'dir. Aslen San'âlî olduğu, orada doğup büyüdüğü ve ikâmet ettiği için es- San'ânî nisbesini almıştır. Dedesi Nâfi Himyer kabilesinin mevlâsı²⁵⁷ iken müslüman olduğundan el-Himyerî,²⁵⁸ Yemen'e nisbetle de el-Yemânî ²⁵⁹ denmiştir. Kütüb-i Sitte, ricâl ve tabakât kitapları gibi kaynak eserlerde künye ve nisbesinden çok, ismiyle anılır. Hadîs isnâdında da "Abdürrezzâk" şeklinde zikredilir.²⁶⁰ Günümüzde ise daha çok ismi ve nisbesi birlikte söylenir. ²⁶¹

el-Musannef'te, bâzan öğrencileri tarafından künyesiyle anılır. ²⁶²İsnâdlarda ise ismi belirtilir.²⁶³

1.2.2. Doğumu ve Aile Çevresi

Abdürrezzâk hicrî 126 senesinde, Yemen'in en meşhur ve en büyük şehirlerinden biri olan San'a'da doğdu.²⁶⁴Çocukluğu hadîsle

²⁵⁵ Buhârî, Ebû Abdullah İsmail b. İbrahim el-Cu'fî, *et-Tarihü'l-Kebîr*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Diyarbakır, ts., yy. I-XI, VI/130 ; ez-Zehebî, *Siyer*, IX/563

²⁵⁶ Buhârî, *et-Tarihü'l-Kebîr*, VI/130 ; ez-Zehebî, *Siyer*, IX/ 563 ; *Tezkire*, I/364.

²⁵⁷ Mevlâ: hürriyetine kavuşturulmuş köle. Bkz. Aydın, İstılahlar, 99

²⁵⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, V/548 ; Buhârî, *et-Tarihü'l-Kebîr*, VI/130; ez-Zehebî, *Siyer*, IX/563 ; Mizzî, Ebu'l – Haccâc, Cemâluddin Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-Ricâl*, Beyrut, 1985, XVIII/ 6.

²⁵⁹ İclî, Târihu's-Sikat, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984,s. 302, CH. Pellat, "*Abd Al – Razzaq* ", *The Encyclopaedia Of Islam "New Edition"*, Leiden, 1995, s. 7,

²⁶⁰ Örenek için Tezimizin ikinci bölümündeki "Musannef'in Kütüb-i Sitte'ye Etkisi"konusuna bkz.

²⁶¹ Bkz. "*İslâm Ansiklopedisi*", I/298.

²⁶² *el-Musannef*, IV/78, 81.

²⁶³ el-Musannef'in kendi isminin zikredildiği isnâdlarda " Abdürrezzâk " diye geçer. Nadiren de künyesi zikredilir.

²⁶⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, V/548; Buhârî, *Tarihu'l-Kebîr*, VI/130; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/45 ; İbnu'l-İmad, *Abdülhayy el-Hanbelî Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, . Beyrut, ts., II/27 ; Ziriklî,

iştilgal eden bir aile çevresinde geçti. Babası ve amcasından hadis dersleri aldı²⁶⁵. Ancak, hadîsle meşgul olan bu aile,²⁶⁶ ağır tenkitlere mâruz kalmış, bu da Abdürrezzâk'ın ilmî itibarını önemli ölçüde etkilemiştir. Kardeşi Abdülvehhab'ın yalancılıkla ithamı,²⁶⁷ diğer kardeşi Abdullah'ın oğlu İbrahim ve kız kardeşinin oğlu Ahmed'in metrûk²⁶⁸ addedilmesi; uydurdukları hadîsleri Abdürrezzâk'a isnat etmeleri,²⁶⁹ babasının sikâttan²⁷⁰ sayılmasına rağmen rivâyetlerinde şa'z, gayri mahfûz²⁷¹ olduğunun söylenmesi, Abdürrezzâk'ın zan²⁷² ve evhama²⁷³ mâruz kalmasına sebep olmuştur.

1.2.3. İlk Tahsili ve İlmî Seyahatleri

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, ilk tahsilini aile çevresinde yaptı.²⁷⁴ Daha sonra yedi²⁷⁵ veya sekiz²⁷⁶ sene öğrenciliğini yaptığı Ma'mer'den hadîs dinledi.²⁷⁷ 18 yaşında iken Yemen'e gelen İbn Cüreyc'den hadîs dersi aldı,²⁷⁸ 20 yaşında hadîs talebi için yolculuklar yaptı,²⁷⁹ Hicaz, Şam ve Irak'a ²⁸⁰yaptığı bu yolculuklarda es-Sevrî, İbn Uyeyne, Mâlik b. Enes ve devrinin diğer büyük âlimlerinden hadîs tahsil etti.

Hayreddin, *el-A' lâm, Kamusu Terâcim li Eşhuri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab vel'Müsta'rabin ve'l-Müsteşrikîn*, Beyrut, 1969, IV/126.

²⁶⁵ Abdürrezzâk, hem babası Nâfi'den hem de amcası Vehb'den hadis rivayet etmiştir. Tezimizin ekler bölümünde, Abdürrezzâk'ın babasından ve amcasından yapmış olduğu rivayetlerle ilgili bilgi verdik.

²⁶⁶ Hâkim, *Marife*, s. 242; ez-Zehebî, *Mîzân*, IX/308; Mizzî, *Ebü'l-Haccac Cemâluddîn Yûsuf, el-Mizzî, Tehzîbü'l-Kemal*, Beyrut, 1992, XVII/57.

²⁶⁷ Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Cerâhî, *Keşfü'l-Hafâ ve Muzilü'l-İlbâs, Ammeştehera minel Ahâdis alâ el-sinetinnâs*, Beyrut, 1988, II/171, 172.

²⁶⁸ İbnu'l - Cevzî, *Cemâluddîn, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, el-Mevduât, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye*, Beyrut, 1995, II/138, 133.

²⁶⁹ İbnu'l - Cevzî, A. g. e., II/43, 133, 138.

²⁷⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, II/67.

²⁷¹ İbn Hacer, *Tehzîb* II/67; ez-Zehebî, *Mîzân*, IV/308.

²⁷² İclî, Ebu'l-Hüseyn, Ahmed b. Abdullah b. Sâlih el-İclî, *Ma'rifetü's-Sikat min Ricâli Ehli'l-İlm ve'l-Hadîs ve mine'd-Duafâ ve Zikri Mezâhibim ve Ahbârihim*, Medîne, 1985, II/93; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitabu's-Sikat*, Haydarabat, 1982, VIII/412; ez-Zehebî *Siyer*, IX/580.

²⁷³ ez-Zehebî, *Siyer*, IX/572.

²⁷⁴ *İslâm Ansiklopedisi*, s. 298.

²⁷⁵ ez-Zehebî, *Mîzân*, II/609.

²⁷⁶ İbn Ebî Hâtim, A. g. e., VI/38; Mizzî, A. g. e., XVIII/56.

²⁷⁷ İbn Ebî Hâtim, A. g. e., VI/38; Mizzî, A. g. e., XVIII/56; ez-Zehebî, *Siyer*, IX/56; ez-Zehebî, *Mîzân*, II/609.

²⁷⁸ Mizzî, A. g. e., XVIII/58.

²⁷⁹ ez-Zehebî, *Mîzân*, II/609.

²⁸⁰ ez-Zehebî, *Siyer*, IX/564.

Abdürrezzâk'ın küçüklüğünden itibâren hadîs ile meşgul olduğunu, sonraki dönemlerde ise bu işe daha ciddi sarıldığını; böylece birçok eser telif ettiğini ve birçok talebe yetiştirdiğini görüyoruz.

Abdürrezzâk'ın bütün bir ömrü, Rasûlullah (s.a.s.)'in sünnetini anlama ve anlatma yönünde geçmiştir.

1.2.4. Hocaları

Ma'mer b. Râşid, Abdürezzâk'ın en önemli şeyhlerindendir. Ondan onbin hadîs almıştır.²⁸¹ Bunların 6.000 den fazlası Musannef'tedir.

Diğer önemli iki şeyhi, Musannef'te dokuzbin civarında hadîsi bulunan, İbn Cüreyc ve es- Sevrî'dir.

Bunları, bin civarında hadîsi ile İbn Uyeyne takip eder. Abdürezzâk, Mâlik b. Enes, Ebû Hanîfe , Evzaî, Abdullah b. Mubârek, Vekî' b. Cerrâh, Hüşeym b. Beşir, Hişâm b. Hassân, Mu'temir b. Süleyman gibi muhaddis ve fakîh şeyhlerden de hadîs almıştır. O Musannef'inde, iki yüzden fazla şeyhten rivâyette bulunur. el-Mizzî, bunların bir kısmını Tehzîbu'l- Kemâl'de zikreder.

Burada, Musannef'in muhtevasının hemen hemen dörtte üçünü oluşturan ve her birinin binin üzerinde rivâyeti bulunan dört büyük şeyhinin hayatı ve hadîşçilik yönleri hakkında kısa bilgi vereceğiz.

a) Ma'mer b. Râşid

Ma'mer b. Râşid el-Ezdî el-Basrî, ²⁸² hicrî 96 yılında Basra'da doğmuştur.²⁸³ Künyesi Ebû Urve İbn Ebî Amr'dır.²⁸⁴ Basrada iken hicrî 110 tarihinde vefât eden, Hasan el- Basrî'nin cenazesinde bulunmuş,²⁸⁵ o yıl kendisinden de ders almıştır.²⁸⁶ 14 yaşında Katâde b.

²⁸¹ ez-Zehebî, *Tezkire*, I/190.

²⁸² İbn Hacer, *Tehzîb*, X/243.

²⁸³ İbn Hacer, *Tehzîb*, X/243.

²⁸⁴ Buhârî, *Tarihu'l-Kebîr*, VII/378.

²⁸⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, X/243.

²⁸⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, X/244 ; ez-Zehebî, *Mizân*, IV/154.

Diame'yi,²⁸⁷ gençlik yıllarında ez- Zühri'yi dinlemiş,²⁸⁸ Hemmâm b. Münebbih'den ders almıştır.²⁸⁹

Daha sonra San'â 'ya gitmiş, ve oraya yerleşmiştir.²⁹⁰ Vefât edinceye kadar da Basra'ya gidip gelmiştir.²⁹¹ Rivâyetlerin büyük bir kısmı Zühri'ye dayanmaktadır.²⁹²

Abdürezzâk'ın Musannef'inde yer alan Zühri'nin Megazi'sini, Ma'mer rivâyet etmiştir.²⁹³ O, Hemmâm b. Münebbih'in Ebû Hüreyre 'den rivâyet ettiği es- Sahifetü's-Sahîha'nın da râvisidir. ²⁹⁴

Ma'mer'in Câmiî'nin günümüze ulaşan kısmı Abdürrezzâk'ın Musannef'inin sonunda yer almaktadır

Her üç eser de İslâm tarihi ve hadislerin ilk yazılı kaynağına ulaşma bakımından çok önemlidir.

Hâfız, fakîh, muhaddis, müfessir ve tarihçi ²⁹⁵ olan Ma'mer b. Râşid Hasan el-Basrî, Katâde b. Diame, Zühri ve Hemmâm b. Münebbih gibi muhaddislerden ²⁹⁶ ders almakla birlikte, devrin büyük muhaddis ve âlimlerinden olan şu şahıslardan da rivâyette bulunmuştur:²⁹⁷

Amr b. Dinar

Eyyub es- Sahtiyâni

Mansûr b. el- Mu'temir

Sûheyl b. Ebî Sâlih

Hişâm b. Urve

İsa b. Yûnus

²⁸⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, X/244 ; ez-Zehebî, *Mizân* IV/154.

²⁸⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, X/244.

²⁸⁹ ez-Zehebî, *Siyer*, IX/571.

²⁹⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVIII/309.

²⁹¹ ez-Zehebî, *Mizân*, IV/154 ; *Muğnî fi'd-Duafâ*, thk., Nurettin İtr, Dâru'l-Maârif, yy.,1971,(1. Baskı), II/671, Sandıkçı, A. g. e., s. 83, 139, 431, 517.

²⁹² İbn. Hacer, *Tehzîb*, X/243.

²⁹³ *el-Musannef*, V/313'ten cilt sonuna kadar.

²⁹⁴ ez-Zehebî, *Siyer*, IX/571, Örnek için bkz., *el-Musaneef*, I/ 89.

²⁹⁵ ez-Zehebî, *Siyer*, VII/56 ; İbn Hacer, *Tehzîb*, X/244.

²⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, X/243.

Yezit b. Zureyh

Abdŭlvâhid b. Ziyad

Muhammed b. Sabah

Abdullah b. Muâz

İbn Uleyye ve Babası

el-Ezdî.

Ma'mer den ise; hocalarından, Eyyub es-Sahtiyâni, Amr b. Dinar ve Yahyâ b. Ebî Kesîr; akranlarından Said b. Ebî Arube, Şube b. el-Haccac, Süfyan es-Sevrî²⁹⁸ rivâyette bulunmuştur. Ayrıca, Süfyan b. Uyeyne, Vâkidî, Mu'remir b. Süleyman da ondan hadîs rivâyet etti.²⁹⁹

En meşhur talebesi Abdürezzâk³⁰⁰ ve İbnu'l-Mubârek,³⁰¹ Ma'mer b. Râşid' den hadîsleri yazılı olarak rivâyet etmişlerdir.

Ma'mer, şeyhlerinden öğrendikleriyle Mekke, Medine, Basra ve Kûfe'nin ilmini kendinde toplamış,³⁰² Rasûlullah (s.a.s.)'ın hadîslerini Yemen'de sistematik bir şekilde ilk defa o tasnîf etmiştir.³⁰³

Ricâl kitaplarında *Sikâtûn (güvenilir)*, *esbatunnas (insanların en sağlamı)*, *esdakunnas (insanların en doğrusu)* gibi³⁰⁴ tevsik ifadeleriyle sikâhına (güvenilirliğine) hükmedilmiştir.

Ma'mer b. Râşid, hadîste hüccetti. İbn Maîn, Mâlik b. Enes'i sonra da Ma'mer'i sıraya koyuyor ve insanların en sağlamı Zührî, Mâlik ve Ma'mer diyordu.³⁰⁵ Ayrıca İbn Maîn, Zührî'nin rivâyetinde Ma'mer'in, İbn Uyeyne' den daha sağlam olduğunu belirtiyor.³⁰⁶

²⁹⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, X/243; ez-Zehebî, *Siyer*, VII/56.

²⁹⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, X/244.

²⁹⁹ ez-Zehebî, *Siyer*, VII/56.

³⁰⁰ ez-Zehebî, *Tezkire*, I/171; *Mizân*, IV/154.

³⁰¹ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I/397.

³⁰² İclî, *Sikât*, 233; ez-Zehebî, *Siyer*, VII/8, 10.

³⁰³ Suyûtî, *Tedrib*, I/89.

³⁰⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, X/244, 245.

³⁰⁵ ez-Zehebî, *Siyer*, IX/580.

³⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, X/244; ez-Zehebî, *Mizân*, 4, 154.

Ahmed b. Hanbel'in Abdürezzâk'dan, onun da İbn Cüreyc'den nakline göre O: "*Ma'mer'e sarılın onun zamanında ondan daha bilgini kalmamıştır*" demektedir.³⁰⁷

Ara sıra ziyaret ettiği Basra'da hadîs okuturdu.³⁰⁸ Ma'mer'in burada okuttuğu hadîslerin galat olduğu söylenir.³⁰⁹ İbn Ebî Hâtim ise onun Basra'da yaptığı rivâyetlerinde galat olmadığını söyler.³¹⁰

Ma'mer, şîilikle de itham edildi.³¹¹ İbn Kuteybe'nin Maârif'inde, Ma'mer'in şîi gösterilmeye çalışılması³¹² haklı bir gerekçe değildir. Çünkü İbn Kuteybe bu eserinde şîilikle ilgisi olmayanları da şîi göstermeye çalışmıştır. Ayrıca Ma'mer'in ne Musannef'teki rivâyetlerinde ne de Câmiî'ndeki rivâyetlerinde şîi olduğunu ihsas ettirici hiçbir ifâde bulunmamaktadır. Hatta Abdürezzâk'a, Hz. Ali'nin "*tafdili*" konusu sorulunca, Mâlik b. Enes'in ve Sufyan b. Uyeyne'nin Ebû Bekr ve Ömer deyip sustuklarını, Ma'mer'in ise bunlara Osman'ı da ilâve ettiğini belirtir.³¹³

Ma'mer hicrî 152,³¹⁴ 153 veya 154³¹⁵ tarihinde San'â'da vefât etmiş, talebesi Abdürrezzâk Onun cenâzesinde hazır bulunmuştur³¹⁶

b) İbn Cüreyc

Abdûlmelik b. Abdülaziz b. Cüreyc er-Rûmî, aslen Bizanslı'dır. Künyesi Ebû'l- Velid' dir.³¹⁷

Muhaddis ve fakîh³¹⁸ olan İbn Cüreyc, Mekke'de ilk musannef yazan müelliftir.³¹⁹ O, hadîs rivâyetiyle Abdürezzâk'ı etkilediği gibi

³⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, X/245.

³⁰⁸ Sandıkçı, A.g.e., s. 63.

³⁰⁹ ez-Zehebî, *Mizân*, IV/154.

³¹⁰ ez-Zehebî, *Mizân*, IV/154.

³¹¹ İbn Kuteybe, *Maârif*, s.624.

³¹² İbn Kuteybe, A. g. e., s. 624.

³¹³ ez-Zehebî, *Siyer*, IX/569.

³¹⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, X/255.

³¹⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII/310, 311 ; ez-Zehebî, *Siyer*, VII/14 –15.

³¹⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, X/ 24

³¹⁷ el-Buhârî, *Tarihü'l- Kebîr*, V/ 422 – 423.

³¹⁸ *İslâm Ansiklopedisi*, XIX./405; ez-Zehebî, *Tezkire*, I/171.

³¹⁹ İbn Hacer, *Hedyü's-Sâri*, s. 6.

tasnîfteki sistematîği ile de hem Abdürezzâk'ın³²⁰ hem de diğer birçok musannıfı etkilemiştir. Bunda, Mekke'nin uğrak bir ilim merkezi olmasının rolü olabileceği gibi³²¹ İbn Cüreyc'in, ilk musannıf olmasının³²² ve hadîsleri konularına göre ilk ele alan³²³ İbn Abbas'ın rivâyetlerini büyük bir azimle toplamaya çalışan bir kişi³²⁴ olmasının da rolü olabilir. İbn Cüreyc'in en çok rivâyeti Atâ b. Ebî Rabah'tandır. Ondan hadîsleri yazılı olarak rivâyet etmiştir. Bunların büyük bir kısmı Abdürezzâk'ın Musannef'i sayesinde zamanımıza ulaşmıştır.³²⁵

İbn Cüreyc'e hocası Atâ b. Ebî Müslim el-Horasânî'den de yazılı halde bir Kur'ân tefsiri intikal etmiştir.³²⁶

İbn Cüreyc'e hocası Zührî de bir cüz verdi.³²⁷ Onun hadîslerini de yazılı olarak rivâyet etti.³²⁸

İbn Cüreyc, Hişâm b. Urve,³²⁹ Muhammed b. Müslim b. Tedrûs,³³⁰ İbn Ömer'in azatlısı Nâfi³³¹ ve Eban b. Ebî Ayyâş'tan³³² da hadîsleri yazılı olarak rivâyet etmiştir.

Amr b. Dinar

Muhammed b. el- Münkedir,

Sâlih b. Keysan da İbn Cüreyc'in meşhur şeyhlerindendir. ³³³

Evzaî,

³²⁰ Abdürezzâk'ın, *Arz ve Semâ* metodunu İbn Cüreyc gibi aynı görmesi, bu sahada taklit edilen ilk musannıf olduğunu söylemesi, kendisine bir müddet talebelik etmesi, Musannef'ine beş bine yakın rivâyetini alması bunu göstermektedir.

³²¹ Akyüz, Ali, Saîd b. Mansûr'un *Musannef'inin Yeniden İnşası*, MÜİFV. Yay. , İstanbul, 1997, s. 46.

³²² Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I/363.

³²³ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I/363.

³²⁴ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I/348 – 349.

³²⁵ Motzki, *Harald*, *Journal of Near Eastern Studies* 50 (1991) Chicago, PP. 1 – 22 “ *The el-Musannef of Abd al-Rezzak al- San'anî as a source of Authetic Ahadith of the First Century A. H*”.

³²⁶ Bağdâdî ; *el-Kifâye*, s. 315.

³²⁷ Bağdâdî , *el- Kifâye*, s. 319 ; İbn Hacer, *Tehzîb*, II/465.

³²⁸ A'zamî, A. g. e., s. 82, 83

³²⁹ Bağdâdî, *Kifâye*, s. 320.

³³⁰ İbn Adiyy, Ebû Ahmed Abdullah, *el- Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, Dâru'l- Fikr, Beyrut, 1988, III/39.

³³¹ Bağdâdî, *Kifâye*, s. 302.

³³² Bağdâdî, *Kifâye*, s. 320.

³³³ İbn Hacer, *Tehzîb*, I/99.

Süfyan es-Sevrî,

İbnu'l-Mubârek,

Vekî' b. el-Cerrah,

Yahyâ b. Said el- Kattan ve

Abdürezzâk b. Hemmâm, İbn Cüreyc'in meşhur talebelerindendir.

³³⁴ Ayrıca ;

Hişâm b. Yûsuf ³³⁵

Muâz b. Muâz ³³⁶

Nuh b. Ebû Meryem ³³⁷

Sadaka b. Abdullah ³³⁸

Süleyman b. Mücâhid ³³⁹

Süleyman b. Muhammed ³⁴⁰ ve daha birçok talebesi, kendisinden hadîsleri yazılı olarak rivâyet etmiştir.

Kur'ân, ferâiz gibi zarurî ilimleri tahsil ettikten sonra ,³⁴¹ Atâ b. Ebî - Rabah'ın tedris halkasına dahil oldu. 17 sene ona refakat etti.³⁴² Hâfızasının zayıflığına rağmen çok hadîs bilirdi. Kitapları hayli itibar kazanmıştır.³⁴³ Çok namaz kılar, her ayın üç günü hariç devamlı oruç tutardı. Sika ve sadûk ³⁴⁴ olmasına rağmen, mecruh râvilerden tedlîs yaptığı ³⁴⁵ söylenir. Abdürezzâk'ın İbn Cüreyc'den yaptığı rivâyetlerin çoğu Atâ'dandır. İbn Cüreyc ise Atâ'dan yaptığı rivâyetlerde sağlam sayılmaktadır.³⁴⁶ Çünkü Atâ, mecruh olmayıp sika ve sadûk

³³⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, I/99.

³³⁵ Ahmed b. Hanbel, A.g.e. V/119 ; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI/57.

³³⁶ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I/ 383.

³³⁷ Hâkim, *Mârifet*, s. 164.

³³⁸ ez-Zehebî, *Mizân*, II/310.

³³⁹ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I/349.

³⁴⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI/27.

³⁴¹ *İslâm Ansiklopedisi*, XIX/405.

³⁴² Bağdâdî, *Tarihu'l-Kebir*, X/402; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/404.

³⁴³ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I/154.

³⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/404.

³⁴⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/405.

³⁴⁶ ez-Zehebî, *Siyer*, VI/328.

muhaddislerdendir. Abdürezzâk, Musannef'inde İbn Cüreyç'ten beşbin civarında hadîs rivâyet etmiştir.

İbnü'n- Nedim'e göre *Kitâbü's-Sünen*'i telif etmiştir. Diğer kaynaklar Onun *Kitabü'l- Merâsil* ve *Kitabü't Tefsir*'i de telif ettiğini haber vermişlerdir.³⁴⁷

İbn Cüreyç hicrî 150 tarihinde Bağdat'ta vefât etmiştir.

c) Süfyan es- Sevrî

Süfyan b. Said b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî,³⁴⁸ hıfz ve zabtı mükemmel olup, hadîste hüccetti.³⁴⁹ Künyesi Ebû Abdullah'tır.³⁵⁰ Hadîste Emiru'l-Mü'minin lakabıyla şöhret bulmuştur.

Hicrî 97 veya 98³⁵¹ tarihinde doğan Süfyan, ilk hadîs tahsiline Kûfe'de babasının yanında başlamıştır.³⁵² es-Sevrî ticâret için bâzan Yemen'e gitmiş,³⁵³ hadîs tahsili için de Hicaz, Basra, Rey, Cürcan ve Buhara'ya yolculuklar yapmıştır.³⁵⁴ Sevrî, Sa'd b. İbrahim, İbrahim b. Abdurrahman,³⁵⁵ ve Zührî'den hadîsleri yazarak rivâyet etti. Zührî kendisine bir kitap verdi.³⁵⁶ Fakat bu kitabı ondan dinlemediği için rivâyet etmedi.³⁵⁷ Şakik b. Selim el-Esdî'den³⁵⁸ de kendisine yazılı hadîsler intikal etmiştir.

Habîb b. Ebî Sâbit,

Ebû İshak es-Sebiî,

Muhammed b. Münkedir,

Mansûr b. el-Mu'temir,

³⁴⁷ *İslâm Ansiklopedisi*, XIX/ 405.

³⁴⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI/371; Buhârî, *Tarihu'l-Kebîr*, IV/82; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV/11.

³⁴⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI/371; Subhî es- Sâlih, A. g. e., s. 390.

³⁵⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI/371; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV/111.

³⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV/114.

³⁵² ez-Zehebî, *Siyer*, VII/ 230.

³⁵³ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI/372.

³⁵⁴ Sandıkçı, A. g. e., s. 196.

³⁵⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV/114.

³⁵⁶ ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, Beyrut, 1995, V/149.

³⁵⁷ ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, V/149.

³⁵⁸ Bağdâdî, *Tarihu'l-Bağdat*, Beyrut, IX/160.

Sûheyl b. Ebî Sâlih,

Âsım b. Süleyman el- Ahvel,

Câfer b. Muhammed es- Sâdık,

el-A'meş³⁵⁹ ve Ma'mer b. Râşid de meşhur hocaları arasındadır.³⁶⁰ Mâlik b. Enes kendisinden ders almıştır.³⁶¹ Aşağıdaki şu âlimler de kendisinden hadisleri yazılı olarak rivâyet etmişlerdir:

Abdullah b. Velid³⁶²

Abdurrahman b. Mehdi ³⁶³

Abdürezzâk es-San'ânî ³⁶⁴

İbnu'l- Mubârek ³⁶⁵ ve Yahyâ el-Kattân.³⁶⁶

es-Sevrî, sika, sebt, âbit, müftü, verâ sahibi ve hadîste *Emiru'l-Mü'minîn* idi.³⁶⁷ Onun hakkında Hatib Bağdâdî şöyle demektedir: “ *Müslûmanların bir imamı, dinin yüce bir şahsı idi. Onun büyük bir imam olduğunu kabul etmeyen yoktur. İtkan, hıfz, marifet, zühd ve takvası sebebiyle, Süfyan'ın kimsenin tezkiyesine ihtiyacı yoktur.*³⁶⁸ O, Kûfe' de ilk musannef eser yazanlardandır”.³⁶⁹

es-Sevrî'nin siyasî iktidarla arası açıktı. Bu yüzden Kûfe' den ayrılmak zorunda kaldı. Hicrî 150 veya 155 de Kûfe'den ayrıldı ve bir daha da dönmedi.³⁷⁰ Bazı sıkıntılara mâruz kaldı. Fakat bu sıkıntılar

³⁵⁹ Subhi es- Sâlih, A. g. e., s. 390.

³⁶⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, X/ 244.

³⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV/112.

³⁶² İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/ 70.

³⁶³ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI/ 259.

³⁶⁴ el-Fasavî, Ya'kub b. Süfyan, *Târih*, II. Cilt, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan kısmı, Yazma no: 1554, II/243 ; Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I/383.

³⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV/113.

³⁶⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV/259 ; Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I/54.

³⁶⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV/113-114.

³⁶⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/114 ; Bağdadî , *Tarihu Bağdat*, Beyrut, ts. II/ 56, 73.

³⁶⁹ Suyûtî, *Tedrib*, I/ 89.

³⁷⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV/ 114.

onu ilim sevgisinden ayıramadı.³⁷¹ Kûfe'den sonra gittiği Mekke ve Basra'da da ilmî faaliyetlerini sürdürdü. ³⁷²

es-Sevrî şiilikle de itham edildi.³⁷³ Ancak ne hayatında ve ne de Abdürezzâk'ın kendisinden rivâyet edip, Musannef'ine aldığı hadislerde ve fetvalarda buna delalet edecek bir bilgi yoktur.

es-Sevrî'nin zaman zaman tedlis yaptığı rivâyet edilmişse ³⁷⁴ de bunun az olduğu; Sevrî'nin müdelles rivâyetlerinin makbul sayılacağı belirtilmiştir. ³⁷⁵

İbnü'n-Nedîm, es-Sevrî'nin bazı eserlerini şöyle zikretmektedir:³⁷⁶

- 1) el-Câmiu'l- Kebîr
- 2) el-Câmiu's- Sağîr
- 3) Ferâiz
- 4) Risâle ilâ Abbad b. Abbad
- 5) Kitâbu'r-Risâle

es-Sevrî, hicrî 161 de, Şâban ayında Basra'da vefât etti ve orada defnedildi. ³⁷⁷

d) İbn Uyeyne

Süfyan b. Uyeyne b. Ebî İmran Meymun el-Hilâlî el-Kûfî ³⁷⁸ (107-198) hicrî 107 yılında Kûfe'de doğdu.³⁷⁹ Künyesi Ebû Muhammed³⁸⁰dir.

Câferu's-Sâdık,

Humeydu't-Tâvîl,

³⁷¹ ez-Zehebî, *Siyer*, VI/ 245, 247.

³⁷² İbn Sa'd, *Tabakât*, VI/371; ez-Zehebî, *Siyer*, VII/ 245 – 246.

³⁷³ İbn Kuteybe, A.g.e., s. 624.

³⁷⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI/257 ; Subhi Sâlih, A. g. e., s. 390.

³⁷⁵ Ahmed Naim, A. g. e., s. 169.

³⁷⁶ İbnü'n-Nedîm, *Fihrist*, s. 225.

³⁷⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI/ 371 ; ez-Zehebî, *Siyer*, VII/279.

³⁷⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, V/497 ; Buharî, *Tarihu'l-Kebîr*, IV/ 94 ; ez-Zehebî, *Siyer*, VIII/454, 475 ; İbn Hallikan, *Vefâyât*, I/210 ; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV/117.

³⁷⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI/257 ; İbn Hallikan, *Vefâyât*, I/210.

³⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV/117.

Abdullah b. Dinar,

Ebû'z- Zinâd ve

Salib b. Keysan gibi meşhur tâbiünden hadîs dinlemiştir.³⁸¹

İbn Uyeyne, Amr b. Dinar el-Mekki ³⁸² ve Zührî'den ³⁸³ hadîsleri yazılı olarak rivâyet etmiştir. Zührî' den hadîs yazdığı zaman çok gençti.³⁸⁴ Hadîs yazmaya 15 yaşında başladı.³⁸⁵ Hadîslerinin sayısı 7000'i buldu. 160 senesinde bir sahifeden hadîs yazdırmıştır.³⁸⁶ Hatta Ahmed b. Hanbel, İbn Uyeyne'nin, bundan daha küçük yaşta hadîs tahsiline başladığını belirtmektedir.³⁸⁷Hocası Zührî de "*bundan daha küçük yaşlı talebe görmedim*" diyerek, onun çok genç yaşta hadîs öğrenmeye başladığına dikkat çekmektedir. Hicrî 142 senesinde hadîs dersleri vermeye başlamış³⁸⁸ ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. İbn Uyeyne h. 163 tarihinde, Kûfe'den Mekke'ye gitmiş, Hicazlılara hadîs e Kur'ân öğretmiştir.³⁸⁹

Ali b. Ca'd ³⁹⁰

Gundar ³⁹¹

Veki ³⁹² kendisinden hadîsleri yazılı olarak rivâyet etmiştir.

A'meş

Nisar b. Kidam

Abdullah b. el-Kidam

eş-Şafiî

Ahmed b. Hanbel

³⁸¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV/118.

³⁸² Bağdâdî, *Kifâye*, s. 60, 231 ; Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I/20.

³⁸³ er-Râmahürmüzî, *el-Fâsıl*, s. 18 .

³⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I/23 ; er-Râmahürmüzî, *el-Fâsıl*, s. 18; ez-Zehebî, *Siyer*, V/346.

³⁸⁵ ez-Zehebî, *Siyer*, VIII/464.

³⁸⁶ Bağdâdî, *Târihu Bağdat*, XI/362.

³⁸⁷ el-Bağdâdî, *Kifâye* , s. 112, 113.

³⁸⁸ Bağdâdî, *Târihu Bağdat*, IX/175.

³⁸⁹ Bağdâdî, *Târihu Bağdat*, IX/175.

³⁹⁰ Bağdâdî, *Târihu Bağdat*, XI/362.

³⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I/ 87.

Yahyâ b. Maîn

Ali b. el-Medînî ve Abdürezzâk gibi meşhur âlimler de kendisinden hadîs almışlardır.³⁹³

Sika,³⁹⁴ hâfız, fakîh, imam ve hüccetti.³⁹⁵ Ne var ki, ömrünün sonlarına doğru hâfızası bozulduğu için pek az da olsa tedlis yapmıştır.
³⁹⁶ Fakat tedlisi hep sikalardandır.³⁹⁷

Abdürezzâk'ın Ma'mer, İbn Cüreyc ve es-Sevrî'den sonra dördüncü büyük şeyhidir. Abdürezzâk Musannef'te, İbn Uyeyne'den binin üzerinde hadîs rivâyet etmiş; İbn Uyeyne de öğrencisi Abdürezzâk'dan bir hadîs rivâyet etmiştir.³⁹⁸

Süfyan b. Uyeyne hicrî 198 tarihinde, 91 yaşındayken Mekkede vefât etmiştir.³⁹⁹

Musannef'te yer alan ve Abdürezzâk'ın rivâyette bulunduğu diğer hocaları, kendilerinden yapmış olduğu rivâyet sayılarıyla birlikte ekler bölümünde bir liste halinde sunuldu.

1.2.5. Talebeleri

Daha önce de belirttiğimiz gibi müellif tefsir, hadîs, megazi ve fıkıh sahasında meşhur olan âlimlerden idi. Onun bu ilmî kişiliğinden, sayılarının tümünü bilemediğimiz, ancak kendi eserlerinden, Kütüb-i Sitte'den ve diğer hadîs ricâli ve tabakât kitaplarından tesbit edebildiğimiz kadarıyla pek çok kimse kendisine talebelik etmiştir. Bazı talebeleri zamanın tanınmış âlimleri olmuşlar, tarih boyu insanlığa ışık tutmuşlardır. Nitekim Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, İbn Râhûye , Ali b. el-Medînî Onun nadide talebeleri arasındandır.

³⁹² Fasavî, A. g. e., II/7 ; İbn Ebî Hâtim, *Cerh (Mukaddime)*, s. 50.

³⁹³ ez-Zehebî, *Tezkire*, I/142.

³⁹⁴ ez-Zehebî, *Tezkire*, I/342.

³⁹⁵ Subhî es- Sâlih, A. g. e., s. 391-392.

³⁹⁶ İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefâyâtü'l-A'yân ve Ebnâi'z-Zaman*, Dâru't-Teâruf, Beyrut, 1986., I/210; ez-Zehebî, *Mizân*, II/170.

³⁹⁷ ez-Zehebî, *Mizân*, II/170.

³⁹⁸ *İslâm Ansiklopedisi*, I/298.

³⁹⁹ İbn Hacer, *Tehzib*, IV/120.

Burada Abdürrezzâk'ın, Musannef'inin de râvilerinden olan ed-Deberî, Muhammed b. Ali en-Neccâr, el-Huzâkî ve Muhammed b. Ömer es-Simsar hakkında kısa bilgi verip Kütüb-i Sitte'deki talebelerinin isimlerini zikredeceğiz.

a) İshak b. İbrahim ed-Deberî

İshak b. İbrahim ed-Deberî ; künyesi Ebû Yakup olup, hicrî 195 tarihinde San'a'da doğmuştur. Hadîs tahsiline küçük yaşta babası ile birlikte Abdürrezzâk'ın hadîs meclislerine gidip gelerek başlamıştır⁴⁰⁰. Kaynaklar onun sadûk olup kendisi ile ihticac⁴⁰¹ edilebileceğini belirtip şeyh, âlim ve müsnid⁴⁰² ünvanlarıyla tanıtır.

Deberî hicrî 285 senesinde yine doğduğu şehir olan San'a'da vefât etmiştir⁴⁰³. Abdürrezzâk'ın Musannef'inin zamanımıza ulaşması onun sayesinde mümkün olmuştur.

b) Muhammed b. Ali en -Neccâr

Muhammed b. Ali en-Neccâr Abdürrezzâk'ı dinlemiştir. Ondan da Ebû Avâne ve Muhammed b. Hamdun el-A'meş rivâyet etmiştir. Muhammed b. Ali en-Neccar, hicrî 247 tarihinde vefât etmiştir⁴⁰⁴.

c) Muhammed b. Yûsuf el-Huzâkî

Kitâbu Ehli'l-Kitâbeyn'in baş tarafını rivâyet eden bu râvi Yemen'in bir köyü olan Huzâka kelimesinden türetilmiş bir nisbedir. Muhammed b. Yûsuf el-Huzâkî, kardeşi İshak ile birlikte Abdürrezzâk'tan rivâyet etmiştir.⁴⁰⁵ Huzâkî'nin ölüm tarihi bilinmemektedir. Ancak vefât tarihleri bilinen Musannef'in diğer râvileri gibi muasır oldukları düşünülerek, onlara yakın bir tarihte vefât ettikleri söylenebilir.

⁴⁰⁰ İbn Adıyy, *el-Kâmil*, I/345.

⁴⁰¹ el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 83; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XVIII/118.

⁴⁰² ez-Zehebî, *Siyer*, XII/ 416.

⁴⁰³ İbn Hacer, *Lisanü'l-Mizân* I/349.

⁴⁰⁴ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XVII/455.

d) Muhammed b. Ömer es-Simsar

Kaynaklarımızda Musannef'in diğer bir râvisi Muhammed b. Ömer es-Simsar hakkında bir bilgiye raslayamadık.

Ancak Musannef'ten öğrendiğimiz kadarıyla Muhammed b. Ömer es-Simsar, el-Huzâkî'nin baş tarafını rivâyet etmiş olduğu Kitâbu Ehli'l-Kitâbeyn'in geri kalan kısmını rivâyet etmiştir.

Bu râviler hakkında, "*Musannef'in Râvileri ve Rivâyeti*" konusunda daha geniş bilgi verilecek.

Kütüb-i Sitte müellifleriyle Abdürezzâk arasındaki bağlantıyı sağlayan râvileri araştırdık ve tesbit ettik. Bunların listesini aşağıda "*Abdürrezzâk'ın Diğer Talebeleri*" başlığı altında verdik.

e) Abdürrezzâk'ın Diğer Talebeleri

Buhârî ile Abdürezzâk arasındaki bağlantıyı sağlayan râviler:

Abdullah b. muhammed el-Cu'fi el-Müsnedî	(229/844)
Ali b. el- Medînî	(234/848)
İshak b. İbrahim el-Hanzalî, İbn Râhûye	(238/852)
Muhammed b. Gaylân el-Adenî	(239/853)
Yahyâ b. Mûsa b. Abdurabbi el-Haddânî	(240/854)
İshak b. İbrahim b. Nasr el-Buhârî	(242/857)
Yahyâ b. Ca'fer el-Bîkendî	(243/857)
Muhammed b. Râfi el- Kevsec	(251/865)
Muhammed b. Yahyâ ez- Zühli	(258/872)

Buhârî, Abdürrezzâk'tan yaptığı rivâyetlerin çoğunu hocası Muhammed b. Râfi vasıtasıyla yapmıştır.

Müslim ile Abdürezzâk arasındaki bağlantıyı sağlayan râviler:

Abd b. Humeyd	(249/863)
---------------	-----------

⁴⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *Lübâb*, I/ 350.

Abdurrahman b. Bişr el-Abdî	(260/874)
Ahmed b. Muhammed b. Hanbel	(241/855)
Ahmed b. Yûsuf	(264/878)
Amr b. Muhammed b. Bûkeyr en-Nâkîd	(232/847)
El-Hasan b. Ali b. Muhammed el-Hulvânî	(242/857)
Haccac b. Yûsuf b. Haccac es-Sekafî	(259/873)
İshak b. İbrahim el-Hanzalî, İbn Râhûye	(238/852)
İshak B. Mansurb. Behram el-Kevsec	(251/865)
Mahmud b. Gaylân el-Adenî	(239/853)
Muhammed b. Mihran er-Râzî	(239/853)
Muhammed b. Râfi	(245/859)
Muhammed b. Yahyâ b. Ebî Ömer el-Adenî	(243/858)
Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli	(258/872)
Seleme b. Şebîb	(247/861)

Müslim'in şeyhlerinden olan İshak b. İbrahim, Mahmud b. Gaylân, Muhammed b. Râfi, İshak b. Mansur ve Muhammed b. Yahyâ, Buhârî'nin de şeyhleri arasında yer almaktadır.

Ebû Dâvûd ile Abdürezzâk arasındaki bağlantıyı sağlayan râviler:

Abbas b. Abdülazîm	(4,332)
Abbas el-Anberî	(3,233)
Ahmed b. Fırat Ebû Mes'ud er-Râzî	(1,318)
Ahmed b. Muhammed b. Sâbit el- Mervezî	(1,258)
Ahmed b. Muhammed b. Şebûye	(1,224)
Ahmed b. Sâlih	(1,203)
Ahmed b. Hanbel	(1,15)

Hasan b. Ali el-Halvânî	(1,15)
Haşîş b. Esram	(1,269)
İbrahim b.Mûsa er-Râzî	(3,171)
İshak b. İbrahim b. Râhûye	(4,355)
Mahled b. Hâlid	(1,89)
Muhammed b. Abdûlmelik el-Gazzâl	(1,224)
Muhammed b. Dâvûd b. Süfyan	(3,15)
Muhammed b. el-Mütevekkil el-Askalânî	(1,195)
Muhammed b. Râfi	(1,224)
Muhammed b. Yahyâ b. Fâris	(1,118)
Muhammed b.Ebî es-Serî	(2,473)
Nûh b. Hubeyb	(1,314)
Seleme b. Şebîb	(3,369)
Yahyâ b. Maîn	
Yahyâ b. Mûsa el-Belhî	(1,226)

Ebû Dâvud, Abdürrezzâk'tan olan rivâyetlerinin çoğunu Ahmed b. Hanbel ve Hasan b. Ali vasıtasıyla yapar.

Titmizî ile Abdürrezzâk arasındaki bağlantıyı sağlayan râviler:

Abbas el-Anberî	(4,625)
Abd b. Humeyd	(3,171)
Ahmed b. Sâlih	(3,12)
Ebû Ahmed Hâtim b. Seyyâr	(5,655)
Ebû Bekr b. Zencûye	(5,528)
Ebû Bekr Muhammed b. Ebân	(1,366)
Hârûn b. İshak el-Hemdânî	(3,56)

Hasan b. A'yene	(4,98)
Hasan b. Ali el-Hallâl	(1,149)
Hasan b. Ali el-Halvânî	(1,294)
Hüseyn b. Mehdî	(3,625)
Hüseyn b. Muhammed el-Cüveyrî el-Belhî	(4,564)
İshak b. Mansûr	(3,162)
Mahmud b. Gaylân	(1,100)
Muhammed b. Abdilâlâ	(3,269)
Muhammed b. Râfî	(3,79)
Muhammed b. Yahyâ en-Nisaburî	(1,417)
Seleme b. Şebîb	(4,28)
Yahyâ b. Mûsa	(1,46)

Tirmizî, Abdürrezzâk'tan yaptığı rivayetlerin çoğunu şeyhi Mahmut b. Gaylan ve Hasan b. Ali vasıtasıyla almaktadır.

Nesâî ile Abdürrezzâk arasındaki bağlantıyı sağlayan râviler:

Abbas b. Abdülazîm	(7,30)
Ahmed b. Ezher	(4,197)
Ahmed b. Fadâle	(7,125)
Bişr b. es-Serî	(8,298)
Ebû Âsım Huşeyş b. Esrâme en-Nesâî	(5,118)
Hârûn b. İshak	(5,109)
İshak b. İbrahim	(1,60)
İshak b. Mansûr	(7,72)
Mahmud b. Gaylân	(2,43)
Mu'temir b. Süleyman	(8,319)

Muhammed b. Abdulalâ	(7,203)
Muhammed b. Abdülmelik b. Zenceveyh	(3, 122)
Muhammed b. Râfi	(3,24)
Muhammed b. Yahyâ b. Abdullah	(5,245)
Muhammed b. Yahyâ	(4,64)
Müemmel b. İhâb	(4,173)
Nuh b. Habîb	(4,65)
Said b. Zübeyr	(7,313)
Yahyâ b. Maîn	(8,237)

Nesâî, Abdürrezzâk'tan yaptığı rivâyetlerin çoğunu İshak b. İbrahim vasıtasıyla almıştır.

İbn Mâce ile Abdürrezzâk arasındaki bağlantıyı sağlayan râviler:

Abbas b. Abdülazîm el-Anberî	(1,12)
Ahmed b. Ezher	(2,892)
Ahmed b. Yûsuf	(1,515)
Bekir b. Halef Ebû Bişr	(1,62)
ed-Deberî	(1,215)
Hasan b. Ali el-Hallâl	(1,599)
Hasan b. Ebî Rabi'el-Cürcânî	(2,871)
Hüseyn b. Mehdî	(1,606)
İshak b. Mansur el-Mervezî	(1,397)
Mahmud b. Gaylân	(1,351)
Muhammed b. Abdülalâ	(2,969)
Muhammed b. Abdülmelik b. Zenceveyh	(1,599)
Muhammed b. Ebî Halid el-Kazvinî	(1,148)

Muhammed b. Ebân el-Belhî	(1,215)
Muhammed b. Yahyâ en Neysaburî	(1,8)
Seleme b. Şebîb	(2,1028)
Züheyr b. Muhammed	(1,599)

İbn. Mâce, Abdürrezzâk'tan yaptığı rivâyetlerin çoğunu Muhammed b. Yahyâ vasıtasıyla almıştır.

1.2.6.Eserleri

Geniş bilgi sahibi olan Abdürrezzâk'ın birçok eser yazdığı kaydedilmekte ise de, ancak bunların bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir. Bir kısmının da kaynaklarımızda sadece ismi zikredilmektedir. Abdürrezzâk'ın eserleri şu şekilde zikredilmektedir:

- el -Câmiu'l- Kebîr fi'l-Hadîs⁴⁰⁶
- el- Musannef fi'l-Hadîs⁴⁰⁷
- el-Emâli fi Âsâri's-Sahâbe⁴⁰⁸
- Kitâbu'z-Zühd⁴⁰⁹
- Kitâbu's-Salât⁴¹⁰
- Kitâbu's-Sünen fi'l-Fıkh ⁴¹¹
- Kitâbu'l-Megâzî ⁴¹²
- Tefsîru'l-Kur'ân ⁴¹³
- Tezkiyetü'l-Ervâh 'an Mevâkii'l-Eflah⁴¹⁴

⁴⁰⁶ İbn Hayr, *Fehrese*, s. 128. ; ez-Zehebî, , *Mizân*, II/ 609. ; Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, I/27.

⁴⁰⁷ İbn Hayr, *Fehrese*, s. 126., Kettânî, *er-Risâle*, s. 40

⁴⁰⁸ Sezgin, M.Fuad, *Geschichte des Arabischen Schffrimuts*, Leydan, 1967, I/99.

⁴⁰⁹ Aclûnî, *Kesfû'l-Hafû*, I/284.

⁴¹⁰ Sezgin, *GAS*, I/ 99

⁴¹¹ İbnu'n-Nedîm, *Fihrist*, s. 279.

⁴¹² İbn Hayr, *Fehrese*, s. 236; İsmail Paşa, *Hedîyyetu'l-Ârifîn*, I/516.

⁴¹³ İbn Hayr, *Fehrese*, s. 54; Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I/296; Brockelmann, *Suppli*, I/333; Kâtip

Çelebi, *Kesfû'z-Zünûn*, I/452

⁴¹⁴ Kehhâle, *Mu'cem*, V/ 2129

1) el-Musannef fi'l- Hadîs

Fıkıh bâblarına göre tertip edilmiş büyük bir hadîs külliyyatı olan eser, hocası Ma'mer b. Râşid'in Câmiî ile beraber Habiburrahman el-A'zamî tarafından neşre hazırlanmıştır. Beyrut'ta 11 cilt olarak basılmış olup üzerinde çalışma yaptığımız eserdir.

2) Tefsîru'l-Kur'ân

Hocası Ma'mer b. Râşid'in tefsirini de ihtiva eden bu eserin bir nüshası Kâhire'de Dâru'l- Kütübi'l Mısriyye'de,⁴¹⁵ diğer nüshası da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kütüphanesinde bulunmaktadır.⁴¹⁶ Eserde Fatıha suresi ve Bakara suresinin baş tarafı yoktur.⁴¹⁷ Bir rivâyet tefsiri olup, Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Sahâbe'nin açıklamalarını ihtiva etmektedir.⁴¹⁸ Eser Mustafa Müslim Muhammed'in tahkiki ile basılmıştır.⁴¹⁹ Abdürrezzâk'ın bu tefsiri ile ilgili ülkemizde de bir doktora çalışması yapılmıştır. ⁴²⁰

3) Kitâbu's-Salât

Bilinen tek nüshası Zâhiriyye kütüphanesindedir. ⁴²¹

4) el-Emâli fi Âsâri's-Sahâbe

Zahiriyye ve Kahire kütüphanelerinde birer nüshası vardır.⁴²² Bu eser Mecdî Seyyit İbrahim tahkiki ile basılmıştır. ⁴²³

⁴¹⁵ Sezgin, GAS, I/99.

⁴¹⁶ İsmail Saib Sencer, Nr. 42, 16, 110.

⁴¹⁷ Sezgin, GAS, I/99.

⁴¹⁸ Sezgin, *Buhârînin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul, 1956, s. 18.

⁴¹⁹ Eser 1989 da Riyat'da basılmıştır.

⁴²⁰ bkz. Akşit, Mustafa, *Abdürrezzâk b. Hemmâm ve Tefsirindeki Metodu*, AÜİF, 1981

⁴²¹ Mevcumua, Nr, 94, 11, Varak

⁴²² Sezgin, GAS, I/99

⁴²³ Eser Riyad'da 1989'da basılmıştır.

5) el-Câmiu'l- Kebîr ve Kitâbu's-Sünen fi'l- Fıkıh

Câmiu'l-Kebîr ve Kitabu's-Sünen fi'l-Fıkıh adlı eserlerin el-Musannef olmaları ihtimal dahilindedir. Ancak Kettânî, Câmiu'l-Kebîr'in Musannef'in dışında bir eser olduğunu iddia eder. ⁴²⁴

Abdürrezzâk'ın bunlardan başka Tezkiyetü'l-Ervâh, ⁴²⁵ Kitâbu'l-Megâzî ⁴²⁶ ve Kitabu'z-Zühd ⁴²⁷ adlı üç eseri daha vardır.

Abdürrezzâk'ın bunların dışında üç de sahifesi vardır. Bunlardan biri Abdürrezzâk'tan Ma'mer b. Râşid, Hemmâm b. Münebbih ve Ebû Hüreyre rivâyetiyle gelen es-Sâhifetü's-Sahîha'dır. Bu sahifenin hadîsleri, muhtelif kitab ve bâblarda yer almaktadır. Abdürrezzâk'ın bunlardan başka İbn Ömer ve Ebû Hüreyre'ye ait iki sahifesi daha vardır.

Bunlardan Ma'mer b. Râşid, Zühri, Said b. Müseyyeb ve Ebû hüreyre tarikıyla gelen rivâyetleri ihtiva eden hadîslerin bilinen tek nüshası, Süleymâniye Kütüphanesi'ndedir. ⁴²⁸

Onun Ma'mer, Zühri, Sâlim b. Abdullah ve Abdullah b. Ömer tariki ile gelen diğer bir sahifesi de yine Süleymaniye Kütüphanesindedir ⁴²⁹ Bu üç sahifenin muhtevasını Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde bulmak mümkündür. ⁴³⁰

1.2.7.İlmî Kişiliği

İslâmî ilimlerin hemen her sahasında eserleri bulunan Abdürrezzâk, önemli bir ilmî kişiliğe sahiptir. Tefsir, hadîs, fıkıh, siyer, megâzî ve hadîs sahifeleri sahasında eserler vermiştir. Bu geniş ilminden dolayı, *el-Hâfızu'l-Kebîr*, *Allâme*, *Şeyhu'l-islâm* ve *İlim Hazinesi*

⁴²⁴ Kettânî, *er-Risâle*, s. 41.

⁴²⁵ Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l- Müellifin, Terâcimu Musannifiyyul Kutubi'l-Arabiyye*, Dımeşk 1961, V/219.

⁴²⁶ İbnu'n-Nedîm, *Fihrist*, s. 332

⁴²⁷ Aclûnî, *Keşfu'l - Hafâ*, I/284.

⁴²⁸ Şehit Ali Paşa, Nr, 539, Vr, 121, b, 124, a

⁴²⁹ Şehit Ali Paşa, Nr, 539, Vr, 132, a, 134, b

⁴³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/7-13-147-151.

gibi ünvanlara lâyık görülmüş;⁴³¹ Muhaddis, Hafız, Müfessir, Fakîh ve Siyerci diye isimlenmiştir.⁴³²

Özellikle hadîs sahasında meşhur olduğu için onun hadîs ilmindeki yerini ve bu sahadaki güvenilirliğini ele alacağız.

1.2.8.Hadîs İlmindeki Yeri

Abdürrezzâk, hadîs ilmine hizmetler sunmuş olan değerli muhaddislerdendir. Hadîs bilgisi zengindi. *Muhaddisü'l-Vakt* ⁴³³ idi. İbn Ebî es-Serî Abdülvehhab b. Hemmâm' dan rivâyetle diyor ki: Ma'mer'in yanında bulunuyordum; dedi ki: *"Bize dört kiş gidip geldi. Rabah b. Zeyd, Muhammed b. Sevr, Hişâm b. Yûnus ve Abdürrezzâk. Rabah'a ibâdet ağır basar, Hişâm'a sultan ağır basar, İbn Sevr çok unuttandır. Eğer Abdürrezzâk yaşarsa kendisine sefer edilip gidilir"*.⁴³⁴ İbn Ebî es-Serî devamla buyurdu ki; *"Allah'a yemin olsun ki öyle de oldu. Nitekim hadîs için akın akın ona gelirlerdi. O kadar ki, Rasûhullan (s.a.s.)'tan sonra ilim için ona gittikleri kadar kimseye gitmediler."*⁴³⁵ Hattâ Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn Abdürrezzâk'ın ilminden yararlanmak için Yemen'e kadar gitmiştir. Ahmed b. Hanbel kendilerinden bir yıl kadar ders almıştır.⁴³⁶

Ahmed b. Hanbel: *"Abdürrezzâk'ın Ma'mer den rivâyet ettiği hadîsler şu Basralıların rivâyet etmiş oldukları hadîslerden daha sevimsidir"* ⁴³⁷ der.

Ali b. Medînî, İshak b. Râhûye, Zübeyr b. Harb gibi önemli şahsiyetler Abdürrezzâk'tan rivâyette bulunan muhaddisler arasındadır.⁴³⁸

⁴³¹ *İslâm Ansiklopedisi*, I/298.

⁴³² İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/313 ; Buhârî, *Tarihu'l-Kebîr*, VI/130.

⁴³³ *İslâm Ansiklopedisi*, I/289.

⁴³⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/313.

⁴³⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/313. İbn Hallikan, *Vefâyât*, II/385.

⁴³⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/313.

⁴³⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/313.

⁴³⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/313.

Hocalarından Sûfyan b. Uyeyne ile Mu'temir b. Süleyman da Ondan birer hadîs rivâyet etmişlerdir.⁴³⁹

Hadîsleri, rivâyet yollarının en değerlisi olan *Semâ* ve *Kıraat* yoluyla aldığını söyler.⁴⁴⁰O, hadîsleri yazılı kaynaklardan rivâyet etmeye de itina gösterirdi.⁴⁴¹

Hâfızu'l-Kebîr ünvanıyla anılan Abdürrezzâk 17000 hadîsi ezbere bilirdi.⁴⁴² Ancak bunlar Abdürrezzâk'ın merfû' olarak bildiği hadislerdir.

1.2.9. Sikalığ (Güvenilirliği)

Abdürrezzâk itimada şayan bir muhaddistir. Onun güvenilirliği çeşitli kaynaklarda farklı ıslahlarla şu şekilde belirtilmiştir:⁴⁴³

Ehadü'l-A'lâmu's-Sikat (en güvenilir âlimlerden birisi)

Esbetü (en sağlam)

Sikatün (güvenilir)

Ahfaz (en hâfız)

Hâfız

En çok rivâyette bulunduğu hocalarından İbn Cüreyc ve Ma'mer'in hadîslerinde en güvenilirdir. ⁴⁴⁴

Zamanının önde gelen münekkitlerinden Ebû Zür'a Ahmed b. Hanbel'e, İbn Cüreyc'in hadîslerinde Abdürrezzâk mı yoksa el-Bürsunî mi daha güvenilir diye sorduğunda, O; "*Abdürrezzâk*" diye cevap verdi.

⁴⁴⁵

⁴³⁹ *İslâm Ansiklopedisi*, I/298.

⁴⁴⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/314.

⁴⁴¹ ez-Zehebî, *Siyer*, IX/568 ; Ayrıca, II. Bölümde "el-Musannef'te İsnad " konusunda bilgi verilecek.

⁴⁴² İbn Hacer *Tehzîb*, VI/314.

⁴⁴³ ez-Zehebî, *Siyer*, IX/570 ; *Mizân*, II/609 ; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/313.

⁴⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/313.

⁴⁴⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/312.

Ahmed b. Hanbel, İbn Sâlih'e, "Abdürrezzâk'tan daha güzel hadis bilen görmedim" demiştir. ⁴⁴⁶

Ebû Hâtim: "Hadîsi yazılır ve ihticac edilir" dedi. ⁴⁴⁷

1.2.10.Sahâbelerle İlgili Genel Görüşleri

Abdürrezzâk'ın şîi olduğu hakkında yapılan rivâyetlerin tahlil ve izahına geçmeden önce onun sahâbelerle ilgili düşüncelerine bakalım. Çünkü Şia ile Ehl-i-Sünnet'in sahâbelere bakışı farklıdır.⁴⁴⁸ Bu farkı tesbit edip, Abdürrezzâk'ın safını belirtmeye çalışalım.

Ehl-i Sünnet bütün sahâbeleri "Udûl" (Adalet sahibi) sayar.⁴⁴⁹ İlk üç halifeyi fazilette Hz. Ali'ye tafdil eder. Hz. Ali'yi de ciddi sever.⁴⁵⁰ Şia ise çok az sahâbe hariç⁴⁵¹ diğerlerini udûl saymamakla⁴⁵² birlikte Hz. Ali'yi de ilk üç halifeye tafdil eder. Hatta onları Hz. Ali'nin hakkını gasbetmekle itham ederler. ⁴⁵³

el-Musannefe baktığımızda, Abdürrezzâk'ın şîi anlayıştakine benzer tarzda hiçbir sahabeye karşı hakaret⁴⁵⁴ ifadesine raslanmamaktadır. Bilakis O, eserindeki hadislerin isnâdını şîi ulemasının tenkit ettiği sahâbelere⁴⁵⁵ ulaştırır.⁴⁵⁶ Ehl-i Sünnet ulemasının hadis aldığı sahâbeler arasında hiçbir ayırım yapmaksızın, onlardan rivâyette bulunur.

Abdürrezzâk'ın el-Musannef'inin hiçbir yerinde sahâbeler aleyhinde bir beyân bulunmadığı gibi onlarla ilgili yazılan veya muhtevasında sahâbeleri konu edinen ricâl ve hadis usûlü kaynaklarında da selefi anlayışın dışında herhangi bir malumat yoktur.

⁴⁴⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/311.

⁴⁴⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/314.

⁴⁴⁸ Taftazânî, A.g.e., s. 95.

⁴⁴⁹ Âşık, A.g.e., s. 268

⁴⁵⁰ İbn Kesîr, *İktisârü Ulûmi'l-Hadîs*, s. 154.

⁴⁵¹ Âşık, A. g. e., s. 269.

⁴⁵² Âşık, A. g. e., s. 270.

⁴⁵³ Bediüzzaman, *Lem' alar*, Envâr Neşr., İstanbul, 1980, s. 27.

⁴⁵⁴ Taftazânî, A. g. e., s. 95 ; Âşık, A. g. e., s. 270

⁴⁵⁵ Âşık, A. g. e., s. 270.

⁴⁵⁶ Örnek için, tezimizin ikinci bölümünde, "Musannef'te İsnad Şekilleri" konusuna bkz.

O, sahâbe sözünü de delil kabul eder. Binaenaleyh Şia ile Abdürezzâk'ın sahâbeye bakışı birbirinden tamamen farklıdır.

1.2.11. Abdürezzâk'ın Hulefâ-i Râşidîn ve Muâviye İle İlgili Görüşleri

Şia ile Ehl-i Sünnet'in, Hulefa-i Râşidîn'e bakışları farklı olduğundan aralarında görüş ayrılığı bulunmaktadır.⁴⁵⁷

Abdürezzâk bu konuda Şia'nın görüşüne muhalif, ehl-i Sünnet'e tam mutabık olan kanâatlerini şöyle dile getirir: *"Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'i kendine tafdiline dayanarak ben de onları Hz. Ali' ye tafdil ediyorum. Eğer Hz. Ali onları kendisine tafdil etmeseydi ben de tafdil etmezdim. Ben hem Hz. Ali'yi sevip hem de onun kanâatine aykırı davransaydım günah olarak bu bana yeterdi."* *"Yemin ederim Ali' yi Ebû Bekr ve Ömer'e tafdil etmeye asla gönlüm razı olmaz. Allah Ebû Bekr'e merhamet etsin, Ömer'e merhamet etsin, Osman'a merhamet etsin, Ali'ye merhamet etsin. Onları sevmeyen mü'min değildir. Benim en güvenilir amelim onları sevmemdir."*⁴⁵⁸

Abdülaziz b. Şah Veliyyullah ed-Dehlevî'nin Bûstanü'l-Muhaddisîn'inde yukarıda zikrettiğimiz son rivâyetin ilk cümlesini *"Abdürezzâk'ın, Ali'nin, Ebû Bekr ve Ömer'den üstün olduğunu iddiaya cûret edebilirim"*⁴⁵⁹ dediği, şeklindeki ibare yanlış olarak terceme edilmiştir. Abdüaziz ed-Dehlevî: *"Benim gönlüm bu nevi bir söz ve böylesi bir teşeyyua rıza göstermemektedir"*⁴⁶⁰ demesi de bunu belirtmektedir. Zira bu metnin asıl tercemesi: *"Yemin ederim Ali'yi, Ebû Bekr ve Ömer'e tafdil etmeye asla gönlüm razı olmaz"* şeklindedir.⁴⁶¹

Şia'nın, Hz. Ali'nin efdaliyetine ve ilk halife olması gerektiğine delil olarak ileri sürdükleri *"Kırtas"* ve *"Vasiyyetname"* olayı ile ilgili rivâyet,

⁴⁵⁷ Taftazânî, A. g. e., s. 94.

⁴⁵⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVIII/60.

⁴⁵⁹ ed-Dehlevî, *Bûstânü'l-Muhaddisîn*, DİB Yay., ts. (terc. Ali Osman Koçkuzu), s. 98.

⁴⁶⁰ ed-Dehlevî, A. g. e., s. 98.

⁴⁶¹ ez-Zehebî, *Mizân*, II/609.

el-Musannef'te mevcuttur.⁴⁶² Bu rivâyet Şia'nın iddia ettiği rivâyet özelliklerinden çok sünnî hadîşçilerin rivâyet özelliklerini göstermektedir. Aynı hadîsi Ahmed b. Hanbel'in, Abdürezzâk' tan rivâyetle Mûsned'ine alması, ⁴⁶³ Onun safını daha da netleştirmektedir.

Şiiler, Hz. Muâviye'yi de zemmederler. Hatta bu hususta birçok hadîs de uydurmuşlardır.⁴⁶⁴ Zehebî, Abdürezzâk'ın Muâviye ile ilgili şu sözünü nakleder: *"Bir gûn adamın birisi Abdürezzâk'ın yanında Muaviye'den söz etmiş, bunun üzerine Abdürezzâk 'Ebû Süfyan'ın oğlunu anarak meclisimizi kirletme"* demiş.⁴⁶⁵ Halbuki ne Abdürezzâk'ın kişiliği ve ilmî terbiyesi böyle bir söz kullanmaya müsaittir ne de Musannef'te, Abdürezzâk'ın başkası hakkında böyle bir ifadeyi kullanabileceğini gösteren bilgi bulunmaktadır. Musannef'te Muâviye ile ilgili rivâyetler mevcuttur.⁴⁶⁶ Bu rivâyetlerde onu zemmedici hiçbir ifade görülmediği gibi lehinde olan birçok rivâyet bulunmaktadır.

1.2.12.Mezhebi Ve Fıkhî Görüşleri

el- Musannef'te ve Abdürezzâk hakkında bilgi veren diğer hadîs kaynaklarında Onun, sünnilîğin ve selefi akîdenin dışında bir itikâda sahip olduğuna dair ciddi bir iddia ve tutarlı bir bilgiye raslamadık. Musannef'in tasnîf metodunun ve muhtevasının sünnî kaynaklara dayanması, şeyhlerinin ve şeyhlerinin şeyhleri ashâb-ı sünnetten olması⁴⁶⁷ ve Musannef'in şia mezhebine muhalif görüşler⁴⁶⁸ ihtiva etmesi onun bu mezhepten olmadığını gösterir.

Kütüb-i Sitte'ye ve başka birçok sünnî âlimlerin eserlerine kaynaklık eden, dolayısı ile bu eserlerdeki iman, akâid ve fıkıh gibi bölümlere yansıyan pekçok rivâyetle; müslümanların yaşantı, inanç ve ibâdetlerinin şekillenmesinde rol oynayan Abdürezzâk'ı, ashâb-ı

⁴⁶² *el- Musanef*, X/99-100.

⁴⁶³ Ahmed b. Hanbel, *Mûsned*, II/82.

⁴⁶⁴ Kandemir, Yaşar, *Mevzu Hadîsler*, DİB Yay., Ankara, 1991, s. 36 ; Yusuf el-Kardâvî, *Çağdaş Meselelere Fetvalar*, Merve Yay., (tec, Veysel Bulut), İstanbul, 1995. I/97.

⁴⁶⁵ ez-Zehebî, *Siyer*, IX/570 ; Ukaylî, A. g. e., III/109.

⁴⁶⁶ Örnek için bkz., *el-Musannef*, I/479.

⁴⁶⁷ İbn Hacer, *Tehzib*, VI/313.

Sünnet'in ve Selefi akîdenin dışında mütâlaa etmek, mevcut imî verilerle yapılacak değerlendirmelere göre mümkün görülmemektedir.

Fıkıh bilgisini Evzaî, es-Sevrî ve Ebû Hanîfe'den almıştır.⁴⁶⁹ Bunların yanında Mâlik b. Enes, ve İbn Uyeyne gibi mezhep imamlarına hocalık etmiş, Şafîi'den rivâyette bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel ise kendisine bir yıl öğrencilik yapmış, onu hayırla yâd etmiş ve ondan rivâyette bulunmuştur.⁴⁷⁰

Ahmed b. Hanbel dışında, yukarıda da ismini saydığımız mezhep imamlarının hepsinden rivâyette bulunması bu mezhep imamlarından sadece birisinin mezhebine bağlı olmadığını göstermektedir. Zaten bu dönem, ictihad hürriyetinin hâkim olduğu dönemdir. İlmî kudreti olan her müslümanın önünde ictihadın kapıları ardına kadar açıldı. İlmî kudreti ictihad için kâfi gelmeyenler için de, istediği müctehidden faydalanma, sorma ve ona tâbi olma hürriyeti vardı.⁴⁷¹

Abdürrezzâk rivâyete önem verdiği⁴⁷² kadar re'y⁴⁷³ ve ictihada⁴⁷⁴ da önem verir. Aynı bâb altında farklı görüşleri bir arada zikreder.⁴⁷⁵ Hakkında icma edilen hükümleri bilir.⁴⁷⁶ Hadîslerin fikhını yapar.⁴⁷⁷ Bâzan tercihini ortaya koyar,⁴⁷⁸ bâzan da görüş beyân eder.⁴⁷⁹ O, bize göre hadîste imam olduğu gibi, fıkıhta da imamdır ve müctehittir.

Abdürrezzâk, Kitaba ve re'ye dayanan sünneti, hüccet kabul etmeyen müfrit re'yciler ve esercilerden olmayıp, re'ye de yer veren mu'tedil esercilerdendir.⁴⁸⁰ Musannefi, bunu açıkça göstermektedir.

⁴⁶⁸ Örnek için bkz. *el-Musannef*, X/160' tan itibaren

⁴⁶⁹ *İslâm Ansiklopedisi*, I/298.

⁴⁷⁰ *İslâm Ansiklopedisi*, I/298.

⁴⁷¹ Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İrfan Yay., İstanbul, ts., s. 60.

⁴⁷² *el-Musannef*'te her metnin senedi ile beraber verilmesi, metni aynı senedi farklı olan hadîslerin bile senetlerinin zikredilmesi (I/363, II/290, II/544), hatta senetteki râvîlerde şüpheye düşüldüğünde şek ifadesinin kullanılması (I. 188) bunu göstermektedir.

⁴⁷³ *el-Musannef*, III/120 ; VI/255.

⁴⁷⁴ *el-Musannef*, VII/1976.

⁴⁷⁵ *el-Musannef*, I/90 ; IV/209 –213.

⁴⁷⁶ *el-Musannef*, X/177.

⁴⁷⁷ *el-Musannef*, II/18; III/234 ; VIII/15.

⁴⁷⁸ *el-Musannef*, III/120.

⁴⁷⁹ *el-Musannef*, III/120 ; VII/398.

⁴⁸⁰ *el-Musannef*, III/120 ; VI/255.

1.2.13.Siyasî Görüşleri

Abdürrezzâk Emevilere muhalifti.⁴⁸¹ Fakat bu muhalefet siyasî beklentilerine cevap bulamamaktan veya şahsî his ve duygularından dolayı olmayıp İslâm adınaydı.

Abdürrezzâk Hz. Ali'yi sever, onu öldürenlere de kızardı.⁴⁸² Çünkü o savaşlarda Hz. Ali'nin isabet, karşı tarafın hata ettiğine inanıyordu⁴⁸³

Abdürrezzâk, Abbasiler'in, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in soyundan gelenlere yaptıkları zulümlere tepki gösterir, bâzan da bu konudaki kanâatlerini dile getirirdi. ⁴⁸⁴

Abdürrezzâk, hilâfet merkezine uzak olmanın sağladığı imkanlarla Yemen'de siyasetten uzak bir şekilde ilmî faaliyetlerini sürdürmüştür. Musannef'inde siyasetle ilgisinin olmadığı açıkça görülmektedir. Siyâsî bir beklenti içerisine olmaması ve siyâsîlerin dikkatini çekici bir durumla karşılaşmaması da bunu göstermektedir. Halbu ki o dönemde bir çok ulemâ, siyâsîlere muhalif düşmenin sıkıntısını çekmişlerdir.

1.2.14.Abdürrezzâk ve Şiîlik

Hz. Ali'yi Hz. Osman'dan üstün tutmakla beraber, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'e takdim etmeyen Hz. Ali taraftarına şiî; ⁴⁸⁵ her ne kadar Hz. Ebû Bekr ile Hz. Ömer'in üstünlüğü kabul edilse de Hz. Ali'nin Hz. Osman'dan üstün olduğuna, savaşlarda Hz. Ali'nin isabet, karşı tarafın hata ettiğine inanmaya da teşeyyu' denir. Daha sonraki dönemlerde daha farklı bir muhteva kazanan teşeyyu' ⁴⁸⁶ terimi; Hz. Ali'yi Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'den üstün görmekle beraber bunlara sövüp kızgınlığını açıklama anlamında kullanılmıştır. ⁴⁸⁷

⁴⁸¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/314;

⁴⁸² ed- Dâvûdî, Şemsüddin Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakatu'l-Müfessirin*, I – II Matbaatu'l-İstiklâlî'l- Kübrâ, Kahire, 1972, I/296.

⁴⁸³ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/314.

⁴⁸⁴ Necâşî, A.g.e., s. 296.

⁴⁸⁵ Aydınî, *İstilahlar*, s. 144

⁴⁸⁶ Aydınî, A.g.e., s. 145.

⁴⁸⁷ Aydınî, A.g.e., s. 145 ; Taftazzânî, A. g. e., s. 96.

Abdürrezzâk ile ilgili Şîî söylentilerini değerlendirirken Mûtekaddimûn'un şîî anlayışı ile Mûteahhirûn'un şîî anlayışını ayrı ayrı değerlendirmek gerekir. Hatta Hz. Ali'ye karşı savaşımlarla Hz. Osman, Hz. Zübeyr ve Hz. Talha'yı tekfir, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'e su-i zan da bulunan *Gulat-ı Şia*⁴⁸⁸ ile Mûtekaddimûn ve Mûteahhirûn'un teşeyyu' anlayışını birbirinden farklı mütalaa etmelidir.

Çünkü o dönem anlayışında teşeyyu' ifrata varmayan bir Hz. Ali taraftarlığı idi. Aslında Abdürrezzâk Hz. Ali'yi Hz. Osman'a taktim etmiyordu.⁴⁸⁹ Fakat savaşlarda Hz. Ali'nin isabet, katışı tarafın hata ettiğine inanıyordu. Belki Cemel Vak'ası'nda Hz. Ali'ye karşı savaşımlar Zübeyr, Talha ve Hz. Aişe'yi de haklı görmüyordu.

İbn Sa'd ve Buharî gibi Abdürrezzâk'a yakın dönemde yaşamış âlimler Ona şîî demezken, İbn Kuteybe onu, es-Sevrî, İbrahim en-Nehâî, Vekî' b. Cerrah, ve Said b. Kattan gibi şîilikle hiçbir ilgisinin bulunmadığı kesin olan şeyhleriyle birlikte şia listesinde⁴⁹⁰ zikreder.

el-İclî⁴⁹¹ ve İbn Adiyy⁴⁹² ise Abdürrezzâk'ın teşeyyuundan ve bununla ilgili hususlardan bahseder. İbn Hacer'de teşeyyuu ile ilgili haberleri nakletmekle yetinir.⁴⁹³

Şîî müelliflerden Hûî, Abdürrezzâk'ı "*şia'nın büyük müelliflerinden biri*" olarak tanıtır.⁴⁹⁴

Hûî, en-Necâşî'nin şîî musanniflerle ilgili yazdığı eserde, Abdürrezzâk'tan bahsetmesini de, iddiasına delil göstermeye çalışır. Halbuki Necâşî eserinde sadece Ebû Ali için ayırdığı bölümde Abdürrezzâk ile ilgili bir hikâye nakletmektedir.⁴⁹⁵ Bu hikâye ise

⁴⁸⁸ Aydınlı, A.g.e., s. 145.

⁴⁸⁹ ez-Zehabî, *Siyer*, IX/569; Mizzî *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVIII/60.

⁴⁹⁰ İbn Kuteybe, A. g. e., s. 519.

⁴⁹¹ İclî, *Sikât*, II/93.

⁴⁹² İbn Adiyy, *Kâmil*, V/314-315.

⁴⁹³ Tehzîb, VI/312.

⁴⁹⁴ Hûî, Ebû'l-Kâsım el-Mûsevî, *Mu'cemu Ricâli'l-Hadîs*, I – XXIII, Beyrut, 1983 XI/13.

⁴⁹⁵ Necâşî, *Fihrist*, s. 268, 269.

Abdürrezzâk'ı şîî kabul etmeye yeterli bir delil ve ikna edici bir bilgi mahiyetinde değildir.⁴⁹⁶

Şia'ya bakışın ve şîilikle ilgili anlayışın daha da sertleştiği bazı müteahhirîn dönemi âlimleri, Abdürrezzâk'a daha farklı bakıp, hakkında söylenen şîilik iddialarını "*anlaşılamayan birer evham*"⁴⁹⁷ olarak belirtirler. Ricâl ile ilgili sünnî kaynaklarda durum böyle olduğu gibi, Şia'ya ait ricâl kaynaklarında da, durum bundan farklı değildir. Her iki taraf ta, onun şîiliğini gösteren net bir delil getirememişlerdir. Getiremezlerde. Çünkü Abdürrezzâk'ın kimliğini ve kişiliğini belirlemede en güvenilir kaynak onun eseridir. Eseri el-Musannef ise Şia'nın hadis anlayışından farklı olup sistem ve muhteva bakımından sünnî âlimlerin metodu üzeredir. Ayrıca Abdürrezzâk'ın talebeliğini yapmış olan Ahmed b. Hanbel onun şîiliğine dair bir şey duymadığını, ancak Hz. Ali ile ilgili haberlerden hoşlandığını belirtmektedir.⁴⁹⁸ Yine onun talebeliğini yapmış olan ve bu konuda Abdürrezzâk ile ilgili sağlam bilgi alabileceğimiz talebeleriden olan Yahyâ b. Maîn de "*Abdürrezzâk irtidat etse bile onun hadîslerini alırız*"⁴⁹⁹ diyerek onun itimada layık ve güvenilir olduğunu belirtmiştir.

Şîî müelliflerden Necâşi, eserinde Abdürrezzâk'a atıfta bulunmuş, fakat onu şîî kabul etmemiştir. Ancak, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in soyundan gelemlere sevgi ve ta'zim, düşmanlarından da uzak durmakla ilgili rivâyetlerde bulunduğunu ifade etmiştir.⁵⁰⁰

Abdestte ayakların mesh edilmesi ile ilgili Musannef'de geçen hadis, her ne kadar şîî anlayışa uygun olsa da, bu sadece Abdürrezzâk'ın, bir rivâyeti, yorumsuz olarak nakletmesinden ibarettir.⁵⁰¹ Zira aynı hadîsin devamında Rasûlullah (s.a.s.)'in sünnetinin böyle olmadığını nakledip, bu rivâyetin geçtiği aynı bölümde,

⁴⁹⁶ Muhsin Emin, *A'yânu's-Şia*, VII/471.

⁴⁹⁷ ez-Zehebî, *Siyer*, IX/572.

⁴⁹⁸ ez-Zehebî, *Siyer*, IX/570 ; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVIII/60.

⁴⁹⁹ ez-Zehebî, *Siyer*, IX/73.

⁵⁰⁰ Necâş, Ebu'l - Abbas Muhammed b. Ali el- Esedî el-Kûfî, *Fihristu Esmâi Musannifi's-Şia*, Kum, h.1398, s. 269.

dört binden fazla hadîsini rivâyet ettiği, görüşlerini ve ictihatlarını aldığı büyük müctehid aynı zamanda mezheb sahibi olan hocası es-Sevrî'nin abdest alırken ayaklarını bizzat kendisinin yıkadığını belirtmektedir.⁵⁰² Bu durum Abdürrezzâk'ın şîî olduğunu değil, objektifliğini ve rivâyetleri tarafsız bir şekilde naklettiğini göstermektedir.

Bir râvinin şîilik sebebi ile cerh edildiğini gördüğümüzde, cerh edenin müteahhirin ıstılahındaki şîiliği mi, yoksa mütekaddimîn ıstılahındaki şîiliği mi kastettiğini tesbit edip ona göre hüküm vermektir. Şunu da belirtelim ki, selefdan şîilikle suçlananlardan çoğu, Hz. Ali'yi diğer sahâbeye tafdil eden (üstün sayan) manasına şîî idiler. Tâbiîn ve etbâu't-tâbiîn arasında böyle şîî çoktu . Böyle bir şîilik hiçbir zaman cerh sebebi değildir.⁵⁰³

Halbu ki, Musannef'te, Hz. Ömer'i öven ve onun uygulamalarını tasvib eden ⁵⁰⁴ rivâyetlerin bulunması, Şia'nın ısrarla üzerinde durduğu; Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Hz. Ali'ye vasiyyeti ile ilgili iddiayı, bizzat Hz. Ali'nin yalanlaması,⁵⁰⁵ Şia'nın bu konudaki görüşlerini reddetmektedir.

1.2.15. İhtilatı ve Telkini Kabul Edişi

İki şeyin karışması, aklın fesada uğraması ⁵⁰⁶ gibi mamalara gelen "İhtilat" kelimesi hadîs ıstılahında yaşlanma, âmâ olma veya herhangi bir şekilde kitapların zayi olması gibi sebeplerle hâfıza bozukluğuna uğramak, dolayısıyla hadîsleri karıştırmaktır.⁵⁰⁷ İhtilata mâruz kalan râviye de muhtelit denir. ⁵⁰⁸

⁵⁰¹ *el-Musannef*, I/21.

⁵⁰² *el-Musannef*, I/25.

⁵⁰³ Şakir, Ahmed Muhammed, *el-Bâisü'l-Hasîs*, Beyrut, 1951, s. 101

⁵⁰⁴ *el-Musannef*, V/97, 60, VII/289, 293.

⁵⁰⁵ *el-Musannef*, X/18, 507.

⁵⁰⁶ Firuzabâdî, Mecdü'din Muhammed b. Yakub, *el-Kamûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993, s. 859.

⁵⁰⁷ Aydınli, A. g. e., s. 72; Ahmed Naim, A.g.e., s. 333.

⁵⁰⁸ Aydınli, A. g. e., s. 110.

Muhtelitten ihtilat döneminden önce hadîs alanların rivâyetleri makbul, daha sonra hadîs alanların rivâyetleri ise merduttur.⁵⁰⁹ Sika bir muhaddisin ihtilata düşmesinden sonra kendisinden hadîs dinleyen râvilerin rivâyetlerinin merdut sayılması, o meşhur muhaddisin muhtelit olmadan önceki merviyatını korumak ve ihtilatından sonra kendisine atfedilen münker rivâyetleri tesbit etmek içindir. Bu konuda dikkat edilmesi gereken en önemli husus muhtelit olan muhaddisten hangi öğrencilerinin ihtilattan sonra hangilerinin de ihtilattan önce hadîs aldığıнын bilinmesidir.⁵¹⁰

Abdürrezzâk hicrî 200 tarihinden sonra gözlerini kaybetmiş⁵¹¹ ve gözleri kör olduktan sonra da telkini kabul etmiş ve ihtilata düşmüştür. Ahmed b. Hanbel, Abdürrezzâk'tan bu tarihten sonra yapılan rivâyetlere dikkat edilmesini belirtir.⁵¹² Musannef'in râvilerinden olan ed-Deberî hariç, hiç bir râvî Abdürrezzâk'ın ihtilatından sonra kendisinden rivâyette bulunmamıştır. ez-Zehebî Deberî'nin hicrî 195 tarihinde doğduğunu,⁵¹³ 210'da da Abdürrezzâk'ı dinlediğini,⁵¹⁴ semainin da sahîh olduğunu söyler.⁵¹⁵

Bağdâdî de, Deberî'nin Abdürrezzâk'ın kitaplarını rivâyet ettiğini, insanların da ondan dinleyip rivâyet ettiğini belirtir.⁵¹⁶

Musannef'in yazılması, Abdürrezzâk'ın ihtilatından önce olması Deberî'nin de Musannef'i sahip olduğu yazılı bir nüshadan dinlemiş ve zamanla da kendi nüshası ile başkalarına ait nüshaları karşılaştırarak düzeltmelerde bulunmuş olması, onun semainin tasvip edilmesine sebep olmuştur.

⁵⁰⁹ İbnu's-Salâh, A.g.e., s. 392; Suyûtî, *Tedrib*, XI/372.

⁵¹⁰ Bağdâdî, *Kifâye*, s. 165, 166; İbnu's-Salâh, A.g.e., s. 392, 393, 396.

⁵¹¹ Mîzzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII/57; ez-Zehebî, *Siyer*, IX/568, 569.

⁵¹² İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/314.

⁵¹³ ez-Zehebî, *Siyer*, XIII/416.

⁵¹⁴ ez-Zehebî, *Siyer*, XIII/416.

⁵¹⁵ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XVIII/117.

⁵¹⁶ Bağdâdî, *Kifâye*, s. 83.

Abdürrezzâk âmâ olduktan sonra kendisine telkinde bulunulmuş o da bu telkinleri kabul etmiştir. ⁵¹⁷ O, kendisine verilen hadisleri okumuş fakat “*Haddesenâ veya Ahberenâ*” dememiştir. ⁵¹⁸

Abdürrezzâk’ın telkini kabulü de ihtilatı ile birlikte başlamıştır. Bu dönemde ona kitaplarında bulunmayan bazı hadisler ⁵¹⁹ telkin yoluyla kabul ettirilmiştir. Abdürrezzâk’a isnat edildiği halde onun kitaplarında bulunmayan bu hadislerin semai zayıftır. ⁵²⁰ el-Musannef, Abdürrezzâk’ın telkini kabulünden önce yazıldığı için onun hadisleri telkinden korunmuştur. Buhârî de, Abdürrezzâk’ın “*kitaplarından rivâyet edilenlerin “esah”* olduğunu belirtmiştir. ⁵²¹

1.2.16.Hakkında Yapılan Diğer Tenkitler

a)Tedlis

Tedlisin lûgat mânâsı, satıcının bir malın ayıbını müşteriden gizlemesidir. ⁵²² Ehl-i hadîs ıstılâhına göre tedlis, senetteki bir râvinin kendisinden hadîs aldığı şeyhini, pek bilinmeyen ismi, künyesi, lakabı veya nisbesi ile zikrederek hadîs rivâyet etmesi veya râvinin hadîsi bir gizli yönü, kusuru olduğu halde böyle bir yönü, kusuru olmadığını vehmettirecek (düşündürecek) şekilde rivâyet etmesidir. ⁵²³

Bağdâdî, Abdürrezzâk’ın Musannef’teki bir hadîsin ⁵²⁴ senedinde Ebû İshak’tan yaptığı rivâyette “*haddesenâ el-Eslemî b. Muhammed*” demekle şeyhinin asıl ismini gizlediği gerekçesiyle tedlis yaptığını belirtmektedir. ⁵²⁵

⁵¹⁷ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XVIII/57 ; ez-Zehebî, *Siyer*, IX/568, 569.

⁵¹⁸ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, V/39 ; Ukaylî, *ed-Duafa*, III/108.

⁵¹⁹ ez-Zehebî, *Siyer*, IX/568 –569.

⁵²⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/312.

⁵²¹ İbn Hallikan, *Vefâyât*, VII/471.

⁵²² Ahmed Naim, A.g.e., s. 163.

⁵²³ Aydın, A. g. e., s. 152 ; Ahmed Naim, A. g. e., s. 163 ; Uğur, A. g. e., s. 395.

⁵²⁴ *el-Musannef*, I/ 1857.

⁵²⁵ Bağdâdî, *Kifâye*, s. 406.

Halbuki İbrahim el-Eslemî bu nisbesiyle meşhurdur.⁵²⁶ Abdürrezzâk bu senette şeyhinin meşhur olmayan nisbesini kullanmamıştır.

Süfyan b. Uyeyne, es-Sevrî, A'meş, Abdürrezzâk, Velid b. Müslim ve diğer bazı sadûk ve sika muhaddislerin tedlisinden söz edilmektedir.⁵²⁷ Ancak İbn Hacer, Abdürrezzâk'ın hadîs öğrenmek için insanların kendisine gelmemesi üzerine Kâbe'ye giderek örtüsüne yapışıp kendisinin yalancı ve müdellis olmadığını belirterek Rabbına karşı dua ettiğini, bu duasından sonra insanların kendisine geldiğini nakleder.⁵²⁸

Musannef'e baktığımızda Abdürrezzâk'ın tedlisi sevmediğini, tedlisin onun için uygulanır bir metod ve genel prensipleri içinde olmadığını görmekteyiz. Çünkü Abdürrezzâk rivâyet ettiği hadîsleri kimden dinlemiş ise o şeyhinin ismini vermeye daima itina göstermiştir.⁵²⁹ Hatta kimden aldığını bilemediği veya isnâdında tereddüt ettiği hususları açıkça belli etmiştir.⁵³⁰

b)Kizb

Abbas b. Abdülazim el-Anberî, Abdürrezzâk'ı yalancılıkla itham ederek hata ettiğini söyler.⁵³¹

Kizb (yalan) ise, “Hz. Peygamber (s.a.s.)’in ağzından hadîs uydurma” anlamına geldiğinden,⁵³² bir râvi için en ağır *cerh* sebebidir.⁵³³ Dolayısı ile hiçbir rivâyeti alınmaz ve delil olarak kullanılmaz.⁵³⁴ Ancak *cerh*in müfesser olması yani vuzuha

⁵²⁶ Buhârî, *Tarihu'l-Kebîr*, I/323 ; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I/184.

⁵²⁷ Ahmed Naim, A. g. e., s. 167.

⁵²⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/313 ; Bağdâdî, *Kifâye*, s. 510.

⁵²⁹ *el-Musannef*, VII/ 14046 ; VIII/18912.

⁵³⁰ *el-Musannef*, V/ 9281.

⁵³¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/ 314 ; ez-Zehebî, *Siyer*, IX/ 570.

⁵³² Buhârî, A.g.e., *İlm*, s. 38.

⁵³³ el-Bağdâdî, *Kifâye*, s. 194 – 202.

⁵³⁴ el – Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed b. Abdulhayy, *el-Evcibetü'l – Fâdile li'l – Es'ileti'l – Aşeretü'l-Kâmile*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbaati'l-İslâmiyye, Haleb, 1964, s. 32.

kavuşturulması lazımdır.⁵³⁵ Çünkü böyle olmazsa *cerh* geçerli sayılmaz, ona itibar da edilmez. Nitekim Zehebî, el-Anberî'nin Abdürrezzâk'a yönelttiği bu ithamında iyi yapmadığını, *Şeyhü'l-İslâm* ve büyük bir *Muhaddis'e* hücum etmekle icmaı tanımadığını⁵³⁶ belirtmiştir. Abdürrezzâk hakkında yapılan bu tenkit, Onun ihtilatına tevafuk eden hicrî 200 den sonrasına ait bile olsa, el-Anberî'nin onun aleyhinde söylediği *cerh* ifadesi müfesser olmadığından hiçbir müslüman tarafından muvâfakat görmemiştir.⁵³⁷

1.2.17.Vefatı

Abdürrezzâk hicrî 211 senesinde vefât etmiştir.⁵³⁸ İbn Hallikan Abdürrezzâk'ın vefâtının Şevval ayında olduğunu söyler.⁵³⁹ İbn Sa'd ve CH.Pellat ise Şevval ayının ortasında demiştir.⁵⁴⁰ Brockelmann 15 Şevval diyerek gün belirtmiştir⁵⁴¹. O, bu tarihi İbn Sa'd'ın, "*fi'n-nusf min Şevval*" ibaresinden çıkarmış olmalı. Çünkü kaynaklarımızda bunu belirten daha açık bir bilgi bulunmamaktadır.

Buhârî ve Zehebî'nin rivâyetlerine göre Abdürrezzâk, uzun ve bereketli bir ömürden sonra ilmî faaliyetlerini sürdürdüğü Yemen'de 85 yaşında hayata veda etmiştir.⁵⁴²

⁵³⁵ et – Tahânevî, Zafer Ahmed, *Yeni Usûl-i Hadîs*, thk., Abdülfettah Ebû Gudde, terc. İbrahim Canan, TÖV Yay., İzmir, 1982, s. 334. İbn. Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, Beyrut, 1971. I/15-16.

⁵³⁶ ez-Zehebî, *Siyer*, IX/571 – 572.

⁵³⁷ ez-Zehebî, *Mizân*, II/ 611.

⁵³⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, V/548 ; Buhârî, *Târihu'l-Kebîr*, VI/130.

⁵³⁹ İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/27 ; İbn Hallikan, *Vefâyât*, II/ 385.

⁵⁴⁰ CH. Pellat, A.g.e., s. 7.

⁵⁴¹ Brockelmann, *Suppl*, I/333.

İKİNCİ BÖLÜM

KİTÂBU'L -MUSANNEF

2.1. TE'LİF TÂRİHİ

Kaynaklar, Musannef'in yazılış tarihi hakkında net ve tatmin edici bir bilgi vermemektedir. Ancak, Abdürrezzâk uzun bir öğrenim hayatından sonra Ma'mer b. Râşid, İbn Cüreyc, Süfyan es-Sevrî, İbn Uyeyne, Mâlik b. Enes, Ebû Hanîfe ve Musannef'inde rivâyeti bulunan diğer şeyhlerinden ders alıp ilmî olgunluğun zirvesine ulaştığı hicrî 160 senesinden sonra Musannef ve diğer eserlerini te'lif etmiş olması muhtemeldir.

Ahmed b. Hanbel'in hicrî 200 yılından önce Yemen'e giderek Abdürrezzâk'tan hadîs alması⁵⁴³, Onun yazılı eserlerini görmesi,⁵⁴⁴ hatta Yahyâ b. Maîn'in Abdürrezzâk'ı hicrî 196' larda Mekke'de iken görüp ondan ders alması,⁵⁴⁵ Musannef'in hicrî 200'lerden daha önce yazılıp okutulmaya başlanan bir eser olduğunu göstermektedir.

Motzki, Musannef'in hicrî 144-153 tarihleri arasında yazıldığını⁵⁴⁶ tahmin etse de bu ihtimal zayıf görünmektedir. Çünkü Abdürrezzâk bu dönemde Zehebî'ye göre tahsile daha yeni başlamıştı.

Hicrî II. asır müellefâtından olan Musannef'in te'lifi ile ilgili söylenebilecek en güvenilir bilginin, hicrî II. asrın II. yarısının ortalarına doğru yazılmış olması ihtimalidir.

2.2. İSMİ

Abdürrezzâk'ın bu eseri muhtelif kaynaklarda Sünen, Musannef ve Câmi olarak farklı isimlerle zikredilmektedir. Bu durum bilhassa o dönemin ilmî anlayışıyla yakından ilgilidir. Çünkü dağınık hadîs

⁵⁴² Buhârî, *Târihu'l-Kebîr*, VI./130 ; Zehebî, *Siyer*, IX/563.

⁵⁴³ Zehebî, *Siyer*, IX/566 -573.

⁵⁴⁴ Bkz. Muhammed Ravvâs, *Fikir Dergisi*, Riyad, Mart 1976, s. 21.

⁵⁴⁵ Zehebî, *Siyer*, IX/566, 573.

⁵⁴⁶ Zehebî, *Siyer*, IX/568.

malzemesini sistematik bir şekilde bâblarda toplayan ilk musanniflerin- Mâlik b. Enes istisna edilirse-meydana getirdikleri eserlerine belirli bir isim vermedikleri, bu eserlerin, değişik şahıslar tarafından farklı zaman ve mekânlarda câmi, sünen, musannef ve müellef gibi genel isimlerden biriyle adlandırıldığı bilinmektedir.⁵⁴⁷ Bu sebeptendir ki, bazıları bir esere musannef derken, diğerleri aynı esere câmi, kimileri sünen derken, kimileri de musannef diyebilmektedir⁵⁴⁸.

Abdürrezzâk'ın eseri de bu anlayışa bağlı olarak, el-Musannef fi'l-Hadîs,⁵⁴⁹ Kitabü's-Sünen fi'l-Fıkh⁵⁵⁰ ve el-Câmiu'l Kebîr fi'l-Hadîs⁵⁵¹ gibi isimlerle zikredilmiştir.

Kettânî, el-Câmiu'l-Kebîr'in el-Musannef'ten ayrı bir eser olduğunu belirtmektedir⁵⁵². Fakat Kâtip Çelebi, Abdürrezzâk'ın Musannef'ini sünenler arasında zikreder.⁵⁵³

Câmiu'l-Kebîr fi'l-Hadîs, Kettânî'nin bahsettiği gibi Abdürrezzâk'ın ayrı bir eseri bile olsa, el-Musannef fi'l-Hadîs, Kitabü's-Sünen fi'l-Fıkh ve Kâtip Çelebi'nin sünenler arasında zikrettiği eser kanâatimizce üzerinde çalışma yaptığımız Musannef'tir.

2.3.GENEL VASIFLARI

Abdürrezzâk'ın Musannef'i ed-Dehlevî'ye göre III. tabakaya dahil eserlerdendir. O da diğer Musannef türü eserler gibi bir konuda gelen her türlü haberleri toplama gayesine yönelik olarak merfû' hadîslerin yanında mevkûf ve maktû' hadîsleri, hatta daha sonraki fukahâyâ ait ictihat ve fetvaları bol miktarda ihtiva etmektedir. Sahîh hadîslerin yanında zayıf rivâyetlere de raslanır. Mevzuat kitaplarında

⁵⁴⁷ Ahmed Naim A.g.e., s. 30.

⁵⁴⁸ Kettânî, *er-Risâle*, s. 40.

⁵⁴⁹ Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdulah Hacı Halife, *Keşfü'z-Zünun an Esmâil Kütüb ve'l-Fünûn*, İstanbul, 1971, A. g. e., II/1712 ; Kettânî, *er-Risâle*, s. 40.

⁵⁵⁰ İbnu'n-Nedîm, A.g.e., s. 279.

⁵⁵¹ ez-Zehabî, *Mizân*, II/609; Uğur, *Hadîs İlimleri Edebiyatı*, s. 171; Kâtip Çelebi, *Keşf*, I/1576.

⁵⁵² Kettânî, *er-Risâle*, s. 41.

⁵⁵³ Kâtip Çelebi, *Keşf*, II/1008.

Musannef'teki az sayıdaki hadîsin tenkide uğraması bunu göstermektedir.

Musannef, Kütüb-i Sitte dönemi eserleri kadar sistematik ve seçici bir özellik taşımasa da, bazı ilk dönem musannef eserlerden daha sistemli olup, rivâyetlerinde de tessebbüte riayet edilmiştir.

Musannef'in özelliklerini ana hatlarıyla şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Fıkıh bâblarına göre tertip edilmiştir. Zaten Musannef türünün en belirgin özelliği ahkâm ile ilgili hadîsleri, fıkıh bâblarına göre zikretmiş olmasıdır.⁵⁵⁴

b) Muhtelif bâblarda 1000 civarında âyet zikredilmiş ve delil olarak kullanılmıştır. Musannef'te bâb başlığı olarak kullanılan ayet de çoktur.

c) Merviyât senetleri ile zikredilmiş, hatta bazı kelime açıklamalarında bile senet verilmiştir.⁵⁵⁵

d) Merfû' hadîslerin yanında mevkûf ve maktû' hadîslere de bolca yer verilmiş, hatta daha sonraki dönemlere ait icthad ve fetvalar zikredilmiştir.

e) Mürsel ve Mu'dal rivâyetlerin yanında diğer Munkatı' hadîs çeşitlerine de raslamak mümkündür.

f) Te'lifteki öncelikli maksat teşrie hizmet ve hadîslerden hüküm istinbatını kolaylaştırmaktır.⁵⁵⁶

⁵⁵⁴ İbn Hacer , *Fethu'l-Bârî*, I/4; Kettânî, *er-Risâle*, s.49.

⁵⁵⁵ *el-Musannef*, VIII/260.

⁵⁵⁶ Ahmed Emin, A.g.e., II/107

2.4. TERTİB VE ÖZELLİKLERİ

2.4.1. Bâblara Ayırmanın Önemi

Tedvîn döneminde karışık ve düzensiz bir şekilde derlenen hadîs malzemesi tasnîf döneminde belli maksatlarla ayırt edilip istenilen istikamette, istifadeyi kolaylaştıracak şekilde yeni düzenlere, nizamlara sokularak sistem kazandırılmıştır.

Abdürrezzâk'da, tasnîf dönemi müelliflerinden olup, eserini ale'l-Ebvâb sisteme göre tasnîf etmiştir. Hatib el- Bağdâdî bu sistemin önemini, özelliğini ve ideal şeklini şöyle zikreder: *"Âlimlerin bazıları sūneni, fıkıh bâblarına göre, bazıları da mūsned usûlûyle tasnîf etmeyi tercih etmiştir. Sūnenin fıkıh bâblarına göre tasnîfini tercih edenler, hadîslerin bütûn râvîlerini ilgili oluğu konu içinde müstakil olarak ele almalı.-Cihad ile ilgili hadîsleri, siyam (oruç) ile ilgili olanlardan ayırmalıdır. Hac, namaz, tahâret, zekât, ibâdet ve muâmelât vs. ile ilgili konular da böyle yapılamı.-Hepsine ayrı kitap, alt başlıklar ve bâblar açılmalıdır. Bu bâblarda sırasıyla mūsned, mürsel, mevkûf, Mûtekaddimîn'in mezhebi ve daha sonra da meşhur fukahânın görüş ve ictihatları, sırasıyla zikredilmelidir. Şâyet ilgili bâbta sahîh- mūsned hadîs mevcut değilse mevkûf ve mürsel ile yetinilmelidir."*⁵⁵⁷ Bu şekildeki bir uygulamanın sağlayacağı faydaları şöyle sıralayabiliriz:

a) O bâbla ilgili hadîslerin bütûn nevilerini ilgili olduğu konu içinde bulmak mümkün olur.⁵⁵⁸

b) Bâblardaki hadîslerin metni, sıhhat yönü ve kaynağı daha kolay anlaşılır. Çünkü araştırmacı çok kere hadîsin lafzını veya ilk cümlesini bilmeyebilir, hadîsin lafızları da rivayetlere göre farklılık arzedebilir. fakat hadîsin konusunun önceden tespit edilmiş olması, onun anlaşılmasını kolaylaştırır.⁵⁵⁹

⁵⁵⁷ Bağdâdî, *Câmi*, II/284.

⁵⁵⁸ İtr, Nureddin, *el- İmamı't -Tirmizî ve'l-Muvâzenetu Beyne Câmihi ve beyne's-Sahîhayn*, Matbaatu'l-Cenne, Halep, 1970, s. 303; İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 442.

⁵⁵⁹ İtr, Nureddin, A.g.e., s. 303.

c) Bâb hadislerinden daha kolay ve daha isabetli hüküm istinbat edilir. Mesela, namaz konusunda geçen bir hadîsi gören, onun o konuda delil olduğunu anlar.⁵⁶⁰

d) Aynı konudaki bütün hadislerin farklı isnadlarını bir arada görme imkânı hâsıl olur. Bu da, o bâbtaki hadisleri değerlendirmede ve hüküm istinbatında destek olur.⁵⁶¹

Musannef'te kitap ve bâblar çok sistemli olmasa da muhtevadaki mükemmellik istifade imkanını ve kolaylığını sağlamaktadır. Zira Musannef'teki hadisler bâblarında, sanatkârın elindeki nakışlar gibi büyük bir ustalık ve maharetle işlenmiştir.

2.4.2.el-Musannef'te Kitâb ve Bâblar

2.4.2.1.Kitâb (Ana Bölüm) İsimleri

el-Musannef'te 31 kitap bulunmaktadır. Bu sayı, üzerinde çalıştığımız 1983 yılına ait Beyrut baskısına göredir. Hemen hemen aynı muhtevaya sahip olan Kitâbu Ehli'l-Kitâb iki kez yer almaktadır. Eğer bu kitabı, tekrar kabul edecek olursak el-Musannef'te tekrarsız 30 kitap var demektir.

el-Musannef'in en mükemmel yazma nüshası olan Murat Molla, 596'daki nüsha esas alınarak yapılan neşr Kitâbu't-Tahârâ ile başlamakta⁵⁶² ve Kitâbu'l-Ferâiz ile son bulmaktadır. Kitâbu Ehli'l-Kitâb ise, Kitâbu'l-Ferâiz'den sonra tekrarlanmakta, bundan sonra da Kitâbu'l-Câmi' başlamakta. Bu baskıya göre eserdeki kitâb isimleri şöyle sıralanır:

⁵⁶⁰ İtr, Nureddin, A.g.e., s. 303.

⁵⁶¹ İbn Haldun, A.g.e., s. 442.

⁵⁶² Bu kitabın baş tarafı eksiktir. Dolayısı ile adı da yoktur. Eksiklik "Bâbu Gasli'z-Zirâayn" ile başlamaktadır. Muhtevası da "Tahârâ" ile ilgili olduğundan kitabın Muhakki el-A'zami, bu bölümü eserin fihristesine "Kitabu't-Tahârâ" olarak almıştır. (bkz. Musannef, I/9.)

Kitâb İsimleri

- 1) et-Tahârâ
- 2) el-Hayz
- 3) es-Salat
- 4) el-Cum'a
- 5) el-Iydeyn
- 6) el-Fedâilu'l -Kur'ân
- 7) el-Cenâiz
- 8) ez-Zekat
- 9) es-Sıyâm
- 10) el-Akîka
- 11) el-İ'tikâf
- 12) el-Menâsik
- 13) el-Cihâd
- 14) el-Megâzî
- 15) el-Kitâbu Ehli'l-Kitâb
- 16) en-Nikâh
- 17) et-Talak
- 18) el-Buyû'
- 19) eş-Şehâdât
- 20) el-Mükâtebe
- 21) el-Eymân ve Nezîr
- 22) el-Velâ
- 23) el-Vesâyâ
- 24) el-Mevâhib

- 25) es-Sadaka
- 26) el-Müdebber
- 27) el-Eşribe
- 28) el-Ukûl
- 29) el-Lükata
- 30) el-Ferâiz
- 31) Kitâbu Ehli'l-Kitâbeyn

el-Musannef'te, kitap isimlerine bakıldığında, sünenlerde yer alan fıkıh konularının tamamını ihtiva ettiğini, geleneğe uygun olarak da Kitâbu't-Tahârâ ile başlayıp diğer ana bölümlerle devam ettiğini görürüz. Musannef bu yönüyle sünen özelliği taşımakta, ancak içerisinde çok sayıda mevkûf ve maktû hadîs bulunmasıyla da sünenlerden ayrılmaktadır. Musannef'te iman ve tefsir gibi bölümlerin bulunmaması onu câmi' türü eserlerden ayırır. Musannef'teki ve diğer musanneflerdeki bu özellik ve muhteva farklılığı, bu eserlerin musannef olarak adlandırılmasına sebep olmuştur.⁵⁶³

Musannef'in Müellife ait nüshasına sahip olamayışımız ve üzerinde çok az çalışma yapılmış olması, kitapların ve bâbların bizzat müellif tarafından mı yoksa öğrencileri veya daha sonraki dönemlerde mi tanzim edildiği hususunda bizi açık bir bilgiye ulaştırmamaktadır. Ancak Abdürrezzâk'ın ilk musannıflardan sayılması,⁵⁶⁴ ayrıca eserin Musannef olarak isimlendirilmesi,⁵⁶⁵ tasnîf, tanzim ve tebvîb sisteminin de Abdürrezzâk'a ait olduğu neticesine götürmektedir. İleride bu konuda daha geniş bilgi verilecektir.

⁵⁶³ Canan, A.g.e., s. 138-139.

⁵⁶⁴ Uğur, A.g.e., s. 17.

⁵⁶⁵ Uğur, A.g.e., s. 16.

2.4.2.2. Tercemeler (Bâb/Alt Bölüm Başlıkları)

Musannef'te 2216 bâb bulunmaktadır. Bâb başlıkları oldukça kısa, -az da olsa- fikhî yönlü⁵⁶⁶ ve konuyu tamamlayıcı niteliktedir. Bununla birlikte uzun bâblara⁵⁶⁷ raslamak da mümkün. Bâbların nitelikleri ve kitaplara göre dağılımı farklılık gösterir. Şöyle ki:

1) et-Tahârâ	137
2) el-Hayz	26
3) es-Salât	362
4) el-Cuma	56
5) el-Iydeyn	33
6) el-Fedâilu'l Kur'ân	9
7) el-Cenâiz	92
8) ez-Zekat	59
9) es-Sıyâm	64
10) el-Akika	5
11) el-İ'tikâf	16
12) el-Menâsik	134
13) el-Cihad	57
14) el-Megâzî	48
15) Kitâbu Ehli'l-Kitâb	74
16) en-Nikâh	68
17) et-Talak	403
18) el-Buyu'	181
19) eş-Şahâdât	26

⁵⁶⁶el-Musannef, VII/53, 433.

⁵⁶⁷el-Musannef, IV/452.

20) el-Mükâtebe	20
21) el-Eymân ve Nezîr	26
22) el-Velâ	18
23) el-Vesâyâ	21
24) el-Mevâhib	5
25) es-Sadaka	7
26) el-Müdebber	16
27) el-Eşribe	22
28) el-Ukûl	173
29) el-Lûkata	38
30) el-Ferâiz	12
31) Kitâbu Ehli'l Kitâbeyn	28

Listede belirtildiği gibi kitapların en uzun ve en hacimli olan *Kitâbu't-Talak* 403, *Kitâbu's-Salât* ise 362 bâb ihtiva ederken, kitapların en kısalarından olan *Kitâbu'l-Akika* ve *Kitâbu'l-Mevâhib* beşer bâba sahiptir.

Musannef'te hadîs ihtiva etmeyen bâb yoktur. Bu durum Abdürrezzâk'ın önce hadîsleri konu bütünlüğü içinde bir araya getirdiği, daha sonra bâb başlıklarını koyduğu ihtimalini akla getirmektedir.

Babların ekserisi "*bab*" kelimesinin kendisinden sonraki kelimeye izâfesiyle gelmektedir. Bununla birlikte "*bab*" kelimesinin kullanılmadığı ve izâfetin yapılmadığı tercemeler de vardır.

Musannef'te, Kitâbu Ehli'l-Kitâb'ta "*bâbun*" ile başlayan tek bir bâb⁵⁶⁸, Kitâbu'n-Nikâh ve Kitâbu'l-Ferâiz⁵⁶⁹ de ,"*bâbun*" ile başlamayan birer bâb vardır. ⁵⁷⁰ Kitâbu'l-Vesâyâ'da ise, 1. bâb ile son bâb "*bâbun*"

⁵⁶⁸ *el-Musannef*, VI/34.

⁵⁶⁹ *el-Musannef*, X/308.

⁵⁷⁰ *el-Musannef*, VI/193.

kelimesi ile başlarken, diğerleri “bâbun” suz başlamaktadır. Kitâbu’l-Megâzî’de ise sadece 1. bâb “bâbun” kelimesi ile başlamaktadır. Bunların haricinde Musannef’teki diğer bütün kitaplar bir kaç bâb hariç “bâbun” kelimesi ile başlar.

Musannef’in bâblarını üç ayrı kategoride ele alıp, bu farklı tercemelere bazı örnekler vererek konuyu açıklayacağız

Açık Tercemeler.

İstifhamlı ve Kapalı Tercemeler.

Birleştirilmiş Tercemeler.

2.4.2.2.1.Açık Tercemeler

Musannef’te bu çeşit tercemeler çoğunluktadır. Anlaşılması kolay ve muhteva ile bâb arasındaki uyum nettir.

Musannef’teki *açık tercemeler* şu şekillerde gelmektedir:

1- Fıkhî Hüküm ve Görüşlerin Bâb Başlığı Yapılması

Herhangi bir konuda farklı görüşler gelmişse, bu farklı görüşler ayrı bâb başlıkları altında toplanmış, böylece o konudaki farklı görüşleri, uygun olan bâb altında götmek imkanı hasıl olmuştur.

Başın mesh edilmesi ve kulakların baştan sayılmasıyla ilgili altı bâb vardır. Her bâb altında o konu ile ilgili haberler rivâyet edilmiştir. Meselâ, “kulakların mesh edilmesi bâbı”nda, ⁵⁷¹ kulakların meshi ile ilgili Hz. Peygamber (s.a.v.)’in hadisleri, sahâbe ve tâbiîn kavilleri serdedilmiştir. Üçü merfû’, yedisi mevkûf, beşi maktû’ olmak üzere toplam onbeş rivâyettir. Araştırmacı, kulakların mesh edilmesiyle ilgili haberleri topluca bu bâb altında görme imkanına sahip olur. Bâb hadislerinden bazı misaller verelim:

⁵⁷¹ *el-Musannef*, I/11.

a) Merfû' hadîs

Ebû Hüreyre'nin rivâyetine göre: *"Rasûlullah (s.a.v), kulakların baştan sayıldığını buyurdu."* Rubey binti Afran'ın rivâyetine göre ise: *"Nebî (s.a.v), kulaklarının dışını ve iç taraflarını meshederdi."* ⁵⁷²

b) Mevkûf hadîs

Nâfi, İbn Ömer'in; *"kulaklar baştan sayılır"* dediğini rivâyet ediyor⁵⁷³.

c) Maktû' hadîs

Ma'mer'in rivâyetine göre Katâde, kulaklarını meshediyor ve *"kulakların baştan sayıldığını söylüyordu."* ⁵⁷⁴

Baş ve meshedilmesiyle ilgili diğer bâblar, farklı rivâyetleri ve o bâbla ilgili farklı fikhî görüşleri ifade etmektedir. Başın bir, iki veya üç defa meshedilmesi, bir kısmının veya bütününün meshedilmesiyle ilgili rivâyetler bunlardan birkaçıdır.

2- Haber Sîgalarının Bâb Başlığı Yapılması

باب الذكر في الطواف

"Tavafta zikredilenler bâbı"⁵⁷⁵ altında biri merfû', beşi mevkûf olmak üzere altı hadîs bulunmaktadır. Kâbe'yi tavaf ederken okunacak dualar, bu bâbda zikredilmiştir. Okuyucu ve araştırmacı genellikle tavaf esnasında okunan duaları burada bulabilir. Bu hadîslerden birer örnek verelim:

⁵⁷² el-Musannef, I/12.

⁵⁷³ el-Musannef, I/11.

⁵⁷⁴ el-Musannef, I/13.

⁵⁷⁵ el-Musannef, V/49.

a) Merfû' hadîs

Rasûlullah Rukni benî Mesec ile Rukni Esved arasında; “ *Rabbım bize dünyada ve ahirette iyilik ver ve ateşin azabından koru*” diye dua etti⁵⁷⁶.

b) Mevkûf hadîs

Ebû Şu'be el-Kübra rivayet ediyor ki, beyti tavaf ederken İbn Ömer'e yaklaştım; “*Allah'tan başka ilah yoktur, tektir, ortağı yoktur, mülk tamamen onundur, hamd de yalnız ona mahsustur, bütün hayır da ona mahsustur, bütün hayır onun elindedir. O herşeye Kadir'dir.*” diye dua ediyor, (daha sonra da): “*Rabbım; bize dünyada ve ahirette iyilik ver ve ateşin azabından koru*” ayetini okuyordu⁵⁷⁷.

Diğer bir bâb örneği:

باب ما يقال في السحور

“Sahur konusunda söylenenler bâbı”

Rasûlullah (s.a.s.) buyurdular ki; “*sahur yapın, sahurda bereket vardır.*”

Abdullah b. Hâris el-Ensârî de, ashâbdan birisinin ; “*Bir yudum su ile de olsa sahur yapın*” dediğini rivâyet eder.⁵⁷⁸

Bu bâbda gelen hadîsler ise yedidir. Altısı merfû' biri de mevkûftur.

3- Hadîsten Bir Bölümün Bâb Yapılması

أَقَاتْلَهُمْ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

Rasûlullah (s.a.s.) buyurdu ki: “*İnsanlar “Lâilâheillallâh” deyinceye kadar onlarla mücadele etmekle emrolundum. “Lâilâheillallâh” derlerse kanlarını ve mallarını korumuş olurlar. Ancak onun hakkı ve hesabı Allah'a kalır*”⁵⁷⁹

⁵⁷⁶ el-Musannef, V/51.

⁵⁷⁷ el-Musannef, V/51.

⁵⁷⁸ el-Musannef, IV/ 227.

⁵⁷⁹ el-Musannef, VI/ 66.

Bu bâbta üç hadîs olup, hepsi de merfû'dur.

4- Âyetten Bir Bölümün Bâb Başlığı Yapılması

بَاب إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ

Sadakalar Ancak Fakirler İçindir Bâbı

İbn Abbas'tan rivâyet ediliyor: *"Sadakayı (zekat) fakirlerden bir sınıfa verdiğinde sana kafidir."* ⁵⁸⁰

2.4.2.2.2. İstifhamlı ve Kapalı Tercemeler

Musannef'te bu nevi başlıklara raslanır. Bunlar, istifhamlı ve sorulu olarak getirilen tercemelerdir. Şu farklı şekillerde gelir:

1- İstifhamlı Başlıklar:

بَاب كَمْ بَيْنَ كُلِّ تَكْبِيرَ ثَمَانٍ

"Her iki tekbir arası ne kadardır? bâbı." ⁵⁸¹

İbn Mesut, her iki tekbir arasındaki sürenin *"bir kelime miktarı"* olduğunu söyledi. ⁵⁸²

Başka bir örnek:

بَاب بَيْعِ الْعَبْدِ وَلَهُ مَالٌ أَوْ الْأَرْضِ وَفِيهَا زَرْعٌ لِمَنْ يَكُونُ

"Malı olan kölenin veya ekili arazinin satışında mal veya ekin kime aittir? bâbı:"

Hasan el-Basrî ve ez-Zühri, *"bir kişi kölesini azat ettiğinde mal köleye aittir"* dedi. ⁵⁸³

Katâde ise, *"birisi kölesini azat ettiğinde veya sattığında mal efendisine aittir"* dedi ⁵⁸⁴

⁵⁸⁰ el-Musannef, IV/106.

⁵⁸¹ el-Musannef, III/296.

⁵⁸² el-Musannef, III/ 296.

⁵⁸³ el-Musannef, VIII/134.

⁵⁸⁴ el-Musannef, VIII/134.

2- Sorulu Başlıklar:

باب ما فيه الزكاة

“Nelerden zekat verileceği bâbı.”⁵⁸⁵

Rasûlullah (s.a.s.); *“altın, gümüş, sığır, koyun, deve, buğday, arpa, üzüm ve hurma gibi şeylerin zekatının verilmesinin farz olduğunu söyledi”.*

3- İhtilafı Konuların Başlık Yapılması

باب هل يتروا لكل صلاة أم لا

“Her namaz için ayrıca abdest gerekip gerekmediği bâbı.”

“*Rasûlullah(s.a.s.)her namaz için abdest alıyordu. Ancak Mekke’nin fethi günü öğle, ikindi ve akşam namazlarını bir abdestle kıldı*”⁵⁸⁶.

Bu bâbda ikisi merfû’, altısı mevkûf altısı da maktû’ olmak üzere ondört hadîs vardır.

4- Cevabı mahzûf şart ifadelerinin başlık yapılması:

باب اذا قام فيما يقعد فيه او قعد فيما يقام او سلم في مثني

“Oturması gerekirken kalksa, kalkması gerekirken otursa veya ikinci rekatta selam verse... bâbı.”

İbn Mesut, *“unutarak oturması gerekirken ayağa kalksa, ayağa kalkması gerekirken otursa veya ikinci rekatta selam verse, namazının bitiminde yerinden kalkmadan iki secde yapar (sehiv secdesi), tahiyyatı okur ve selam verir”*⁵⁸⁷ dedi.

5- Genel başlıklar

باب الصيام

“Oruç ile ilgili bâb”

⁵⁸⁵ *el-Musannef*, IV/114.

⁵⁸⁶ *el-Musannef*, I/54.

⁵⁸⁷ *el-Musannef*, II/312.

Nebi (s.a.v): “eğer ramazan hilalini göremezseniz şabanı otuza tamamlayın, şevvalin hilalini göremediğiniz taktirde de ramazanı otuza tamamlayın”⁵⁸⁸ buyurmuşlardır.

6- Başlığın Hususi, Muhtevanın Umumi Olması

باب الرجل يموت بأرض فلاة

“Yerleşim arazisi olmayan (sahra) bir yerde ölen kişi hakkındaki bâb:”

Ma'mer, Hamm'a da; “yerleşim arazisi olmayan (sahra) bir yerde ölen adamın durumunu sordu. O da: “teyemmüm ettirilir ve yüzü toprakla mesh edilir⁵⁸⁹” dedi.

7- Başlığın Umumi, Muhtevanın Hususi Olması

بدأ مرض رسول الله

“Rasûlullah (s.a.s.)'ın Hastalanması ile ilgili bâb:”

Katâde; Rasûlullah (s.a.s.)'ın (ölümüne sebep olan hastalığında) son sözleri, “kadınlar hususunda Allah'tan korkun”⁵⁹⁰ ifadeleri olduğunu söyledi.

8- Önemli Tarihi Olayların Bâb Başlığı Yapılması

وقعة أحد

“Uhud Vakası (Savaşı):

Rasûlullah (s.a.s.),Mescid-i Nebevi'ye girdi ve müslümanları kâfirlerle mücadeleye çağırdı. Müslümanlar da hep birden bunu kabul etti. sonra Rasûlullah (s.a.s.), geriye döndüğünde, “Kendilerine yarar dokunduktan sonra Allah ve Rasûlû (s.a.s.)'nün çağrısını kabul edenler ” mealindeki âyet nâzil oldu⁵⁹¹.

⁵⁸⁸ el-Musannef, IV/155.

⁵⁸⁹ el-Musannef, III/412.

⁵⁹⁰ el-Musannef, V/428.

⁵⁹¹ el-Musannef, V/363.

9- Halifelerle İlgili Meselelerin Bâb Yapılması:

بيعة أبي بكر رضي الله عنه

“Ebû Bekr’e biat edilmesi babı.”⁵⁹²

2.4.2.2.3. Birleştirilmiş Tercemeler

Abdürrezzâk, az da olsa bazı yerlerde atıf (و)’ı getirmek sûretiyle iki bâbı birleştirdiği olmuştur. Aslında nadir kullanılan bu başlıkların diğerlerinden farkı sadece atıf (و)’ı ve her iki bâb’a ait hadîslerin bir arada verilmiş olmasıdır.

Bu çeşit bâblar en fazla bâb ihtiva eden Kitâbu’t-Talak’ta görülmektedir. Bu bâbların başlıca özalliklerini şöyle sıralayabiliriz;

- a) Atıf (و)’ından önceki ve sonraki bâbların bizzat “bâb” kelimesiyle ifade edilmesi:

باب اللعان أعظم من الرجم

و

باب من قذف الملائنة

“Lianlaşmak, recmden, daha büyüktür (ağırdır.)” bâbı: ⁵⁹³

ve

“Lianlaşmış birisine iftira eden bâbı” ⁵⁹⁴

- b) Atfedilen bâbların birbirine yakın anlam ifade eden konulardan oluşması. Aşağıdaki misal bunu açıkça göstermektedir.

⁵⁹² el-Musannef, V/450.

⁵⁹³ el-Musannef, VII/120.

بَاب يَقْذِفُهَا وَهِيَ صَمَاءُ بِكَمَاءُ

9

⁵⁹⁵ بَاب يَكْذِبُهَا ثُمَّ يَمُوتُ

“Sağır ve dilsiz bir kadına iftira eden” bâbı:

ve

“Ona iftira edip de sonra ölen kişi” ile ilgili bâb:

Ancak bütün birleştirilmiş bâblarda durum aynı değildir. Anlam bakımından birbirine çok yakın olmayan bâblar da vardır⁵⁹⁶.

c) Birbirine atfedilen her iki bâbın hadîsleri de muhtevada, bâblara mutâbık olarak zikredildiği görülür.

⁵⁹⁷ بَاب ادِّعَاءِ الْمَرْأَةِ الْوَلَدَ

9

بَاب مِيرَاثِ الْمَلَاعِنَةِ

“Bir kadının, çocuğun kendine ait olduğunu iddia etmesi bâbı:”

ve

“Lianlaşanların mirasları” ile ilgili bâb:

Bu bâblarda da olduğu gibi hadîsler, hem bâb sırasına uygun olarak, hem de muhtevaya uygun bir şekilde şöyle gelmektedir:

*“Bir kadının kendisine ait olduğu mûnâkaşalı olan bir çocuğu kendine ait olduğuna dâir delil getirmeden benimsemesi câiz olmaz”.*⁵⁹⁸

İkinci bâbın hadîsi de, ikinci bâba uygun olarak şu şekilde gelmektedir:

⁵⁹⁴ Lian: Lânetleşmek, iki kişinin birbirini lânetlemesi, zevc ile zevcenin hakim huzurunda şer’i usûlüne uygun olarak dörder defa şahitlikte bulunduktan sonra, nefislerine lânet ve gadap okumak sûreti ile olan yeminleri. Buna mülâane, telâun, iltian da denir. (bkz. Hekimoğlu İsmail, Büyük Lügat, s. 564.)

⁵⁹⁵ *el-Musannef*, VII/108.

⁵⁹⁶ *el-Musannef*, VII/ 211.

⁵⁹⁷ *el-Musannef*, VII/123.

*“Mülâaneli çocuğun bütün mirası annesine aittir.”*⁵⁹⁹

2.4.3.Tercemeler ve Hadîsleri Arasındaki Münasebet

2.4.3.1.Bâblarda Hadîs Yoğunluğu

Musannef’te, kitaplardaki bâb sayısı farklı olduğu gibi, bâblardaki hadîslerin sayısı da farklıdır. Bâbların durumu, konumuna ve bu konuda gelen rivâyetlerin miktarına, hatta birbirine yakın anlam taşıyan bâblara yayılışına göre farklılık arz etmektedir.

En fazla hadîs bulunan Kitâbu Fedâilu’l-Kur’ân’daki *“Ta’limu’l Kur’ân ve Fadlihi Bâbı”*nda 48, Kitâbu’s-Salât’taki *“Kırâat-i Halfıl İmam Bâbı”*nda 46 hadîs bulunmaktadır.

Musannef’te üç⁶⁰⁰, iki⁶⁰¹ve tek⁶⁰²hadîs ihtiva eden birçok bâb da bulunmaktadır. Bu bâblarda bâzan merfû’ hadîs bulunmayıp,⁶⁰³ sahâbe⁶⁰⁴ ve tâbiîn⁶⁰⁵ ictihat ve fetvaları yer alır.

Musannef’te hadîssiz bâb yoktur. Birleştirilmiş bâblarda bile her iki bâba uygun hadîsler vardır.⁶⁰⁶

2.4.3.2.Hadîslerin Uzunluğu Kısalığı

Müellif, her hadîsin senedini, hatta bir hadîste şeyhlerine ait bir açıklamayı⁶⁰⁷bile itina ile senetli olarak sevk ettiğinden, hadîsler uzar. Bâzan da konunun hususiyetinden dolayı uzayan hadîsler vardır. Meselâ, Kitâbu’l-Megâzî’deki hadîsler bu kâbildendir. Burada onüç sayfa tutan hadîsler mevcuttur⁶⁰⁸.

Tâbii ki, Kitâbu’l-Megâzî’nin dışında da sayfalarca süren hadîsler bulunmaktadır. Bununla birlikte senet zikredildikten sonra, bir veya bir

⁵⁹⁸ *el-Musannef*, VII/123.

⁵⁹⁹ *el-Musannef*, VII/123.

⁶⁰⁰ *el-Musannef*, III /474.

⁶⁰¹ *el-Musannef*, III/469.

⁶⁰² *el-Musannef*, III/ 436.

⁶⁰³ *el-Musannef*, III/486.

⁶⁰⁴ *el-Musannef*, III/475.

⁶⁰⁵ *el-Musannef*, III/436.

⁶⁰⁶ *el-Musannef*, VII/120.

⁶⁰⁷ *el-Musannef*, II/254.

kaç kelimeyle ifade edilen metinler de vardır. Kitabı's-Salât'taki, "teşehhütten sonra söylenecekler" ile ilgili bâbda geçen "teşehhüd eder" hadîsi gibi.⁶⁰⁹

Musannefte bâzan hadîslerin isnâd zincirindeki râvilerin isimlerinin bir kısmının zikredilip devamı için "eydan" tabirinin kullanıldığı, metninin ise, "mislehu", "nahvehu"...⁶¹⁰ gibi kelimelerle iktisar edildiği görülür. hadîslerin kısaltıldığı görülür. Aslında bu gibi hadîsler bâb içinde bir fazlalık gibi görölse de, farklı bir senetle sevk edildiğinden dolayı ayrı bir hadîstir. Konuyu pekiştirici, ictihat ve fetvayı güçlendirici bir görev taşır. Bu gibi hadîslerin kısaltılışı bu açıdan değerlendirilmelidir.

2.4.3.3.Bâb Hadîslerinin (Merfû', Mevkûf ve Maktû' Yönünden) Tertibi ve Miktarları

Hız. Peygamber (s.a.s.)'e izâfe edilen söz, fiil ve takrirlere merfû',⁶¹¹ sahâbeye atfedilen söz, fiil ve takrirlere mevkûf, ⁶¹² tâbiine nisbet edilen söz, fiil ve takrirlere de maktû' hadîs denilmektedir.⁶¹³

Şer'î hükümlerin istinbatında, çoğu fakihler mevkûf hadîsi İslâm hukuğunun kaynaklarından saymışlardır.⁶¹⁴

Ebû Hanîfe, herhangi bir konuda, sahâbenin icmasını bağlayıcı kabul ederken, onların ihtilaf ettiği hususlarda farklı görüşlerinden birinin seçilebileceği kanâatindedir. ⁶¹⁵

eş-Şâfiî de muhtemel diye nitelediği birden çok anlama gelebilen Kur'ân nâslarının hukûkî bir yorumuna ulaşmak için sahâbenin sözlerine müracaat etmiştir. ⁶¹⁶

⁶⁰⁸ el-Musannef, V/330 – 344.

⁶⁰⁹ el-Musannef, II/209.

⁶¹⁰ el-Musannef, II/135.

⁶¹¹ Okiç, *Bazı Hadîs Meseleleri*, s. 17; Uğur, *Hadîs İlimleri*, s. 17.

⁶¹² es-Suyûtî, *Tedrib*, I/149; Okiç, A.g.e., s. 17; Uğur, *Hadîs İlimleri*, s. 17.

⁶¹³ es-Suyûtî, *Tedrib*, I/159; Okiç, A.g.e., s. 18; Uğur, *Hadîs İlimleri*, s. 17.

⁶¹⁴ Taştan, Osman, "İslâm Hukukunda Sahabi Otoritesinin Kaynağı ve Niteliği", İslâmî Araştırmalar, VIII, No: 2, 1995, s. 115.

⁶¹⁵ Taştan, A.g.e., s. 116.

⁶¹⁶ Taştan, A.g.e., s. 117.

Şer'i ahkâmın tesbitinde maktû' hadislerle delil getirilemeyeceği hususunda ihtilaf söz konusu değildir. Ancak merfû' karinesi taşırsa, hükmü merfû' mürselin hükmüdür.⁶¹⁷

Delil olması hususunda mevkûf hadisler konusunda ihtilaf bulunması⁶¹⁸ ve maktû' hadislerle de ihticacın câiz olmamasına rağmen,⁶¹⁹ Musanneflerde özellikle de Abdürrezzâk'ın eserinde bu tür rivâyetlerin fazla miktarda yer almasının çeşitli sebepleri ve yararları vardır.

Bir konudaki çeşitli haberlerin toplanması,⁶²⁰ bütün bu rivâyetlerdeki icmâ ve ihtilaf noktalarının tesbit edilmesi,⁶²¹ âyet-i kerîmelerin tefsirinde, mevkûf ve maktû' hadislerden yararlanılması,⁶²² o dönemin siyasi⁶²³, kültürel⁶²⁴, sosyal ve sosyo-ekonomik⁶²⁵ yapısının öğrenilmesi bu faydalardan sadece bir kısmıdır.

Abdürrezzâk bâblara başlarken genellikle merfû'⁶²⁶ hadisleri zikretmekte, daha sonra mevkûf⁶²⁷ ve maktû'⁶²⁸ haberleri vermektedir. Ancak bu durum, Musannef için genel bir kaide değildir. Bâzan bâblara sahâbe sözü ve tâbiine ait fetvalarla da başladığı görülmektedir.

Bununla birlikte bazı bâblar tamamen merfû',⁶²⁹ bazıları mevkûf,⁶³⁰ bazıları da yalnız maktû',⁶³¹ hadisler ihtiva etmektedir.

⁶¹⁷ İtr, *Menhecû'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, Şam, 1992, s. 331.

⁶¹⁸ İtr, *Menhec*, s. 328.

⁶¹⁹ İtr, *Menhec*, s. 331.

⁶²⁰ İtr, *Menhec*, s. 327.

⁶²¹ el-Kevserî, *Muhammed Zâhid b. el-Hasen, en Nüketü't-Tarîfe fî't-Tahaddûs an Rudûdi İbn Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe*, Matbaatu'l-Envâr, Kahire, s. 3; Yatkın, Nihat, "Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe ve *Kitâbu'l-Musannef'i*" s. 20.

⁶²² İtr, *Menhec*, s. 327.

⁶²³ *el-Musannef*, X./254.

⁶²⁴ *el-Musannef*, VIII/275.

⁶²⁵ *el-Musannef*, VIII/14.

⁶²⁶ *el-Musannef*, I/11 – 45.

⁶²⁷ *el-Musannef*, I/12.

⁶²⁸ *el-Musannef*, I/13.

⁶²⁹ *el-Musannef*, I/388 – 530 ; III/27-29.

⁶³⁰ *el-Musannef*, IX/318.

⁶³¹ *el-Musannef*, I/210.

Musannef'teki merfû', mevkûf ve maktû' hadislerin kitaplara göre dağılımını gösteren bir tabloyu aşağıda sunduk. Ayrıca Kitâbu't-Tahârâ, Kitâbu'l Hayz ve Kitâbu's-Salât'taki bâblara ait merfû', mevkûf ve maktû' hadislerin dağılımını gösteren bir listeyi de "Ekler" bölümünde verdik.

Bu tablo ve listeler okuyucuya Musannef'teki hadislerin tertibi ve sayısı hakkında yeterli bilgi verir kanaatindeyiz.

KİTAP İSİMLERİ	Merfû' hadisler	Mevkûf hadisler	Maktû' hadisler
1) et-Tahârâ	261	372	521
2) el-Hayz	34	55	125
3) es-Salât	1088	1190	1463
4) el-Cuma	127	134	201
5) el-Iydeyn	46	99	110
6) el-Fedâilu'l Kur'ân	54	79	47
7) el-Cenâiz	205	224	301
8) ez-Zekat	102	160	233
9) es-Sıyâm	193	221	249
10) el-Akika	31	8	11
11) el-İ'tikâf	8	25	80
12) el-Menâsik	176	396	404
13) el-Cihad	81	109	153
14) Megâzî	55	26	18
15) Kitâbu Ehli'l-Kitâb	77	108	241
16) en-Nikâh	124	178	355
17) et-Talak	315	958	1815
18) el-Buyu'	192	239	852
19) eş-Şehâdât	21	34	152
Devam			

20) el-Mükâtebe	13	57	172
21) el-Eyman ve Nezîr	66	100	158
22) el-Velâ	28	77	76
23) el-Vesâyâ	43	39	117
24) el-Mevâhib	8	11	33
25) es-Sadaka	21	15	42
26) el-Müdebber	48	41	178
27) el-Eşribe	91	89	65
28) el-Ukûl	221	356	831
29) el-Lükata	91	145	164
30) el-Ferâiz	24	111	71
31) Kitâbu Ehli'l-Kitâbeyn	49	62	96
Toplam	3893	5718	9334

2.4.3.4.Bâblar Arasındaki Münâsebet

el-Musannef'te bâblar arasındaki ilgi ve insicamın, bâb hadislerinin kendi aralarındaki münasebetten daha zayıf olduğu gözlenmektedir. Bâb hadisleri birbirlerini tamamlar, açıklar ve arzulanan hüküm ve bilgiyi güçlendirir nitelikte olduğu halde, bâblar aynı durumda değildir. Bununla bâblar arasındaki ilginin tamamen kopuk, alâkanın çok uzak olduğunu kasetmiyoruz. Sadece bir mukayese yaparak hadisler arası münasebetin, bâblar arası ilgiye göre daha isabetli ve tutarlı olduğunu vurgulamak istiyoruz.

Elbette bunda, Musannef'in tasnif dönemine ait ilk eserlerden olmasının rolü büyüktür. Çünkü o dönem eserleri bir geçiş dönemi tasnifi olduğundan tedvin döneminin özelliklerini taşımaktan uzak kalmamıştır.

Bununla birlikte Musannef'te bazı bâblar güzel bir şekilde dizilerek, konunun seyrine uygun bir şekilde tamamlayıcı bir özellik kazanmıştır. Meselâ, Kitâbu-t Tahârâ'da namaz abdestinin alınışı ile ilgili bâblarda bunu rahatlıkla görebiliriz. Bâb, kolların yıkanmasıyla başlıyor, sonra tertibe uygun olarak başın mesh edilmesiyle ilgili bâb getiriliyor. Başın mesh edilmesi ve başa ait uzuvlarla ilgili gelen rivâyetlere ait bâblar açılıyor. Arkasından da yine tertibe uygun olarak ayakların yıkanmasıyla ilgili bâb getiriliyor. Bu durumu bizzat yerinde şöyle gösterebiliriz:

Aynı uyumu Kitâbu'l-Ferâiz'de de görmekteyiz . Şöyle ki :

كتاب الفرائض

باب فرض الجذ

باب فرض الخدات

باب من لا يحجب

باب الخالة وائمة وميراث القرابة

باب ذوو السهام

باب المستحق والوارث يعترف بالدين

باب الفرقى

باب الحمل

باب الكلالة

باب الخلفاء

باب من لا حليف له ولا عديد وميراث الأسير

خشي ذكر

Bâzan bâblar arasında alâkanın çok uzak olduğu görülmektedir. Meselâ aşağıda da görüldüğü üzere, Kitâbu't-Tahârâ daki 185 ile 235 arasındaki bâblara bakan, bunu rahatlıkla görebilir. Aynı kitabın abdest ve teyemmümle ilgili bâblarında da bu düzensizlik görülmektedir.

- باب القول إذا فرغ من الوضوء
 باب وضوء المقطوع
 باب المسح على الخفين والعمامة
 باب المسح على القنسوة
 باب المسح على الخفير
 باب المسح على الجوربين والتعلين
 باب المسح على الجوربين
 باب المسح على التعلين
 باب كم يمسح على الخفين
 باب المسح عليهما من الحدث
 باب نزع الخفين بعد المسح
 باب أي الصعيد أطيب
 باب كم التيمم من ضربة
 باب كم يصلي بتيمم واحد
 باب الذي لا يجد تراباً تيمم بغيره
 باب الذي يتيمم ثم يجد الماء
 باب نزع الخفين بعد المسح
 باب المسح على الخفين
 باب وضوء المريض
 باب إذا لم يجد الماء
 باب الرجل تصيبه الجثابة في أرض باردة
 باب بدأ التيمم
 باب يتيمم ثم يمر الماء هل يتوضأ ؟ وهل يتيمم للمقطوع
 باب الرجل يعلم التيمم أجزأه
 باب المسافر يخاف العطش ومعه ماء
 باب الرجل تصيبه الجثابة ومعه من الماء ما يتوضأ
 باب الرجل تصيبه الجثابة
 باب الرجل يصيب أهله في السفر وليس معه ماء

2.4.3.5.Bâb İle Hadîsleri Arasındaki Münâsebet

Musannef'te daha önce de belirttiğimiz gibi hadîs ihtiva etmeyen bâb yoktur. Her bâb altında mutlaka en azından bir veya birkaç sahâbe ictihadı veya tâbiîn fetvasına rastlamak mümkündür. Bu durum bize Abdürrezzâk'ın Buhârî ve benzerlerinden farklı olarak önce konu ile ilgili hadîsleri topladığını, daha sonra bâb başlıklarını muhtevaya göre belirlediğini göstermektedir.

Musannef'te bâblar altında, merfû' hadîslerin yanında mevkûf ve maktû' rivâyetler de bolca bulunur. Bâb başlıkları bazan fikhî hüküm ifade eder, çok kere de muhtevayı tanımlar. Adeta muhtevanın ana fikrini taşır. Meselâ, Kitâbu's-Salât'ta geçen "*Bâbu't-Teşehhüd*",⁶³² muhtevadaki hadîslerde bildirilmek istenen "*Teşehhüd'ün sahabelere öğretilmesi*" ibaresinden seçilerek alınmış ve bâb başlığı yapılmıştır.

Ayrıca Musannef'te bâb hadîsleri bâzan merfû', bâzan mevkûf, bâzan da maktû' rivâyetlerle başlar. Bu hususta belli bir kurala riâyet edilmemiştir. Kitabu't-Tahârâ da, 25 bâb üzerinde yaptığımız inceleme bunu açıkça göstermektedir.⁶³³ Bu incelememizi tezimizin "*Ekler*" bölümünde sunduk.

2.4.4.Musannef'te İsnâd

2.4.4.1.Sened, İsnâd ve Hadîs İlmindeki Yeri

Sened, kelime olarak kuvvetli olabilecek söz, tapu, üzerine dayanılacak ve itimat edilecek şey, mutemet gibi anlamlara gelir.⁶³⁴ Hadîs ıstılahı olarak da şu gibi anlamlara gelmektedir:

Sened; hadîsi birbirinden rivâyet ederek sonrakilere ulaştırmış olan kimselerin (râvilerin) târihi sırayla zikredildikleri kısım, isim

⁶³² *el-Musannef*, VI/121.

⁶³³ bkz. "Ekler" bölümü

⁶³⁴ bkz. Hekimoğlu İsmail, *Büyük Lügat*, s. 872.

zinciri,⁶³⁵ başka bir ifâdeyle, metnin geliş yolunun haber verilmesidir.⁶³⁶

Sened denilen râviler zincirini zikretmeye, sözü Rasûlullah (s.a.s.)'a iletmeye de “*isnâd*” denir. Çok kere sened ve isnâd birbirinin yerine kullanılmaktadır.⁶³⁷ Her ikisinin çoğulu *esânîd* olarak kullanılır⁶³⁸.

Hadîs hâfızları hadîsin sıhhati veya zayıflığı hususunda senede itimad ederler. Bundan dolayı isnâd, İslâm ilim ve kültür tarihinde orijinal bir sistemdir ki, Yüce Allah'ın daha önceki ümmetlere vermediği, ancak bu ümmete has kıldığı hususlardandır.⁶³⁹

Hadîslerin senetli olarak rivâyet edilmesine çok önem veren Abdürrezzâk, Musannef'inde isnadsız hiç bir hadîs zikretmemiştir. Hatta, senette sâdece sahâbe râvisini zikrederek kısaltmalar da yapmamıştır. Aynı usûlû maktû' hadîslerde de uygulamış, şayet hadîs le ilgili bir açıklama yapacaksa, bunları bile senetli vermeye itina göstermiştir.⁶⁴⁰

2.4.4.2. Âlî Isnâd , Nâzil Isnâd ve Asahhu'l-Esânîd

Musannef'te âlî isnâd, nâzil isnâd ve asahhu'l-esânîd konularına geçmeden önce hadîslerin senetleriyle ilgili büyük bir önem taşıyan bu ıstılahlar hakkında kısaca bilgi verelim.

Aynı metnin müteaddit isnâdlarından veya metinleri farklı da olsa birkaç isnâddan ilk kaynağa diğerlerine oranla daha az râvi ile ulaşan isnâd (sened) âlî,⁶⁴¹ aynı metnin müteaddit isnâdlarında veya metin aynı olmasa da bir kaç isnâddan ilk kaynağa diğerlerine oranla daha fazla râvi ile ulaşan isnâd, nâzil isnâddır ⁶⁴².

⁶³⁵ Aydınli, *İstılâhlar*, s. 137.

⁶³⁶ Suyûtî , *Tedrib*, I/22.

⁶³⁷ Yardım, *Hadîs*, I/162.

⁶³⁸ Yardım, *Hadîs*, I/62.

⁶³⁹ İbnu's-Salâh , A.g.e., s. 130.

⁶⁴⁰ *el-Musannef*, II/254.

⁶⁴¹ Aydınli, *İstılâhlar*, s. 77.

⁶⁴² Aydınli, A.g.e., s. 78.

Ancak herhangi bir hadîsteki senedin makbûliyeti sadece râvilerinin azlığına ve çokluğuna göre değerlendirilmez. Senetteki râvilerin cerh ve ta'dil yönleri, senedin ittisal durumu ve buna benzer birçok sebeplerle de bağlantılıdır. Buna rağmen âlî isnâdın, senedin değerlendirilmesinde rolü büyüktür. Bu sebeptir ki, hadîs rivâyetinde âlî isnâd önemli bir yer tutmuş ve hadîs imamları âlî isnâdla rivâyette bulunanlardan hadîs almak için meşekkatli yolculuklar yapmışlardır.

Asahhu'l-Esânîde gelince ; içinde bulunan râvilerin sıklıkları bakımından en üstün derecede olan veya öyle kabul edilen senede *Asahhu'l-Esânîd* denir.⁶⁴³ Bunlar âlimlere göre değişebilir. Musannefte Âlî Isnâd, Nâzil Isnâd ve Asahhu'l-Esânîd konusuna gelince, Abdürrezzâk, hadîslerin hemen hepsini senedli olarak zikretmiştir. Ayrıca bazı hadîslerin birden fazla tarikini belirtmiş, hatta bazı

el-Musannef'te geçen şu isnadları misal olarak verebiliriz: Abdürrezzâk+Mâlik+Nâfi+İbn Ömer+Rasûlullah, (s.a.s.)... Abdürrezzâk+Ma'mer+Hemmâm+Ebû Hüreyre +Rasûlullah (s.a.s.)..., Abdürrezzâk+Ma'mer+Zühri+Sâlim+İbn Ömer+ Rasûlullah (s.a.s.)...

Görüldüğü gibi ilk iki örnekteki hadîsler sülâsî olup birincisi Buhârî'nin, ikincisi de Yemenlilerin *Asahhu'l-Esânîd*'ine uymakta, senetteki bütün râvilerin de, hem az sayı ile Rasûlullah (s.a.s.)'a ulaşması, hem de bu senetteki râvilerin sîka olması sebebi ile âlî isnâdın şartlarını ve makbuliyet sıfatını taşımaktadır.

Üçüncü senedin ricâli ise, sîka râvilerden oluşmasına rağmen, senedi Rasûlullah (s.a.s.)'a ulaştıran 4 râvi bulunmaktadır. Böylece ilk iki hadîsin isnâdı, 3. hadîsin isnâdına göre âlîdir. 3. hadîsin isnâdı da 1.ve 2.'ninkine göre nâzildir. Buna göre herhangi bir isnâdda bulunan her bir râvi, kendi tarafından bir hata yapma ihtimali düşünüldüğünde, râviler bir senette arttıkça hata ihtimalinin de o nisbette artabileceği, fakat daha az râvi ile rivâyet edilen bir hadîste, daha az hata ihtimalinin olacağı açıktır. (bkz. *el-Musannef*, III/29. *Musannef*, VIII/62. *Musannef*, VIII/279)

⁶⁴³ Aydın, İstilahlar, s. 36.

Meselâ, Buhârî'ye göre Asahbu'l-Esânîd; Mâlik+Nâfi+İbn Ömer'dir

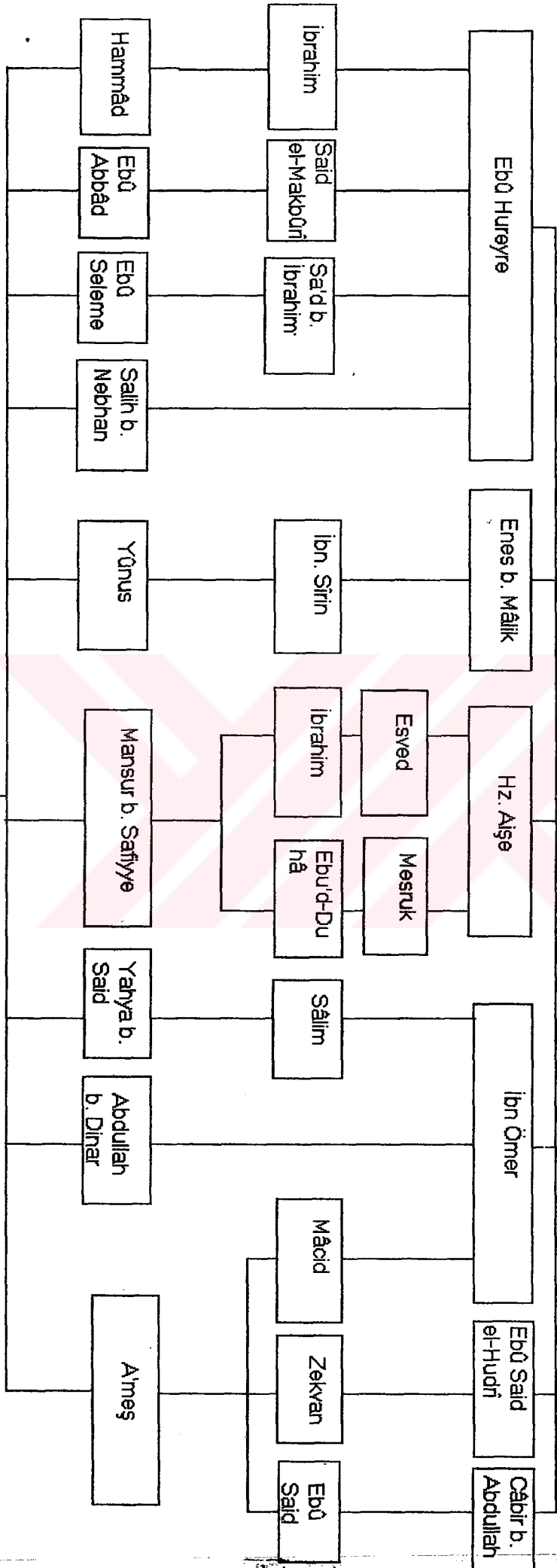
. Asahbu'l-Esânîd; "*Fulan sahâbiden gelen isnâdların en Sahîhi*" şeklinde, sahâbeye göre de farklı olabilmektedir. Meselâ, Hz. Ebû Bekr'den gelen senetlerin en sahîhi; İsmail b. Hâlid+Kays İbn Ebî Hâzim+es- Sıddîk'tir. Hz. Ömer'in Asahhu'l-Esânîdi; ez-Zühri+Sâlim+ Ömer'dir. Ebû Hüreyre'nin Asahhu'l-Esânîdi; Ebû Zinâd+A'rac+Ebû Hüreyre'dir. (bkz. Hâkim, *Mârifet*, s. 53)

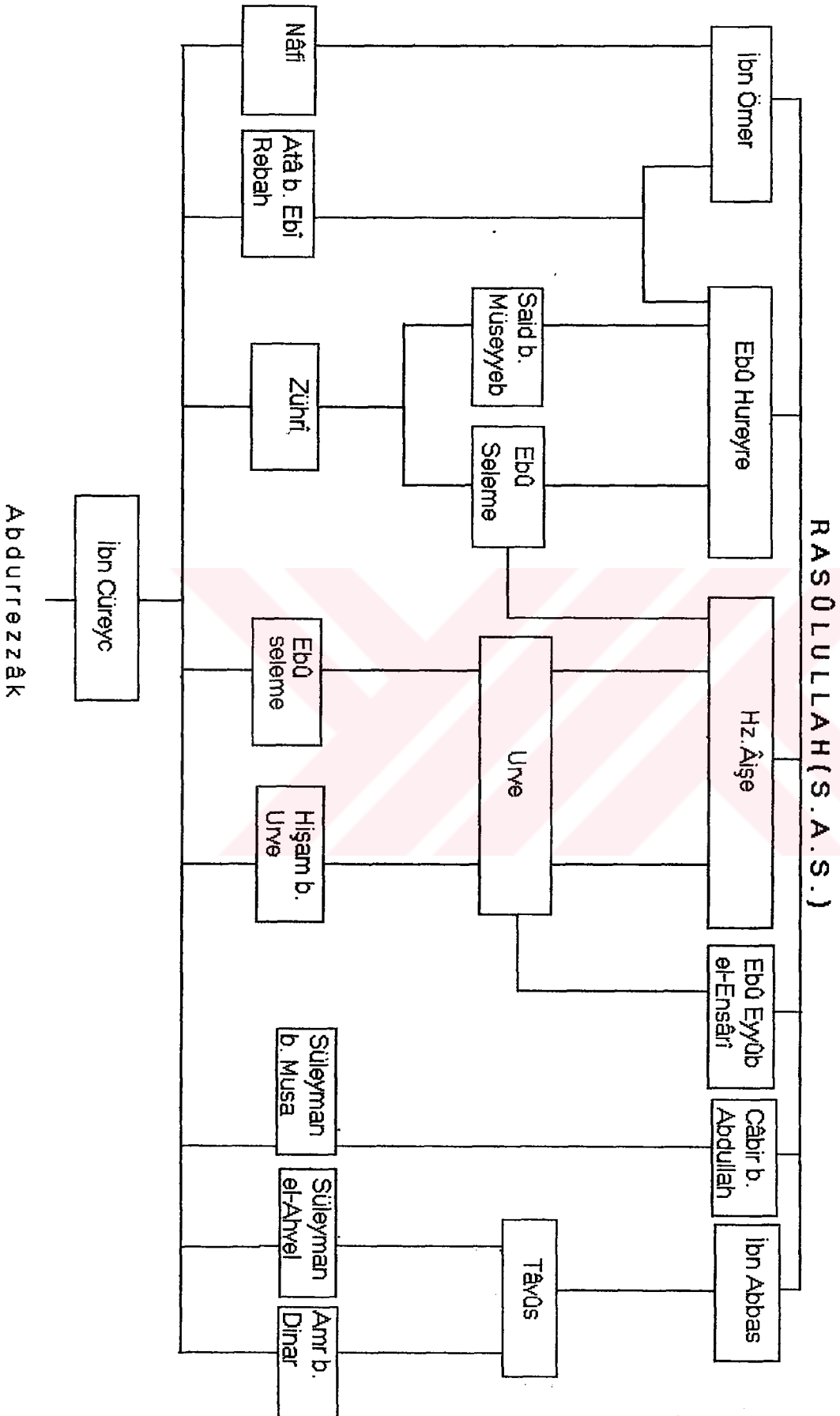
hadîslerin kelime açıklamalarında bile senede yer vermiştir.⁶⁴⁴ Bu durum Abdürrezzâk'ın isnâda verdiği önemi gösterir.

Musannef'teki bütün hadîslerin senetlerini ricâli ile birlikte intiha, ibtida, âlî, nâzil, muttasıl, munkatı' vb. hususlarda ele alıp isnâd bütünlüğü içinde incelemeyeceğiz. Her ne kadar en sağlıklı netice, bütün senetleri ayrı ayrı ele alıp, incelemek ve değerlendirmekle mümkün olsa da bu çalışma hem fazla zaman alacağından hem de tezimizin hacmini maksadının üzerinde artıracığından dört büyük şeyhinin 400 hadîsten yaptığımız isnâd zincirini ele alıp incelemekle yetineceğiz. Musannef'teki senetlerle ilgili genel bir fikir vereceğine inandığımız bu isnâd silsilesinin şemalarını aşağıda gösterdik.

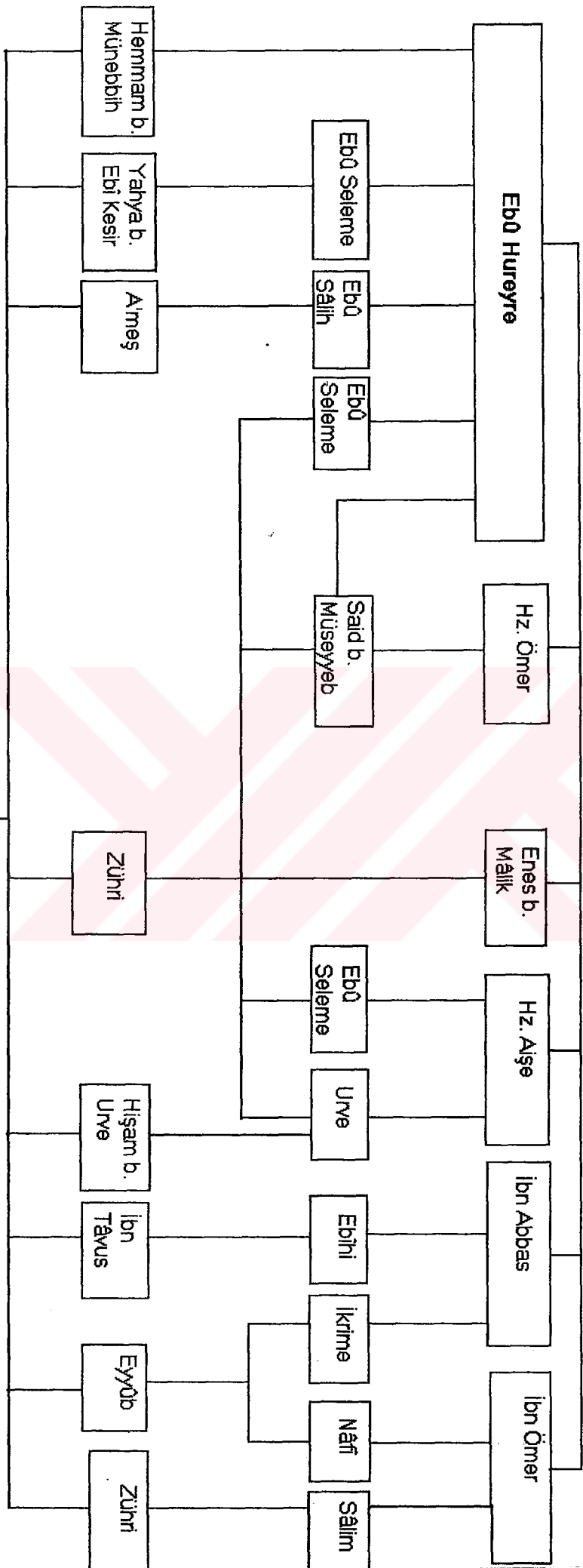
⁶⁴⁴ *el-Musannef*, II/254.

RASULULLAH(S.A.S.)

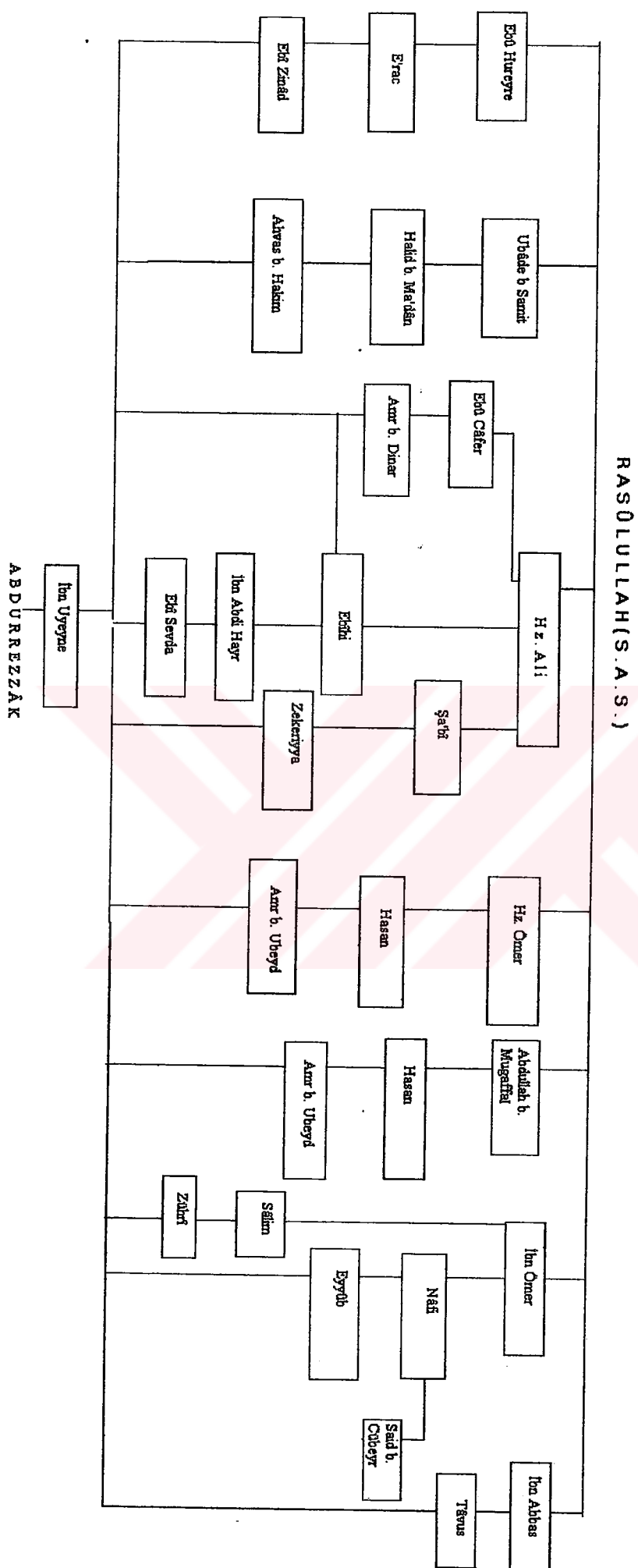

RASÛLULLAH(S.A.S.)

Mâmer

Abdurrezzâk

Şemalarda da görüldüğü gibi Musannef'teki isnâdların bir çoğu diğer hadis musannefâtının rivâyetlerinin de odaklaştığı Zührî, Amr b. Dinar, Katâde, Yahyâ b. Ebî Kesir ve benzeri hadis otoriteleriyle, nisbî âlî isnâdın temsilcilerinden olan A'meş, İbn Cüreyc, Mâlik ve Şu'be gibi meşhur hadis imamlarına dayanmaktadır.⁶⁴⁵

Musannef'teki hadislerin ekseri âlî isnâdın şartlarına uyan sülâsiyâttandır. Bununla birlikte rubâî ve humâsî hadisler de bulunur.

Abdürrezzâk, Buhârî'nin Asahhu'l-Esânîdi olan; Mâlik + Nâfi + İbn Ömer⁶⁴⁶ isnâdıyla rivâyette bulunmuştur. Abdürrezzâk, şeyhi Ma'mer vasıtsı ile Hz. Ömer'in Asahhu'l-Esânîdi sayılan; Zührî+ Sâlim+ İbn Ömer tariki ile de rivâyette bulunmaktadır.⁶⁴⁷

Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinin de isnâdı olan, Ma'mer+Hemmâm b. Münebbih+ Ebû Hüreyre tariki, hem Buhârî'nin Abdürrezzâk'dan rivâyetteki isnâdını oluşturmakta, hem de Yemenlilerin Asahhu'l-Esânîdi sayılmaktadır.⁶⁴⁸

2.4.4.3.el-Musannef'te İsnâd Şekilleri

2.4.4.3.1.Hadîs'in Farklı Senetlerinin Bir Arada Toplanması

1- Şeyhlerin Birbirine Atfedilmesi

Tek senetli bir hadis, birden fazla şeyhden alınmışsa önce şeyhler (9) ile birbirine atfedilir, sonra da senet ve metin zikredilir.

Meselâ, Abdürrezzâk 'an es-Sevrî (9) Mâlik+Ebî Nadr+Beşîr İbn Said+Ebî Cüheym el-Ensârî + Rasûlullah (s.a.s.):

Rasûlullah (s.a.s.)'a, namaz kılanın önünden geçen bir kişi hakkında sordum. Dedi ki, *"Yerinde kırk (yıl veya gün) beklemesi, namaz kılanın önünden geçmesinden daha hayırlıdır."*⁶⁴⁹

⁶⁴⁵ Subhi es-Sâlih, A.g.e., s. 200.

⁶⁴⁶ *el-Musannef*, VIII/62.

⁶⁴⁷ *el-Musannef*, III/29.

⁶⁴⁸ Hâkim, *Marife*, s. 56;

⁶⁴⁹ *el-Musannef*, II/19.

Abdürrezzâk, bu hadîsi hem Süfyan es-Sevrî'den, hem de Mâlik b. Enes'den almış, önce es-Sevrî'yi sonra da atıf harfi olan (و) ile belirterek Mâlik'i zikretmiştir.

Abdürrezzâk'ın burada, önce es-Sevrî'yi zikretmesinin sebebini Musannef'te Sevrî'nin rivâyetlerinin, Mâlik'in rivâyetlerinden daha çok olmasına, başka bir ifadeyle; Sevrî'nin Mâlik'den daha öncelikli bir şeyhi olmasına bağlayabiliriz. Çünkü rivâyetlerdeki sağlamlık, şeyhi ile olan beraberlikle ve daha fazla bir arada bulunmakla yakından alâkalıdır. Ancak bu durum Musannef'te genel bir kâide değildir. Bunun zıddına uygulamalar da vardır. Bunda, her iki şeyhinden almış olduğu rivâyetin, hıfzındaki sağlamlığının rolü olabilir.

2- Birbirine atfedilen şeyhlerin -varsa- lafız farklılıkları belirtiliyor;

ed-Deberî+Abdürrezzâk 'an Ma'mer (و) İbn Cüreyc+ez-Zührî+Ebî Seleme+Ebû Hüreyre +Rasûlullah (s.a.s.):

Bir adam namaz kılan kişiye tek bir elbisenin kâfi gelip gelmediğini sordu. O da; *"iki uygundur,"* (varsa iki elbise daha iyidir)dedi.

İbn Cüreyc hadîsinde, *"elbiselerimi askıya bıraktım ve tek bir elbisede namaz kıldım"* demektedir.

Abdürrezzâk burada en büyük şeyhi Ma'mer'i önce, İbn Cüreyc'i de ona atfederek senedi sevk etmiş. Ancak İbn Cüreyc'e ait lafız farkını da sonunda belirtmiştir.⁶⁵⁰

Abdürrezzâk'ın şeyhlerine ait bu lafız farklılıklarını dikkate alması, onun hadîşçiliğinin ayrı bir yönünü göstermektedir.

Bir başka örnek:

Abdürrezzâk, Ma'mer ve Sevrî'den rivâyet etmiş olduğu bir hadîste; *"Rasûlullah (s.a.s.)'ın, tarafları birbirine katlanmış tek bir*

⁶⁵⁰ *el-Musannef*, I/349.

elbisede namaz kıldığı, Sevrî'nin ilâvesinde ise, "Rasûlullah (s.a.s.)'ı bu şekilde Ümmü Seleme'nin evinde gördüğünü" nakletmiştir.⁶⁵¹

3- Bâzan Birbirine Atfedilen Şeyhlerden Biri Müphem Olabilir

Aşağıdaki hadîsi, buna misâl olarak verebiliriz: Abdürrezzâk 'an Ma'mer 'an Hasan'dan işiten kişi diyor ki ⁶⁵²....

Bu senette, Ma'mer'e atfedilen ve Hasan'dan dinlediği söylenen kişinin kim olduğu belirtilmemektedir.

4- Bâzan Hadîs, Birbirine Atfedilen Şeyhlerden Hangisinin Rivâyeti Olduğu Belli Olmayabilir

Mesela, Abdürrezzâk 'an es-Sevrî veya Hüşeym veya ikisi veya ikisinden birisi+Muğîra+ İbrahim...⁶⁵³

Bu senette görüldüğü gibi hadîsi, Sevrî'nin mi yoksa Hüşeym'in mi Muğîra'dan aldığı bilinmemektedir. Ancak hadîsi Muğîra'dan ikisinden birisinin aldığı kesindir.

5- Bâzan İki Şeyhin Rivâyet Ettiği Bir Hadîs, Atıf (9)'ı Kullanılmaksızın Zikredilmektedir

Meselâ Abdürrezzâk'ın, Ma'mer+Zührî+ Enes b. Mâlik+ Rasûlullah (s.a.s.) ... isnâdı ile rivâyet ettiği hadîsi; İbn Cüreyc, "mislehu bi hâze's-Sened" diyerek ihtisar etmiştir⁶⁵⁴.

Görüldüğü üzere Abdürrezzâk yukarıdaki hadîsi, Ma'mer ve İbn Cüreyc'den aynı senetle rivâyet etmiştir. Ancak Ma'mer'e âit senedi ve hadîsi belirttiği halde, İbn Cüreyc'e ait olan senedi ayrıca zikretmeyip, aynı hadîsi, aynı senetle, aynı hadîs numarası altında kısaltarak rivâyet etmiştir.

⁶⁵¹ *el-Musannef*, I/349.

⁶⁵² *el-Musannef*, II/303.

⁶⁵³ *el-Musannef*, II/276.

⁶⁵⁴ *el-Musannef*, II/165.

6- Bâzan Atıf İkidenden Fazla Şeyh Arasında Olabilir

Meselâ, Abdürrezzâk+Mâlik (9) Ma'mer (9) İbn Uyeyne+Eyyûb+Süleyman b. Yesâr+Mervan...

Bu senette görüldüğü gibi, bu hadîsi Abdürrezzâk üç şeyhi Mâlik, Ma'mer ve İbn Cüreyc'den almıştır.⁶⁵⁵

7- Bâzan Atıf Ara Râviler Arasında Yapılabilir

Abdürrezzâk 'an Sevrî 'an Hakem ve Ata'...⁶⁵⁶

Görüldüğü gibi Abdürrezzâk bu hadîsi, şeyhi Sevrî'den almıştır. Şeyhi Sevrî ise, aynı hadîsi kendi şeyhleri olan Hakem ve Atâ'dan almıştır. Dolayısı ile atıf Abdürrezzâk'ın şeyhlari arasında olmayıp şeyhinin şeyhleri arasındadır.

8-Bâzan Aşağıdaki Örneklerde Olduğu Gibi Ara Râviler Arasında İkidenden Fazla Atıf Yapılabilir

Abdürrezzâk 'an Sevrî 'an Zübeyr (9) A'meş (9) Muğîra 'an İbrahim...

Misalden de anlaşıldığı üzere, bu hadîsi Abdürrezzâk'ın şeyhi Sevrî, üç şeyhi olan Zübeyr, A'meş ve Muğîra'dan, onlar da İbrahim'den almıştır.⁶⁵⁷

Başka bir örnek:

Abdürrezzâk +Ma'mer +Katâde (9) Sâbit (9) Ebân (hepsi) Enes'den almışlardır.⁶⁵⁸

9- İkidenden Fazla Olan Ara Râvilerden Biri Müphem Olabilir

Abdürrezzâk+İbn Cüreyc+İsmail veya Yakup veya o ikisinden başkası ...⁶⁵⁹

⁶⁵⁵ *el-Musannef*, VI/459.

⁶⁵⁶ *el-Musannef*, II/73.

⁶⁵⁷ *el-Musannef*, II/296.

⁶⁵⁸ *el-Musannef*, VI/76.

⁶⁵⁹ *el-Musannef*, VI/65.

Misâlden de anlaşılacağı üzere, Abdürrezzâk'ın şeyhi İbn Cüreyc, bu hadîsi şeyhi İsmâil, veya Yâkub'tan veya -ayrıca da burada isimleri belirtilmeyen- bu ikisi dışındaki şeyhlerinin birinden almıştır.

10- Bâzan Atıf Sahâbe Râviler Arasında Yapılabilir

Abdürrezzâk +İbn Cüreyc+Atâ 'an İbn Abbas (٩) İbn Zübeyr...⁶⁶⁰

Burada atıf sahâbe râvi olan İbn Abbas ile yine sahâbe râvi olan İbn Zübeyr arasındadır.

11- Bâzan Bir Hadîsteki Şeyhlere Âit farklı Senetler Birbirine Atfedilebilir

Aşağıdaki örnek bunu açıkça göstermektedir. Şöyle ki:

Abdürrezzâk+Sevrî+Câbir+Şa'bi...

(٩)Ma'mer +Katade...

(٩)İbn Cüreyc+Atâ...⁶⁶¹

2.4.4.3.2.Senet Değiştirme

Senet değişikliği tahvilin veya iki senet arasındaki hâilin ya da el-hadîsin kısaltılmışı sayılan noktasız (ح) ile yapılır.⁶⁶² Birden fazla senedi olan bir hadîsin, bu senetleri bir yerde verilmek istendiğinde senetler arsına konur. (Hâ) diye okunur.⁶⁶³

Senet değişikliğinde (*vâvu't-tahvîl*) “ ٩ ” dediğimiz, ikinci bir işaret daha vardır ki, bir metnin bir arada verilen birden fazla senedi arasına, bâzan (ح) Hâ muhmele ile beraber bâzan da tek başına konur.⁶⁶⁴

Daha ziyade hadîslerin mânâ ile rivâyet edilmelerinin bir neticesi olan senet değiştirme, el-Buhârî dahil birçok muhaddis tarafından uygulanmış bir rivâyet usûlüdür.

⁶⁶⁰ *el-Musannef*, II/203.

⁶⁶¹ *el-Musannef*, IV/180.

⁶⁶² Aydın, *istilahlar*, s. 67

⁶⁶³ Aydın, *istilahlar*, s. 67

Mânâ ile rivâyeti câiz görmemesine rağmen, Müslim’de bu metodu uygulamış, ancak bir harf bile olsa râvilerin ihtilaflarına dikkat çekmiştir.

Abdürrezzâk’ta, aynı konuda gelen hadislerin farklı tariklerini aynı yerde vermeye çalışmış, bazan da şeyhlerine âit küçük farklılıkları dahi göstermiştir. “Müslim kadar başarılı olmasa da ilk dönem çalışmalarından olması hasebiyle orijinal ve kendisinden sonrakilere ışıktutmuş olması, özellikle Abdürrezzâk ile Müslim arasındaki etkileşimi göstermesi bakımından önemlidir” diyebiliriz.

Müellifimiz, tahvil (ح) sı dediğimiz “hâ muhmele”yi, Musannef’in sadece bir yerinde kullanmıştır. “vâvu’t-tahvîl” (و) ise, birden fazla yerde kullanmıştır. Aşağıdaki örnekler bunu göstermektedir. Şöyle ki:

Abdürrezzâk+Ma’mer+Eyyûb+İbn Sîrin (ح) Abdürrezzâk+es-Sevrî+Hâlit+İbn Sîrin...⁶⁶⁵

Tahvil (و)’ı ile ilgili misaller:

Abdürrezzâk+Ubeydullah b. Ömer+Nâfi+Safiyye binti Ebû Ubeyde (و) Ma’mer Nâfi+Safiyye...

Abdürrezzâk+Ma’mer+Katâde+Hasan (و) es-Sevrî+ Yûnus +Hasan.⁶⁶⁶

Abdürrezzâk+Abdullah b. Ömer+Nâfi (و) es-Sevrî+Abdullah+ Nâfi (و) es-Sevrî+ Ubeydullah+Nâfi + ibn Ömer.⁶⁶⁷

Müellif bâzan aynı sahâbe râvisinde birleşen farklı iki veya daha fazla senedin benzer metinlerini, birinci senedin altında zikredip, diğer metinleri senetleri zikrettikten sonra “mislehu”, “nahvehu”, “eydan” vb. ifâdelerle belirtir. Eğer metinde ilâve bir kısım varsa o da ayrıca belirtilir.⁶⁶⁸

⁶⁶⁴ Aydın, *Istılahlar*, 160. s

⁶⁶⁵ *el-Musannef*, VIII/233.

⁶⁶⁶ *el-Musannef*, VI/77.

⁶⁶⁷ *el-Musannef*, IV/436.

⁶⁶⁸ *el-Musannef*, II/68.

2.4.4.3.3.Bir Hadîsin Müteaddit Senetlerle Rivâyet Edilmesi

Bu durumda bir hadîs, metni ile birlikte verilir. Hemen peşindeki hadîsler de farklı senetlerle zikredilir. Metin yerine ise (*mislehû, bi mislihî, nahvehû, eydan, zekerahû, zâlike*) gibi tâbirler kullanılmıştır. Bâzan senette ve metindeki küçük farklılıklar (*illâ...*) veya (*misle hâze illa*), bâzan da aynı bâbda kendisinden önceki başka bir hadîsin metnine atıfta bulunarak, “*misle hadîsi fülânin an fülânin an fülânin* ” diyerek kısaltmalar yapar.

Bununla birlikte Musannef’te, metin aynı da olsa, her bir isnâd kendi metni ile birlikte verilir.⁶⁶⁹

Musannef’te bâzan sadece sened zikredilirken,⁶⁷⁰ bâzan da sadece metin zikredilmektedir.⁶⁷¹ Bu sened ve metinlerin bir kısmının, eksik kalıplarının sebebini bildiren muhtemel karîneler bulunurken,⁶⁷² bir kısmı hakkında böyle bir karîneye rastlayamıyoruz.⁶⁷³

Ayrıca Musannef’te metinlerde olduğu gibi senedlerde de *teb’iz’e* (*beyaz boşluklara*) rastlanmaktadır.⁶⁷⁴

2.4.4.4.Râvi İsimlerinde Kısaltmalar,Açıklamalar, Şek Ve Müphemler

2.4.4.4.1.Râvi İsimlerinde Kısaltmalar

Musannef’te Abdürrezzâk’ın büyük şeyhlerinden olan Ma’mer b. Râşid, Süfyan es-Sevrî, Hüseyim b. Beşir, Hişâm b. Hassan gibi meşhur ve sika râviler bâzan tam isimleriyle verilirken, bâzan da Ma’mer, Mâlik, es-Sevrî, Hüseyim ve Hişâm denilerek yalnız isimleriyle zikredilmiştir.

Künyeleriyle meşhur olan İbn Uyeyne, İbn Mubârek ve İbn Ebî Yahyâ gibi şeyhler bâzan Süfyan b. Uyeyne, Abdullah b. Mubârek, İbrahim b. İbn Ebî Yahyâ şeklinde uzun isimleriyle getirilmişlerdir.

⁶⁶⁹ *el-Musannef*, I/11.

⁶⁷⁰ *el-Musannef*, III/552.

⁶⁷¹ *el-Musannef*, X/376.

⁶⁷² *el-Musannef*, II/544.

⁶⁷³ *el-Musannef*, III/552.

Meşhur olmayan bir şeyhi şâyet birbirine yakın hadisler de geçiyorsa aşağıdaki misallerde olduğu gibi önce tam ismiyle sonra da kısaltılarak verilmektedir.

Abdürrezzâk+İsmail b. Abdullah+Ebu'l-Velid+...

Abdürrezzâk+İsmail (eydan)+...

2.4.4.4.2.Râvi İsimlerinde Açıklamalar

1- Râvilerin Kimlikleri İle İlgili Açıklamalar

Musannef'te müphem olarak zikredilen bir şeyh olursa –aşağıdaki misallerde olduğu gibi - bâzan o şeyhin nereli olduğu, bâzan nisbesi, bâzan künyesi belirtilerek açıklanır.

Abdürrezzâk+ Medine ehlinden bir şeyh

Abdürrezzâk+ Onlardan bir adam

Abdürrezzâk+ Hasan ve İbn Sirin'i gören adam

Abdürrezzâk+ Kendisine Mûsa denilen bir adam

Abdürrezzâk+ Amcam Vehib b. Münebbih

Abdürrezzâk+ Racülün yukâlû lehû Ebû Sem'ân

2-Râvilerin Sikalı (Güvenilirliği) İle İlgili Açıklamalar

Abdürrezzâk, bir senette mübhem bir râvinin sika olduğunu şöyle belirtir: “*Sika bir adam bana rivâyet etti ki*” :

Abdürrezzâk, Ebû Mutî'den rivâyet ettiği bir hadîste Abbad İbn Kesîr'in ölümünden üç sene sonra kabrinden çıkarıldığını, buna rağmen saçlarından hiç bir şey kaybetmediğini belirterek, “*bu hâdise onun faziletine delalet eder ve bizce o sikadır*” der.

Abdürrezzâk, şeyhi Ma'mer'e rivâyet ettiği bir hadîsin râvisinin sika olup olmadığını sorar, O da “*sika*” diye cevap verir.

⁶⁷⁴ *el-Musannef*, I/174;175, IV/464; VI/178; V/388.

Abdürrezzâk ara râvilerle ait cerh ve tadil ifadelerini de aynen nakleder. Aşağıdaki isnâdlardaki bazı râvilerle ilgili cerh ve ta'dil ifadeleri bunu göstermektedir. Şöyle ki:

-Abdürrezzâk+Sevrî+Ebî İshak+Abdullah b. Yezîd+Bera İbn Âzib (*ve hûve gayru kezûb*)+Rasûlullah (s.a.s.)+...⁶⁷⁵

-Abdürrezzâk+es-Sevrî+Abdurrahman İbn İstihane+es-Sika+Abdullah İbn Muakkıl b. Mukarrin+...⁶⁷⁶

Abdürrezzâk, bazı râviler hakkında cerh ifadesi kullanmıştır: Meselâ, aşağıdaki senette geçen ve râvi hakkında söylenen “Kassâs” tâbirini buna misal gösterebiliriz. Çünkü bu tabir, râvi için bir eksiklik ve kusur ifade eder. Abdürrezzâk, râvideki bu kusuru belirtmiştir.

-Abdürrezzâk+....Kassâs⁶⁷⁷...

Yukarıda örnek olarak verdiğimiz birinci isnâdda Bera İbn Âzib, *Gayru Kezûb* olarak belirtiliyor. Sahâbelerin hepsinin udûl olduğu bilindiği halde Bera İbn Âzib için bu açıklamanın yapılmasına ihtiyaç duyulması her halde müslümanların gizli bir haberini yasak olduğu halde Mekke müşriklerine ulaştırmak istemesinden kaynaklanmış olabilir. İkinci hadîste ise ara râvilerden birisinin ismi verilmiyor fakat güvenilir olduğu belirtiliyor. Her ne kadar bu çeşit hadîsler ismi net olarak belirtilmediğinden dolayı zayıf sayılsa da râvinin güvenilir olarak belirtilmesi yine de hadîsi değerlendirme açısından önemli bir açıklamadır.

Son örnekte ise Abdürrezzâk râvinin kıssacı olduğunu belirterek bir yönüyle râvinin mecrûh olduğunu ifade ediyor.

⁶⁷⁵ *el-Musannef*, II/374.

⁶⁷⁶ *el-Musannef*, VI/207.

⁶⁷⁷ *el-Musannef*, III/218.

2.4.4.4.3.Râviler Hakkında Şüpheye Düşülmesi

Musannef'te hem Abdürrezzâk'a hem de şeyh ve talebelerine ait şek ifadeleri yer almaktadır. Bunlar metne ait şek ifadeleri olduğu gibi isnâda ait şek ifadeleridir de...

Motzki, bu ifadelerin Abdürrezzâk'ın sikalığına delil olacağını ifade eden insaflı müsteşriklerdendir. Bu da onun ilmî objektifliğini göstermesi açısından fevkalade önemlidir. Çünkü birçok müsteşrik bu güne kadar hep taraflı davranmış, özellikle hadislerin yazılması ve uydurulması hakkında objektif olmayan ve gerçeği yansıtmayan beyanlarda bulunmuşlardır. Motzki'nin meslektaşlarına muhalif olarak gösterdiği bu hakpereslik örneği ilim adına, özellikle hadîs edebiyatı açısından önem arzeder.

1- Abdürrezzâk'a Ait Şüpheler

Aşağıdaki senedlerde geçen şek ifadeleri Abdürrezzâk'a aittir. Bir müellif için aleyhte görünen bir durumdur. Ancak bunu gizleme imkanı bulunduğu halde gizlemeyerek objektif bir şekilde eserine yansıtması, Motzki'nin de dediği gibi gerçekten Abdürrezzâk için bir üstünlük vesilesidir. Abdürrezzâk'ın bazı isnâdlardaki şüphelerini gösteren birkaç misal verelim:

Abdürrezzâk+Sevrî ve Hüşeym veya ikisinden birisi+Muğîra...⁶⁷⁸

Abdürrezzâk, hadîsi Sevrî'den ve Hüşeym'den aldığını belirtiyor. Ancak bunlardan birisinden de almış olabileceğini ifade ederek şüphesini ortaya koyuyor.

Abdürrezzâk şek konusunda da yalnız kalmamıştır. Kütüb-i Sitte müelliflerinden Nesâî'nin de, bazan bu metoda başvurduğu görülmektedir. Bu noktada Abdürrezzâk ile aralarında bir benzerlik bulunmaktadır. Hadîslerin "*nahvehû*",⁶⁷⁹ "*nahve zâlik*"⁶⁸⁰ vb. ifadelerle

⁶⁷⁸ *el-Musannef*, II/ 276.

⁶⁷⁹ Nesâî, *Sünen*, Salât, 59.

⁶⁸⁰ Nesâî, *Sünen*, Salât, 60.

ihtisar edilmesi konusunda olduğu gibi şek ifadelerinin⁶⁸¹ kullanılması hususunda da, Abdürrezzâk ile Nesâî arasında bir etkileşimin olduğu ortaya çıkmaktadır.

2- Ara Râvilere Ait Şek İfadeleri

Musannef'te ara râvilere ait şek ifadeleri de bulunmaktadır. Abdürrezzâk bunları, isnâd zincirinde olduğu gibi belirtmiştir. Birkaç misal verelim:

-Abdürrezzâk+Ma'mer+Katâde veya onun dışında birisi+İkrime...⁶⁸²

- Abdürrezzâk+Ma'mer+Katade veya Hasan veya Her ikisi...⁶⁸³

- Abdürrezzâk+Ma'mer+Hammâd (sanıyorum İbrahim)...⁶⁸⁴

- Abdürrezzâk+Sevrî+Ebî Seleme+Bürre+Abdullah (İbn Mesut mu yoksa İbn Ömer mi bilmiyorum)⁶⁸⁵

-Abdürrezzâk+Sevrî'yi (işittim veya Hammad'ı dinleyen kişi bana haber verdi+İbrahim...)⁶⁸⁶

Misallerden de anlaşılacağı üzere Ma'mer, birinci isnâdda Katâde'den mi yoksa başka birinden mi, ikinci isnâdda yine Katâde'den mi Hasan'dan mı yoksa her ikisinden mi rivâyeti aldığında şek ediyor. Ve bunu (ev) bağlacı ile belirtiliyor. Râviler üçüncü misalde "zannediyorum", dördüncü misalde ise "hangisinin olduğunu bilmiyorum" diyerek şüphesini söylüyor. Beşinci misalde ise Abdürrezzâk'ın şeyhi Sevrî, râvilere ait şüphesini değil, tahammül sigalarına ait şüphesini dile getiriyor.

⁶⁸¹ Nesâî, *Sünen*, Salât, 61

⁶⁸² *el-Musannef*, I/106.

⁶⁸³ *el-Musannef*, II/18.

⁶⁸⁴ *el-Musannef*, II/317.

⁶⁸⁵ *el-Musannef*, VIII/469.

⁶⁸⁶ *el-Musannef*, II/74.

3- Talebelere Ait Şüpheler

Musannef'te Abdürrezzâk'ın Talebelerine ait, başka bir ifadeyle Musannef'in râvilerine ait şek ifâdelerine de raslanmaktadır. Bu şek ifadeleri de bâzan isnâdda, bâzan da metinde görülür.

İsnâda ait bir şek örneği:

Abdürrezzâk+Sevrî- (Ebû Said şekkediyo.)+ Câfer b. Muhammed+ Ebîhi +Rasûlullah (s.a.s.)...⁶⁸⁷

Metne ait bir şek örneği:

Abdürrezzâk+şeyhi Muhammed b. Râşid'den Rasûlullah (s.a.s.)'in: "*mestlerinize veya sargıya meshediniz*" dediğini rivâyet ediyor.⁶⁸⁸Buradaki şek ifadesi ed-Deberî'nin râvisi Ebû Said'e âittir.

2.4.4.4. Müphem Râviler

1-Abdürrezzâk'ın Şeyhlerine Âit Müphemlik

Abdürrezzâk'ın şeyhlerine ait olan bu müphemlik, Musannef'in râvilerinden mi yoksa bizzat kendisinden mi kaynaklanıyor, bilemiyoruz. Ancak bu müphemliğin Musannef'teki isnâdlarda kendisini nasıl gösterdiğini misallerle göstermeye çalışacağız. Şöyle ki:

- an racûlin min ehli'l-Medîne, Basra, Kûfe..⁶⁸⁹
- ammen semiahu ibn Sâlih (İbn Fulan)⁶⁹⁰
- şeyhun min ehli Basra ⁶⁹¹
- sahibun leh ⁶⁹²
- Mukâtil'un (Fulân'un) ve Racûlün⁶⁹³
- an racûlin⁶⁹⁴

⁶⁸⁷ el-Musannef, II/437.

⁶⁸⁸ el-Musannef, I/188.

⁶⁸⁹ el-Musannef, II/25.

⁶⁹⁰ el-Musannef, II/30.

⁶⁹¹ el-Musannef, II/318.

⁶⁹² el-Musannef, II/318.

⁶⁹³ el-Musannef, I/51.

⁶⁹⁴ el-Musannef, I/148.

- racûlün minel Basra ⁶⁹⁵

Misallerde de görüldüğü gibi Abdürrezzâk'ın şeyhlerine âit müphemlikler, bu ve buna benzer ifadelerden oluşmaktadır. Musannef'te geçen bütün bu râvileri ekte, "*Musannef'te meçhul râviler*" başlığı altında gösterdik.

2- Ara Râvilere Ait Müphemlik

Musannef'te ara râvilere ait müphemlikler de vardır. Bunlar da Abdürrezzâk'ın şeyhlerine ait olan müphem ifadelerinden pek farklı değildir. Meselâ:

Abdürrezzâk + Ca'fer b. Süleyman an Racûlin yükâlû lehu Fülânun⁶⁹⁶

- an racûlin semmehû ⁶⁹⁷

- racûlin min ehli'l-Kûfe⁶⁹⁸

- ba'dul Kûfiyyîn⁶⁹⁹

gibi terimler ara râvilerle ilgili müphemliği göstermektedir. Musannef'te müphem râvilerden oluşan isnâdlar Musannef'in hacmine göre çok sayılmaz.

2.4.5. el-Musannef'te Hadîslerin Tahammül ve Edâ Şekilleri

Hadîs edebiyatında; ehil şahsiyetlerden uygun metod ve usûllerle hadîs alınmasına '*tahammulû'l -hadîs*'; bu esnada kullanılan lafızlara da '*edâ sîgaları*' denilmektedir.⁷⁰⁰

Eda sîgaları üstünlük sırasına göre şöyledir:

Sema', kırâat (arz), icâzet, münâvele, kitâbet, i'lâmu's-şeyh, vasiyyet, ve vicâdetdir.

⁶⁹⁵ *el-Musannef*, I/83.

⁶⁹⁶ *el-Musannef*, II/65.

⁶⁹⁷ *el-Musannef*, II/241.

⁶⁹⁸ *el-Musannef*, I/90.

⁶⁹⁹ *el-Musannef*, X/65.

⁷⁰⁰ Bağdâdî, *Kifâye*, s. 128. ; Ahmed Naim, A. g. e., s. 399.; Çakan, *Usûl*, s. 54.

- racûlün minel Basra ⁶⁹⁵

Misallerde de görüldüğü gibi Abdürrezzâk'ın şeyhlerine âit müphemlikler, bu ve buna benzer ifadelerden oluşmaktadır. Musannef'te geçen bütün bu râvileri ekte, "*Musannef'te meçhul râviler*" başlığı altında gösterdik.

2- Ara Râvilere Ait Müphemlik

Musannef'te ara râvilere ait müphemlikler de vardır. Bunlar da Abdürrezzâk'ın şeyhlerine ait olan müphem ifadelerinden pek farklı değildir. Meselâ:

Abdürrezzâk + Ca'fer b. Süleyman an Racûlin yükâlû lehu Fûlânun⁶⁹⁶

- an racûlin semmehû ⁶⁹⁷

- racûlin min ehli'l-Kûfe⁶⁹⁸

- ba'dul Kûfiyyîn⁶⁹⁹

gibi terimler ara râvilerle ilgili müphemliği göstermektedir. Musannef'te müphem râvilerden oluşan isnâdlar Musannef'in hacmine göre çok sayılmaz.

2.4.5. el-Musannef'te Hadîslerin Tahammül ve Edâ Şekilleri

Hadîs edebiyatında; ehil şahsiyetlerden uygun metod ve usûllerle hadîs alınmasına '*tahammulû'l -hadîs*'; bu esnada kullanılan lafızlara da '*edâ sîgaları*' denilmektedir.⁷⁰⁰

Eda sîgaları üstünlük sırasına göre şöyledir:

Sema',kırâat (arz), icâzet,münâvele,kitâbet,i'lâmu's-şeyh,vasiyyet,ve vicâdetdir.

⁶⁹⁵ *el-Musannef*, I/83.

⁶⁹⁶ *el-Musannef*, II/65.

⁶⁹⁷ *el-Musannef*, II/241.

⁶⁹⁸ *el-Musannef*, I/90.

⁶⁹⁹ *el-Musannef*, X/65.

⁷⁰⁰ Bağdâdî, *Kifâye*, s. 128. ; Ahmed Naim, A. g. e., s. 399.; Çakan, *Usûl*, s. 54.

Semi'tü veya semi'nâ,kâle,haddesenî veya haddesenâ, *ahberanî* veya *ahberanâ*, *enbeenî* veya *enbeenâ*, 'an, *ecâztü* veya *ecâzenî*, *münâveleten*, *ketebe ileyye fülânün*, *vecedtü fî kitâbi fülânin*, *uhbirtü*, *huddistü*, *beleğanî* gibi sîgaların her biri veya bir kaç y yukarıdaki edâ sigalarının karşılıkları olarak kullanılmaktadır. İcâzet hâricinde, bütün bu sîgalar Musannef'in farklı yerlerinde kullanılmıştır. Fakat Musannef'te en çok kullanılan "*ahberanâ*"ve "*haddesenâ*" sîgalarıdır.

Abdürrezzâk, arz ve sema sîgalarını aynı görür ve sema kabul ederdi.⁷⁰¹ O, sema yolu ile aldığı hadisleri de "*ahberanâ*" sîgasıyla rivâyet etmiştir.⁷⁰²

Bu sîgalardan "*semi'tü*", "*ahberanâ*", "*haddesenâ*", genellikle sema yoluyla alınan hadislerin rivâyetleri esnasında kullanılmaktadır.⁷⁰³ Bu lafızlarda aslolanın semaa delalet etmesidir.⁷⁰⁴ Daha sonraları haddesenâ lafzının *sema'*, *ahberanâ* ise kıraat yoluyla alınan hadisler için kullanılmaya başlanmıştır⁷⁰⁵. Ancak Abdürrezzâk *sema'* yoluyla aldığı hadisleri *ahberana* sîgası ile rivâyet ettiğinden semaa delalet etmektedir. Abdürrezzâk Musannef'teki hadislerin ekserisini şeyhlerinin kitaplarını yazılı olarak elde edip onları şeyhlerine arzetmesi veya bir mecliste arzedilirken dinlemesi sûretiyle aldığı açıkça görülmektedir. Hatib Bağdâdî; Abdürrezzâk'ın, varrâkların⁷⁰⁶ kendisine yazmış oldukları kitâpları arz ve sema yoluyla aldığını söyler.⁷⁰⁷

Musannefteki hadislerin hemen hemen tamamına yakını eser sahibi şeyhlerinden sema ve arz metoduyla alınmıştır. Bu sebeple Musannefteki hadisler yazılı kaynaklara dayanmaktadır. Bunların

⁷⁰¹ Zehebî, *Siyer*, IX/568.

⁷⁰² Bağdâdî, *Kifâye*, s. 325.

⁷⁰³ Suyûtî, *Tedrib*, II/ 9.

⁷⁰⁴ Bağdâdî, A.g.e., s. 322.

⁷⁰⁵ İbnu's-Salâh, A.g., s. 135.

⁷⁰⁶ Varrâk: kitap işleriyle, müelliflerin müsvedde eserlerin temize çekmekle veya istinsah edip çoğaltmakla uğraşan kimse, sahaf. Bkz. Aydınî, *İstılahlar*, s. 160.

⁷⁰⁷ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 307.

dışındaki az miktarda hadîs münavele,⁷⁰⁸ mükatebe⁷⁰⁹ ve vicade⁷¹⁰ gibi yollarla rivâyet edilmiştir.

Ancak Musannef'te *Mu'an'an* hadîsler çoktur. Bunların bir kısmı Abdürrezzâk'ın kendilerinden semâı olan Ma'mer, İbn. Cüreyc, Sevrî ve Mâlik gibi büyük şeyhlerine dayanmaktadır. Musannefteki *Mu'an'an* hadîsler zayıf sayılmamalı. Çünkü, hadîşçilerin, fıkıhçıların ve usûlcülerin çoğu '*an*' sigası ile rivâyet edenin müdellis olmaması, *likâ'n*'ın sübûtu, beraberliğin uzun süre devam etmesi veya o râviden rivâyetin bilinmesi gibi râvilerin birbirleri ile karşılaşmasının mümkün olması durumunda *Mu'an'an* hadîsin amel edilebilecek sahihlikte olduğunu söylemişlerdir.⁷¹¹

Ancak Ahmed b. Hanbel, semâa delâlet etmedikçe hadîsi Munkatı' saymış, semaa delaleti sabit olduğunda ise muttasıl saymıştır.⁷¹²

Fuad Sezgin ve A'zamî; *Haddesenâ*, *Ahberenâ*, '*An*' gibi edâ sîgalarının o dönemin bir kültür geleneği olduğu, bunların ayrı ayrı semaa delaler edebileceği belirtmektedir⁷¹³.

el-Musannef'teki *Mu'an'an* hadîslere bu açıdan bakmak ve değerlendirmek gerekir. Nitekim yukarıda da belirttiğimiz gibi

⁷⁰⁸ Hâkim, *Mârifet*, s. 104.

Abdürrezzâk 19 bin hadîsten 16 binden fazlasını bizzat kitap sahibi olan şeyhleri Ma'mer, Sevrî, İbn Cüreyc ve İbn Uyeyne den almıştır. Bunlardan Sevrî'nin kitabının kendisinde bulunduğunu ve onu Sevrî'den ders alarak okuduğunu, Ma'mer'den onbin hadîs yazdığını, İbn Uyeyne'den ise hadîsleri yazılı olarak arz metobuyla almıştır. İbn Cüreyc'in yazılı kaynaklara sahip olması, Abdürrezzâk'ın ona 17 veya 20 yıl öğrencilik yapması, özellikle hadîsleri arz ve sema metoduyla aldığını belirtmesi, hadîsleri bu şeyhinden de meşru ve makbul usullerle aldığını gösterir. Abdürrezzâk Musannef'indeki geri kalan üçbin kadar hadîsten bin kadarını Mâlik b. Enes, İbnü'l-Mubârek, Evzâî gibi eser sahibi olan şeyhlerinden almıştır. (bkz. Zehebî, *Tezkire*, I/190. Bağdâdî, *Kifâye*, s. 274. Bağdâdî, *Kifâye*, s. 307., el-Musannef, III/136; VIII/8. ,Suyûtî, el-Leâli, 260.)

⁷⁰⁹ *el-Musannef*, VI/459.

⁷¹⁰ *el-Musannef*, III/303; VI/278.

⁷¹¹ Suyûtî, *Tedrib*, I/211.

⁷¹² Suyûtî, *Tedrib*, I/211.

Abdürrezzâk muanan rivâyetlerinin çoğunu semaı kesin olan şeyhlerinden almıştır. Bu durumda, “onun ‘an sigası ile rivâyet ettiği hadisler makbul olan görüşe göre kendileri ile amel edilebilecek *sahihliktedir*” denilebilir.

Abdürrezzâk, *Mu'an'an* hadislerin geri kalan az bir kısmını ise yine muasır olduğu ve likâ imkanının bulunduğu şeyhlerinden rivâyet emiştir. Bunlar da Buhârî ve Müslim’in ittisal şartlarına uymaktadır.⁷¹⁴ Hatta Buhârî ve Müslim bu hadislerin bir kısmını *Sahih*lerine almışlardır.⁷¹⁵

Musannef’teki hadislerin tahammül metodu kadar edâsı da önemlidir. Musannef’teki “*kara’nâ alâ Abdürrezzâk, haddesenâ Abdürrezzâk min kitâbihî...*”⁷¹⁶ şeklindeki ifadelerden onun, önce râvileri tarafından yazılıp sonra Abdürrezzâk’a arzedilmek sûretiyle (*kıraat ale’s-şeyh*) rivâyet edildiği anlaşılmaktadır. Demek ki Abdürrezzâk, hadislerin çoğunu kendi şeyhlerinden sema’ ve arz yoluyla aldığı gibi öğrencilerine de aynı metodla edâ etmiştir.

el-Musannef’te, *uhbirtû huddistû beleğani* gibi sîgalarla sevk edilen, hatta birkısmı da şeyhi İbn Cüreyc ve diğer şeyhlerine âit olan bu rivayetler hakkında, “*Musannef’te Tâlikler*” konusunda bilgi verilecek.

2.4.6.el-Musannef’te Açıklamalar

Hadislerin metinlerinde geçen ve az kullanılmalarından dolayı anlaşılması güç olan, açıklamayı gerektiren kapalı kelimelere “*garibu’l-hadis*” denir.⁷¹⁷

Hadis metinlerinde geçen anlaşılması açıklama gerektiren nâdir kelimelerin anlamlarını inceleyen bu branş, özel ihtisas isteyen önemli

⁷¹³ A’zamî, A.g.e., s. 265.

⁷¹⁴ Buhârî, *Mu'an'an* hadisın muttasıl kabul edilebilmesi için *lika*’yı şart koşarken, Müslim muasır olmalarını ve *lika*’nın aleyhine bir delil bulunmamasını yeterli görmüştür. (bkz. Tedrîb, I/211)

⁷¹⁵ bkz. Buhârî, *Sahih*, *Vudû*, II, Salât, 30,38; Müslim, *Sahih*, *Fiten*, 28., *Fedâil*, 42. *Selâm*, 11.

⁷¹⁶ *el-Musannef*, VI/299.; Müslim, *Sahih*, *Fiten*, 4.

⁷¹⁷ Aydınli, Ag. e.;s. 61.; Koçyiğit, *Istılahlar*. s. 115.

bir konudur. Hadîsler hakkında zanna dayanarak görüş beyân etmekten sakınan geçmiş âlimler, bu konuda kendilerine yöneltile soruları, *garibu'l-hadîs* mütahassıslarına havâle ederlerdi. Ancak lûgat ilmine vakıf olanların bilebilecekleri bir konu olmasına rağmen hadîşçiler arasında garîb kelimeleri bilmeyenler ayıplanmış, böyle kimselere Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sözlerini zanna dayanarak açıklamaktan sakınmaları tavsiye edilmiştir.

Müellifimiz de, Musannef'teki bazı hadîslerde geçen anlaşılması zor kelimelerin izahına yer vermiş, bu vesile ile birçok garîb ve müşkil kelimeyi açıklamıştır.

1- Ayet Açıklamaları

Musannef'teki âyetler, ilgili bâbın muhtevasına uygun olarak bâzan âyetten çıkarılan bir hükmü izah ve tefsir etmek, bâzan da âyetteki bir kelimenin açıklamasını yapmak şeklinde kendini gösterir. Meselâ Abdürrezzâk, "*ayakların yıkanması*" ile ilgili açtığı bâbta "*ve ercûlekûm illel ka'beyn*" âyetini İbn Mesud'tan rivâyet ederek,⁷¹⁸ abdestte ayakların yıkanmasının farziyetine delil olarak getirir.

Yine Abdürrezzâk "*bir şey içtikten sonra mazmaza yapmak bâbı*"nda şu rivâyeti anlatır: "*Sût içtikten sonra mazmaza yapılır mı*" diye birisi İbn Abbas'a sorar. O da "*gerekmez*" cevabını verince, adam: "*Min beyni ferasin ve demin*" âyetini okuyup sût içtikten sonra ağzın yıkanmasına delil getirmek ister. İbn Abbas da; "*lebenen hâlisân sâiğân lişşâribîn*" âyetini okuyarak, ağzı yıkama zorunluluğunun adamın okuduğu âyet mucibince olmadığını, belki başka sebeplerden kaynaklandığını belirtti.⁷¹⁹

Abdürrezzâk, âyetteki bir kelimenin açıklaması ile ilgili olarak, "*kişinin namazda gözlerini semâya dikmesi bâbı*"nda⁷²⁰ geçen

⁷¹⁸ *el-Musannef*, I/ 20.

⁷¹⁹ *el-Musannef*, I/177.

⁷²⁰ *el-Musannef*, II/ 253.

“ellezine...hâşiûn” âyetindeki *“hâşiûn”* ifadesinin *“sûkûnet”* anlamına geldiğini şeyhi Ma'mer vasıtasıyla nakleder⁷²¹.

Görüldüğü üzere Abdürrezzâk, âyet açıklamalarını daha çok sahâbe ve tâbiûn kavillerine dayanarak yapmaktadır. Bunlar içinde de İbn Abbas ve talebesi Mücâhid'in ayrı bir yeri vardır.

2- Hadîs Açıklamaları

Musannef'te bâzan aynı bâb içindeki hadîslerin, bâzan da birbirine yakın bâblardaki hadîslerin açıklandığını, böylece hadîslerin metinlerindeki garîb ve müşkil kelimelerin anlaşıldığını ve mânânın tamamlandığını görmekteyiz.

el-Musannef'teki hadîs metinleriyle ilgili farklı açıklamaları misâllerle gösterelim:

a) Hadîslerin Hadîslerle Açıklanması

Abdürrezzâk, *“müezzîn”* ile ilgili açtığı bir bâbta merfû' olarak rivâyet ettiği, *“müezzîn ezânını duyduğunuzda, siz de müezzîn gibi ezânı tekrarlayın”* meâlindeki hadîsi, yine aynı bâbta merfû' olarak rivâyet ettiği müteâkip hadîste, müezzîn nasıl taklit ve tâkip edileceğini, ezânın hangi lafızlarında, nasıl tekrar edileceğini açıklamıştır. ⁷²²

b) Hadîs Metninin Muhtevası İle İlgili Açıklamalar

Abdürrezzâk, Hz. Ömer'in sabah namazında rûkûyu müteâkip kunut dualarını okuduğunu, kâfirlere bedduâ, mü'minlere de duâ ettiğini Ma'mer'den rivâyetle zikrettikten sonra metnin tümünü kasdederek, *“imam olsam ben de bunu söylerim”* açıklamasını yapmıştır. ⁷²³

⁷²¹ el-Musannef, II/ 254.

⁷²² el-Musannef, I/477, 478.

c) Hadîslerdeki Garib ve Müşkil Kelimelerle İlgili Açıklamalar

Abdürrezzâk, hadîsteki garib veya müşkil bir kelimeyi bazan bizzat kendisi, bazan bir soruya cevap olarak veyahut da şeyhlerinden nakillerle açıklar. Meselâ: *Fihirlerinden* çıkan bir yahudi toplumu hakkında talebeleri tarafından onların *Fihrinin* ne olduğu sorulduğunda, “onların havrası” diye cevap veriyor.⁷²⁴

Abdürrezzâk, bir hadîste geçen “*el-hemsû*” kelimesini, “*dudakları, bir şey konuşuyormuş gibi hafifçe hareket ettirmek*,”⁷²⁵ başka bir hadîste geçen “*el-veralû*” kelimesini de, “*kelere benzeyen bir hayvan*” olarak açıklıyor.⁷²⁶

Abdürrezzâk, Sevrî’den rivâyet ettiği bir hadîste geçen “*el-ganîmetû*” kelimesindeki ganimetin miktarını “*kırk dirhen*” olarak açıklamaktadır.⁷²⁷

Musannef’te Abdürrezzâk’ın ismi verilmeden yapılan açıklamalar olduğu gibi şeyhlerinden birine veya herhangi bir ara râviye atfedilerek yapılan açıklamalar da vardır. Meselâ: Nikâhla ilgili bir hadîste geçen “*er-Rutegâû*” kelimesi, “*nikahta erkeğin kendisine güç yetiremediği bir muâmele şekli*”⁷²⁸ olarak açıklanmaktadır.

İmametle ilgili bir hadîste geçen “*rub*” kelimesini bu hadîsin ara râvilerinden olan Atâ’ “*menzil, ev*” olarak açıklamaktadır.

Musannef’te kelime, râvi, ve âyet açıklamaları yanında yer açıklamalarına da raslanmaktadır. Meselâ Burûc Sûresi’ndeki 4. âyette geçen “*el uhdûd*”’un “*Necran*”da olduğunu, belirtilmesi, o dönemde alışveriş yapılan bazı yerleşim merkezlerinden haber verilmesi⁷²⁹ Cuma namazının farziyetini gerektirecek mesafeye örnek verilirken yine bazı şehirlerin isimlerini, ve aralarındaki uzaklığı belirtmesi, Kuba ile

⁷²³ *el-Musannef*, III/110.

⁷²⁴ *el-Musannef*, I/ 364.

⁷²⁵ *el-Musannef*, V/ 420.

⁷²⁶ *el-Musannef*, IV/530.

⁷²⁷ *el-Musannef*, VIII/ 208.

⁷²⁸ *el-Musannef*, VI/245.

Hudeybiye arasındaki bazı merkezlerden haber vermesi⁷³⁰ bunlardan birkaçıdır.

Ayrıca Musannef'te Yemen'e ait tartı birimleri bildirilmekte ⁷³¹bazı acem ifadeleri arapça metinlerin içerisinde değiştirilmeden nakledilmektedir. ⁷³² Ancak Farsça olan bu ifadeler Musannef'te çok azdır

2.4.7.Musannef'te Tekrarlar

Fıkıh bâblarına göre tasnif edilen musannef eserlerde, hadîs tekrarlarına raslanmaktadır. Bunun sebebi; hadîslerin bir çoğunun birden fazla hüküm ve faydaları ihtiva etmiş olmasıdır.

Ehl-i hadîsin, re'y ve kıyası inkar etmemekle beraber ona nâdiren başvurmaları, senedin taaddüdü, metne ait lafızların farklılığı, hadîslerden başka sahâbe ve tâbiîn fetvalarını da hüccet telakki etmeleri; bununla birlikte hadîse ve esere hiçbir re'yi tecih etmemeleri de musanneflerdeki tekrarların sebeplerindendir.

Ayrıca Musannıfların, bir konuda kendisi ile amel edilen ve güvenilir olduğuna inandıkları bütün rivâyetleri toplamayı amaçlamaları; böylece o konudaki icma ve ihtilaf noktalarını gösterip, bazı hadîslerin ihtiva ettiği birden fazla hükmü ortaya koyarak, sünnete hizmet etmeyi arzulamaları da musanneflerdeki tekrarları zaruri kılmıştır.

Fıkıh bâblarına göre tertib edilen el-Musannef'te de tabii olarak tekrarlar bulunmaktadır. Musannef'teki tekrarları şu şekilde sınıflandırabiliriz:

1-Kitâb Tekrarları

Musannef'te 15. kitap olan Kitâbu Ehli'l-Kitâb ile 31. kitap olan Kitâbu Ehli'l-Kitâbeyn tekrar edilmiştir. Ancak her iki kitapta hem bâb

⁷²⁹ *el-Musannef*, VIII/141.

⁷³⁰ *el-Musannef*, VII/154.

⁷³¹ *el-Musannef*, VIII/14.

sayısı, hem de hadîs sayısı farklıdır. Meselâ birincisinde 74 bâb; 77 merfû', 108 mevkûf, 241 maktû' olmak üzere 426 hadîs bulunurken, ikincisinde 28 bâb; 49 merfû', 62 mevkûf ve 96 maktû' olmak üzere toplam 207 hadîs bulunmaktadır.

Bu kitaplarda tekrar edilen bâbları, tekrar edildiği bâb numarasını belirterek aşağıda gösterdik. Ayrıca her iki kitaptaki tekrar edilen hadîsleri de belirttik.

Bu kitaplarda tekrar edilen bâb ve hadîslerin yanında birinde bulunup da, diğesinde bulunmayan hadîsler de vardır. Her iki kitap da, ayrı bilgi ve faydalar taşımaktadır. Ancak bu iki ayrı kitabın tekrarları atılıp tek bir kitap altında birleştirilseydi daha iyi olabilirdi. Bu durum, müellifden kaynaklanmayıp bu iki kitabı kendisinden rivâyet eden iki ayrı talebesinin ayrı ayrı rivâyet etmelerinden kaynaklanmaktadır. Birinci kitabı Muhammed b. Ali en- Neccâr rivâyet etmekte, ikinci kitabı da Muhammed b. Yûsuf el- Huzâkî rivâyet etmektedir.

Buna rağmen hâlâ böyle bir çalışma yapılabilir. Her iki kitabın tekrarları birleştirilip, tek bir kitap altında sunulabilir. Nitekim Musannef'in muhakkik'i A'zamî 5. ciltte tekrar edilen Kitâbu'l-Ferâiz'i 10. cildin sonuna alarak tekrar edilmesini önlemiştir. Ayrıca, mükerrer olan Kitâbu'l-Akîka'yı dördüncü ciltte tekrarsız olarak zikretmiştir.

⁷³² *el-Musannef*, VI/ 219, 222, 235.

كتاب أهل الكتابين

كتاب أهل الكتاب

باب هل يسأل أهل الكتاب عن شيء ؟	1	68
باب هل يعاد اليهودي ؟ أو يعرض عليه الإسلام	2	18
باب ما يوجب عليه إذا أسلم وما يؤمر به من الظهور وغيره	3	3
باب المشرك يتحول من دين إلى دين هل يترك ؟	4	28
باب هل تهدم كنائسهم وما يمتنعوا ؟	5	34
باب هل يحكم المسلمون بينهم ؟	6	
باب هل يحكم المسلم لليهودي ؟	7	
باب هل يقاتل أهل الشرك حتى يؤمنوا من غير أهل الكتاب وتؤخذ		
عنهم الجزية ؟	8	38
باب كم يؤخذ منهم في الجزية	9	
باب ما يؤخذ من أراضيهم ونجاراتهم	10	54
باب المسلم يشتري أرض اليهودي ثم تؤخذ منه أو يسلم	11	
باب ميراث المرتد	12	55
باب هل يسوّرت أهل مذبذب ؟	13	8
باب الميراث لا يقسم حتى يسلم	14	
باب ميراث المجوس يسلمون	15	15
باب هل يوصي نقرابته المشرك أو هل يطله ؟	16	
باب هل يباع العبد المسلم من الكافر أو يترقه ؟	17	26
باب هل يدخل المشرك الحرم ؟	18	31
باب إجلاء اليهود من المدينة	19	32
باب القبط	20	33
باب المعاهد يغدر بالمسلم	21	
باب من سرق الخمر من أهل الكتاب	22	16
باب الولد وعبد النصراني يسلمان	23	14
باب هل يتركوا أن يهودوا أو ينصروا أو يبربروا	24	
باب هل يقتل ساحرهم ؟	25	37
باب تمام أخذ الجزية من الخمر وغيره	26	12
باب النبي يقلب بالجزية	27	
باب هل يضاف المسلم أهل الكتاب ؟	28	61

كتاب أهل الكتاب

بيعة النبي صلى الله عليه وسلم
بيعة النساء

ما يجب على الذي يُسلم
ردّ السلام على أهل الكتاب

السلام على أهل الكتاب

الكتاب إلى المشركين

الاستيذان على المشركين

لا يتوارث أهل ملتين

من أسلم على يد رجل فهو مولاه

ذكر الجزية

هل تؤخذ الجزية من عتقاء المسلمين

أخذ الجزية من الخمر

المسلم يموت وله ولد نصراني

النصرانيان يسلمان فما أولاد صغار

ميراث المجوسي

من سرق الخمر من أهل الكتاب

عطية المسلم الكافر ووصيته له

باب عيادة المسلم الكافر

اتباع المسلم جنازة الكافر

غسل الكافر وتكفينه

حمل نعشه والقيام على قبره

اتباع المسلم الكافر

تعزية المسلم اللمّي

قيام الكافر على قبر المسلم

حمل الكافر نعش المسلم

هل يسرق المسلم

إعتاق النصراني المسلم

إن تحول المشرك من دين إلى دين

لا يهود ولود ولا ينصر

لا يدخل مشرك المدينة

لا يدخل الحرم مشرك

إجلاء اليهود من المدينة

وصية النبي صلى الله عليه وسلم بالقبض

هدم كنائسهم وهل يضربوا بناقوس

آنية المجوس	حدود أهل العهد
ما أخذ من الأرض عنوة	لا حد على من رماهم
ميراث المرتد	هل يقتل ساحرهم
وصية الأسير	أقاتلهم حتى يقولوا : (لا إله إلا الله)
آنية المجوس	أخذ الجزية من المجوس
خدمه المجوس واقتل ضعافهم	نصارى العرب
مسألة أهل الكتاب	بيع الخمر
نقض العهد والصلب	المجوسي يجمع بين ذوات الأرحام ثم يُسلمون
مصافحة أهل الكتاب	نكاح نساء أهل الكتاب
في ذبائحهم	جمع بين أربع من أهل الكتاب
ذبيحة المجوسي	نكاح المجوسي النصرانية
المسلم يكتنئ المشرك	نصرانية تحت نصراني تُسلم قبل أن يجامعها
إعتاق المسلم الكافر	المشركان يفرقان
صيد كلب المجوسي	المرتدان
الصابئون	النصرانيان تسلم المرأة قبل الرجل
هل يسأل أهل الكتاب عن شيء	لا تنكح امرأة من أهل الكتاب إلا في عهد
دية المجوسي	الجزية
دية اليهودي والنصراني	ما يخل من أموال أهل الفسقة
شهادة أهل الكتاب بعضهم على بعض	صدقة أهل الكتاب
كيف يستحلف أهل الكتاب	ما أخذ من الأرض عنوة
المرأة الحبلى من أهل الكتاب للمسلم	ميراث المرتد
قتل انثساء والولدان	وصية الأسير

2-Bâb Tekrarları

Kitâbu't-Talak'taki "*Bâbu'l-Mürteddîn*"de geçen hadîsler, Kitâbu Ehli'l- Kitâb'ta "*el-Mürteddân*" bâbında aynen tekrar edilmekte, aynı hadîslerin bir kısmı da Kitâbu Ehli'l-Kitâbeyn'de "*Mirâsu'l-Mürted*" bâbında tekrar edilmektedir.⁷³³

Kitâbu'l-Cihad'daki "*Bâbu's-Salât ale's-Şehîd...*,"⁷³⁴ "*Kitabu'l-Cenâiz*"de tekrar edilmekte,⁷³⁵ her iki bâbta bulunan 27'şer hadîs tekrarlanmaktadır.

Kitâbu'n-Nikah'ta, Mecûsî'nin Hristiyan bir kadınla evlenmesi ile ilgili bâb, Kitâbu Ehli'l-Kitâb'ta bütün hadisleriyle birlikte tekrar edilmektedir.

Kitâbu't-Talak'ta, "*Bâbu Iddeti'l-Eme*" tekrar edilmekte, fakat muhtevalarındaki hadîsler sened ve metin olarak farklılık arzirmektedir.⁷³⁶

Görüldüğü gibi Musannef'te, az da olsa bazı bâblar tekrar edilmiştir. Bu bâbların ihtiva ettikleri hadîslerin bâzan hepsi, bâzan bir kısmı tekrar edildiği hale bâzan da hiçbirini tekrar edilmemektedir.

3-Hadîs Tekrarları

el-Musannef'te hadîslerin tekrar şekilleri incelendiğinde, şu tarzlardan biri ile geldiği görülmektedir.

a) Aynı (Bâb) Konuda Farklı Senetlerle Tekrar Edilmesi

Abdürrezzâk aynı hadîsin isnâdı farklı ise, senedi zikreder ve "*mislehu*" "*nahvehu*" "*eydan*" diyerek metni zikretmez. el-Musannef'te bu çeşit tekrarlar çoktur.

Musannef'te hem senedi hem de metni aynı olan tekrarlar ise azdır.⁷³⁷

⁷³³ *el-Musannef*, VII/161.

⁷³⁴ *el-Musannef*, V/272.

⁷³⁵ *el-Musannef*, III/540.

⁷³⁶ *el-Musannef*, VII/220- 223.

Musannef'teki bu çeşit tekrarlarla hadîsin sıhhati desteklendiği gibi bâzan hadîsin tahammül farklılıkları da gösterilmektedir.⁷³⁸

b) Aynı Hadîsin Aynı Bâbta Tekrar Edilmesi

Abdürrezzâk, isnâdı farklı olmakla birlikte, lafızlarında da az farklılıklar bulunan mükerrer rivâyetleri genelde aynı bâb içinde zikretmektedir. ⁷³⁹

Musannef'teki aynı bâbtaki bu çeşit tekrarlarla konunun anlaşılmasına katkıda bulunmakta, bâzan da lafız farklılıklarının doğurduğu farklı hükümlerin istinbatına yardımcı olmaktadır. Çünkü Musannef'te az da olsa farklı isnâdın benzer metinle beraber zikredildiği görülmektedir⁷⁴⁰.

c) Aynı Hadîsin Aynı Bâblarda Tekrar Edilmesi

Musannef'te bu çeşit mükerrerler azdır. Bunun sebebi onun taktie fazla yer vermemesinden, hatta hadîs tekrarından kaçınmasından kaynaklanmaktadır. Bunu Musannef'teki mükerrer rivâyetlerin azlığından ve her fırsatta “*mislehu*”, “*nahvehu*” gibi ifadelerle hadîsleri ihtisar etmesinden anlamaktayız.

d) Bâb Hadîslerinin Bütününün veya Bir Kısımının Tekrar Edilmesi

Bu hususta, bâbların tekrarı konusunda gerekli bilgi verildiğinden dolayı aynı bilgileri tekrar etmiyoruz.

Musannef'te bunların hâricinde bâzan tahammül farklarını göstermek ve -az da olsa- iktisar etmek niyeti ile de tekrar yapılmıştır.

Musannef'teki mükerrerlerin sayısına gelince, üzerinde çalıştığımız matbu' nüshanın Muhakkiki A'zamî'nin tesbitlerine göre 256'dır. Kitâbu Ehli'l-Kitâb ile Kitâbu Ehli'l-Kitâbeyn'in 70 adet mükerrer

⁷³⁷ *el-Musannef*, VII/146 – 148.

⁷³⁸ *el-Musannef*, VII/146 – 148.

⁷³⁹ *el-Musannef*, I/352, 353.

⁷⁴⁰ *el-Musannef*, III/199.

rivâyetini de buna eklersek 326 olur. 19000 civarında hadîs ihtiva eden bir eser için bu rakam çok sayılmaz. Buhari'nin Sahîhi'ndeki hadîslerin 1/3 kadarının mükerrer olması, Musannef'teki tekrarların ne kadar az olduğunu göstermektedir. Şunu da belirtelim ki, Musannef'teki ayrı senetlerle rivâyet edilen ve benzer metinler, "mislehu", "nahvehu" ifadeleri ile belirtilen mükerrer hadîsler, bu sayının dışındadır. Ancak Musannef'te hadîs numarası verilmeden, sadece senedi zikredilerek sevk edilen hadîsler de bulunmaktadır. Bu iki grup hadîs karşılaştırıldığında, sayı itibarı ile hemen hemen birbirine denk geldiği görülmektedir. Bu durum Musannef'teki tekrarsız hadîslerin sayısını da fazla etkilememektedir.

2.4.8.el-Musannef'te İhtisar

Rasûlullah (s.a.s)'ın hadîslerinde ⁷⁴¹ واختصر لي الحديث اختصاراً

ibaresinde yer alan "ihtisar" kelimesi; hadîsin anlatmak istediği mânâyı tam anlatacak şekilde kısaca ifade etmek veya mânâyı bozmadan hadîsin bir kısmını hazf ederek diğer kısmını rivâyet etmektir⁷⁴².

Hadîslerde ihtisar yapmanın yasak olduğunu söyleyenler olduğu gibi, "ihtisarin hadîste ki hükmü ihlâl etmemesi, râvinin veya bir başkasının hadîsi daha önce tam olarak zikretmiş olması veya hadîsi ihtisar edenin âlim olması durumunda caizdir" diyenler de olmuştur⁷⁴³.

Abdürrezzâk da ihtisar'ı tecviz etmiş olacak ki, el-Musannef'inde muhtelif şekillerde buna yer vermiştir. Mesela, aşağıdaki şu hadîs buna güzel bir örnek teşkil etmektedir:

⁷⁴¹ el-Musannef, VI/112.

⁷⁴² Aydınli, İstılahlar, s. 73.

⁷⁴³ Ahmed Naim, A.g.e., s. 469.

– عبد الرزاق عن معمر عن الزهري عن عبيد الله بن عبد الله
ابن عتبة أن عمار بن ياسر كان يحدث أنه كان مع النبي ﷺ في سفر
ومعه عاتكة، فهلك عقدها، فاحتبس الناس في ابتغائه حتى أصبحوا
وليس معهم ماء، فتنزل التيمم، قال عمار: فقاموا فمسحوا فضربوا
بأيديهم، فمسحوا بها وجوههم، ثم عادوا فضربوا بأيديهم ثانية،
فمسحوا بها أيديهم إلى الإبطين أو قال إلى المناكب

Abdürrezzâk aynı hadîsi, aynı senedle, aynı hadîs numarası
altında;

قال عبد الرزاق وقد كان معمر يحدث عن الزهري عن عبيد الله
ابن عبد الله أن عمار بن ياسر كان يمسح بالتيمم وجهه مسحةً
واحدة، ثم يعود فيمسح بيديه إلى الإبطين، وكان يختصره معمر هكذا.

diyerek hocası Ma'mer'in ihtisar yaptığını belirtmiştir.

İhtisarla ilgili bir husus daha vardır ki, o da şudur: Muhaddis bir
hadîsi bir isnâd ile rivâyet ettikten sonra başka bir senetle tekrar
rivâyet etmek istediğinde, metni aynen zikretmeyip ikinci isnâddan
sonra “*mislehu*” veya “*nahvehu*” demekle yetinir. “*İkinci isnâdın metni
de birinci isnâdın metni gibidir veya ona benzer lafızlarıdır*” demek
ister. Bu uygulama el-Musannef'te çok raslanan bir rivâyet şeklidir.
Aynı metodu Müslim'de de görmekteyiz.⁷⁴⁴ Bu durum bize ister istemez
Müslim'in bu konuda Abdürrezzâk'dan etkilenmiş olabileceği ihtimalini
hatırlattı.

Kanâatimiz odur ki, dörtyüz civarında hadîsi bizzat Abdürrezzâk
isnâdıyla alan ve yine pek çok hadîsi onun şeyhleri vasıtasıyla rivâyet
eden Müslim'in, Abdürrezzâk'ın bu metodundan etkilenmiş olması gâyet
tabiidir.

el-Musannef'te *mislehu* ve *nahvehu* şeklinde verilen metin
ihtisarlارının bir kısmının isnâdlarını diğer eserlerde araştırdık.
Neticede hem sened hem de metin olarak birbirine mutabık gördük.⁷⁴⁵

⁷⁴⁴ Ahmed Naim, A.g.e., 469; Müslim, *Sahîh*, Radâ', 9, 10.

⁷⁴⁵ Dârakutnî, *Sünen*, I/98 ile Musannef, I/11'i karşılaştır.

Bu mutabakat hem Musannef'teki hadislerin sıhhatini te'kit etmekte, hem de Abdürrezzâk'ın hadisçiliğindeki maharetini göstermektedir.

2.4.9.el-Musannef'te Telfik

Burada *telfikten* maksat, hocadan alınışları (tahammülleri) yönünden farklı hususiyetleri olan aynı konudaki hadisleri bu farklılıklarına işaret etmeksizin birleştirilerek tek hadîsmiş gibi rivayet etmektir.⁷⁴⁶

Abdürrezzâk'ın ez-Zührî'den Kitâbu'l-Megâzî'de rivâyet ettiği uzun “*ifk*” hadîsi buna misâldir. Abdürrezzâk, ez-Zührî'nin (و) ile birbirine atfettiği dört şeyhi İbn Müseyyeb, Urve b. Zübeyr, Alkame b. Vakkas ve Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ut'un bu hadîsi Hz. Hz. Aişe'den rivayet ettiğini, *« قالت عائشة »* diyerek belirtir. Ayrıca herbiri, Aişe (r.a.)'nın hadîsinden bir kısmını bana söylediler ki, onun hadîsini kimi diğerlerinden daha iyi ezberlemişti ve rivâyetlerdeki tesebbütleri de farklıydı. Ben ise Aişe (r.a.)'den rivâyet ettikleri hadîsi her birinden ayrı ayrı alıp hıfzettim. Kiminin hıfzı diğerinden daha üstün olmakla birlikte sözleri birbirini tasdik ediyordu. Zührî, bunların dördünün, *« وكلهم »* ibâresi ile Hz. Aişe (r.a.) 'den rivâyet ettiklerini belirterek senedi birleştirip, hadîsi nakleder.⁷⁴⁷

Böyle bir uygulama ancak senetdeki râvilerin hepsinin de sika olmaları şartıyla câiz olur⁷⁴⁸.

2.4.10.el-Musannef'te Takti'ler

Birkaç mevzuyu bir arada ihtiva eden bir hadîsi, konularına göre parçalarına bölüp her birini kitabın ilgili yerine koyma veya ilgili yerde kullanmaya *takti'u'l-hadîs* denir.⁷⁴⁹

⁷⁴⁶ Aydın, İstılahlar, s. 153

⁷⁴⁷ *el-Musannef*, V/410 ; Aydın, İstılahlar, s. 149.

⁷⁴⁸ Ahmed Naim, A.g.e., s. 476.

⁷⁴⁹ Ahmed Naim, A.g.e., s. 471.

Hadîslerde takti' ahkâma göre yapılır. Alâkalı olduğu bâbta, ihticaca uygun olan kısmının zikredilmesiyle yetinilir. Böylece ibâreyi uzatmadan kaçınılmış; bir nevi iktisar yapılmış olur.

Hiç de zararı olmayan tasarrufun bu kadarı da bazılarınca hoş görülmemiştir. Ahmed b. Hanbel'in "bu yapılmamalı" dediğini, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Hallal nakletmektedir.⁷⁵⁰

Buhârî ise, sahîhinde *takti'u'l-hadîs*'e yer vermiş, bâzan bir hadîsi beş altı yerde iktisar ederek kaydetmiştir. Müellifimiz de hadîslerde az da olsa takti' yapmıştır. Zikredeceğimiz şu iki örnek Musannef'teki takti'ler hakkında bize bilgi vermektedir.⁷⁵¹

عبد الرزاق عن الثوري عن الأعمش عن عمارة بن عمير
عن أبي معمر الأزدي عن أبي مسعود الأنصاري قال : كان رسول الله
ﷺ يمسح مناكبنا في الصلاة ويقول : لا تختلفوا فتختلف قلوبكم
ليليني منكم أولو الأحلام والنهي . ثم الذين يلونهم ، ثم الذين يلونهم
قال أبو مسعود : فأنتم اليوم أشد اختلافاً .

عبد الرزاق عن معمر عن منصور عن طلحة البامي
عن عبد الرحمن بن عوسجة عن البراء قال : كان النبي ﷺ يمسح صدورنا
في الصلاة من هاهنا إلى ههنا ، فيقول : سوا صفوفكم . لا تختلفوا فتختلف
قلوبكم . إن الله وملائكته يصلون على الصف الأول ، أو قال : الصفوف .
ومن منح منبحة ورق أو لبن . أو أهدى زقاقاً فهو عدل رقيب .

Yukarıdaki birinci hadîs aynı bölümün ayrı bir bâbında aynı senetle كان النبي ﷺ : ليليني منكم أولو الأحلام والنهي . ثم الذين يلونهم

⁷⁵⁰ Ahmed Naim, A.g.e., s. 471.

şeklinde takti' edilirken, ikinci hadîs aynı senedle, ayrı bir bâbta

قال رسول الله ﷺ إن الله وملائكته يصلُّون على الصَّفِّ الأول

ibâresi ile bir bölümü rivâyet edilmektedir.⁷⁵²

2.4.11.el-Musannef'te Tâlikler

Bir kimsenin (râvinin) kendi şeyhinden itibâren bir veya birkaç râviyi, veya bütûn senedi atarak rivâyatte bulunmasına "tâlik" denir.⁷⁵³

Musannef'te, Abdürrezzâk'a âit tâlikler oldukça azdır. Abdürrezzâk bu tâliklerini "beleşanî",⁷⁵⁴ "huddistü",⁷⁵⁵ "uhbirtü"⁷⁵⁶ gibi lafızlarla vermektedir. Meselâ:

عبد الرزاق قال: بلغني أن ابن عباس حين فرغ من
دفن ميمونة وقف على القبر فدعا ساعة ثم انصرف.

hadîsi Abdürrezzâk'ın kendi tâliklerine bir örnek teşkil etmektedir. Misâlde de görüldüğü gibi Abdürrezzâk, bu hadîsi "beleşanî" sîgası ile rivâyet etmiştir.

Abdürrezzâk şeyhlerine veya şeyhlerinin şeyhlerine,⁷⁵⁷ özellikle İbn Cüreyc'e ait tâlikleri aynı sîga ile rivâyet eder.⁷⁵⁸

Musannef'te Abdürrezzâk'a ait tâliklerin azlığı, onun yazılı kaynaklara dayalı olan ve şeyhlerinden arz metodu ile almış olduğu hadîslerde, tam bir rivâyet hakkına sahip olduğunu göstermektedir.

2.4.12. el-Musannef'te Fıkhu'l-Hadîs

Hadîsin, kendisinden istinbât edilebilecek ahkâm ve âdâbtan ihtivâ ettiği şeylere, hadîsten anlaşılabilir mânâlara fıkhu'l- hadîs denir.⁷⁵⁹

⁷⁵¹ el-Musannef, II/45.

⁷⁵² el-Musannef, II/51.

⁷⁵³ Aydın, İstilahlar, s. 149.

⁷⁵⁴ el-Musannef, III/510.

⁷⁵⁵ el-Musannef, I/229.

⁷⁵⁶ el-Musannef, VI/161.

⁷⁵⁷ el-Musannef, I/172.

⁷⁵⁸ el-Musannef, X/212 ; VIII/251 ; I/172.

⁷⁵⁹ Aydın, A. g. e., s. 57.

Fıkhu'l hadîs, hadîslerin hâvi olduğu ahkâmı istinbat etmek, âdâbı ortaya koymak ve hadîslerdeki mündemiç mesajları açığa çıkarmak açısından çok önemlidir. Zira hadîslerin hayata geçirilmesi ancak bu metodla mümkündür. Bu konuya çok önem veren Mâlik b. Enes: *“Eğer hadîsten istifâde edip, Allah'ın sizinle başkalarını da faydalandırmasını istiyorsanız, hadîsleri azaltıp, onların fikhını öğrenmeye bakın”* diyerek; hocası Zühri'den şu rivâyeti nakleder: *“...mâdemki sen Rasûlullah (s.a.s.)'in hadîslerini rivâyet ediyorsun, o halde hadîslerin mânâlarını kavramaya çalış.”*⁷⁶⁰

Hadîslerin doğru olarak tesbit edilmesi ne kadar önemli ise, *fıkhu'l hadîs* de en az o kadar önemli ve zaruridir.

İbn Uyeyne muhaddislere seslenerek; *“hadîslerin fikhını (fıkhu'l hadîsi) öğrenin”* derdi.⁷⁶¹ Müellifimiz de, bir mevzuda işitmiş olduğu hadîs, sahâbe sözü, tâbiîn ve daha sonrakilerin haberlerini toplamış; bunu yaparken de, kendi görüş ve tercihleri yanında, bir meseleyi câiz gören ve görmeyenin sözlerini veya bir mevzudaki görüşlerini ve bunun aksine olan görüşlerini ve tercihlerini kabul ve reddeden birçok açıklama yapmıştır.

Abdürrezzâk bu eserinde, rivâyet ettiklerini, isnâd ve fıkıh yönünden açıklamaksızın aynen sevkettiği gibi, görüş ve tercihlerini beyân ettiği de olmuştur. Musannefteki bu fikhî yönü şu şekilde ortaya koyabiliriz:

- 1) Abdürrezzâk'ın görüş ve tercihleri
- 2) Abdürrezzâk ve hocalarının ortak görüş ve tercihleri
- 3) Hocalarının görüş ve tercihleri
- 4) Ara râvilerin görüş ve tercihleri

⁷⁶⁰ Avvâme, Muhammed, *İmanların Fikhî İhtilaflarında Hadîslerin Rolü* (terc. Mehmed H. Kırbaoğlu), Kayıhan Yay., İstanbul, 1980, s. 45.

⁷⁶¹ Hâkim, *Mârifet*, s. 66.

1- Abdürrezzâk'ın Görüş ve Tercihleri

Abdürrezzâk görüşlerini ya doğrudan anlatarak, ya da talebelerinin sorularına karşı verdiği cevaplarla ortaya koymuştur.

Abdürrezzâk, kunût ile ilgili “*Bâbu'l-Kunût*”ta, es-Sevrî’den yaptığı rivâyet hakkındaki açıklamaları, doğrudan anlattıklarına misaldir. Şöyle ki: Abdürrezzâk Hişâm’ dan rivâyetle İbn Sirin’in vitrde son rûkû’dan önce kunût yaptığını rivâyet ederek şöyle demektedir: “*Rûkû’dan başını kaldırıncıa tekbir alır, sonra rûkû’a gittiğinde aynı şekilde yine tekbir alırdı.*”⁷⁶²

Abdürrezzâk, İbn Sirin’in bu uygulamasını rivâyet ettikten sonra, “*biz de bu görüşü alınız*” diyerek tercihinin ortaya koyar.⁷⁶³

Müellifimiz “*Innîn*”in müddetiyle ilgili es-Sevrî’den yaptığı rivâyet hakkında da: “*Bu görüş bu sahada söylenenlerin en güzelidir. Biz de bunu benimseriz*” diyerek görüş ve tercihinin belirtir.⁷⁶⁴

Abdürrezzâk’ın, talebelerinin sorularına karşı vermiş olduğu şu cevap da onun görüş ve tercihinin belirtmektedir:

﴿٩﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ

فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ

تَعْلَمُونَ ﴿٩﴾

Abdürrezzâk, bu âyetle⁷⁶⁵ ilgili Atâ’nın açıklamalarını rivâyet ettikten sonra öğrencileri ona: من اين يستحب من أن تؤتي الجمعة

“*Mükellefe, cuma’ya gelmesi ne kadar mesafede vâcib olur*”, diye soruyorlar. O da görüşünü şöyle açıklıyor: “*Ruhbe Köyü’nden San’a’ya*

⁷⁶² el-Musannef, III/120.

⁷⁶³ el-Musannef, III/120.

⁷⁶⁴ el-Musannef, III/120.

⁷⁶⁵ Cum’a, 62/9.

veya o mesafede bir yere gitmelidir. Eğer bundan daha uzak ise dilerse gider dilerse gitmez.”⁷⁶⁶

Öğrencilerinin sorularına karşı verdiği cevapla ilgili başka bir misal: Abdürrezzâk, Zühri’den rivâyetle Rasûlullah (s.a.s.)’ın vitirde dua ettiğinde, ellerini göğsünün hizasına kadar kaldırdığını, sonra da onları yüzüne sürdüğünü naklederek Ma’mer’in de aynısını yaptığını bizzat gördüğünü söyler. Bunun üzerine öğrencileri: “Vitrde dua ettiğinde sen de ellerini kaldırıyor musun?” diye sorarlar. O da, “evet vitrin sonunda biraz kaldırıyorum” diye cevap verir.⁷⁶⁷

Abdürrezzâk’ın Musannef’inde kendine ait tercihleri;

وبه يأخذ ابوبكر: ⁷⁷⁰وبه يأخذ عبدالرزاق ⁷⁶⁹وبه آخذ ⁷⁶⁸

gibi ifadelerle anlatılır. Veya قلنا له وتأخذ به قال نعم ⁷⁷¹ şeklindeki öğrencilerine verdiği cevaplarla anlaşılır.

Meselâ Abdürrezzâk, “imamın sûtresi cemaatin de sûtresi sayılır” şeklindeki ibn Ömer’den yaptığı bir rivâyet için şöyle demiştir:

وبه آخذ “biz bu görüşü alırız.” Ekseri âlimler de bu görüştedir.”

Abdürrezzâk olumsuz görüşlerini de لا تأخذ به diyerek belirtir.⁷⁷²

Abdürrezzâk’ın bunların hâricinde de tercih ifadeleri vardır.⁷⁷³

2- Abdürrezzâk ve Hocalarının Ortak Görüş ve Tercihleri

Bu konuda وبه تأخذ وكان معمر يأخذ به وأنا آخذ به وبه تأخذ gibi⁷⁷⁴ görüş ve tercih ifade eden tâbirler kullanılır.

⁷⁶⁶ el-Musannef, III/165.

⁷⁶⁷ el-Musannef, III/123.

⁷⁶⁸ el-Musannef, VIII/15.

⁷⁶⁹ el-Musannef, II/18.

⁷⁷⁰ el-Musannef, III/234.

⁷⁷¹ el-Musannef, VII/397.

⁷⁷² el-Musannef, II/185.

⁷⁷³ el-Musannef, III/234, II/294.

⁷⁷⁴ el-Musannef, I/212; II/202.

Bu hususta Abdürrezzâk'ın teyemmüm ile ilgili Sâlim'den rivâyet ettiği şu hadîsi zikredebiliriz:

İbn Ömer teyemmüm yaptığında ellerini toprağa vurur, sonra yüzünü mesheder, sonra ellerini tektar torağa vurarak kollarını dirsekleriyle beraber mesheder ve toprağa temasından dolayı ellerini silkelemezdi. Abdürrezzâk bu rivâyetin hemen peşinden **وبه نأخذ**

diyerek şeyhleriyle beraber aynı görüşü paylaştığını ve tercihlerinin aynı olduğunu ifade eder.⁷⁷⁵ Yine Abdürrezzâk teşehhüt ile ilgili bâbta Hz. Ömer'in öğrettiği teşehhüd kelimelerini, Ma'mer'in aynen aldığını, kendisinin de bunu tercih ettiğini **وبه نأخذ وكان معمر يأخذ به وأنا آخذ به** diyerek ifade eder.⁷⁷⁶

3- Hocalarının Görüş Ve Tercihleri

a) es-Sevrî'ye Âit Görüş ve Tercihler

es-Sevrî'nin görüş ve tercihleri **وبه يأخذ الثوري** ve benzeri ifadelerle anlaşılır.⁷⁷⁷

Sevrî'nin görüş ve tercihlerine bazı misaller verelim:

Birinci misal: "Mestlerini çıkardığında ayaklarını yıkaman gerekir."⁷⁷⁸ Sevrî bu görüştedir.

Abdürrezzâk'ın, es-Sevrî'den rivâyet ettiği şu hadîs ise , onun bu konudaki görüşünü belirtmektedir: es Sevrî: "Mestlerinden birini çıkaran kimse için her iki ayağını da yıkaması gerekir görüşü bana daha sevimli geliyor, arkadaşlarımızdan sadece mesti çıkardığı ayağı yıkamalı diyenler de var, ama birinci görüş bizce daha uygun."

Abdürrezzâk, es-Sevrî'den bu rivâyeti naklettikten sonra, onun şu görüşünü de bildiriyor: "es-Sevrî yine dedi ki "Mesti mesh yerinden çıkardığında ayağını yıka."⁷⁷⁹

⁷⁷⁵ *el-Musannef*, I/212.

⁷⁷⁶ *el-Musannef*, II/185.

⁷⁷⁷ *el-Musannef*, I/211 ; II/9 ; VI/31, 300.

⁷⁷⁸ *el-Musannef*, I/211.

b) Ma'mer'in Görüş ve Tercihleri

Ma'mer'in tercihleri Musannef'te وبه كان يأخذ معمر ve benzeri tâbirlerle⁷⁸⁰ anlatılır.

Aşağıda zikredeceğimiz hadîsin sonundaki Ma'mer'e ait olan açıklama, onun bu hadîsten çıkardığı fikhî görüşü ortaya koymaktadır. Ma'mer, *"Cenâbet olup ta yanında bir kova olmadığı halde bir kuyuya uğrayan bir adamın, kuyudan su çıkaracak bir malzeme bulamadığında, kuyuya elini sokarak suyu alıp öylece suyu kullanmasını"* Şâ'bi'den rivâyet eder. Rivâyetin sonunda da *"şâyet teyemmüm etse de daha sonra eli ile suyu kullansa daha isabetli olur"* diyerek görüşünü belirtiyor.⁷⁸¹

Abdürrezzâk, Ma'mer'in Zührî'den yaptığı rivâyetinde, Rasûlullah (s.a.s.)'in kunûtta dua ettiği zaman ellerini göğsünün hizasına kadar kaldırdığını, duâdan sonra da ellerini yüzüne sürdüğünü, Ma'mer'in de aynısını yaptığını rivâyet eder. Abdürrezzâk, Ma'mer'in Rasûlullah (s.a.s.)'in bu sünnetini tatbik ettiğini, kendisinin de buna uyduğunu belirtir.⁷⁸²

c) Ebû Hanîfe'nin Görüş ve Tercihleri

Musannef'te Ebû Hanîfe'ye âit görüş ve tecihler,

قال ابو حنيفة وهو قولي وبه كان يأخذ ابو حنيفة

gibi ifadelerle anlatılmaktadır.

Abdürrezzâk'ın Ebû Hanîfe' den, rivâyet ettiği şu hadîs, onların bu konudaki görüş ve tercihlerini açık olarak göstermektedir. Şöyle ki:

"Bir adam eğer şöyle şöyle yapmazsam inşaallah hanımım boş olur diyerek yemin etse, şartına sâdık kaldığı müddetçe yemininde hanîs sayılmaz ve hanımı da boş olmaz." Ebû Hanîfe de bu görüşü

⁷⁷⁹ el-Musannef, I/218.

⁷⁸⁰ el-Musannef, III/45 ; II/202 ; III/123.

⁷⁸¹ el-Musannef, I/ 90.

⁷⁸² el-Musannef, III/123.

benimsedi. Birçok âlimin de bu görüşte olduğunu söyledi. Abdürrezzâk da aynı kanaatte idi.⁷⁸³

Ebû Hanîfe, “*Yahûdî, Hristiyan ve bütûn zımmîlerin diyeti, Müslûman’ın diyetinin aynısıdır*” rivâyetini tercih ettiğini ve kendisinin de aynı görüşte olduğunu ifade eder.⁷⁸⁴

Abdürrezzâk’ın, es-Sevrî ve Ebû Hanîfe arasındaki görüş ve tercih uyumunu gösteren, “kişi iftitah tekbîrini unuttuğunda, namazı iâde eder” rivâyeti, Sevrî’nin kabûl ettiği bir görüş olduğu gibi,⁷⁸⁵ Hanefî mezhebinin de tercihidir.⁷⁸⁶

Musannef’te Abdürrezzâk’ın iki önemli şeyhi olan Sevrî ve Ebû Hanîfe’nin mezhep ve görüşlerine uyan birçok tercihi vardır.⁷⁸⁷

Musannef’te, Abdürrezzâk’a ve onun şeyhlerine ait görüş ve tercih ifade ve açıklamaları, sadece bunlardan ibaret değildir. Katâde, Hasan, ez-Zühri, Eyyub el- Ensârî gibi Abdürrezzâk’ın şeyhlerinin şeyhlerine hatta sahâbe râvilere ait görüş ve tercihleri yer almaktadır.⁷⁸⁸

2.4.1.3. el-Musannef’te Âyetler

Musannef’in önemli bir özelliği de çok miktarda âyet ihtivâ etmesidir. Bu âyetlerin, ayrı bir araştırma konusu olarak ele alınması gerekirken, burada kısa da olsa ele aldık.

Musannef’te geçen bine yakın âyet şu konularla ilgilidir:

- 1- Âyetin anlamını bildirmek.
- 2- Sebeb-i Nüzul Bildirmek.
- 3- Fıkhi bir hüküm istinbat etmek.
- 4- Sünnete ittibâa teşvik etmek.
- 5- İbâdetle kolaylık göstermek.

⁷⁸³ *el-Musannef*, VI/ 389.

⁷⁸⁴ *el-Musannef*, X./97.

⁷⁸⁵ *el-Musannef*, II/72.

⁷⁸⁶ *el-Musannef*, II/72.

⁷⁸⁷ *el-Musannef*, II/294.

6- Bazı ibâdetlerin üsul ve âdâbını bildirmek.

7- Beş vakit namaz ve bunlarla ilgili bilgiler sunmak.

8- İbâdetlerin faziletini bildirmek.

9- Ehl-i Kitâb ve zımmîlerle ilgili münâsebetleri bildirmek.

10-Âile hukuku ve diğer bazı konularla ilgili âyetler yer almaktadır.

1-Âyetin Anlamını Bildirmek

Musannef'te, bazı âyetler tefsir edilerek daha net bir şekilde anlaşılması sağlanmıştır. Meselâ, *Kitâbu's-Salât*'ta kişinin namazda iken gözlerini semâya dikmesi ile ilgili bâbta⁷⁸⁹ geçen,

﴿٢﴾ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ⁷⁹⁰

âyetindeki خَاشِعُونَ ifadesi, “namazda sükûn, kalbî huşû ve sağa sola iltifat etmemek” şeklinde tefsir edilmiştir. Yine *Kitâbu'n-Nikâh*'ta⁷⁹¹ geçen

إِلَّا أَنْ يَعْثُونَ أَوْ يَعْثُوا الَّذِي بِيَدِهِ عَقْدَةُ النِّكَاحِ⁷⁹²

âyetindeki إِلَّا أَنْ يَعْثُونَ dan murâdın kadın veya dul kadın, الَّذِي بِيَدِهِ عَقْدَةُ النِّكَاحِ da baba, veliyyu'l-bikr veya koca olabileceği belirtilmiştir.

2- Sebeb-i Nüzul Bildirir

Benî Seleme, Rasûlullah (s.a.s.)'a evlerinin mescide uzak olduğunu şikâyet etmişti. Bunun üzerine Allah'u-Teâlâ :

وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ

“onların yaptıkları her işi, bıraktıkları her izi (eseri) yazarız.” meâlindeki⁷⁹³ âyeti inzâl buyurdular.

⁷⁸⁸ *el-Musannef*, VII/10 ; I/173 ; VI/319 ; VI/456 ; I/ 240.

⁷⁸⁹ *el-Musannef*, II/ 254.

⁷⁹⁰ Mü'minûn, 23/2

⁷⁹¹ *el-Musannef*, VI/283.

⁷⁹² Bakara, 2/237

Rasûlullah (s.a.s.)’da, “*evlerinizden mescide gidip geliniz. Çünkü her gidip gelişiniz kaydediliyor*”⁷⁹⁴ diyerek mukâbelede bulundu. Benî Seleme’nin şikâyeti, Allah ve Rasûlü (s.a.s) tarafından böyle karşılık gördü.

3- Fıkhi Bir Hüküm İstinbat Etmek

Kitâbu’t-Tahârâ’da kolların yıkanması bâbındaki;

فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ

âyeti, kolların dirseklerle beraber yıkanması gerektiğini belirtmektedir. Kitâbu’s-Sıyâm’ da geçen;

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ⁷⁹⁵ متتابعات ⁷⁹⁶

âyetindeki peşpeşe üç gün oruç tutmaktan murâdın ise keffâret-i yemin olduğu ifade edilmiştir. ⁷⁹⁷

4- Sünnet’e İttibaa Teşvîk Etmek

Rasûlullah (s.a.s.)’a bağlılığı, sünnet’e ittibaındaki hassasiyeti ile meşhur Abdullah b. Ömer’den rivâyet edilen şu hadîs ve konu ile alâkalı şu âyet, sünnete tâbi olmayı açıkça teşvîk etmiştir. İsa b. Âsım babasından rivâyetle şöyle dedi:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ

“Andolsun ki, Rasûlullah (s.a.s)’da sizin için, Allah’a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah’ı çok zikredenler için güzel örnek vardır.”⁷⁹⁸

5-İbâdetle Kolaylık Göstermek

İslâm kolaylık dinidir. İslâmın bu hususiyetini, onun bütün ibâdet çeşitlerinde görmek mümkündür. Ayakta namazı kılamayacak durumda olanın oturarak kılması, hâmile veya yeni doğum yapan

⁷⁹³ Yâsin, 36/12

⁷⁹⁴ el-Musannef, I/517.

⁷⁹⁵ el-Musannef, VIII/514.

⁷⁹⁶ Mâide, 5/89

⁷⁹⁷ el-Musannef, VIII/514.

⁷⁹⁸ Ahzâb, 33/21.

kadının orucunu tehir edebilmesi, sargı veya mestler üzerine mesh sadece bunlardan birkaçıdır.

Aşağıda zikredeceğimiz hadîs ve âyetler buna misaldir: Nebî (s.a.s.), *“yolculuk esnasında oruç tutan veya tutmayan niye tuttu veya niye tutmadı diye ayıplanmaz. Ancak oruç tutan, tutmayana göre hayırlı bir iş yapmış olur”*⁷⁹⁹ buyurmuşlardır. İbn Abbas da buna benzer bir hadîs rivâyet etti ve şöyle dedi: *“Yapacağınız iki işten, en kolayını tercih ediniz. Zira yüce Allah buyuruyor ki”*:⁸⁰⁰

يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمْ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمْ الْعُسْرَ

*“Allah sizin için kolaylık diler, zorluk dilemez”*⁸⁰¹

Ayrıca *“namazda, tek başına kıyâmda bulunan kişi bâbı”*nda zikredilen لَا يَكْلِفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا

*“Allah kimseye taşıyamayacağını yüklemez”*⁸⁰² âyeti de, dinde zorlama olmadığını, bilakis dinde kolaylığın ve sevdirmenin esas olduğunu göstermektedir.

6- Bazı İbâdetlerin Usûl ve Âdâbı

İslâm Dini’nde ibâdetin büyük bir yeri vardır. Yüce Allah’ın; *“ben, cinleri ve insanları bana ibâdet etmeleri için yarattım”*⁸⁰³ buyurması, ibâdetin önemini ve insanın yaratılış gayesini anlatmaktadır. İmandan sonra en yüksek hakikat, bütün ibâdetlerin fihristesi olan *“namaz”* dır. Namazda niyet, huşu ve ihlas gibi kalbî fiillerin yanında; ta’dil-i erkân ve hudû dediğimiz şekli tavırlarında önemli bir yeri bulunmaktadır. Aynı özellikler hac farızası başta olmak üzere diğer pek çok ibâdet için de geçerlidir.

⁷⁹⁹ *el-Musannef*, II/569.

⁸⁰⁰ *el-Musannef*, II/569.

⁸⁰¹ Bakara, 2/185.

⁸⁰² Bakara, 2/286.

⁸⁰³ ez-Zâriyât, 51/56.

Musannef'te bu konuda birçok âyet ve hadîs vardır. Bunlardan birkaçını zikrederim:

ان الله يحب الذين يقاتلون فى سبيله صفا كانهم بنيان مرصوص

*“Allah, kendi yolunda kenetlenmiş bir yapı gibi saf bağlayarak savaşanları sever.”*⁸⁰⁴

İbn Cüreyc, imam tekbir aldıktan sonra safları yararak yürümenin mekruh olduğunu, ön saflarda boşluk varsa ancak bunun yapılabileceğini söylüyor. Hatta safların, insanlar arasında bir fûr'ecin (boşluk) olmamasını sağladığını ifade ederek, mezkûr âyeti okuyor ve savaşta, kenetlenmiş binalar gibi sağlam bir şekilde omuz omuza gelen müslümanların, namazda buna daha çok uymaları gerektiğini belirtiyor.⁸⁰⁵ Abdürrezzâk,

وَأَنَا لَنَحْنُ الصَّافُونَ * وَأَنَا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ

*“Şüphesiz biz, orada sıra sıra dururuz.”, “ve şüphesiz Allah'ı tesbih ederiz.”*⁸⁰⁶ âyetinin nâzilinden sonra, namazda saf tutulmaya başlandığını rivâyet ediyor.⁸⁰⁷

Namazın rûkûnleri, iki secde arasında yapılan celse, ihram, tavaf, vakfe ve sa'y gibi hac menâsiki, İslâm Dini'nin ibâdet usûl ve âdâbından sadece birkaçıdır. Musannef'te, bu ve benzeri konular âyet-hadîs bütünlüğü içinde izah edilmektedir.

7- Beş Vakit Namaz ve Bunlarla İlgili Bilgiler

Abdürrezzâk'ın Sevrî'den yaptığı rivâyete göre Nâfi b. Ezrak, İbn Abbas'a beş vakit namazın Kur'ân'da bulunup bulunmadığını sorar. O da :

فسبحان الله حين تمسون وحين تصبحون
ومن بعد صلاة العشاء Ve وله الحمد فى السموات والارض وعشيا وحين تظهرون

⁸⁰⁴ Saff, 61/4.

⁸⁰⁵ el-Musannef, II/50, 51.

⁸⁰⁶ Saffât, 37/165-166

⁸⁰⁷ el-Musannef, II/43.

âyetlerini okuyarak akşama ulaşmaktan akşam, sabaha kavuşmaktan sabah, gündüzün sonu ile ikindi, zuhr vaktine erişmekle öğle namazının, işâ ile de yatsı namazının kastedildiğini söyler.⁸⁰⁸

Hasan Basrî'de: واقم الصلوة طرفى النهار وزلفا من الليل

âyetindeki “gündüzün iki ucundan” maksadın akşam ve sabah namazları, “gecenin ilk saatlerinden” de akşam ve yatsı namazlarının kastedildiğini belirtiyor.

Abdürrezzâk'ın Ma'mer'den rivâyet ettiği bir hadîste de, ayette geçen والصلوة الوسطى⁸⁰⁹ ikindi namazı olarak zikredilmektedir.

Abdürrezzâk eserinde, Rasûlullah (s.a.s.)'ın ve sahâbelerin beş vakit namazda ekseriyetle şu sûreleri okuduğunu rivâyet ediyor:

Sabah namazında:

Kâf, Fîl, Kureyş, Tîn, Zilzâl, Kadr, Kevser, Mü'minûn, Kehf, Yûsuf, Hûd, Âl-i İmran, Bakara ve'l-Leyl, Talak, Hel Etâ vb.,

Öğle namazında :

Fetih, Zâriyât, İkinci namazında: Feterat, Amme, Sebbih İsme Rabbikel A'lâ, Burûc, Mürselât, Leyl, Tîn.

Akşam:

Kâf, Fetih, Fîl, Kurayş, Âl-i İmrân, İhlas, Mürselât, Tûr.

Yatsı:

Enfâl, Yûsuf, Tebâreke, Tîn.⁸¹⁰

8- İbâdetlerin Faziletini Bildirmek

Rasûlullah (s.a.s.) buyurdular ki; “cemaatle kılınan namaz ferd olarak kılınan namazdan 25 derece daha faziletlidir. Sabah namazında gece ve gündüz melekleri buluşurlar.”

⁸⁰⁸ Rûm, 30/17,18, İsrâ, 17/78.

⁸⁰⁹ Bakara, 2/238.

⁸¹⁰ el-Musannef, II/104, 118.

Ebû Hüreyre Rasûlullah (s.a.s.)’dan bu rivâyeti yaptıktan sonra, isterseniz

وقران الفجر ان قران الفجر كان مشهودا
âyetini okuyunuz der. Katâde âyetteki مشهودا kelimesini gece ve gündüz meleklerinin işhâdı (namazda hazır bulunmaları) olarak tefsir eder.

Abdürrezzâk, Kitâbu’l Cihadta cihâdın faziletine dâir,

وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا
دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

“Gerçi Allah hepsine de güzellik (cennet) va’d ertirmiştir, ama mücâhitleri oturanlardan çok büyük bir ecirle üstün kılmıştır. Kendinden dereceler, bağışlama ve rahmet vermiştir. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir”⁸¹¹ âyetini zikrettikten sonra, Ebî Mecles’ten mücâhitlerin çok yüksek derecelerle mükâfatlandırılacakları rivâyetinde bulunur.⁸¹² Musannef’te, bunlar gibi ibâdetlerin faziletiyle ilgili birçok âyet zikredilmektedir.

9- Ehl-i Kitâb ve Zımmîlerle Münâsebetler

Atâ; “Her kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa, başkasının hakkına saldırmadan ve haddi aşmadan bir miktar yemesinde günah yoktur.” وَمَا أَهْلٌ بِهِ لِنَبِيِّ اللَّهِ فَمَنْ اضْطَرَّ

âyeti hakkında, “Mesîhin ismi ile” dense hüküm ne olur diye sorulması üzerine “Onların boğazladıklarında bir zarar yoktur.”⁸¹³ diye

cevap veriyor. İbrahim de;

وطعام الذين اوتوا الكتاب حل لكم وطعامكم حل لهم

“Kendilerine kitap verilenlerin (Yahûdi, Hristian vb.’ nun) yiyeceği size helâldir”⁸¹⁴ âyetini, onların boğazladıkları (kestikleri) olarak tefsir ediyor.

الا ان تفعلوا الى اوليائكم معروفًا

⁸¹¹ Nisâ, 4/95,96.

⁸¹² el-Musannef, V/260.

⁸¹³ el-Musannef, VI/119.

“Ancak dostlarınıza uygun bir vasiyyet yapmanız müstesnâdır”⁸¹⁵ âyeti okunduktan sonra Atâ’ya, “aralarında akrabalık bağı olmasada mü’min kâfir’e itâda bulunabilecek mi” diye sorulduğunda, “evet” diye karşılık veriyor.⁸¹⁶

İbn Abbas da, zimmîlerle ilgili olarak: ليس علينا في الامين سبيل âyetini⁸¹⁷ delil göstererek cizyelerini verdikleri taktirde onların zorla alınan mallarının helâl olmayacağını söylemektedir. Onların mallarını çalan hırsız namuslarına zarar veren zani olur. Bunun içindir ki zımmîye zulüm müslümânâ zulümden daha eşedir.⁸¹⁸

Rasûlullah (s.a.s.)’ın, Hiraklius’a yazdığı mektupta onları tevhid’e dâvet etmesi, kendisine bir dâva getirdiklerinde aralarında adâletle hükmetmesi⁸¹⁹ vb. konulardaki âyet ve hadisler de Ehl-i Kitâb ile müslümanlar arasındaki münasebeti bildirmektedir.

10-Âile Hukuku İle İlgili Âyetler

Aile; anne, baba ve çocuklardan oluşan küçük bir topluluktur. Ailenin toplum içinde önemli bir yeri vardır. Günümüzde bu önemi anlayan sosyologlar, aile sosyolojisi ile daha çok ilgilenmektedirler. Zira aile bir milletin yapı taşıdır. Aile yapısı sağlam olan milletler daha güçlü, daha müreffeh ve daha uzun ömürlüdür. Buna göre diyebiliriz ki “âile küçük bir millet, millet büyük bir âiledir.” Çünkü neslin devamı, terbiyesi ve şahsiyetinin teşekkülü, sosyalleşmesi hep o yuvada gerçekleşir. Sağlam aileler topluma sağlam fertler kazandırır. Yapıtaşı sağlam kişilerden oluşan bir millet de her yönden ideal sayılır. Bu ideal millet, gücünü sağlam fertlerden, sağlam fertler de gücünü sağlam ailelerden almaktadır.

⁸¹⁴ Mâide, 5/5.

⁸¹⁵ Ahzab, 33/6.

⁸¹⁶ el-Musannef, VI/33.

⁸¹⁷ Ali imran, 3/75.

⁸¹⁸ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-u İslâmiyye ve Istilah-ı fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yay., İstanbul, 1985, III/102.

⁸¹⁹ Mâide, 5/42; el-Musannef, VI/62.

Ailenin bu hususiyelerini bilen İslâm Dini ona ayrı bir değer vermiş, onu kutsal saymıştır. Musannef de bu konuda pekçok maktu', mevkûf ve merfû' rivâyetlerin yanında birçok âyete yer vermiştir. Hatta, bu âyetlerin bir kısmını bâb başlığı yaparak konuya ayrı bir boyut kazandırmıştır.

ان يكونوا فقراء يغنهم الله من فضله

“Eğer fakirseler Allah onları fazlıyla zengin kılar” ⁸²⁰ mealindeki âyet bunlardan sadece bir tanesidir.

Hiz. Ömer'den nakledilen şu rivâyet de ailenin önemini göstermesi açısından çok önemlidir: “Fazileti nikâhta arayan hiçbir kişi görmedim ki, fakirlikten Allah fazlıyla onları zenginleştirmiş olmasın.” ⁸²¹

Bu âyet ve hadîsler, ailenin yapıtaşı olan nikâh müessesesinin önemini belirterek fakirlik endişesi ile evlenmekten vazgeçmek isteyenlere Allah'ın fazlından ümit etmeye ve evlenip yeni bir aile yuvası kurmaya teşvîk etmektedir.

⁸²² واتينم احديهن قنطارا فلا تاحذوا منه شيئا

âyetiyle de kadın ile kocası arasında kurulan köprünün önemine ve kadının mülkiyet hakkına sahip olduğuna, gönül rızası olmadan onun malından hiç bir şey alınamayacağına, şâyet alınırsa helâl olmayacağına dikkat çekilmektedir. ⁸²³

Nikâh'a ebedilik şartı getirip ⁸²⁴ zarûrî olmadıkça boşanmaya teşebbüs edilmemesi, bazı aile içi kırıgınlıkların sulh yoluyla çözülmesi, şâyet boşanma kaçınılmaz hale gelmişse iyilikle ayrılınması da İslâm'ın aileye verdiği önemin ayrı bir göstergesidir.

Bu belirttiğimiz konuların dışında nasihat etme, bir konuya delil getirme, Hudeybiye andlaşması, Bedr savaşı, Beni Nadr olayı, İfk

⁸²⁰ Nûr, 24/32.

⁸²¹ el-Musannef, VI/173.

⁸²² Nisâ, 4/20.

⁸²³ el-Musannef, VI/180.

hâdisesi, Rasûlullah (s.a.s.)'ın hastalığı gibi asr-ı saadette gerçekleşen bazı önemli olaylar yanında, şahitlik, yeminler ve ceza hukuku ile ilgili konularda da âyetler zikredilmiştir.

el-Musannef'teki âyetlerin, kitaplara göre dağılımı şöyledir:

<u>Kitâb İsimleri</u>	<u>Âyet Sayısı</u>
1) et-Tahârâ	22
2) el-Hayz	5
3) es-Salat	216
4) el-Cum'a	26
5) el-Iydeyn	11
6) el-Fedâilu'l -Kur'ân	37
7) el-Cenâiz	10
8) ez-Zekat	27
9) es-Siyâm	25
10) el-Akika	1
11) el-İ'tikâf	-
12) el-Menâsik	67
13) el-Cihâd	24
14) el-Megâzî	70
15) el-Kitâbu Ehli'l-Kitâb	45
16) en-Nikâh	37
17) et-Talak	165
18) el-Buyû'	8

⁸²⁴ Mavsîlî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el-Mavsîlî, *el-İhtiyâr li Ta'likü'l-Muhtâr*, Çağrı Yay., 1980, İstanbul, , III/81; Zuhaylî, Vehbe, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, IX/53.

19)	eş-Şehâdât	15
20)	el-Mükâtebe	14
21)	el-Eymân ve Nezîr	18
22)	el-Velâ	1
23)	el-Vesâyâ	14
24)	el-Mevâhib	-
25)	es-Sadaka	1
26)	el-Müdebber	3
27)	el-Eşribe	5
28)	el-Ukûl	30
29)	el-Lükata	12
30)	el-Ferâiz	17
31)	Kitâbu Ehli'l-Kitâbeyn	12

2.4.14.el-Musannef'te Sahifeler

Bir şahsın derlemiş olduğu, az sayıda hadîs ihtiva eden hadîs mecmuasına⁸²⁵ sahife denir. Yoksa sahife denince bir yapraklık bir yazılı vesika değil, birkaç sahifelik risâle, broşür, cûz' ve nüshalardan, kitap denecek hacme kadar değişen yazılı vesikalar anlaşılmaktadır.⁸²⁶

Hadîs edebiyatının başlangıcını, bizzat İslâm Peygamberi (s.a.s.) tarafından yazdırılmış ve kendi zamanında muhafaza edilmiş olan mektup, kânun ve risalelere; ashâb ve tâbiûn tarafından derlenen sahifelere kadar götürmek mümkün.⁸²⁷ Zira asr-ı saadet ve tâbiûn dönemi pek çok yazılı dokümanın bulunduğu bir dönemdir.

el-A'zamî, sahife sahibi sahâbelerin ismini bir liste şeklinde zikreder. Ebû Bekr es-Sıddîk, Ebû Hüreyre , Ebî Şah, Abdullah b.

⁸²⁵ Aydın, A.g.e., s. 134.

⁸²⁶ Çakan, A.g.e., s. 13.

⁸²⁷ Sıddîkî, *Hadîs Edebiyatı Tarihi*, s. 77.

Abbas, Abdullah b. Amr el-As, Abdullah b. Ömer, Ali b. Ebî Talib, İbn Hazm bunlar arasındadır. ⁸²⁸

Ashab'a ait hadîs sahifelerinin hiçbirisi zamanımıza ulaşabilmiş değildir. Herbiri hakkında hadîs edebiyatının ilk ve en muteber kaynaklarında, -inkârı mümkün olmayacak açıklıkta- kayıtlar bulunmaktadır. Hatta bu sahifelerin muhtevaları Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde⁸²⁹ ve Abdürrezzâk'ın Musannef'inde yer almaktadır.

Anlaşılan o ki, ashâb hadîs sahifelerini ileriye dönük muhafaza niyetinden çok kendi istifadeleri,⁸³⁰ yakın çevresinin sorularına cevap verme,⁸³¹ öğrencilerine öğretme⁸³² gayesine ma'tuf olarak yazmışlardır. Bâzan da yazma işi, öğrencilerin öğrenme arzusundan kaynaklanmıştır. Dolayısı ile bu sahifeler gelecek nesillere hadîs sahifeleri olarak değil de sahifelerdeki hadîsler olarak intikal etmiştir.

Ancak hadîslerin tedvin dönemine kadar bu sahifelerin elde mevcut yazılı birer vesika olarak korunduğu bir gerçektir. ⁸³³

Zamanın tahribinden kurtularak müstakil hüvviyeti ile bize kadar ulaşmış olan en eski hadîs eseri, Hemmâm b. Münebbih'in sahifesidir. ⁸³⁴

Bu sahifenin hadîsleri Yemenlilerin Asahhu'l-Esânîd'i olan Ma'mer + Hemmâm + Ebû Hüreyre tariki ile Abdürrezzâk tarafından Musannef'e alınmıştır. Sahifenin bütün hadîsleri ise Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde, Ebû Hüreyre'ye ayrılan sahifelerde aynen yer almaktadır. Ayrıca Musannef'te Câbir b. Abdullah,⁸³⁵ Hz. Ömer,⁸³⁶ Enes b. Mâlik,⁸³⁷ Abdullah b. Amr,⁸³⁸ Süheyl b. Ebî Sâlih,⁸³⁹ Hz. Ali,⁸⁴⁰ İbn

⁸²⁸ A'zamî, A.g.e., s. 34, 61.

⁸²⁹ Çakan, A.g.e., s. 14.

⁸³⁰ Canan, A.g.e., s. 28.

⁸³¹ Canan, A.g.e., s. 68.

⁸³² Canan, A.g.e., s. 31, 63.

⁸³³ Canan, A.g.e., s. 63.

⁸³⁴ Çakan, A.g.e., s. 14.

⁸³⁵ *el-Musannef*, XI/183.

⁸³⁶ *el-Musannef*, IV/9.

⁸³⁷ *el-Musannef*, II/54, 77; V/261.

Hazm'a ⁸⁴¹ ait sahife izlerine raslanmaktadır. Bununla birlikte Musannef'te Rasûlullah(s.a.s.)'a,⁸⁴² bazı sahâbelere, tâbiine ve Emevî halifelerinden Ömer b. Abdülaziz'e ait mektup metinlerine raslamak mümkün.

Rasûlullah(s.a.s.)'a ve Sahâbelere ait bu mektup ve sahifelerle ilgili bazı örnekleri tezimizin ekler bölümünde sunduk. Ayrıca, Hemmam b. Münebbih'in sahifesindeki bazı hadisleri Musannef'teki aynı hadislerle mukayeseli olarak ekler bölümünde gösterdik.

2.4.15.el-Musannef'te Şiir

Abdürrezzâk, Musannef'inde şiirle ilgili bir bâb açmıştır.⁸⁴³ Bu bâbtaki hadisler, Rasûlullah (s.a.s.)'ın şiir okumaya müsaade ettiğinden bahseder. Zira Rasûlullah (s.a.s.) dinin rûhuna ve İslâm akâidine muhalif olmayan şiirleri daima teşvik etmiştir.⁸⁴⁴ Hatta kendi de bir nevi şiir olan *recez* söylemiştir.⁸⁴⁵ Rasûlullâh (s.a.s.) *Kaside-i Bürde*'nin sahibini ve Allah'ı metheden başka bir şâiri⁸⁴⁶ kendi cübbesiyle mükâfatlandırmıştır. İslâm, güzel şeylerden bahseden şiirlere karşı çıkmamış, hatta onlardan yararlanmıştır. Tefsirde, hadîste, fıkıhta, lügatta ve diğer bilim dallarında ondan istifade etmiştir. Abdürrezzâk'ta Musannef'inde yer yer şiiri kullanmıştır. Bunda kendisinin şiire karşı meraklı oluşunun da rolü vardır. Onun şairlik yönünü ve nüktedan bir ruh yapısına sahip olduğunu, kendilerine ilim öğretmesi için hanımını şefâatçi eden talebelere karşı söylediği şu şiiri göstermektedir:

⁸³⁸ *el-Musannef*, II/22,135,568.

⁸³⁹ *el-Musannef*, I/21,53,98.

⁸⁴⁰ *el-Musannef*, II/29,126,141,142,144; X/100

⁸⁴¹ *el-Musannef*, IV/9.

⁸⁴² *el-Musannef*, IV/26; X/207.

⁸⁴³ *el-Musannef*, I/437, 440.

⁸⁴⁴ *el-Musannef*, I/439.

⁸⁴⁵ *el-Musannef*, V/396.

⁸⁴⁶ *el-Musannef*, I/439.

ليس الشفيع الذي يأتيك متزرا
مثل الشفيع الذي يأتيك عريانا

Hiç çıplak gelen şefaâtçi ile

Giyinik gelen şefaâtçi bir olurmu⁸⁴⁷

Musannef'te istimâl edilen şiirleri şöyle tasnîf edebiliriz:

1- Rasûlullah (s.a.s.)'ın Recez Söylemesi ve Şiir Söyleyenlere

Tavrı

Rasûlullah (s.a.s.) Sehîl ve Süheyl isminde iki yetim kardeşten mescid yapmak için bir yer satın almıştı. O da bu mescidin inşasında sahâbelerle beraber elbisesiyle taş taşıyor ve şöyle diyordu:

هذا ابر ريناو اطر
الهم ان الاجراجر الاحرة فارحم الانصارو المهاجرة

Bu bir yüktür Hayber yükü değil. Rabbımız iyilikte bulundu ve temizledi.

Allahım ecir ancak ahiret ecridir. Ensâr'a ve Muhâcir'e merhamet eyle.⁸⁴⁸

Hız. Peygamber (s.a.s.) bazı şâirleri, şiirlerinden dolayı mükafatlandırmış ve onları bu konuda teşvik etmiştir.⁸⁴⁹ Ebû Süfyân müslüman olmadan önce Hız. Peygamber (s.a.s.)'i hicvetmişti. Şâir Hassan da ona şu şiirle cevap verdi:

هجو محمدًا واجبتُ عنه وعند الله في ذاك الجزاءُ

Muhammed'i hicvettin , ben de onun namına cevap verdim.

Bu konuda Allah katında mükafat vardır.

⁸⁴⁷ ez-Zehebî , *Siyer*, IX/567.

⁸⁴⁸ *el-Musannef*, V/396, 397.

⁸⁴⁹ Sancak, Yusuf, *Hız. Peygamber(s.a.s.) Devrinde Şiir*, Şafak Yay., Erzurum, 1999, s. 319.

Hiz. Peygamber (s.a.s.) de “*mûkâfatın cennettir ey Hassan*” dedi. Hassan tekrar;

فان ابي ووالده وعرضي لعرض محمد منكم وقاء

Çünkü babam, onun babası ve benim şerefim.

Size karşı, Muhammed’in şerefine siperdir.

deyince, Hiz. Peygamber “*Allah seni cehennem ateşinden korusun*” diyerek ona iki defa cennetle hükmeder.⁸⁵⁰

Birisi Rasûlullah (s.a.s.)’a “*ey Allah’ın Rasûlû, sana şiir okuyayım-mı*” dedi. O da “*oku*” deyince, orada bulunana Hiz. Ömer adama: “*Ne söyleyeceksin*” dedi . O da şu şiiri okudu:

تالله لولا الله ما اهتدينا ولا تصدقنا ولا صلينا

Allah’a yemin olsun ki, eğer o olmasa idi bize hidayet veren olmazdı. Hiz. Ömer: doğru söyledin dedi. Adam devam etti ve şöyle dedi:

Sadaka da vermezdik namaz da kılmazdık.

Ömer yine doğru söyledin dedi.

Rasûlullah (s.a.s.)’ da şiir bitince; “bu şiiri kim söyledi” dedi. Adam da, “babam” diye cevap verdi. Rasûlullâh (s.a.s.) “Allah ona rahmet etsin” dedi. Bunun üzerine adam; “yâ Rasûlallah, sen böyle diyorsun ama insanlar babam kendisini öldürdüğü için onun cenaze namazını bile kılmak istemediler” deyince Rasûlullah (s.a.s.)’ da, “hayır o bir mücahid olarak öldü ona iki ecir var buyurdu”.⁸⁵¹

Bu hadîsi rivâyet eden Zührî; o adamın bir müşriki öldürürken kılıcın (hata ile) kendisine isabet ettiğini ve bundan dolayı öldüğünü ifade eder.

⁸⁵⁰ *el-Musannef*, V/66.

⁸⁵¹ *el-Musannef*, IX/412, 413.

2- Hz. Ömer'in Şiire Tavrı

Hassan b. Sâbit mescitte şiir okuyordu. Hz. Ömer ona uğradı ve gözetlemeye başladı. Hassan dedi ki: "Allah'a yemin olsun ki burada senden daha hayırlısına şiir okudum."

Hz. Ömer de ona cevaz verdi ve ilişmedi. Buradan hareketle Hz. Peygamber (s.a.s.)'in câmide bile şiire izin verdiğini, Hz. Ömer'in de bunu aynen kabul ettiğini anlıyoruz.

Yine Hz. Ömer, bir kadının şöyle dediğini işitti:

تظاول هذا الليل واسود جانبه وارقتى اذلا حبيب الاعبه
فلولا الذي فوق السماوات عرشه لزعزع من هذا السرير جوانبه

Bu gece uzadı ve karanlık çöktü.

Uykusuz kaldım, hasbihal edecek bir dostum da yok .

Göklerin üzerinde arşı olan zât bulunmasa idi .

Sallanırdı bu şehirden onun kenarları sallanırdı. ⁸⁵²

Kadın şiirini bitirince Hz. Ömer, kadını çağırttı ve niçin bunu söylediğini sordu. O da kocasının dört aydır evden uzak olduğunu, ona iştiağından dolayı bunu söylediğini belirtir. Hz. Ömer de Hafsa'ya, bir kadının kocasından ayrı kalmasına ne kadar sabredebileceğini sorar. Hafsa ise altı ay sabredebileceğini söyler. Hz. Ömer bundan sonra altı aydan daha uzun süre görevlendirme yapmaz. ⁸⁵³

3-Hz. Ali ve Şiir

Hz. Ali kendisini katleden İbn Mülcem'i görünce şöyle dedi:

اريد حياته ويريد قتلي عذيرك من خليلك من مرادي

Ben senin yaşamını istiyorum, sen ise benim ölmemi.

Senin dostuna karşı özrün benim muradımdır. ⁸⁵⁴

⁸⁵² *el-Musannef*, VII/152.

⁸⁵³ *el-Musannef*, VII/152.

⁸⁵⁴ *el-Musannef*, X/125

Bunlarla birlikte Musannef'te, Abdullâh. b. Revâhâ'nın şiirleri,⁸⁵⁵ Sa'd b. Ebî Vakkas'ın şiir değerlendirmesi,⁸⁵⁶ zemzemle ilgili⁸⁵⁷ ve daha başka konularda⁸⁵⁸ şiir ler bulunmaktadır.

2.4.16.el-Musannef'te Nâsîh ve Mensûh

Önceki şer'i bir hükmün, yenisi ile ortadan kaldırılmasına nesh,⁸⁵⁹ bu hükmün kaldırılmış olduğuna delalet eden hadîse nâsîh,⁸⁶⁰ zaman bakımından sonraki şer'i bir delille kaldırılmış olan hadîse de mensuh⁸⁶¹ denir.

Nâsîh hadîs bâzan Rasûlullah(s.a.s.)'ın sözlerinden anlaşılacağı gibi bâzan da tarihi bilgilerin yardımı ile anlaşılır. Mesela Mekk'nin fethinden önce Câfer b. Ebî Tâlib hakkında vârid olan

افطر الحاجم والمحجوم

“Hacamat yapanın da yaptırının da orucu bozulur”⁸⁶² hadîsinin mensuh olduğu, Mekke'nin fethi esnasında babası ile beraber müslüman olan İbn Abbas'ın rivayet ettiği

احتجم وهو صائم محرم

“Rasûlullah oruçlu ve ihramlı iken hacamat yaptırdı”⁸⁶³ hadîsi ile anlaşılır.⁸⁶⁴

Musannef'teki bazı hadîslerin de âyetlerle neshedildiğini görmekteyiz

Meselâ, Abürrezzak'ın Musannef'te İbn Abdi Hayr'dan, onun da babasından rivâyetle nakletmiş olduğu; “Hz. Ali'yi abdest alırken gördüm, ayaklarının üzerini yıkıyordu. Hz. Ali dedi ki, “Şâyet Rasûlullah

⁸⁵⁵ el-Musannef, V/266.

⁸⁵⁶ el-Musannef, IX/243.

⁸⁵⁷ el-Musannef, V/314.

⁸⁵⁸ el-Musannef, X/182.

⁸⁵⁹ İbnu's-Salâh, A.g.e., s. 250.

⁸⁶⁰ Suyûtî, Tedrîb, s. 200.

⁸⁶¹ Suyûtî, Tedrîb, s. 200.

⁸⁶² el-Musannef, IV/209.

⁸⁶³ el-Musannef, IV/213.

⁸⁶⁴ Subhi es-Sâlih, A.g.e., s. 97.

(s.a.s.)'i ayaklarının üzerini yıkarken görmeseydim, ayakların altının yıkanmasını üstünün yıkanmasından daha uygun görürdüm"⁸⁶⁵ hadîsini;

وامسحوا برؤسكم وارجلكم الى الكعبين

"Ey îman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi, başlarınızı mesh edip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın" âyeti neshetmiştir.⁸⁶⁶

Humeydi, bu hadîsle ilgili şöyle bir açıklama yapar: "Eğer ayaklardan murad mestlerin üzerine mesh ise o zaten sünnettir, eğer mestlerin dışında bir şey kastediliyorsa o mensuhdur."⁸⁶⁷

Humeydi'nin böyle bir açıklama yapmasının sebebi, hadîste geçen قدميه kelimesinden murâdın mestler mi, yoksa onun dışında bir şeymi olduğunun açıkça ifade edilmemiş olmasından olsa gerek.

Çok sayıda âyete yer veren Musannef'te, birbirlerini nesheden âyetlere de raslamaktayız.⁸⁶⁸

2.4.17.el-Musannef'te Teâruz

Makbul bir hadîsin, kendisi gibi makbul bir hadîse, araları zorlanmaksızın cem ve te'lif edilebilecek şekilde muaraza etmesine *Muhtelifi'l-Hadîs* denir.⁸⁶⁹

Kitâbu's-Salât'ta "namazda ikâ bâbında" ikânın aleyhinde olarak, "sizden biri kelbin oturuşu gibi oturmasın," "ikâ şeytanın akîbesidir," "İbrahim ikâyı mekruh görüyordu."⁸⁷⁰ "İbn Sirin ve Hasan ikâ yapmıyorlardı" gibi rivâyetlerle, "abâdilenin ikâ yaptığına," hatta İbn.

⁸⁶⁵ el-Musannef, I/19, 20.

⁸⁶⁶ Mâide, 5/7

⁸⁶⁷ el-Musannef, I/20, (bkz. Muhakkik'in dipnotu.)

⁸⁶⁸ el-Musannef, VI/ 63.

⁸⁶⁹ İbn Hacer, Nüzhetü'n-Nazar Şerhu Nuhbeti'l-Fiker, Mısır, 1934. S. 78.

⁸⁷⁰ el-Musannef, II/190.

Abbas'tan ikânın sünnet olduğuna dair gelen rivâyetler⁸⁷¹ arasında zâhir bir tearuz görünüyor.⁸⁷²

Buradaki tearuzun giderilmesi için Nevevî'nin, ikânın kısımlarıyla ilgili yaptığı şu açıklamanın bilinmesi gerekir:

Nevevî: İkânın iki nevi olduğunu, birincisinin ma'katın tamamen yere konup dizlerin dikilmesi ve ellerin kelp gibi yere dōşenmesiyle olduğunu; mekruh olan ve nehyedilen ikânın da bu birinci nevi ikâ olduğunu ifade ediyor. İkinci nevi ikânın ise; iki secde arasında, ma'katın iki akıbe üzerine konularak vaziyet alınmasıdır ki, abâdilenin ve başkalarının uyguladığı, İbn Abbas'ın da "Nebî (s.a.s.)'nizin sünneti" diye bildirdiği ikâdır.⁸⁷³

"Bâbu'l-İkâ" da ikânın nehyi ile ilgil gelen rivâyetler, Nevevî'nin açıkladığı bu birinci nevi ikâyâ girer. İkânın cevazı ve sünnet oluşu ile ilgili rivâyetler ise, ikinci nevi ikâyâ dahildir. Bu durumda birbirine zıt gibi görülen her iki rivâyet neveleri arasındaki tearuz giderilmiş olur.

Bazı rivâyetler, diğer hadîs musannefatında tearuz olarak nitelendirildiği halde, Musannef'te aynı rivâyetlerde de, tearuzun olmadığı veya ihtilafın giderildiği gösterilmekte,⁸⁷⁴ bâzan da bu tearuzun az da olsa devam ettiği görülmektedir.⁸⁷⁵ İbn Kuteybe, Abdürrezzâk'ın yeme ve içme âdâbı ile ilgili rivâyet etmiş olduğu bazı hadîsler için yapılan tearuz iddialarını reddederek ihtilafın olmadığını izah etmiştir.⁸⁷⁶

⁸⁷¹ *el-Musannef*, II/191, 192.

⁸⁷² İka'nın nehyini gösteren hadîs'e örnek فلا يقعون أقباء الكلب : "Kelb'in oturuşu gibi

oturmayın." İkâ'nın cevazını gösteren hadîs'e örnek: يقعون بين السجدين "iki secde arasında oturunuz" Benzer örnekler için (bkz. *el-Musannef*, II/190-198.)

⁸⁷³ *el-Musannef*, II/190. Nevevî, İmam en-Nevevî, *Sahîhu-Müslim bi Şerhi'l-İmâmu'n-Nevevî*, Dâru'l-Kütübü'l-Arabiyye, Beyrut, V/19.

⁸⁷⁴ *el-Musannef*, II/489.

⁸⁷⁵ *el-Musannef*, X/156.

⁸⁷⁶ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *Kitabu Te'vil'i-Muhtelifi'l-Hadîs*, Mektebetü'l Külliyyâti'l-Ezheriyye, Kahire, 1966., s. 335,336.

Ayrıca rivâyetler arasındaki ihtilafın bizzat Abürrezzak'ın şeyhleri tarafından karşılıklı görüşme ve münazara neticesinde çözüldüğü,⁸⁷⁷ bâzan da tearuzun olduğu, ancak bunun nâsihlerin kendilerinden kaynaklanmış olabileceği⁸⁷⁸ ifade edilmektedir.

2.4.18. el-Musannef'te Mânâ ile Rivâyet

Hadîs metninin selahiyetli şahıslar tarafından mânâsı bozulmamak şartıyla Rasûlullah (s.a.s.)'in kullanmış olduğu lafızlardan başka lafızlarla ifade edilerek rivâyet edilmesine "*rivâyet bil mânâ (mânâ ile rivâyet)*" denir.⁸⁷⁹

Tâbiîn ve etbâu't-tâbiîn devrinde bazılarının mânâ ile rivâyet etmekte bir beis görmemesine rağmen, birçok râvi, Rasûlullah (s.a.s.)'in hadîsini lafzı ve metni ile rivâyet etmekte idiler.⁸⁸⁰

Ekseriyetin görüşüne göre ise, mânâyı bozmayacak şekilde, doğru olarak rivâyet edilmesidir.⁸⁸¹ Hasanü'l-Basrî, Şa'bi, İbrahim en Nehaî⁸⁸² Evzaî, İbn Mubârek, Kâsım b. Muhammed, Atâ, Hemmâm, Nâdır b. Şümei,⁸⁸³ Amr b. Dinar, Mücâhid, İkrime,⁸⁸⁴ sahâbeden de Hz. Ali, İbn Abbas, Enes b. Mâlik, Ebû'd Derda, Vâsile b. Eska ve Ebû Hürayre⁸⁸⁵ mânâ ile rivâyete cevaz vermişlerdir. Mânâ ile rivâyet edenlerin ekserisi hadîsi bütün lafızlarıyla birlikte tam olarak rivâyet etmek için büyük gayret sarfederler,⁸⁸⁶ ancak lafızları olduğu gibi zabdederek korumak çok güç ve zahmetli olduğundan mânâ ile rivâyete⁸⁸⁷ müsaade edilmiştir.

⁸⁷⁷ *el-Musannef*, I/120.

⁸⁷⁸ *el-Musannef*, II/246.

⁸⁷⁹ Aydınli, *Istilahlar*, s. 130.

⁸⁸⁰ Ahmed Naim, A.g.e., s. 480.

⁸⁸¹ Ahmed, Naim, A.g.e., s. 480.

⁸⁸² Subhi es-Sâlih, a.g.e., s. 65.

⁸⁸³ Ahmed Naim A.g.e., s. 480.

⁸⁸⁴ el-Kâsımî, Muhammed Cemaleddin, *Kavâidu't-Tahsis*, Dâru'n-Nefâiz, Beyrut, 1987, s. 229.

⁸⁸⁵ Kâsımî, A.g.e., s. 229.

⁸⁸⁶ İbnu's-Salâh, A.g.e., s. 18.

⁸⁸⁷ Şakir, Ahmed Muhamed, *Bâisu'l-Hasis*, s. 161.

Abdürrezzâk da mânâ ile rivâyete cevaz verenlerdendir.⁸⁸⁸ Sevrî⁸⁸⁹, Evzâî, İbn Mubârek gibi birçok şeyhi ve Şa'îbî, Hemmâm, Atâ gibi şeyhlerinin şeyleri de mânâ ile rivâyete cevaz vermişlerdir.

Mânâ ile rivâyet edilen nakillerde, ihtiyat ve dikkati gösteren bazı ifadelerin de bulunması lüzumludur. Râvinin, rivâyetindeki bir lafızda şüphelendiği zaman hemen (او كما قال) ve (او كما ورد) demesi⁸⁹⁰ icab eder. Abdürrezzâk'ın da bu gibi ifdelere yer verdiği görülmektedir.⁸⁹¹

Musannef'te isnâd ve metinle ilgili şüphelerin, Abdürrezzâk'tan kaynaklanmasının belirtilmesi de onun mânâ ile rivâyete bulunduğunu göstermektedir.

Abdürrezzâk'ın bir hadîsi tam isnâdı ve metni ile rivâyet ettikten sonra aynı metni başka bir senetle rivâyet etmek istediğinde, senedi zikrettikten sonra "mislehu" yahut "nahvehu" demesi de onun mânâ ile rivâyetini göstermektedir. Çünkü bu gibi uygulamalar mânâ ile rivâyetin kısımlarındandır.⁸⁹²

Abdürrezzâk, lafızların korunmasına çok itina gösteren bir muhaddistir. İsnâdlardaki, edâ sîgalarındaki ve metinlerdeki şekki açıkça belirtmesi, onun bu hassasiyetini gösterir. Ancak lafızların bazı durumlarda aynen sevk edilmesi çok zor olmasından, o da bu konuda ekseri ulemanın yolunu takip edip, doğru anlama şartıyla mânâ ile rivâyeti caiz görmüş ve ihtiyaç anında kullanmıştır. Yoksa durup dururken ve ihtiyaç olmaksızın kalkıpta bir hadîsin lafzını o mânâyâ gelen bir başka lafızla değiştirecek değildir.

2.4.19.el-Musannef'te Sened Tenkidi

Sened tenkidi hadîsin isnâdındaki râvinin ve râvilerin oluşturduğu senedin incelenmesi, eleştirilmesi, hükme varılması,

⁸⁸⁸ Bağdâdî, *Kifâye*, s. 315.

⁸⁸⁹ Bağdâdî, *Kifâye*, s. 315.

⁸⁹⁰ Şakir, Ahmed Muhamed, A.g.e., s. 161.

⁸⁹¹ *el-Musannef*, II/332 ; VI/165, 281.

tercihler yapılması ve en isabetli olanın tesbit edillmesidir. Çünkü hadîsin sıhhatini tesbitte sened tenkidinin önemi büyüktür. Bundan dolayı muhaddisler hadîslerin sıhhatini tesbitte öncelikle onu nakledenlerin güvenilirliğini, başka bir ifadeyle isnâd tenkidini gerekli görmüşlerdir.

Râvilerin rivâyete ehil olup olmadıkları, bu konudaki güvenilirlik dereceleri cerh ve ta'dil ilminin sahasıdır. Musannef ise bir cerh ve ta'dil kitabı değildir. Buna rağmen sened ve seneddeki râvilerle alâkalı açıklamalar, tercihler, tesbitler, kısaca râvilerin durumlarıyla ilgili çeşitli görüşler belirtilerek isnâd tenkidi yapılmıştır.

Musannef'te râvilerin durumunu ifade eden cerh ve ta'dil elfâzı azdır. Ancak bu elfazın haricinde râvinin sikağı, müphemliğinin giderilmesi, râvi hakkında bilgi verilmesi, senedin sıhhat yönünün araştırılması ve metnin ait olduğu râvinin tesbit edilmeye çalışılmasıyla sened tenkidi yapılmaktadır. Meselâ bir yerde râvi kıssacı olarak tanıtılırken,⁸⁹³ başka bir senedde başka bir râvi "gayr-ı kezûb"⁸⁹⁴ olarak zikredilmektedir.

Şunu da belirtelim ki, Musannef'teki sened tenkitleri sâdece Abdürrezzâk'a ait değildir. Ara râvilere âit olanlar da vardır. Dolayısıyla, Musannef'teki senet tenkitleri ele alınırken bu hususun da bilinmesi gerekir.

Abdürrezzâk, bazı râviler hakkında Sika,⁸⁹⁵ Bedir Ashâbı,⁸⁹⁶ Şecer Ashâbı gibi ifadeler kullanarak, râvileri tanıtıp tenkidini yapmaktadır.

Abdürrezzâk, "bu hadîs sahîh değildir"⁸⁹⁷ diyerek sened tenkidinin bir gereği olan hadîslerin sıhhati ile ilgili bilgi vermektedir. Râvinin güvenilirliğini araştırmakta ve şeyhlerine hadîsin isnâdındaki

⁸⁹² Ahmed Naim, A.g.e., s. 472.

⁸⁹³ *el-Musannef*, III/218.

⁸⁹⁴ *el-Musannef*, II/374.

⁸⁹⁵ *el-Musannef*, X/299.

⁸⁹⁶ *el-Musannef*, IV/58, 524.

⁸⁹⁷ *el-Musannef*, IV/150.

bazı râvilerin sika olup olmadığını sormak sûretiyle de sened tenkidi yapmaktadır.⁸⁹⁸

Ayrıca, munkatı hadîslerdeki⁸⁹⁹ inkıtayı gidermeye çalışmakta,⁹⁰⁰ hadîsin kaynağını teşkil eden râviyi tesbit etmekte⁹⁰¹ ve hadîsi güçlendirici ifadeler zikrederek⁹⁰² sened tenkidi yapmaktadır.

2.4.20.el-Musannef'te Metin Tenkidi

Hadîsin sıhhatinin tesbitinde sened tenkidi tek yeterli kriter değildir. İsnâdı güvenilir râvilerden oluşan nice hadîsler vardır ki, bunlar makbul veya sahîh sayılmamıştır. Özellikle mevzu rivâyetlerin tesbitinde metin tenkidi çok yapılmıştır. Ancak metin tenkidi sâdece merdud rivâyetler için olmayıp zayıf, hasen ve sahîh bütün rivâyetler için de yapılmıştır.

Musannef'teki metin tenkitleri bütün muhtevadaki farklı hadîs çeşitlerinde kendini göstermektedir. Bu tenkitler bazı hadîslerde çeşitli tenkit ifadeleri ve lafızları yanında, metin tenkidini ihsas ettiren çeşitli açıklamalar ve izahlarla da anlaşılmaktadır. Musannef'teki metin tenkidi bir konuda bir rivâyetin nakli, rivâyetlerin birbirine tercihi, Abdürrezzâk'ın açıklamaları veya râvilerin soruları neticesinde ortaya çıkmaktadır.

Musannef'te yer alan bazı tâbiîn fetva ve ictihatlarının râvisine, *"rivâyetinin kendi görüşü mü yoksa öğrendiği bir mâlumat mı olduğunun sorulması ve gerekli cevabın verilmesi"* tarzında da metin tenkidi yapılmaktadır.⁹⁰³ Meselâ, Abdullah b. Ömer'e, kendisinden rivâyet edilen bir fetvânın kime âit olduğu sorulduğunda, "evet benim görüşümdür" diyerek cevap vermesi,⁹⁰⁴ ez-Zühri'nin, koltuk altlarına dokunan kimselerin abdest almalarının gerekliliği ile ilgili Hz. Ömer'den

⁸⁹⁸ el-Musannef, III/ 286.

⁸⁹⁹ el-Musannef, I/363.

⁹⁰⁰ el-Musannef, VI/447.

⁹⁰¹ el-Musannef, VII/146.

⁹⁰² el-Musannef, II/234 ; VI/34 – 35 ; IX/439.

⁹⁰³ Yücel, Ahmed, *Hadîs İlminde Tenkit Terimleri*, MÜİF. Yay., İstanbul, 1998, s. 17

⁹⁰⁴ el-Musannef, VII/147.

gelen rivâyeti; “biz insanların ferclerine dokunduklarında abdest almalarının zarureti naklettiğimizde kabul etmiyorlar, koltuk altlarına dokunmakla abdestin gerekliliğini rivayet ederek söylesek neler olur kim bilir?” demesi⁹⁰⁵ bu tür metin tenkit örneklerindendir.

Musannef'teki metin tenkitleri bâzan hadîste geçen bir kelime üzerine olur. Meselâ Ma'mer, Rasûlüllah (s.a.s.)'ın Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderdiğinde ehl-i zimmeden alması gereken cizye ile ilgili hadîste geçen “*hâlimetûn*” ve “*muâfir*” kelimelerinin galat (hata) olduğunu söyler.

Abdürrezzâk, hadîsin metninde geçen bu kelimeye âit tenkidi hocası Ma'mer'den bize rivâyet etmektedir.⁹⁰⁶ Ma'mer'in tespit ettiği, Abdürrezzâk'ın da naklettiği bu rivâyetteki galatın Tirmizî'de “*hâlim*” ve “*muâfir*” şeklinde düzeltildiği gibi⁹⁰⁷ Musannef'in başka bir yerinde de “*hâlim*” ve “*muâfir*” şeklinde tashih edilmektedir.⁹⁰⁸

Ma'mer, namazda uyuyanın durumu ile ilgili bir bâbda rivâyet ettiği hadîste geçen “*Ġatîtan*” kelimesinin, bazılarının “*Hatîtan*” olması gerektiğini iddia etmesi üzerine, meseleyi Zühri'ye sorduğunda, o bunun yanlış olduğunu, doğrusunun “*Ġatîtan*” olması gerektiğini söylemesi, Musannef'teki bu çeşit tenkitlere örnek teşkil etmektedir.⁹⁰⁹

Aynı şekilde Abdürrezzâk hocası Mâlik'e, namazda birinci safta bulunmanın fazileti ile ilgil hadîste geçen, “*ateme kelimesinin ifade edilmesi mekruh olmaz mı*” diye sorması üzerine hocası Mâlik: “*Bânâ rivâyet eden böyle dedi*” diye cevap verir⁹¹⁰. Malik'in bu tavrı o dönem selef ulemasının da tavrı idi. Onlar şeyhlerinden duydukları rivayetleri aynen muhafazaya çalışıyorlardı.

Abdürrezzâk'ın İbn Mücâhit'ten rivâyet ettiği merfû' bir hadîsi Ma'mer, öğrencisi Abdürrezzâk'a İbn Mücâhide gidip tekrar aynı hadîsi

⁹⁰⁵ *el-Musannef*, I/111.

⁹⁰⁶ *el-Musannef*, VI/89.

⁹⁰⁷ Tirmizî, *Sünen*, III/20.

⁹⁰⁸ *el-Musannef*, IV/22.

⁹⁰⁹ *el-Musannef*, I/130.

sormasını emreder. O da gider ve sorar. Ma'mer daha sonra o hadîsi Abdürrezzâk'a tekrar sorar. O da aynı hadîsi hocasına rivâyet ederek hem kendisi hem de hocası Ma'mer, İbn Mücâhid'den mervî bu hadîsin metin araştırmasını (*tenkidini*) yapmış olurlar.⁹¹¹

Ma'mer'in, bir metin hakkında hadîs olup olmadığını hocası Zühri'ye sorması üzerine: "*O hadîs değil bazı insanların sözüdür*" şeklindeki cevabı da Musannef'te görülen ayrı bir tenkit usûlüdür.⁹¹²

Musannef'te, toprak kiralamanın yasaklanması ile ilgili Râfi'b. Hadîc'ten gelen rivâyet müteakip hadîs'te Zeyd b. Sâbit tarafından tenkit edilmiş, Rasûlullah(s.a.s.)'ın, aralarında niza olan iki sahâbe ile verdiği bu hükmün sadece onlara ilgil olduğunu belirtmiştir..⁹¹³

Musannef'te Abdürrezzâk'ın şeyhlerine ait tenkit ifdeleri yanında kendine ait tenkitleri de bulunmaktadır. Bunlar daha çok Abdürrezzâk'ın kabul veya reddettiği rivâyetlerde kendini gösterir. Mesela Abdürrezzâk'ın Atâ'ya ait bir fetvayı "*biz bu fetvâyı kabul etmeyiz*" diyerek reddetmesi bunlardan sadece biridir.⁹¹⁴

Abdürrezzâk, öğrendiği hadîsleri Ma'mer'in önünde onun tenkit ve değerlendirmesine sunuyor, onun "*rivâyet et*" dediklerini rivâyet ediyor, zayıflığından dolayı "*sil*" dediklerini siliyor, "*rivâyetine izin vermedikleri*" ni de terk ediyordu.⁹¹⁵

Musannef'te gerek Abdürrezzâk'a ait, gerekse şeyhlerine ait tenkitler bazan hadîs metinlerinde, bazan da hadîs metninin bazı lafızlarında kendini göstermektedir. Bu durum metin tenkidinin önemle üzerinde durulduğu günümüzde Musannef'in değerini bir kat daha

⁹¹⁰ *el-Musannef*, I/525.

⁹¹¹ *el-Musannef*, III/490.

⁹¹² *el-Musannef*, VII/199.

⁹¹³ *el-Musannef*, VIII/97.

⁹¹⁴ *el-Musannef*, II/185.

⁹¹⁵ Muhammed Râfet Saîd, *Ma'mer b. Râşid ve Hadîs Rivâyetindeki Metodu*, Âlimu'l-Kütüb, Riyâd, 1983. s. 77. ; *el-Musannef*, III/ 358-359.

atırmakta ve Abdürrezzâk'ın hadîsleri tahricinde ve değerlendirmesindeki maharetini göstermektedir.⁹¹⁶

2.5.el-MUSANNEF'İN HADİSLERİ

1-Senedin Muntehası Açısından

Musannef'teki hadîsleri, senedin muntehasına göre araştırıp bâblara göre dağılım listesini tanzim ettik. Bu listeyi tezimizin sonundaki ekte verdiğimizden burada ayrıca bahsetmiyeceğiz. Ancak Musannef'te, isnâd bakımından bu guruba giren kudsî hadîslerin de bulunduğunu belirtelim.⁹¹⁷

2- Sıhhat Yönünden Çeşitleri

Musannef sırf sahîh hadîsleri toplama gayesine yönelik olarak ele alınmış bir eser olmamasına rağmen hadîslerinin büyük bir çoğunluğu sahîh senetle rivâyet edilmiştir. Ancak muhtevasında zayıf hadîsler de yer almaktadır. Sıhhat yönüyle Musannef'teki hadîsler; sahîh ve zayıf olmak üzere iki gruba ayrılabiliriz.

a) Sahîh Hadîs

Abdürrezzâk'ın Musannef'teki râvilerinin yüzde doksanından fazlası sika sayılan meşhur şeyh ve muhaddislerden oluşmaktadır. Bu râvilerin bir çoğu Kütüb-i Sitte müelliflerinin de isnâd silsilesinde yer almaktadır. Musannef'in hadîslerinin büyük bir çoğunluğunun rivâyet eden Ma'mer, İbn Cüreyc, Sevri, İbn Uyeyne ve Mâlik'ten rivâyet edilmiştir.

Ayrıca Abdürrezzâk rivâyetlerini daha çok, hocasından semai olan şeyhlerinden almıştır. Abdürrezzâk'ın, en üstün edâ sîgası olan semaa önem vermesi ve hadîslerinin pekçoğunu bu metodla alması da Musannef'teki hadîslerin sıhhatini güçlendirmiştir. Ayrıca Abdürrezzâk'ın şeyhlerinin ekserisinin te'lif sahibi olması ve Musannef'in yazılı kaynaklara dayanması da onun bir başka

⁹¹⁶ Bazı tenkit örnekleri için (bkz. *el-Musannef*, I/489, V/ 280, VIII/96,334, IX/258.)

⁹¹⁷ *el-Musannef*, IX/56.

üstünlüğüdür. Musannef'in Kütüb-i Sitte müelliflerinin her birisine kaynaklık etmesi de onun değerini göstermektedir.

Musannef'teki hadislerin bir özelliği de kendileriyle amel edilen veya edilebilen rivâyetlerden oluşmasıdır. Başka bir ifadeyle "*ma'mûlûn bih*" olmalarıdır. Sünen'indeki hadislerin-ikisi müstesna- "*ma'mûlûn bih*" olduğunu söyleyen Tirmizî de, Musannef'te geçen bazı hadisler için, tâbiinden ve başkalarından ekseri ilim ehlinin onlarla amel ettiğini söylemektedir⁹¹⁸. Abdürrezzâk merfû' rivâyetlerin yanında mevkûf ve maktû' rivâyetlerde de bu hususa riâyet etmiştir. Bundan dolayı Musannef'teki çoğu icthâat ve fetvalar "*ma'mûlûn bih*"tir. Bunun böyle olduğunu bâzan kendisi, bâzan da şeyhlerinden nakletmiştir.⁹¹⁹

Bu konuda Abdürrezzâk ile Tirmizî arasında benzerlik görülmektedir. Abdürrezzâk, ekseriyetle kendisiyle amel edilen hadisleri seçtiğini, "*hâzâ müctema' aleyh ve bihi ne'huz*"⁹²⁰, "*vennâsü aleyh*"⁹²¹, "*vennâsü alâ hâzâ*"⁹²², "*ve hüve kavlunnâs ve bihi ne'huz*"⁹²³ gibi ifadelerle belirtirken, Tirmizî, Sünen'ine aldığı hadislerin kendisi ile amel edilir hadislerden seçildiğini, Kitâbu'l-İlâl'in başında bildiriyor.⁹²⁴

Tabii ki, bununla Musannef'in bütün hadisleri "*ma'mûlûn bih*" tir, demek istemiyoruz. Ancak Abdürrezzâk'ın, Musannef'ine aldığı hadislerde bu şartı göz önünde bulundurduğu; hem hadislerin kendisinden, hem yukarıdaki kullandığı ifâdelerden, hem de bu konuda aralarında benzerlik bulunduğu kanaatine vardığımız Tirmizî'nin açıklamalarından anlaşılmaktadır.

⁹¹⁸ Tirmizî, *Sünen*, II/11,12.; Karşılaştırmak için (bkz. *el-Musannef*, II/75.)

⁹¹⁹ *el-Musannef*, IV/392; IX/324.

⁹²⁰ *el-Musannef*, II/ 420.

⁹²¹ *el-Musannef*, VII/400.

⁹²² *el-Musannef*, VII/463.

⁹²³ *el-Musannef*, IV/392.

⁹²⁴ Tirmizî, *Sünen*, İlâl, 736.

Ayrıca Musannef'te yer alan ve isnâdındaki inkıta sebebiyle zayıf veya maktu' sayılan birçok hadîs⁹²⁵ diğer hadîs müellefatında muttasıl senetle rivâyet edilmektedir.⁹²⁶

b) Zayıf Hadîs

1) Senetteki İnkıta Açısından Zayıflık

Musannefte çok sayıda mürsel hadîs bulunmaktadır. Said b. el-Müseyyeb, Hasan el-Basrî, Zührî, Ata' ve Katâde gibi büyük tâbiinin mürselleri yer alır. Bu mürsel rivâyetlerin bir kısmı başka eserlerde muttasıl senetlerle rivâyet edilmektedir.⁹²⁷

Musannef'te *munkatı*,⁹²⁸ *mu'dal*,⁹²⁹ *muallak*⁹³⁰ *müddrec*⁹³¹ *muzdarib*⁹³² vb. zayıf hadîs çeşitlerine raslanmaktadır. Bin civarındaki bu munkatı' rivâyet, Abdürrezzâk'ın kendisinden mi yoksa râvilerinden mi kaynaklandığı tam belli değildir. Ancak, senetteki inkıta daha çok müphem râviler sebebiyledir.

İnkıta' bazan görüşmesi mümkün olmayan râvilerin isimlerinin görüşmüş gibi sevk edilmesi ile de ortaya çıkmaktadır.⁹³³

2) Râvilerin Kaynaklanan Zayıflık

-- Musannef'teki Müphem Râviler

Abdürrezzâk'ın Musannef'indeki bazı hadîslerin isnâd zincirinde, Müphem râviler bulunur⁹³⁴. Az sayıdaki bu müphem râvilerin isnâd zinciri içindeki ifade edilişleri farklı farklıdır. Ekserisi "an Racûlin" şeklinde gelen bu râvilerin bir kısmı da "*Sâhibun leh*", "*min ehli Basra*" ve "*men semia fulânen*" gibi ifâdelerle gelmektedir. Az sayıda da olsa

⁹²⁵ *el-Musannef*, I/46,47.

⁹²⁶ Heysemî, *Mecmau'z- Zevâid*, I/298, 299; es-Suyûtî, *el-Leâfî*, I/260.

⁹²⁷ Heysemî, *Mecmau'z- Zevâid*, I/298.

⁹²⁸ *el-Musannef*, I/363.

⁹²⁹ *el-Musannef*, II/16.

⁹³⁰ *el-Musannef*, IV/281.

⁹³¹ *el-Musannef*, II/482.

⁹³² *el-Musannef*, II/498.

⁹³³ *el-Musannef*, II/47.

⁹³⁴ Bu müphem râvilerin isnâd zincirlerindeki ifade ediliş şekillerini, *Abdürrezzâk'ın Şeyhleri* bölümünün hemen devamında, "*Abdürrezzâk'ın Müphem Şeyhlerden Rivayeti*" başlığı altında zikrettik.

Musannef'te yer alan bu müphem râviler hem Abdürrezzâk hen de Musannef'i için bir eksiklik sayılmaktadır. Fakat Abdürrezzâk bu konuda tenkit edilmemiştir. Bunun sebebi isnâdlardaki bu müphem râvilerin Abdürrezzâk tarafından değil de, Musannef'in Kitâbu'l-Buyu' hariç diğer bütün kitaplarının râvisi olan ed-Deberî tarafından söylenmiş olabileceği, veya Musannef'teki şek ifadelerinde olduğu gibi, Abdürrezzâk'ın tedlis yapmak imkânı olduğu halde gizlemeyip açıkça, ama müphem şekli ile ifade etmiş olmasıdır. Musannef'in bütün hadisleri içinde çok az yer işgal eden bu çeşit rivayetler onun değerini düşürmemelidir. Çünkü ; bunların sayısı hem az, hem de bir kısmının müphemliği bizzat müellif tarafından,⁹³⁵ bir kısmının müphemlikleri de başka müelliflerce giderilmiştir.⁹³⁶ Aslında Musannef'teki bu çeşit müphem rivayetler üzerinde ayrı bir çalışma yapıp, diğer hadis eserlerindeki aynı hadislerin rivâyet zincirlerini inceleyerek, müphemliklerini gidermeye, veya mahiyetini ortaya çıkarmaya çalışmalıdır.

-- el-Musannef'te Mevzu Hadîs

Musannef'te mevzu ve münker olduğu iddia edilen ve çeşitli sünen, rical ve mevzuat kitaplarında yer alan rivâyetler vardır. Meselâ İbnu'l-Cevzî bunlardan 23 tanesini eleştiri ve inceleme konusu yapmıştır.⁹³⁷ Ancak İbn Arrak buna itiraz etmekte ve Abdürrezzâk'ın Musannef'inde bulunan bir hadîsin mevzu olamayacağını belirtmiştir.

Abdürrezzâk'a isnâd edilen mevzû rivâyetler onun rivâyetleri olmayıp ancak ona mâl edilen uydurmalarıdır.⁹³⁸ Nitekim bu uydurmaların bir kısmı bazı hadis ve ricâl müelliflerince açıklanmakta, özellikle Abdürrezzâk'ın ihtilatından ve âmâ olmasından sonraki dönemde, kendisine bazı hadislerin dinletilmesi sureti ile, kitaplarında

⁹³⁵ Meselâ Abdürrezzâk, 'An Racûlün diyerek 42 hadis rivâyet ettiği, müphem râvi hakkında, *Ebû Şeybânî* açıklamasını yaparken, (IV/414), 7 hadis rivâyet ettiği "racûlün min Eslem" den maksadın, İbn. Ebî Yahya (III/332), tek bir hadis rivâyet ettiği *Şeyhu'n-min ehl-i Horasan* 'dan maksadın ise Ebû Abdullah (V/13)olduğunu belirtmiştir.

⁹³⁶ es-Suyûtî, *el-Leâli*, I/260.

⁹³⁷ Bkz., İbnu'l-Cevzî, el-Mevduat, 106,189,225,230,231,233.

olmayan bazı rivâyetlerin ona isnâd edildiği belirtilmektedir. Zira Ahmed b. Hanbel de bu dönemden sonra Abdürrezzâk'tan rivâyet yapılmamasına dikkat çekmektedir. Ayrıca ricâl kitaplarında bu şekilde ihtilat ve telkine mâruz kalanların rivayetleri korumaya alınıp bu tarihten sonraki hadîs rivâyeti engellenmeye çalışılmıştır.

Abdürrezzâk'a isnâd edilen uydurma hadîslerin Musannef'te bulunmaması da bu çeşit uydurmaların ona ait olmadığı halde onun ağzından uydurulduğunu göstermektedir. Mesela, Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn bazı hadîsleri Abdürrezzâk'tan sorarlar. O da bu hadîsler hakkında onlara bilgi verir. Fakat bu bilgilerin bir kısmı eksiktir. Bunun üzerine Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn eksiklikleri Abdürrezzâk'a söylerler. O da onları kitaplarının bulunduğu odaya götürür ve sordukları hadîslerin yazılı metinlerini gösterir. O yazılı metinlerde hadîsleri tam ve doğru olarak bulurlar.⁹³⁹ Bu durum, Musannef'in sağlamlığını gösterirken, Abdürrezzâk'ın hayatının son anlarında, Musannef'ini yazdığı dönemdeki hafıza gücünü muhafaza edenediğini göstermektedir. Bunun içindir ki, Ahmed b. Hanbel, Abdürrezzâk'ın âmâ olmasından sonra, kitaplarında olmadığı halde kendisine nisbet edilen hadîslerin rivayetine dikkat edilmesini ve alınmamasını söylemiştir.

Bağdâdî ve Zehebî, Abdürrezzâk'a isnâd edilen bazı uydurma rivayetlerin, Musannef'te bulunmamasından ve Yemenlilerin kendine has şivelerinden kaynaklanan bazı sebeplerden dolayı mümkün olmadığını belirtirler. Meselâ Abdürrezzâk'a isnâd edilen "*en-Nâru cubarun*"; "*ateşin verdiği zarar hederdir, tazmin edilmez*" rivayeti buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Çünkü bu ifade bir hadîsin sonunda yer almaktadır. Fakat Musannef'teki aynı rivayetin sonunda bu ilave bulunmamaktadır. Bu yönü ile de Musannef, diğer hadîs musannefâtı içinde önemli bir test kaynağıdır.

⁹³⁸ İbnu'l – Cevzî, A. g. e., II/43, 133.

⁹³⁹ Bkz. Muhammed Ravvâs, *Fikir Dergisi*, Riyad, Mart 1976, s. 20.

Mizzî ve Zehebî Abdürrezzâk'a isnâd edilen bu rivayetin ona ait olamayacağını, çünkü Yemenliler ateş anlamına gelen en-Nâru kelimesini elif ile değil en-Nîru şeklinde yâ ile uzatarak yazdıklarını söyler.⁹⁴⁰

Musannef'te mevzu olduğu iddia edilen hadîs çok azdır. Hatta mevzu hadîslere en müsait bir bölüm olan *Kitâbu'l-Fedâil* Musannef'te bulunmadığı gibi Kütüb-i Sitte'de, Abdürrezzâk'tan rivâyet edilen *Fedâil* ile ilgili hadîslerde de bu durum sözkonusu değildir.

3. Sayısı

Musannef'te matbu numaralamaya göre Ma'mer'in Câmiî'ndeki hadîslerle birlikte 21033 hadîs bulunmaktadır. Bunların 19418'i Abdürrezzâk'a, 1615'i de Ma'mer'e aittir. Ancak Musannef'te matbaa hatalarından kaynaklanan bazı sayı farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Meselâ; 1782 rakamı ile numaralanması gereken hadîse 1772 rakamı verilmiş,⁹⁴¹ 7400 rakamı ile numaralanması gereken hadîs te 8400 rakamı ile numaralandırılmıştır.⁹⁴² Musannef'te bu hatalar daha sonraki sayfalarda düzeltilse de bazı rakamların atlanması⁹⁴³ gibi benzer başka hatalar da bulunmaktadır.

Musannef'teki hadîslerini, Abdürrezzâk'ın şeyhlere göre dağılım listesini tezimizin ekler bölümünde sunduk. Daha geniş bilgi için bu bölüme bakılabilir.

2.6. el-MUSANNEF'İN KAYNAKLARI VE KULLANIŞ ÖZELLİKLERİ

Abbürrezzâk, Musannef'inin büyük bir çoğunluğunu eser sahibi olan dört büyük şeyhi Ma'mer, Sevri, İbn Cüreyc ve İbn Uyeyne'den almıştır. Geri kalanın büyük bir kısmını da yine eser sahibi olan Ebû Hanîfe, Evzâî, Şa'bî, Mâlik b. Enes, İbn Mubârek ve Vekî' b. Cerrah gibi

⁹⁴⁰ Mizzi, A.g.e., XVIII/57.

⁹⁴¹ *el-Musannef*, I/459.

⁹⁴² *el-Musannef*, IV/181

⁹⁴³ *el-Musannef*, II/14, 464.

şeyhlerinden, varrâkların kendisine yazmış olduğu kitaplardan, tahammül metodunun en üstünlerinden olan arz yoluyla almıştır.

Görüldüğü üzere Musannef'in tamamına yakın bir kısmının yazılı kaynaklara dayanması, bazı şeyhlerinin günümüze ulaşmamış olan eserlerini kısmî de olsa günümüze taşımış olması, hadis edebiyatının ilk yazılı kaynaklarına ulaşma ve böylece hadislerin ilk üç asra kadar sözlü olarak, ancak üçüncü asırdan itibaren yazılı bir şekilde rivâyet edildiğine dair müsteşriklerin yaptığı itirazların ilmî verilere dayanmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Abdürrezzâk'ın Tâvûs b. Keysân, Mucâhid, Ebû Sâlih, İbrahim b. Tahran, Ubeydullah b. Ömer, Hişâm b. Hassan, Hüseyim b. Beşir, Muhammed b. Ebî Yahyâ , Yahyâ b. Suhf gibi bini aşkın rivâyetini aldığı şeyhleri de te'lif, nüsha veya rivâyet hakkına sahip sika muhaddislerdir.

Fuad Sezgin'in de belirttiği gibi Musannef'teki hadislerin tahammül tarzı, Musannef'in yazılı kaynaklara dayandığını göstermektedir. Çünkü: Abdürrezzak, Suriye, Bağdad, Mekke gibi ülkelere yaptığı seyahatlerle bilgisini geliştirmiştir. Ayrıca O, Yemen, Kûfe, Medine, Horasan, Şam, Basra bölgelerinden olan şeyhlerinin, re'y ve hadis ehlinin ilmini de kendinde toplamıştır.

Abdürrezzâk, tâbiîn ve etbâu't-tâbiînin büyük muhaddis, müfessir ve fakîhlerinin ictihat, kavil ve fetvalarından müteşekkil, 9000 civarındaki rivâyeti Musannef'inde toplamıştır.

Abdürrezzâk'ın Musannef'inde aynı şeyhe ait rivayerlerin peşpeşe virilmesi, hatta müteakip bâba geçilse de, bu şeyhe ait rivâyetlerin sevkine devam edilmesi bu rivâyetlerin yazılı bir kaynaktan alındığını göstermektedir. Zira; hicrî II. asrın ortalarında, muayyen bir mevzuda veya bir araya gelen birkaç mevzuda ortaya konmuş musannef eserler müstesna tutulacak olursa, bu asrın hadis kitaplarının, her muhaddise kendi şeyhinden intikal eden hadislerden ibaret olduğu anlaşılıyor. Bir muhaddisin, kendinden evvel muteber otoritelerin hadislerini ihtiva

eden bir veya birkaç şeyhin kitabından kendi ölçü ve imkanlarına göre *Tahammûli'l-İlm*'in muhtelif yollarından biri ile, hadisler alarak yeni bir hadis kitabı meydana getirebiliyordu.⁹⁴⁴ Ancak Ma'mer'in el-Camii ile, Abdürrezzâk'ın Musannef'i arasında tasnif ameliyesi bakımından bir mukayese zemini mevcut değildir. Abdürrezzâk'ın el-Musannef'inden, Ma'mer'den naklen birçok hadis bulunmasını doğrudan doğruya el-Camii'den değil de, Ma'mer'in ya münferit bâblar halinde bulunan kitaplarından veya sâir yazılı merviyâtından iktibas edilmiş olması ile izah edilebilir⁹⁴⁵. Zira Ma'mer, kitabının hadislerini geniş bir râviler zümresinden almaktadır. Ayrıca meşhur muhaddis ez-Zührî onun kaynaklarının en başında gelmektedir. Ma'mer, Rasûlullah (s.a.s.)'a ait bazı mektupları ve sahabeye ait hadis vesikalarını bulundurduğunu söyler⁹⁴⁶. Mesela: bunlardan birisi olan Hemmâm b. Münebbih'in sahifesi ile, Ma'mer'in tilmizi Abdürrezzâk b. Hemmam'ın el-Musannef'i zamanımıza intikal etmiş olup bu silsile ile sahâbe ve tâbiîn devrinde yazıyla tesbit edilen hadis vesikalarının nesilden nesile yazılı olarak nasıl intikal ettiğini, müşterek isnâdlarla müteakip asırların hadis mecmualarının muhtelif bâblarına nasıl dağıldığını takip edebiliyoruz.⁹⁴⁷

Abdürrezzâk'ın yazılı kaynakları arasında yer alan Mâlik'in Muvatta'ındaki birçok hadis, Musannef'te metin bütünlüğünü muhafaza etmiş olarak yer almaktadır.⁹⁴⁸ Bu da bize Abdürrezzâk'ın, yazılı kaynakları itina ile Musannef'ine yansıttığını göstermektedir.

Yazılı kaynaklara dayalı ve bu kaynakların sahiplerinden usûlüne uygun olarak rivâyet edilen hadislerden müteşekkil bu eser, objektif hüviyeti ve zengin muhtevasıyla günümüzün pekçok problemlerine de ışık tutacak niteliktedir.

⁹⁴⁴ Sezgin, A.g.e., 32,33.

⁹⁴⁵ Sezgin, Makâle, XII/115,134.

⁹⁴⁶ *el-Musannef*, IV/136.

⁹⁴⁷ Sezgin, Makâle, XII/115,134.

⁹⁴⁸ Mukâyese için bkz. *el-Musannef*, II/128. (Hadis no: 2768), Muvattâ , Nidâ, 39.; *el-Musannef*, II/299. (Hadis no:3448), Muvattâ , Nidâ, 59; *el-Musannef*, II/545, (Hadis no: 4399), Muvattâ, *Sefer*, 2.

2.7. el-MUSANNEF'İN HADİS EDEBİYATINDAKİ YERİ (ETKİLERİ)

1-Kütüb-i Sitte'ye Etkisi

Kütüb-i Sitte müelliflerinin hepsi, şeyhleri vasıtasıyla Abdürrezzâk'tan hadîs almıştır. Bu hadîsleri, kendi kitaplarının hangi bölümlerine ne kadar yansıttıklarını, hangi şeyhleri vasıtası ile aldıklarını tesbit edip aşağıda sunduk. Ayrıca Kütüb-i Sitte müelliflerinin Abdürrezzâk'tan ve Musannef'inden hangi konularda nasıl yararlandıklarını tezimizin muhtelif yerlerinde zikrettik.

KÜTÜB İ SİTTE MÜELLİFLERİ

[illegible]

es-Sayd		4				
es-Selam		20				
er-Rü'ya		6				
el-Birr		10				
ez-Zikr		3				
et-Tevbe		4				
es-Sıfatu'l- Münâfıkın		3				
el-Cennet		6				

farklı derecelendirmeye tâbi tutmaları da ictihadîdir. Yani bu âlimlerin değerlendirmeleri bazı verilere istinaden kendilerine âit izâfî tesbitlerdir. Onların bu değerlendirmelerinden de yararlanmak için Suyûtî, İbn Hazm ve Şah Veliyyullah ed-Dehlevî'ye âit tasnîf ve taksimattan bahsedip genel bir fikir verdikten sonra, Musannefî muhtevası, etkisi, objektifliği ve araştırmalara kaynak oluşu gibi farklı zâviyelerden ele alıp, sıhhat yönünden değerini ortaya koymaya çalışacağız.

Suyûtî, hadîs müellefatını üç tabakaya ayırmaktadır

Birinci tabakaya; rivâyetleri Sahîh olan, Sahîh-i Buhârî, Sahîh-i Müslim, Sahîh-i İbn Hıbbân, Hâkim'in Müstedrek'i, el-Makdisî'nin Muhtare'si, İmam Mâlik'in Muvatta', Sahîh-i İbn Huzeyme, Sahîh-i Ebî Avâne, Sahîh-i İbn Seken, İbnu'l-Cerûd'un Munteka'sı ve bu eserlerle ilgili müstahrecler girmektedir.

İkinci tabakaya; Sünen-i Erbaa, Müsned-i Ahmed, Abdürrezzak'ın ve İbn Ebî Şeybe'nin Musannefleri, Ebû Yâle'nin Müsned'i, Taberânî'nin Mu'cemleri, Dârakutnî'nin Süneni, Ebû Nuaym'ın Hilye'si ve Beyhakî'nin Şuabu'l İman ve Sünen'i gibi sahîh, hasen ve zayıf hadisleri ihtiva eden eserler girmektedir.

Üçüncü tabakaya ise; rivâyetleri zayıf olan, Ukaylî'nin Duafâ'sı, İbn Adıyy'ın Kâmil'i, Hatib'in ve İbn Asâkir'in Tarihleri, Deylemî'nin Müsnedü'l Firdevs'i girer.

İbn Hazm ise; Abdürrezzâk'ın Musannef'ini, hadîs musannefatının dördüncü tabakasına dahil eder. İbn Hazm burada Musannefî İbn Ebî Şeybe ve Bâki b. Mahled'in Musanneflerinden daha önce zikreder, hatta Muvatta'dan bile öne alır.

İbn Hazm'ın, Abdürrezzâk'ın Musannef'ini, bazı Musanneflerden ve Muvatta gibi değerli eserlerden öne almasının sebebi, Onun, hadisleri

alışındaki tesebbütü ve seçici tavrı yanında sahîh isnâdla, Muvatta'dan daha çok merfû' hadîs ihtiva etmesi olabilir.

ed- Dehlevî de hadîs müellefatını beş tabakaya ayırır

Birinci tabakada; Buhârî ve Müslim'in Sahîhleri ile İmam Mâlik'in Muvatta'ı yer alır.

İkinci tabakada; Ebû Dâvûd'un Sünen'i, Tirmizî 'nin Câmi'i, Nesâî'nin Müctebâ'sı, ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i yer alır.

Üçüncü tabakada; Ebû Ali, Abd b. Humeyd ve Tayâlisî'nin Müsnedleri, Abdürrezzâk ve İbn Ebî Şeybe'nin Musannefleri, Beyhakî, Tahâvî ve Taberî'nin bütün kitapları bulunur.

Dördüncü tabakada; İbn Hibban'ın Duafâsı, İbn Adiyy'in Kâmil'i, Hatib'in, Ebû Nuayn'ın, Cevzekânî'nin, İbn Asâkir'in ve Deylemî'nin eserleri yer alır.

Beşinci tabakada ise; Fakîhlerin, sûfilerin, kıssacıların, vâizlerin, tarihçilerin dillerinde gezen sözlerden toplanmış eserler yer alır.*

Görüldüğü gibi Abdürrezzâk'ın Musannef'i, Suyûtî 'nin tasnîfinde ikinci, ed-Dehlevî'nin taksimatında üçüncü, İbn Hazm'ın taksimatında ise dördüncü tabakada yer almaktadır. Bunun sebebi ed-Dehlevî'nin de belirttiği gibi bu tabakada yer alan hadîs eserlerinin sahîh, hasen ve zayıf hadîslerin hemen her çeşidine yer vermiş olmasıdır. Zaten o dönemde Kütüb-i Sitte dönemi gibi sadece sahîh hadîsleri konu alan bir çalışmaya yönelinmediği için bu durum gâyet tabii idi.

ed-Dehlevî, bu tabakaya dahil müelliflerin gayelerinin telhis tehzib ve amel edilebilme yönlerine bakmaksızın buldukları her rivâyeti eserlerine almak olduğunu belirtir. Musannefler de ed-Dehlevî'nin dediği gibi sahîh, hasen, zayıf, ma'ruf, garîb, şa'z, münker, hata, sevab, sâbit ve maktûb rivâyetleri ihtiva ettiği gibi, Abdürrezzâk'ın Musannef'i de sahîh ve hasen hadsilerin yanında zayıf hadîs çeşitlerini ihtiva etmektedir.

● Bkz. Suyûtî, A.g.e., II/361, 382; ed-Dehlevî, Bâliğâ, I/284; Ahmed Naim, A.g.e., s. 267, 269; Okiç, A.g.e.,

Ancak ed-Dehlevî'nin, üçüncü tabakaya âit müelliflerin “buldukları her rivâyeti (fazla incelemeden) aldıkları” iddiası, Abdürrezzâk'ın Musannef'inde görülmemektedir. Çünkü Abdürrezzâk, zamanındaki hadîs uydurma faaliyetlerine şiddetle göğüs germiş, pekçok zayıf hadîsi elemiş ve kitabına almamıştır.

Musannef'te, munkatı olarak rivâyet edilen bazı hadîslerin, râvi ve müstensih müdahalelerinden kaynaklanmış olabileceğini tahmin etmekteyiz. Çünkü Musannef'te yer alan ve senetteki inkıta' sebebiyle zayıf addedilen bir kısım hadîslerin Kütüb-i Sitte de ve diğer hadîs kaynaklarında muttasıl senetle rivâyet edildiğini görmekteyiz.

ed-Dehlevî'nin bu tabakaya âit eserlerdeki hadîslerin “kendisi ile amel edilirliliği” ve başka bir ifadeyle uygulanabilirliği yönüne bakılmadan rivâyet edilmiştir” iddiası da Abdürrezzâk'ın Musannef'i için geçerli değildir. Çünkü tesbit edebildiğimize göre Abdürrezzâk'ın Musannef'ine aldığı hadîslerde, aradığı en önemli şartlardan birisi “ma'mulün bih” olmasıdır. O, kitabına aldığı hadîslerde, o hadîsle amel edilmesini sıkça vurguluyor ve kitabına almasına bir gerekçe olarak görüyordu.

Ayrıca Abdürrezzâk'ın Musannef'indeki senetler âli isnâdın ikinci mertebesinde zikredilen şeyhlere dayanmaktadır. Hem de hadîsleri onlardan doğrudan almıştır. Bu sebeple hem hadîslerin ilk kaynağına yakınlığı, hem de kendisinden daha sonraki hadîs müellefatından evvel olması, onlara kaynaklık etmesi ve bir kısım müsteşriklerin, hadîslerin yazılmasını Kütüb-i Sitte dönemine kadar gerileterek, hadîslere yönelttikleri tenkitlerin haksızlığını göstermesi bakımından Musannef'in değeri büyüktür.

2.9. el-MUSANNEF'İN RÂVİLERİ VE RİVÂYETİ

Musannef'ten ve diğer kaynaklardan öğrendiğimize göre Musannef'in râvileri şunlardır.

a) Ebû Yakub İshak b. İbrahim b. Abbâd ed-Deberî (285/898)

b) Muhammed b. Ali en-Neccar es-San'ânî (247/861)

c) Muhammed b. Yusuf el-Huzâkî (?)

d) Muhammed b. Ömer es-Simsar (?)

1- İshak ed-Deberî'nin Rivâyet Zinciri

Ebû Said Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd b. Bişr el-A'râbî
(340/751)

Ebû Yakub, İshak b. İbrahim b. Abbâd ed-Deberî

ABDÜRREZZÂK

Deberî, Musannef'in en büyük râvisidir. O, Kitâb-ı Ehli'l-Kitâb, Kitâbu'l-Buyû' ve Kitâbu Ehli'l-Kitâbeyn hariç, diğerlerini rivâyet etmiştir. Ancak Kitâbu's-Şahâdât'ın kim tarafından rivâyet edildiğini gösteren bir açıklama yoktur. Fakat rivâyet metodu tamamen ed-Deberî'nin rivâyet ettiğini göstermektedir.

Kitâbu'l-Eymân ve'n-Nuzûr ve Kitâbu'l-Vesâyâ'yı, Deberî'den kimin rivâyet ettiği belirtilmeyip, sadece Deberî'nin ismi zikredilmektedir. Kitabu'l-Mekâtibi ise Deberî den Ebu'l-Kâsım Abdu'l-A'lâ b. Muhammed b. el-Hasan b. Abdül-A'lâ el-Bûsî rivâyet etmiştir.⁹⁵¹ Diğerleri ise İbn A'râbî'ye aittir. Deberî Musannef'i rivâyetinde bazı tenkitlere mâruz kalmıştır. Meselâ Motzki, Deberî'nin bizzat Abdürrezzâk'tan dinlemediğini, ancak babasına ait bir nüshayı rivâyet ettiğini söyler⁹⁵². Halbuki Zehebî, Deberî'nin, babasının gözetimi altında, hicrî 210 yılında Abdürrezzâk'tan Musannef'i dinlediğini bildirir.⁹⁵³

⁹⁵¹ *el-Musannef*, VIII/369.

⁹⁵² Motzki, A.g.e., s.2.

⁹⁵³ ez-Zehebî, *Siyer*, XIII/417; İbn Hacer, *Lisân*, I/349.

Ayrıca, Deberî Musannefî Abdürrezzâk'tan dinlediğinde, yaşının küçük olduğu, ve onu, ihtilatından sonra dinlediği iddiaları ile tenkit edilmiştir.

Deberî'nin Abdürrezzâk'ı dinlediğinde yaşının küçük olduğu ile ilgili tenkit ve iddialar doğru değildir. Her ne kadar Hatîb Bağdâdî Abdürrezzâk'ın vefâtında Deberî'nin yedi yaşında olduğunu rivâyet etse de bu imkânsızdır. Çünkü Deberî'nin doğum tarihi hicrî 195 olarak ziktedilmektedir. Zehebî'nin bildirdiği hicrî 210' a ait sema tarihinde Deberî'nin 15 yaşında olması gerekmektedir. Ancak Abdürrezzâk'ın bu tarihte muhtelit olduğu kabul edilirse Deberî'nin, onun meclisine gelmeden önce hadisleri, babasının varrâklara yazdırdığı kitaplardan dinlediği için Abdürrezzâk'ın ihtilatı, Deberî'nin, Musannefî rivâyetine halel getirmez.

2- Muhammed b. Ali en -Neccâr es- San'â nî'nin Rivâyet Zinciri

Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Esbehânî (?)

1

Muhammed b. el-Hasan b. İbrahim b. Hişâm et-Tûsî (?)

1

Muhammed b. Ali en-Neccâr es- San'ânî (247/861)

1

ABDÜRREZZÂK

Muhammed b. Ali en-Neccâr, Abdürrezzâk'tan Musannef'in Kitab-ı Ehli'l-Kitâb ve Kitâbu'l-Buyû' bölümlerini rivâyet etmiştir.

3- Muhammed b. Yûsuf el-Huzâki'nin Rivâyet Zinciri

Ebû Ömer Ahmed b. Hâlid (?)

1

Ebû Muhammed Ubeyd b. Muhammed el-Kişverî (?)

1

Muhammed b. Yûsuf el-Huzâkî (?)

1

ABDÛRREZZÂK

el-Huzâkî, sadece Kitâbu Ehli'l-Kitâbeyn'in baş tarafını rivâyet etmiştir.

4- Muhammed b. Ömer es-Simsar'ın Rivâyet Zinciri

Ebû Ömer Ahmed b. Hâlid (?)

1

Ebû Muhammed Ubeyd b. Muhammed el-Kişverî (?)

1

Muhammed b. Ömer es-Simsar (?)

1

ABDÛRREZZÂK

Muhammed b. Ömer es-Simsar, el-Huzâkî'nin baş tarafını rivâyet etmiş olduğu Kitâbu Ehli'l-Kitâbeyn'in geri kalan kısmını rivâyet etmiştir.

2.10. el-MUSANNEF'İN YAZMA VE MATBU' NÜSHALARI

Fuad Sezgin, Musannef'in zamanımıza gelebilen şu yazma nüshalarını tesbit etmiştir:

Murat Molla Ktp. no. 602-606/I-V,746 H. 747.H.

Feyzullah Efendi Ktp. no.541/1,606.H

Topkapı Sarayı Ktp. Medine böl. no. 596

Edirne Selimiye Ktp. no. 1234/K.el guslden sonuna kadar H.X.yy

Rabat, el-Kettânî Ktp. no. 259/1,H.XIII.yy

Rabat, el-Kettânî Ktp. no . 259/II-III.

el-Musannef, Murat Molla nüshası esas alınarak Feyzullah Efendi, Zâhiriyye ve Dımeşk İslâmî Ktp. Nüshalarıyla karşılaştırılarak el-A'zamî'nin tahkiki ile 1983 yılında el-Meclisü'l-İlmî tarafından 11 cilt halinde Beyrut'ta basılarak neşredilmiştir.

Kıraat Ale's-Şeyh, yani arz edâ sîgası ile rivâyet edilen Musannef'in müellif nüshası zamanımıza ulaşmamıştır. Mevcut Musannef, müstensih tarafından, rivâyetlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Zaten tamamının bir râvi tarafından rivâyet edilmemesi de, bunu göstermektedir. Belki ileride Musannef'in müellif nüshası veya daha başka talebelerine ait başka nüshaları bulunabilirse, Abdürrezzâk ve Musannefine ait daha çok bilgi elde edilebilir.

2.11. el-MUSANNEF VE MÜELLİFİ ÜZERİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Bu güne kadar el-Musannef üzerinde ilmî değerine layık bir çalışma yapılmamıştır. Bunun sebebi, Kütüb-i Sitte dönemi eserlerinin nazarları üzerlerine çkmesi, onlar kadar tertip, tasnîf ve muhteva bütünlüğüne sahip olmayışı, sahîh ve merfû' hadislerin yanında zayıf rivâyetlere, mevkûf ve maktû' haberlere bolca yer vermiş olmasıdır. Ayrıca Abdürrezzâk'ın şîilikle ithamı ve siyasî şanssızlığa mâruz kalması da, Musannef üzerinde çalışmaların yeterince yapılmamasına sebep olmuştur.

Bununla birlikte Kütüb-i Sitte müellifleri başta olmak üzere, Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Dârakutnî gibi büyük muhaddisler, Abdürrezzâk'ın derin ilminden ve Musannef'inden müstağni kalamamışlardır. O dönemin büyük ilim merkezlerinin ilmini toplayan müellifin Musannef'i, Baki b. Mahled vasıtasıyla Endülüs'e kadar gitmiş ve büyük bir görev icra etmiştir. Baki b. Mahled'in, eserini oluştururken yararlandığı üç kaynaktan birisi olan Abdürrezzâk'ın Musannef'i, sadece kendisinden sonraki hadis kitaplarına kaynaklık etmekle kalmamış, tefsir, fıkıh, tarih ve tabakât kitaplarına da kaynaklık etmiştir. Kaynaklarımız, Abdürrezzâk ve Musannef'i üzerine yapılan en eski çalışma olarak, el-Makdisî'nin "Avali Abdürrezzâk" ve İbn Müferric'in "Kitabu Islâh-i Hurûf" adlı iki eserinden bahsederler. Bunlardan el-Makdisî'ye ait olanı altı cilttir. İbn Müferric'e ait olan ise adından da anlaşılacağı üzere Abdürrezzâk'ın öğrencisi olan Deberî'nin, Musannef'teki tashif ve tahriflerini göstermek için yazılmıştır. Ne yazık ki her iki çalışma da günümüze ulaşamamıştır.

Daha sonraki dönemlerde de Abdürrezzâk ve Musannef'i üzerine kayda değer bir çalışma yapılmamamıştır. Sadece bazı ricâl kitaplarında kendi hakkında ve eseri ile ilgili verilen kısa bilgilerle geçiştirilmiştir.

Ancak günümüzde yeni yeni anlaşılmaya çalışılmış, fakat bu çalışmalar da makale, yüksek lisans ve doktora seviyelerinde kalmıştır.

Abdürrezzâk'ın hayatı, eserinin isnâdı, râvileri ve metni üzerine derinlemesine eğilinmemiş, hakkında şerh ve ricâl araştırmaları yapılmamıştır.

Abdülaziz ed-Dehlevî'nin kaleme almış olduğu "A'lâmu'l-Muhaddisîn ve Mûellefâtühüm fi's-Sünne" adlı makale, "Ba'sû'l-İslâmî" dergisinin Eylül 1989 tarihli 6. sayısının 43-54. sayfelerinde yayımlanmış olup makalenin muhtevası, Dârakutnî, Ebû Müslim el-Keşşî, Said b. Mansur'un Sünenleriyle, Abdürrezzâk ve ibn Ebî Şeybe'nin Musanneflerinin tahlili ile ilgilidir.

Muhammed Ravvâs Kal'acî tarafından yazılmış olan "Beyne Amlakateyn" adlı makale, "Hadaratu'l-İslâm" dergisinin Mart-Nisan 1976 tarihli, 1. ve 2. sayılarının, 17-22,49-52. sayfelerinde yayımlanmıştır. Makale, Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe ve Abdürrezzâk'ın Musannefleri ile ilgilidir.

Abdillah b. Mahrus el-Aselî ve arkadaşları tarafından hazırlanan, Fihrisu Musannef-i Abdürrezzâk ve İbn Ebî Şeybe isimli çalışma, Riyad'da bulunan Dâru Tayyibe'de, 1987'de iki cilt halinde yayımlanmıştır.

Musannef üzerine yapılan önemli çalışmalardan birisi, Motzki'nin "*The Musannef of Abd al-Razzâq al-San'ânî as a Source of Authentic Ahadith of the first Century A.H*" adlı çalışmasıdır. Motzki bu eserinde Atâ b. Ebî Rabah ile İbn Cüreyc arasındaki rivâyet ilişkisini araştırmıştır. Bu çalışmasında, Musannef'teki 5000 kadar hadîsi incelemiştir. Özellikle Musannef'teki şek ifadelerinin esere objektif olarak yansıtılmasının, eserin güvenilirliğine delil teşkil edeceğini ifade ederek, Goldziher ve Schacht'ye göre daha insafli bir tavır sergilemiştir.

Türkiye'de ise, bu konuda Ali Akyüz'ün, "Kaynak Tetkiki Açısından Abdürrezzâk Buhârî İlişkisi Üzerine Bir Mukayese" adlı çalışması ile, T.D.V İslâm Ansiklopedisi'nde Abdürrezzâk es-San'ânî maddesindeki yazısıdır.

Ali Yardım da Hadîs II' de Abdürrezzâk ve eserine yer vermiştir.

Ayrıca Türkiye’de Abdürrezzâk ve Musannefî hakkında bazı master çalışmaları da yapılmıştır.

SONUÇ

Goldziher ve Schacht gibi bazı müsteştikler eserlerinde Nebvî sünneti, ahlâk, insaf ve akıl ölçülerini taşıyan boyutlarda tenkit etmişlerdir. Hiç de yapıcı olmayan bu kasıtlı tenkitler maalesef 19. ve 20. asırdaki İslâmî yozlaşmanın da tesiri ile İslâm dünyasında ma'kes bulmuş, İslâmiyet'in ikinci ana kaynağı olan sünnetin hayatımızdaki yeri hafife alınarak *"yalnız Kur'an ile yetinme"* gibi mâsumane bir kılıf altında, bilerek veya bilmeyerek dil uzatılmıştır. Özellikle hadislerin sıhhati ve yazılması konusu eleştirilerek İslâm'a büyük zararlar verilmek istenmiştir. Halbuki akıl ve mantık ölçülerinden uzak, usûl prensiplerinden yoksun, ifrat ve tefrite dayalı böyle ilmî anlayışlar ilim adına en büyük yalnışlık, hatta cinayettir.

Bu itibarla hadislerin sıhhatini belirlemede, ilk yazılı kaynaklara ulaşmada ve kendisinden sonraki müellefâta büyük ölçüde kaynaklık etmede Musanneflerin önemi ortaya çıkmıştır. Özellikle eserinin hemen hemen tamamı yazılı kaynaklara dayanan ve muhtevasında Rasûlullah (s.a.s.)'a ve hadislerin ilk hameleleri olan sahâbelere ait sahife, mektup ve resmî, gayri resmî pekçok yazışmaya geniş ölçüde yer veren Abdürrezzâk'ın Musannef'i ayrı bir önem taşımaktadır. Bu önemi Fuat Sezgin şöyle dile getirmektedir: *"Yemen'de Ma'mer b. Râşid'in el-Camî ve yazmaları basılmış halde elde mevcuttur. Hatta hocası Hemmâm b. Münebbih'in sahifesi ve talebesi Abdürrezzâk'ın Musannef'i de elimizde bulunduğu göre hicrî II. asırdaki tasnif faaliyetleri hakkında yeterli ip uçlarına sahip bulunmaktayız"* demektir.

Bu önemli sebepten dolayı Abdürrezzâk ve Hadîşçiliği üzerinde çalışmayı, böylece Nebvî sünnetin ilk yazılı kaynaklarına ulaşmayı, sünnetin etrafında yoğunlaşan tereddütleri gidermeye çalışmayı ve bu vesile ile sünnete katkıda bulunmayı hedefledik. Bu hedef doğrultusunda önce tezimizin giriş bölümünde Musannef edebiyatı

hakkında bazı bilgiler verdikten sonra müellifin hayatı ve ilmî şahsiyeti ile ilgili konulara deyindik..

Abdürrezzâk Mûfessir, Muhaddîs , Fakîh ve Siyercidir. İtikâdî bakımdan sünnî ve selefî akideye sahiptir. Amelî mezhep bakımından, o da diğer muasırları gibi belli bir mezhebin müntesibi olmaktan çok Hanefî, Şafî ve Mâlikî'ye ait birçok ictihâdî ve fikhî görüşün yanısıra, Sevrî, İbn Cüreyc, İbn Uyeyne ve Evzâî gibi birçok müctehidin görüşlerini de belirten ve hatta yer yer benimseyen, bunun yanında kendi ictihat ve görüşlerini de ortaya koyan büyük bir fakîh, bir Müctehittir. Abdürrezzâk'ın hirî II. asrın ricâlinden olması, bu durumun tabii bir sonucu idi. Zira o dönemde amelî mezhepler, yeni yeni teşekkül ediyor, herkes dirayeti ölçüsünde dinî nâslara sadık kalmak şartıyla ictihat edebiliyor, isteyen istediği müctehidin ictihadı ile amel edebiliyordu.

Abdürrezzâk, Hz. Ali'ye ve onun evlâdına yapılan elim olaylardan dolayı Emevilere muhalif idi. Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e olan sevgisinden dolayı Abbasiler'e de muhalifti. Bu muhalefet onun Şîî sanılmasına ve bu konuda ağır ithamlara mâruz kalmasına sebep olmuştur. Bu durum da, tarih boyunca onun görüşlerinden ve Musannef'inden yeterince yararlanmayı yavaşlatmış hatta önemli ölçüde gölgelemiştir. Halbuki Abdürrezzâk objektif ve tarafsız bir ilmî anlayışa sahiptir. Kişisel eğilimlerini ve siyasî düşüncelerini eserlerine yansıtmaması bunu açıkça göstermektedir. Meselâ Hulefâ-i Râşidîn ile ilgili rivayetleri ve müsbet ifadeleri, Muâviye'nin ilmî yönünü taktir etmesi ve birçok rivâyetini Musannef'ine alması bunun en güzel delillerindendir.

Abdürrezzâk, yazılı kaynaklara dayanan Musannef'inin hadîslerini, tahammül yollarının en makbulü sayılan sema yoluyla almıştır. Sema ve arz metotlarını müsâvî gören Abdürrezzâk aynı metotla da bu hadîsleri talebelerine intikal ettirmiştir.

Hadîslerinin dörtte üçünden fazlasını Ma'mer, İbn Cüreyc, Sevrî ve İbn Uyeyne gibi müellefât sahibi şeyhlerinden almıştır. Abdürrezzâk, tefsir ve hadîs başta olmak üzere çeşitli konularda birçok eser yazmış,

bu eserlerin bir kısmı günümüze kadar ulaştığı halde, bir kısmı maalesef günümüze ulaşamamıştır. Biz Abdürrezzâk'ın, Musannefî dışındaki Hadîs yönünü de tesbit edebildiğimiz kadarı ile tezimize yansıtmaya çalıştık. Bundan dolayı tez konumuzu Abdürrezzâk ve Musannefî yerine Abdürrezzâk ve Hadîşçiliği demeyi uygun bulduk. Ancak, Musannefî esas alıp onun dışında tesbit ettiğimiz bilgileri o esasa göre işlemeye çalıştık.

Murad Molla Kütüphanesi nüshası esas alınarak 11 cilt halinde el-A'zamî tarafından tahkik edilerek basılan Musannef, 10. Cilt 379. sayfadan itibaren hocası Ma'mer'e ait olup, üzerinde çalışma yaptığımız eserdir.

Kütüb-i Sitte müellifleri başta olmak üzere Ahmed b. Hanbel, Bâki b. Mahled, Dârimî, Dârakutnî, Beyhakî ve Tahâvî gibi Muhaddisler, Abdürrezzâk'ın Musannefî başta olmak üzere Hadîşçiliğinden yararlanmışlardır.

Musannef, Rasûlullah (s.a.s.)'a ait birçok mektubu ve sahâbe dönemine ait sayfeleri ihtiva etmektedir. Günümüze ulaşma şansına mazhar Hemmâm b. Münebbih'in Ebû Hüreyre 'den rivayet ettiği sahifedeki birçok hadîsi, Yemenliler'in Asahhu'l-Esânid'i olan Abdürrezzâk + Ma'mer + Hemmâm b. Münebbih + Ebû Hüreyre rivayet zinciri ile onda yer almaktadır.

Bu hadîsleri, mukayeseli olarak tezimizin muhtevasında, "Musannef'te Sayfalar" başlığı altında zikrettik.

Musannef aynı zamanda merfû' hadîslerin yanında mevkûf ve maktû' hadîslerle de, içinde yaşadığı toplumun sosyal, dinî ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamada yapılan ictihat ve uygulamalardan da bahsederek günümüzün benzer problemlerine, sosyal gelişme ve değişmelerine çözüm bulucu formüller ihtiva etmektedir. Bu yönden de önem arzeden Musannef, ilmî enginliği ile gayretli araştırmacıları beklemektedir. Tezimizde, bu önemi ihsas ettirebilmişsek kendimizi bahtiyar bileceğiz.

EKLER

ABDURREZZÂK'IN HOCALARINA VE HOCALARININ
RİVÂYET SAYILARINA AİT LİSTE

<u>Hocaları:</u>	<u>Rivâyet sayısı</u>	
Abbad b. Kesîr	(1,70)	9
Abdullah b. Muharrar	(1,12)	51
Abdullah b. Ömer	(1,12)	203
Abdullah b. Kesîr	(5,167)	44
Abdullah b. Mubârek	(1,209)	30
Abdullah b. Osman	(8,201)	1
Abdullah b. Amr	(7,457)	1
Abdullah b. Ömer el-Medîni	(9,221)	2
Abdullah b. Şube	(5,302)	3
Abdullah b. Abdurrahman et-Tâifi	(1,459)	3
Abdullah b. Bâhir	(1,555)	1
Abdullah b. Nâfi	(1,559)	1
Abdullah b. Said	(3,443)	3
Abdullah b. Muhammed	(3,5)	1
Abdullah b. İsa	(5,6)	1
Abdullah b. Atâ	(9,120)	1
Abdûlmelik b. Sabbâh	(10,345)	1
Abdulkerîm b. Ebî Ümeyye	(2,37)	4
Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem	(2,48)	10
Amr b. Havşeb	(2,191)	2
Abdûlmelik b. Ebî Süleyman	(2,355)	10
Abdulvehhâb b. Mücâhid	(2,375)	6
Abdussamed b. Ma'gal	(4,16)	1

Amr b. Rueyman	(4,469)	1
Ahmed b. Muhammed b. Ziyad	(9,281)	1
Abdulaziz b. Ebî Ravvâd	(1,25)	22
Abdurrahman b. Amr	(5,199)	1
Abdurrahman b. Ömer	(1,140)	2
Abdumelik b. Ebî Süleyman	(1,151)	10
Amr b. Dinar	(1,270)	5
Abdulaziz b. Râfi	(8,57)	1
Amr b. Meymun	(6,119)	1
Abdulkuddûs b. Hubeyb	(1,438)	14
Amr b. Süleyman	(8,344)	1
Amr b. Kays	(2,35)	6
Âmir b. Abdullah	(1,428)	6
A'meş	(2,450)	1
Bedil el-Akîlî	(7,401)	1
Beşir b. Râfi	(1,33)	12
Bekkâr b. Abdullah	(3,101)	9
Cebele b. Suheym	(4,178)	1
Câfer b. Süleyman	(1,129)	75
Câfer b. Muhammed	(3,184)	3
Cerir b. Hazm	(7,294)	1
Câfer b. Ebî Süleyman	(8,81)	1
Dâvûd b. Kays	(1,12)	41
Dâvûd b. İbrahim	(1,387)	7
Ebû Hâşim	(7,113)	1

Ebû Zübeyr	(7,499)	1
Ebû Sûfyan	(8,83)	14
Ebû Vâil	(9,228)	1
Ebû Hârûn el-Abdi	(10,140)	1
Ebû Zinad	(10,298)	1
Ebû Mutî'	(10,299)	1
Ebîhi (Hemmâm b. Nâfi)	(7,240)	2 5
Evzâî	(1,135)	15
Eyyûb	(1,383)	14
Eslemî b. Ebî Bekrate	(5,495)	2
Ebân	(9,207)	1
Eflah b. Humeyd	(5,21)	1
Eymun b. Nâbil	(4,212)	1
Ebû Bekr b. Muhammed	(1,36)	12
Ebû Câfer b. er-Râzi	(1,112)	13
Ebû Bekr b. Abdullah	(1,141)	10
Ebû Ma'ser el-Medîni	(1,427)	11
Ebû Bekr b. Ayyaş	(1,570)	10
Ebû Hâlid	(4,422)	1
Ebû Şeybe (Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe)	(4,314)	8
Ebû Ūsâme	(3,194)	1
Ebû Bekr b. Ubeyd	(2,474)	1
Ebû Hüseyn	(2,189)	1
Ebû Eşheb	(2,387)	1
Ebû İshak	(2,444)	5

Ebû Yahyâ	(6,219)	1
Ebû Süleyman	(6,336)	1
Ebû Hanîfe	(2,148)	68
Fadl	(2,120)	1
Fudayl b. İyad	(3,200)	12
Gâlib b. Ubeydullah	(2,561)	1
Hüseyn b. Mihran	(5,301)	5
Hemman b. Nâfi	(9,217)	1
Hammad b. Üsâme	(5,303)	1
Haccac b. el-Ertâd	(9,311)	7
Humeyd b. Ruveyman	(4,436)	2
Hâkem b. Uleybe	(6,118)	1
Humeyd b. Şâmî	(9,325)	7
Hişâm b. Muhammed	(6,140)	3
Hasan b. Ammar	(1,8)	72
Hişâm b. Hassan	(1,16)	186
Hüşeym b. Beşir	(1,36)	97
Hammad b. Seleme	(1,189)	2
Hammad b. Ebî Hanîfe	(9,87)	1
İbn Ebî Leyla	(10,332)	1
İbn İsa	(4,449)	1
İkrime b. Ammar	(2,52)	5
İbn Ebî Nüceyh	(6,264)	4
İbn Aclan	(5,166)	1
İbn Mücâlid	(3,82)	1

İbn Semân	(10,30)	7
İbn Ebî Sedreme	(7,198)	10
İbn Şebreme	(10,54)	2
İbn Sîrin	(8,38)	1
İbn Ebî Melike	(8,337)	1
İsrâîl b. Yûnus	(1,7)	169
İbn Mûcâhid	(1,104)	32
İbn Teymî	(1,31)	205
İbn Tâvûs	(1,217)	4
İbn Ebî . Sebrate	(1,522)	5
İbn Ebî Zi'b	(7,84)	1
İbn Mûsenna b. Sabbâh	(2,133)	1
İbrahim b. Muhammed	(1,7)	213
İbrahim b. Tahman el-Horasânî	(4,121)	7
İbrahim b. Ebî Yahyâ	(2,256)	27
İbrahim b. Yezîd	(2,30); (3,241)	26
İbrahim b. Ebî Yezîd	(3,163)	1
İbrahim b. Ömer	(2,165)	20
İbrahim b. Yahyâ	(8,392)	1
İbrahim b. Osman	(7,414)	1
İbrahim b. Ammar	(7,308)	1
İbrahim b. Abdullah b. Ali b. es-Sâib	(6,362)	1
İbrahim b. Mâlik b. Ebî Hamza	(5,178)	1
İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahyâ el-Eslemî	(5,187)	2
İbrahim b. Abdurrahman b. Hâris	(5,173)	2

İsmail b. Mesleme	1,449)	1
İsmail b. Ayyaş	(3,154)	18
İsmail b. Ebî Velid	(3,294)	6
İsmail b. Ubeydullah	(2,175)	1
İsmail b. Umeyye	(2,261)	11
İsmail b. Abdullah (el-Hâris el-Bâsirî)	(2,326)	35
Kays b. er-Rebî	(1,33)	30
Kesir b. Atâ	(5,231)	1
Kays b. Mesleme	(8,100)	1
Leys	(1,82)	3
Muhammed b. Ebî Yahyâ	(4,444)	1
Muhammed b. Ubeydullah	(4,419)	5
Muhammed b. Suga	(3,453)	1
Muhammed b. Mûnkedir	(3,445)	1
Muhammed b. Ammâr	(3,152)	4
Muhammed b. Mesleme	(1,21)	64
Muhammed b. Râşid	(1,170)	84
Muhammed b. Yahyâ	(1,231)	4
Muhammed b. Ebî Humeyd	(1,354)	3
Muhammed b. Said	(9,219)	1
Muhammed b. Ömer	(7,135)	1
Muhammed b. Abdurrahman	(6,348)	1
Mûsenna b. Sabbâh	(1,50)	19
Mukâtil	(1,51)	6
Muğira	(6,182)	5

Muammer b. Süleyman er-Râkki	(1,171	1
Mâlik b. Âmir b. Abdullah b. ez-Zübeyr	(2,33)	1
Musa el-Cühenî	(2,367	2
Muttarif b. Mâzin	(8,337)	1
Mücâlid	(4,490)	1
el-Münzîr	(6,171)	1
Ömer b. Hubeyb	(4,184)	6
Ömer b. Zer	(3,455)	13
Ömer b. Râşid	(3,315)	21
Ömer b. Zeyd	(3,124)	2
Ömer b. Mecâlid	(6,556)	1
Ömer b. Havşeb	(5,91)	3
Osman b. Said	(7,100)	4
Osman b. Matarin	(1,588)	51
Hammad b. Ebû Hanîfe	(8,81)	1
Hişâm b. el-Gâz	(1,288)	1
Numan b. Zübeyr	(6,567)	1
Rabah b. Abdullah	(10,97)	1
er-Rebi	(4,489)	1
Rabah b. Zeyd	(4,528)	5
Rabah b. Ubeyd	(3,86)	1
Râce' b. Hayvete	(6,519)	1
Süleyman b. Mihrân	(1,120)	1
Said b. Beşir	(1,215)	5
Sevr b. Yezid	(1,448)	6

Saffan b. Süleym	(1,487)	1
Simak b. Hâris	(2,181)	1
Said b. Abdülaziz	(2,187)	14
Said b. Gamâdis	(2,397)	1
Said b. Saib	(2,519)	5
Said ez-Zübeydi	(3,338)	1
Said b. Hammad b. Osman	(5,23)	2
Sa'd b. Saib	(8,295)	1
Sâlih b. Dinar	(4,61)	1
Sâlih b. Muhammed	(5,182)	1
Subayh	(8,378)	1
Süleyman el-Ahvâl	(7,139)	1
Şu'be	(3,453)	1
Şeybe b. Kesir	(4,329)	1
Şüreyh	(9,389)	1
Utbe b. Abdurrahman	(1,488)	1
Ubeydullah b. Ömer	(2,575)	31
Ukayl b. Muakkıl	(9,222)	1
Utbe b. Muhammed	(2,414)	1
Ubâde	(10,57)	1
Vehb b. Nâfi	(4,172)	6
Veki b. Cerrah	(4,394)	8
Yâsîn b. Ebî Bûstân	(2,566)	6
Yahyâ b. Yezid	(10,233)	1
Yezid b. Ziyad	(9,106)	1

Yahyâ b. Mesleme	(4,481)	1
Yahyâ b. Abdullah	(2,554)	1
Yahyâ b. Said	(2,30)	3
Yahyâ b. Atâ el-Beceli	(4,38)	65
Yahyâ b. Râbia	(1,171)	5
Yahyâ b. A'car	(1,241)	1
Yahyâ b. Ebî Kesîr	(1,308)	5
Yahyâ b. Vehb	(3,429)	1
Yakup b. Atâ	(2,284)	1
Yûnus b. Süleyman	(3,383)	2
Ziyad b. Feyyâz	(1,587)	1
Zûma b. Sâlih	(9,411)	8
Zübeyr b. Nâfi	(9,100)	2
Zübeyr b. Adî	(10,140)	1

**ABDÜRREZZÂK'IN MECHUL ŞEYHLERİNİ VE RİVÂYET
ETTİKLERİ HADİSLERİN SAYISINI GÖSTEREN LİSTE:**

Ma'mer ve Gayruhû	(1,217)	1
Racûlûn min Basra	(1,83)	1
Şeyhu'n min ehl'i-Mekke	(1,345)	1
Şeyhu'n-min ehl'i-Medîne	(1,408)	3
Men semia Amr b. Dinar	(1,437)	1
Ammen semia'l-Hasan	(1,523)	2
Racûlûn sikatûn	(2,15)	1
Ammen semiahû ibn Sâlih	(2,30)	1
Şeyhu'n min ehhl'i Cezîre	(2,42)	2

Racûlû'n min ehl-i Kûfe	(2,87)	1
Racûlûn min ehl-i Mısır	(1,58)	1
Men rae'l-Kâsım	(2,257)	1
Racûlûn min ehl-i Basra	(2,275)	4
Şeyhu'n min ehl-i Basra	(2,319)	1
Hûşeym ev-Gayruhû	(2,433)	1
İsrâîl ve Gayruhû	(2,508)	1
Men semia Enes	(3,19)	1
Racûlûn min Eslem	(3,163)	7
Racûlûn min Âli Hazm	(3,222)	1
Şeyhun min ehl-i Tâif	(3,275)	2
Sâhibun Leh	(1,57)	5
Sâhibun Lenâ	(****)	2
Sâhibun Lehum	(3,388)	1
Racûlûn min ehl-i Medîne	(3,426)	7
Racûlûn min ehl-i Cezîre	(3,470)	1
Ba'du ehl-i İlim	(4,152)	1
Ba'du Ashâbihi	(4,203)	3
Ba'du Ashâbinâ	(5,85)	3
Men semia el-Beylemânî	(4,317)	1
Racûlûn min Veledi Said b. Müseyyeb	(4,528)	1
Şeyhun min ehl-i Horasan	(5,13)	1
Ammen semia Katâde	(5,17)	1
Racûlûn min ehl-i Tâif	(5,32)	1
Ba'du ehl-i Medîne	(5,34)	1
Men semia Atâ	(5,134)	2
Şeyhun min ehl-i Şam	(5,184)	1
Racûlûn ennehû semia Ebâbekr	(5,198)	1
Ammen semia Enes	(6,184)	1
Gayru Vâhid	(6,226)	4

Men semial Müsennâ	(6,276)	2
Şeyhu min ehl-i Necran	(7,484)	2
Men semia Mutarrıf	(8,345)	1
Racûlün Yuhaddisu an Hasan	(9,90)	1
Mevlâ Süleyman b. Hubeyb	(9,314)	3
Men yegûlû: Velehû ygûlu eşşâir	(10,33)	1
Semi'tu gayruhû	(10,61)	1
Abdürrezzâk ...	(1,175)	2
... Urve...	(1,174)	1
Mâlik ve Gayruhû	(1,76)	1
Racûlün	(1,58)	42

KÎTÂBU'T-TAHÂRÂ, KÎTÂBU'L-HAYZ VE KÎTABU'S-SALÂT' TAKÎ MERFU', MEVKUF VE MAKTU' HADÎSLERİN DAĞILIM LİSTESİ

	Merfû'	mevkûf	maktû'
باب غسل النواحين	-	1	2
باب المسح بالرأس	3	5	5
باب هل يمسح رأسه بفضله يديه	1	2	3
باب المسح بالأذنين	3	8	5
باب مسح الأصابع	-	-	1
باب من نسي المسح على الرأس	-	1	6
باب من نسي المسح وفي لحيته بلل	-	-	3
باب كيف تمسح المرأة رأسها	-	1	2
باب غسل الرجلين	12	10	8
باب من يطأ نثاً ياباً أو رطباً	4	6	17
باب الرجل يترك بعض أعضائه	-	1	6
باب كم الوضوء من غسلة	12	3	5
باب ما يكفر الوضوء والصلاة	5	4	3
باب ما يذهب الوضوء من الخطايا	5	-	1
باب هل يتوضأ لكل صلاة أم لا	2	6	6
باب الوضوء في النحاس	3	6	1

باب ما جاء في جلد ما لم يذبح	-	10	2
باب جلود الميتة إذا دبغت	9	2	9
باب صوف الميتة	-	-	4
باب شحم الميتة	-	-	1
باب عظام القيل	-	-	6
باب جلود السباع	8	3	10
باب الوضوء عن المطاهر	3	2	3
باب وضوء الرجال والنساء جميعاً	-	2	1
باب الماء ترده الكلاب والسباع	2	3	1
باب الماء لا ينجسه شيء وما جاء في ذلك	4	4	6
باب البئر تقع فيه الدابة	-	1	7
باب سور الفأرة	-	-	1
باب الفأرة تموت في الودك	3	4	5
باب الفأرة تموت في البحر	-	-	2
باب الوزغ تموت في الودك	-	2	1
باب الجعل وأشباهه	-	1	3
باب البول في الماء الدائم	4	-	-
باب الماء يحسه الجنب أو يدخله	-	4	5
باب ما يتضح في الإتياء من الوضوء والغسل	-	3	3
باب الوضوء من ماء البحر	4	3	4
باب الكلب يبلغ في الإتياء	4	2	5
باب سور الهر	3	10	8
باب سور النوايا	1	2	11
باب سور المرأة	1	7	5
باب سور الحائض	2	5	8
باب مس الإبط	-	5	1
باب الوضوء من مس الذكر	6	16	10

باب مس الرفغين والافئنين	1	-	3
باب مس المقعدة	-	-	2
باب من مس ذكر غيره	-	-	2
باب مس الحمار والكلب والجلطة	-	-	5
باب مس الدم والجنب	1	2	1
باب مس اللحم النقي والدم	-	2	-
باب مس الصليب	-	1	-
باب قص الشارب وتقليم الأظفار	-	-	7
باب الوضوء من الكلام	-	3	2
باب الوضوء من النوم	-	8	9
باب النوم في الصلاة والمجنون إذا عقل	-	-	3
باب الوضوء من النورة	-	-	1
باب الوضوء من القبلة واللمس والمباشرة	5	10	5
باب الوضوء من القيء والقلس	2	-	8
باب الوضوء من الحدث	5	-	2
باب الرجل يشبه عليه في الصلاة أحدث أو لم يحدث	3	2	1
باب الشك في الوضوء قبل أن يصلي	-	-	3
باب من شك في أعضائه	-	-	3
باب الوضوء من الدم	-	2	16
باب الرجل ييزق دماً	-	1	8
باب الرعاف	-	1	5
باب الجرح لا يرقاً	-	4	-
باب قطر البول ، ونضح القرح إذا وجد بلا	2	7	6
باب المذي	5	7	7
باب المسح على العصائب والجروح	1	2	10
باب الدود يخرج من الإنسان	-	-	4

باب من قال لا يتوضأ مما مست النار	12	15	9
باب ما جاء فيما مست النار من الشدة	5	4	1
باب الوضوء من ماء الحميم	-	3	1
باب المضمضة مما أكل من الفاكهة وما مست النار	-	1	3
باب المضمضة من الأثرية	2	6	2
باب الوضوء من النبيذ	1	-	2
باب الوضوء من الحجامة والحلق	-	3	5
باب الرجل يحدث بين ظهرائي وضوئه	-	-	2
باب المسح بالمتديل	-	3	12
باب الوضوء بالبصاق	-	-	5
باب يتوضأ الرجل من الإناء إذا بات مكشوقاً	-	-	1
باب القول إذا فرغ من الوضوء	-	-	3
باب وضوء المقطوع	-	2	-
باب المسح على الخفين والعمامة	9	1	3
باب المسح على القطنسوة	-	1	-
باب المسح على الخفين	11	11	5
باب المسح على الجوربين والتعلين	1	5	1
باب المسح على الجوربين	-	3	1
باب المسح على التعلين	3	2	-
باب كم يمسح على الخفين	6	10	3
باب المسح عليهما من الحدث	-	1	1
باب نزع الخفين بعد المسح	-	-	5
باب أي الصعيد أطيب	-	1	1
باب كم التيمم من ضربة	1	5	7
باب كم يصلي بتيمم واحد	-	2	5
باب الذي لا يجد تراباً يتيمم بغيره	-	-	2
باب الذي يتيمم ثم يجد الماء	-	-	5
باب نزع الخفين بعد المسح	-	-	7
باب المسح على الخفين	-	2	7
باب وضوء المريض	-	-	3
باب إذا لم يجد الماء	3	3	5
باب الرجل تصيبه الغنابة في أرض باردة	2	-	2

باب بدأ التيمم	4	4	5
باب يتيمم ثم يمر الماء هل يتوضأ ؟ وهل يتيمم للتطوع	-	-	3
باب الرجل يعلم التيمم أيجزيه	-	-	1
باب المسافر يخاف العطش ومعه ماء	-	-	4
باب الرجل تصيبه الجنابة ومعه من الماء ما يتوضأ	-	-	2
باب الرجل تصيبه الجنابة	-	-	4
باب الرجل يصيب أهله في السفر وليس معه ماء	-	-	5
باب الرجل يعزب عن الماء	7	4	3
باب المرأة تطهر عن حیضتها وليس عندها ماء . هل يصيبها	1	-	1
باب الرجل يصيب جنابة ولا يجد ماء إلا الثلج	-	-	3
باب الرجل [لا] يكون مع ماء إلى متى ينتظر	-	4	2
باب ما يوجب الغسل	9	22	4
باب الرجل يصيب امرأته في غير الفرج	1	1	3
باب الرجل يرى أنه يحتلم فيستقظ فلا يجد بللاً	-	-	2
باب البول في المغتسل	1	3	1
باب اغتسال الجنب	8	6	10
باب الرجل يغسل رأسه بالسر	-	2	1
باب الرجل يغسل رأسه وهو جنب ثم يتركه يجف ثم يغسل بعد	-	1	4
باب الرجل يترك شيئاً من جسده في غسل الجنابة	2	-	2
باب الرجل يقتل من الجنابة ثم يخرج منه الشيء	-	-	4
باب الرجل يتحدث بين ظهري غسله	-	-	4

الجنبان بشرعان جميعاً	6	1	2
باب الجنب وغير الجنب بغسلان جميعاً	1	-	1
باب الوضوء بعد الغسل	1	5	2
باب غسل النساء	2	6	7
باب الرجل يصيب المرأة ثم يريد أن يعود	1	2	1
باب مباشرة الجنب	-	4	2
باب الرجل ينام وهو جنب أو يطعم أو يشرب	8	3	7
باب الرجل يخرج من بيته وهو جنب	-	-	2
باب الرجل يحتجم ويطلق جنباً	-	-	1
باب احتلام المرأة	6	1	-
باب ستر الرجل إذا اغتسل	12	5	-
باب الحمام للرجل	4	6	4
باب الحمام للنساء	2	5	-
باب الحمام هل يغتسل منه	-	6	5
باب القراءة في الحمام	-	-	1

كتاب الحيض

باب أجل الحيض	1	1	3
باب الصوم والصلاة وإن طهرت عند العشاء فلا قضاء عليها	-	1	3
باب كيف الطهر	-	1	1
باب ما ترى أيام حيضتها أم بعدها	-	1	3
باب المستحاضة	6	6	7
باب المستحاضة هل يصيبها زوجها ؟ وهل نصلي وتطوف بالبيت	1	2	9
باب البكر والنساء	-	3	5
باب غسل الحائض	1	1	3
باب الحامل ترى الدم	1	3	7

- باب الدواء يقطع الحيضة	1	1
- باب وضوء الحائض عند وقت كل صلاة	-	2
2 باب دم حبيب سيب	3	2
- باب الحائض تسمع السجدة	-	3
4 باب مباشرة الحائض	4	6
6 باب ترجيل الحائض	4	4
5 باب إصابة الحائض	1	5
- باب الرجل يصيب امرأته وقد رأت الطهر ولم تغتسل	-	3
3 باب قضاء الحائض الصلاة	-	3
- باب صلاة الحائض	1	10
- باب الحائض تطهر قبل غروب الشمس	-	6
- باب الرجل يصيب امرأته فلا تغتسل حتى تحيض	-	4
- باب هل تذكر الله الحائض والجنب ؟	2	6
1 باب القراءة على غير وضوء	11	6
1 باب مس المصحف والدراهم التي فيها القرآن	2	16
- باب العلاتق	-	3
2 باب الخاتم	7	4

كتاب الصلاة

17 باب ما يكتفي الرجل من الثياب	11	3
- باب الصلاة في القميص	1	5
- باب الصلاة في القباء والسراويل	-	1
- باب الصلاة في الثوب لا يدري أظاھر أم لا	-	3
- باب الصلاة في السيف والقوس	1	2
4 باب السدل	1	15
1 باب الصلاة في الثوب الذي يجامع فيه ويمرّق فيه الجنب	6	2
1 باب الثوب يصيبه المني	3	-

باب المني يصيب الثوب ولا يعرف مكانه	-	8	4
باب الدم يصيب الثوب	-	2	16
باب بول الخفاش	-	1	1
باب خروء الدجاج وطين المطر	-	-	3
باب أبوال الدواب وروثها	-	1	8
باب بول الصبي	6	1	1
باب ما جاء في الثوب يصنع بالبول	2	4	1
باب الصلاة في التعيين	9	2	3
باب تعاهد الرجل نعليه عند باب المسجد	4	-	-
باب موضع التعيين في الصلاة إذا خلعا	3	-	2
باب الرجل يصلي في المضربة والحلق	-	-	1
باب الرجل يصلي ومعه الورق والغزل	-	-	2
باب الرجل يصلي في السيف المحلى	-	-	1
باب الصلاة على الصفا والتراب	1	1	3
باب الصلاة في بيته لا يدري أظاهر أم لا	-	-	1
باب اتخاذ الرجل في بيته مسجداً وانصلا	1	-	1
باب الصلاة على الحجرة والبسط	5	13	4
باب الرجل يصلي في المكان الحار أو في الزحام	-	3	4
باب السجود على العمامة	1	1	6
باب الرجل يسجد ملتخفاً لا يخرج يديه	1	1	1
باب الصلاة على البرادع	-	1	-
باب الصلاة على الطريق	1	2	1
باب الصلاة على القبور	4	5	5
باب الصلاة في مراحي الدواب ولحوم الإبل هل يتوضأ منها	6	3	5
باب الصلاة في البيعة	-	5	-
باب الخنثى يدخل المسجد	-	1	6
باب المشرك يدخل المسجد	3	-	-
باب الصلاة في المكان الذي فيه العقوبة	2	1	-
باب الكلب يمر في المسجد	-	-	2
باب الحائض تمر في المسجد	-	1	2
باب هل يدخل المسجد غير طاهر	-	1	5
باب الوضوء في المسجد	4	5	11

باب الحدث في المسجد	-	-	1
باب البول في المسجد	5	-	-
باب ما يقول إذا دخل المسجد وخرج منه	4	2	4
باب الركوع إذا دخل المسجد	2	3	2
باب النخامة في المسجد	9	3	3
باب الرجل يصبق في المسجد ولا يدفنه	-	3	1
باب الرجل يصبق عن يمينه في غير صلاة	-	2	1
باب هل تقام الحدود في المسجد	2	2	5
باب اللفظ ورفع الصوت وإنشاد الشعر في المسجد	2	4	1
باب هل يتخلل أو بقلم الأظافر في المسجد	-	-	2
باب انشاد الضالة في المسجد	4	1	-
باب البيع والقضاء في المسجد ، وما يجنب المسجد	4	-	3
باب السلاح يدخل به المسجد	2	-	2
باب أكل الثوم والبصل ثم يدخل المسجد	5	-	1
باب المسجد بطين فيه بطين فيه روث	-	-	1
باب القملة في المسجد تقتل	1	6	1
باب قتل القملة في الصلاة وهل على قاتلها وضوء ؟	-	1	2
باب قتل الحية والعقرب في الصلاة	2	-	1
باب مداومة البول والغائط في الصلاة	4	4	3
باب ما جاء في فرض الصلاة	3	3	-
باب بدء الأذان	7	9	7
باب الأذان على غير وضوء	-	-	3
باب استقبال القبلة ووضعه أصبعيه في أذنيه	1	-	6
باب الكلام بين ظهراني الأذان	-	-	4
باب الأذان قاعداً ، وهل يؤذن الصبي	-	-	3
باب الأذان راكباً	1	1	-
باب المؤذن الأعمى	1	1	-
باب الصلاة خير من النوم	5	3	3
باب التشويب في الأذان والإقامة	-	1	1
باب من أذن فهو يقيم	1	-	-
باب المؤذن أملك بالأذان ، وهل يؤذن الإمام	1	3	-

باب المؤذن أمين والإمام ضامن	2	1	-
باب القول إذا سمع الأذان والإنصات له	7	-	2
باب الرجل متى يقوم للصلاة إذا سمع الأذان	1	-	1
باب البغي في الأذان والأجر عليه	-	2	4
باب فضل الأذان	6	7	3
باب الإمامة وما كان فيها	2	2	6
باب الأذان في طلوع الفجر	6	-	3
باب الأذان في السفر والصلاة في الرحال	3	5	5
باب الأذان في البادية	-	-	3
باب الدعاء بين الأذان والإقامة	1	-	2
باب من سمع النداء	2	6	3
باب الرخصة لمن سمع النداء	2	5	-
باب مكث الإمام بعد الإقامة	2	-	-
باب قيام الناس عند الإقامة	2	4	5
باب الرجل يمر بالمسجد فيسمع الإقامة	-	-	2
باب الرجل يخرج من المسجد	1	1	3
باب الرجل يصلي بإقامة واحدة	1	2	3
باب من نسي الإقامة	-	-	5
باب الرجل يصلي في المسجد بغير إقامة	-	5	2
باب من نسي الإقامة في السفر	-	-	3
باب الرجل يدخل المسجد فيسمع الإقامة في غيبته	-	2	5
باب الرجل يؤذن فيتسنى فيجعله إقامة	-	-	1
باب شهود الجماعة	8	9	3
باب فضل الصلاة في جماعة	8	11	8
باب الرجل يصلي الصبح ثم يقعد في مجلسه	2	-	-
باب المواقيت	7	9	1
باب وقت الظهر	10	9	4
باب وقت الظهر	8	9	4
باب وقت العصر	6	7	3
باب وقت المغرب	10	8	6
باب وقت العشاء الآخرة	5	10	6
باب النوم قبلها والسهر بعدها	3	2	-
باب العشاء اسم الآخرة	6	13	8
باب وقت الصبح	4	3	1
باب إذا قرب العشاء ونودي بالصلاة	3	12	3
باب صلاة الوسطى	2	-	-

باب من انتظر الصلاة	2	-	-
باب تفريط مواعيت الصلاة	4	10	11
باب من نسي صلاة أو نام عنها	6	1	1
باب من نام عن صلاة	1	-	6
باب الرجل ينسى صلاة فيذكرها في وقت آخر	-	-	3
باب الرجل يأتي الجماعة لصلاة فيجدتهم في التي بعدها	-	1	6
باب لا تكون صلاة واحدة لشيء	2	1	4
باب الرجل ينتهي إلى القوم وهم في تطوع ولم يكن صلى العشاء	-	1	2
باب قدر ما يستر المصلي	7	3	9
باب كم يكون بين الرجل وبين سترته	3	3	4
باب ستر الإمام ستره لمن وراءه	2	2	5
باب المار بين يدي المصلي	1	3	2
باب من صلى إلى غير ستره	-	-	1
باب ما يقطع الصلاة	16	11	11
باب لا يقطع الصلاة شيء بمكة	3	-	3
باب الرجل والمرأة يصليان أحدهما بخذاء الآخر	1	-	1
باب الرجل يصلي والرجل مستقبله	3	1	-
باب مسح الحصى	5	5	6
باب متى يمسح التراب عن وجهه	-	-	8
باب الصفوف	9	9	1
باب بقية الصفوف	1	2	4
باب فضل الصف الأول	4	1	2
باب من ينبغي أن يكون في الصف الأول	3	3	-
باب كيف يقول الإمام إذا أراد يكبر	3	-	2
باب لا يقف في الصف الثاني حتى يتم الأول وهل يأمر الإمام	-	-	1
باب فضل من وصل الصف والتوسع لمن دخل الصف	4	4	1
باب فضل ميامن الصفوف	2	1	1
باب الرجل يقوم وحده في الصف	1	-	5
باب الصف بين السواري وخلف المتحدثين والنيام	2	2	1
باب التكبير	7	12	4
باب تكبيرة الافتتاح ورفع اليدين	6	9	6

باب من نسي تكبيرة الاستفتاح	2	-	9
باب الرجل يكبر قبل الإمام	-	-	2
باب متى يكبر الإمام	-	-	3
باب استفتاح الصلاة	9	7	3
باب الاستعاذة في الصلاة	4	2	8
باب متى يستعيد	1	1	5
باب من نسي الاستعاذة	-	-	1
باب ما يخفي الإمام	-	-	2
باب قراءة بسم الله الرحمن الرحيم	5	7	12
باب قراءة أم القرآن	-	6	-
باب من لم يقرأ بأمر القرآن وقرأ غيرها	-	-	3
باب آمين	7	8	8
باب ما يحجر من القراءة فيه من الصلاة	-	-	1
باب كيف القراءة في الصلاة ؟ وهل يقرأ ببعض السورة	1	8	7
باب ما يقرأ في الصلاة	-	1	2
باب القراءة في الظاهر	3	6	2
باب القراءة في العصر	-	3	2
باب القراءة في المغرب	4	3	2
باب القراءة في العشاء	1	3	2
باب القراءة في صلاة الصبح	10	11	3
باب ما يقرأ في الصبح في السفر	1	5	4
باب لا صلاة إلا بقراءة	4	4	-
باب من نسي القراءة	1	5	8
باب القراءة خلف الإمام	14	21	18
باب تلبية الإمام	1	6	4
باب القراءة في الركوع والسجود	6	1	3
باب قراءة السور في الركعة	2	7	4
باب كيف الركوع والسجود	4	4	6
باب التصويب في الركوع واقناع الرأس	2	-	2
باب القول في الركوع والسجود	13	11	8
باب ما يقول إذا رفع رأسه من الركوع	10	3	4
باب السجود	10	9	8
باب موضع اليدين إذا خثر للسجود وتطبيق اليدين بين الركعتين	1	3	2
باب كيف يقع ساجداً وتكبيراً وكيف ينهض من مثني من ال	1	3	8

باب كيف النهوض من السجدة الآخرة ومن الركعة الآ	-	4	-
باب سجود الأنف	8	1	11
باب كفت الشعر والثوب	5	3	8
باب القول بين السجدين	3	1	4
باب النفخ في الصلاة	1	4	5
باب الإقماء في الصلاة	7	14	9
باب الرجل يجلس معتمداً على يديه في الصلاة	2	2	-
باب ما يقعد للتشهد	-	1	2
باب التشهد	7	3	4
باب من نسي التشهد	1	1	2
باب القول بعد التشهد	1	2	5
باب الرجل يكون له وتر والإمام يتشفع أيتشهد ؟	-	2	6
باب ما يفوت الإنسان من التشهد	1	2	2
باب الصلاة على النبي ﷺ	14	3	1
باب الاستغفار للمؤمنين والمؤمنات	2	-	-
باب التسليم	5	7	8
باب الرد على الإمام	-	1	7
باب متى يقوم الرجل يقضي ما فاتته إذا سلم الإمام	-	2	3
باب ما يقرأ فيما يقضي	-	8	6
باب الذي يكون له وتر ولإمام شفع	2	3	2
باب الذي يفوته من المغرب ركعة أو يدرك منها ركعة	-	-	2
باب التسييح والقول وراء الصلاة	10	5	2
باب جلوس الرجل في مجلسه بعد الصلاة	1	-	3
باب كيف ينصرف الرجل من صلاة	2	5	1
باب مكث الإمام بعدما يسلم	4	7	8
باب رفع اليدين في الدعاء	14	6	3
باب مسح الرجل وجهه بيده إذا دعا	-	1	-
باب رفع الرجل بصره إلى السماء	5	-	1
باب الالتفات في الصلاة	3	4	6
باب الإشارة في الصلاة	3	2	7
باب الرجل يكون في الصلاة فيخشى أن ينهب دابته	-	-	6
يخافه			

باب التحريك في الصلاة	-	8	6
باب العتب في الصلاة	1	2	7
باب التأويب	2	3	4
باب تنقيض الأصابع في الصلاة	-	-	2
باب الرجل يصلي وهو مغمض عينيه	-	1	1
باب التشبيك بين الأصابع	6	-	1
باب وضع الرجل يده في خاصرته في الصلاة	-	1	6
باب الرجل يصلي مرسلاً يديه أو يضمهما	-	1	2
باب الترويح في الصلاة	-	-	3
باب الرجل يصلي وهو معتمد على الجدر	-	3	1
باب الرجل يدخل والإمام راكع لم يكبر	-	1	3
باب الرجل يدرك الإمام وهو راكع فيرفع الإمام قبل أن يركع	-	1	3
باب التعاس حتى يفوته بعض الصلاة	-	-	6
باب من أدرك ركعة أو سجدة	3	3	1
باب من دخل والإمام راكع فركع قبل أن يصل إلى الصف	4	3	4
باب الرجل يجرد القوم جالساً	-	2	7
باب الرجل يدرك سجدة واحدة مع الإمام	1	3	2
باب المشي إلى الصلاة	6	5	1
باب الرجل والرجلان يدخلان المسجد	4	1	12
باب من دخل المسجد وقد صلى أهله أبتطوع ؟	-	3	6
باب صلاة النبي ﷺ	8	-	-
باب سهو الإمام والتسليم في سجدة السهو	5	-	1
باب الرجل يصلي الظهر أو العصر خمساً	2	-	4
باب السهو في الصلاة	6	11	4
باب القيام فيما يقعد فيه	1	2	5
باب إذا قام فيما يقعد فيه أو قعد فيما يقام أو سلم في مثله	-	2	6
باب هل في سجدة السهو تشهد وتسليم	-	1	6
باب هل على من خلف الإمام سهو	-	-	6

باب الرجل بقوته الصلاة وقد سها الإمام	-	-	3
باب الرجل يسهو فيخلط المكتوبة بالتطوع	-	1	3
باب الرجل يشك في صلاته بعد الانصراف ولا يلزمه أحد	-	-	3
باب الرجل يقرأ السورة فيها سجدة فيسهو أن يسجد أو إليها أخرى	-	-	2
باب الرجل يسهو في الركوع والسجود	-	1	5
باب إنك إن لم تسجدكما فيما نيس عليك - خير لك من أن فيما عليك	1	-	3
باب الرجل يسهو عن صلاة لا يلزمه ما هي	-	-	3
باب إذا اجتمع السهو والتكبير في أيام التشريق	-	-	4
باب نسيان سجدة السهو	-	-	7
باب انسهو في سجدة السهو في التطوع	1	1	13
باب الرجل يسهو بها في التكبير أو سمع الله لمن حمده	-	-	2
باب الرجل يحصي بالحصى أو بالخطوط	-	-	1
باب الكلام في الصلاة	3	-	6
باب العطاس في الصلاة	1	-	2
باب الأكل والشرب في الصلاة	-	-	8
باب الاتكاء في الصلاة	-	-	1
باب السلام في الصلاة	9	4	6
باب الرجل يحدث ثم يرجع قبل أن يتكلم	3	7	11
باب الرجل يصلي غلطاً للقبلة	-	7	3
باب الرجل يصلي في غير وقت	-	1	2
باب الصفوف بعضها أمة لبعض	-	-	2
باب الرجل يصلي وهو جنب	1	2	3
باب الرجل يؤم القوم وهو جنب أو على غير وضوء	1	7	8
باب إمام قوم أصابته جنابة فلم يجد ماء	-	1	4
باب الإمام يحدث في صلاته	1	6	13
باب الرجل يصلي في ثوب غير طاهر	-	3	13
باب الصلاة ما يطول منها وما يحذف	2	1	4
باب تخفيف الإمام	14	5	1
باب الرجل يصلي صلاة لا يكملها	6	9	4
باب المحافظة على الأوقات	-	5	-

باب الذي يخالف الإمام	4	5	-
باب الضحك والتبسم في الصلاة	3	3	13
باب الأمراء يؤخرون الصلاة	8	8	10
باب الإمام لا يتم الصلاة	-	-	2
باب القوم يجتمعون من يؤتمهم	6	2	2
باب الرجل يؤتي في ربه	-	4	4
باب إمامة العبد	-	2	1
باب الأعمى إمام	3	3	3
باب هل يؤم ولد الزنا ؟	-	-	5
باب هل يؤم الرجل أباه ؟	-	3	1
باب هل يؤم الغلام ولم يحتلم ؟	1	3	2
باب الإمام يؤتي في مسجده	-	1	1
باب الإمام يقرأ القرآن به أعجمية	-	1	-
باب الإمام يقرأ غير القرآن	-	3	1
باب رفع الإمام صوته بالقراءة	-	3	1
باب الرجل يؤم الرجل	7	1	2
باب الرجل يؤم الرجل والمرأة	1	-	5
باب الرجل يؤم الرجلين والمرأة	1	6	3
باب الصلاة يحضر وليس معه إلا رجل واحد	3	2	6
باب صلاة الإمام في الطاق	-	1	5
باب الصلاة على الدكان	1	3	-
باب الصلاة في المقصورة	1	2	5
باب لا يتطوع إنسان حيث يصلي المكتوبة	2	8	3
باب الإمام يقرأ في المصحف	-	1	4
باب الرجل يصلي في بيته ثم يدرك الجماعة	3	3	9
باب الساعة التي يكره فيها الصلاة	17	11	6
باب الركعتين قبل المغرب	1	5	1
باب إذا أقيمت الصلاة فلا صلاة	2	2	13
باب هل يصلي ركعتي الفجر إذا أقيمت الصلاة	4	8	11
باب الرجل يدعو ويسمي في دعائه	8	6	18

باب الرجل يصلي وهو متلثم	1	1	6
باب التسييح للرجال والتصفيق للنساء	4	2	2
باب هل يوم الرجل جالساً ؟	12	2	1
باب الصلاة جالساً	9	-	1
باب كيف يكون جلوسه إذا صلى قاعداً	1	3	14
باب (فضل) صلاة القائم على القاعد	4	2	1
باب صلاة المريض	7	12	12
باب صلاة المريض على النابتة وصلاة المغني عليه	-	4	7
باب التأثم والسكران ، والقراءة على الغنا	7	-	5
باب حسن الصوت	9	5	1
باب الترتيل في القرآن	1	1	6
باب ترديد الآية في الصلاة ، وباب قراءة النهار	1	3	9
باب قراءة الليل	6	1	4
باب الرجل يلتبس عليه القرآن في الصلاة	3	3	-
باب كيف تكون صلاة الليل والنهار ؟ وكيف كانت صلاة الخوف ؟	3	3	3
باب صلاة الخوف	15	2	3
باب الصلاة عند الممايفة	1	2	9
باب الصلاة في السفر	10	16	3
باب في كم يقصر الصلاة	1	8	10
باب المسافر متى يقصر إذا خرج مسافراً	4	7	6
باب الرجل يخرج في وقت الصلاة	4	15	18
باب مسافر أم مقيم	-	5	7
باب المسافر يدخل في صلاة المقيمة. ومن نسي صلاة في السفر	-	1	5
باب من نسي صلاة الحضر والجمع بين الصلاتين في	16	8	21
باب جمع الصلاة في الحضر	4	4	1
باب المناقلة في السفر	1	7	7
باب من أتم في السفر	-	6	2
باب الصيام في السفر	16	13	5
باب متى يفطر حين يخرج مسافراً	-	-	4
باب هل يصلي المكتوبة على الدابة إلى القبلة وإلى غير	1	2	5
باب صلاة التطوع على الدابة	7	4	5

باب الوتر على الدابة	1	8	1
باب هل يصلي الرجل وهو يسوق دابته ؟ وقصر الصلاة	-	3	4
باب الصلاة في السفينة	-	2	12
باب صلاة العريان	-	2	2
باب وجوب الوتر ، هل شيء من التطوع واجب	10	4	8
باب فوت الوتر	5	12	9
باب أي ساعة يستحب فيها الوتر	8	6	2
باب كم الوتر	1	18	7
باب كيف التسليم في الوتر	2	8	4
باب آخر صلاة الليل	9	-	-
باب الرجل يوتر ثم يستيقظ فيريد أن يصلي	-	5	8
باب ما يقرأ في الوتر وكيف التكبير فيه	4	1	3
باب صلاة النبي ﷺ من الليل ووتره	14	-	-
باب الضجعة بعد الوتر وباب النافلة من الليل	4	2	1
باب الصلاة فيما بين المغرب والعشاء	-	3	5
باب الصلاة من الليل	4	6	6
باب من فاته شيء من الليل متى يقضيه	1	2	2
باب الصلاة بعد طلوع الفجر	3	3	4
باب متى تركع ركعتي الفجر	6	4	4
باب ما جاء في ركعتي الفجر من الفضل	4	2	5
باب القراءة في ركعتي الفجر	4	1	2
باب الكلام عند الفجر	-	6	3
باب التطوع قبل الصلاة وبعدها	16	10	5
باب التطوع في البيت	1	4	2
باب فضل التطوع	5	2	-
باب صلاة الضحى	16	12	2
باب الرجل يصلي وراء الإمام خارجاً من المسجد	-	5	4
باب الاستسقاء	20	7	6
باب الآيات	10	8	5

باب القنوت	14	29	15
باب الصلاة التي تكفر	1	-	-
باب ترك الصلاة	6	4	-
باب هل على المرأة أذان وإقامة	-	3	8
باب في كم تصلي المرأة من الثياب	3	9	14
باب الخمار	-	6	7
باب تكبير المرأة يديها وقيام المرأة وركوعها وسجودها	1	1	6
باب جلوس المرأة	-	1	5
باب المرأة تؤم النساء	-	3	5
باب إذا كانت المرأة أقرأ من الرجال	8	2	7
باب شهود النساء الجماعة	7	8	5
باب تزئين المساجد والممر في المسجد	7	6	5

**MERFÛ', MEVKÛF VE MAKTÛ' HADİSLERİN, BÂBLARA GÖRE
DAĞILIMINI GÖSTEREN LİSTE:**

KITAP

Kitābu't-Tāhârâ

بَابُ غَسْلِ الذَّرَاعَيْنِ

BÂB

Maktu'

Maktu'

Mevkuf

بَابُ الْمَسْحِ بِالرَّأْسِ

Merfû'

Merfû'

Mevkuf

Mevkuf

Mevkuf

Mevkuf

Maktu'

Merfû'

Mevkuf

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

بَابُ هَلْ يَمْسَحُ رَأْسَهُ بِفَضْلِ يَدَيْهِ

Maktu'

Maktu'

Mevkuf

Mevkuf

Merfû'

Maktu'

باب المسح بالأذنين

Merfû'

Mevkuf

Mevkuf

Mevkuf

Mevkuf

Mevkuf

Mevkuf

Mevkuf

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Merfû'

Merfû'

Maktu'

Mevkuf

Maktu'

باب مسح الأصابع

Maktu'

باب من نسي المسح على الرأس

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Mevkuf

Maktu'

باب من نسي المسح وفي لحته بلل

Maktu'

Maktu'

Maktu'

باب كيف تمسح المرأة رأسها

باب غسل الرجلين

Mevkuf

Maktu'

باب غسل الرجلين

Maktu'

Mevkuf

Mevkuf

Maktu'

Merfû'

Mevkuf

Mevkuf

Maktu'

Merfû'

Merfû'

Merfû'

Merfû'

Merfû'

Maktu'

Maktu'

Mevkuf

Merfû'

Merfû'

Mevkuf

Mevkuf

Mevkuf

Mevkuf

Merfû'

Mevkuf

Merfû'

Maktu'

Merfû'

Merfû'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Mevkuf

Maktu'

Maktu'

Merfû'

Maktu'

Mevkuf

Mevkuf

Mevkuf

Merfû'

Merfû'

Merfû'

Mevkuf

Mevkuf

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

باب من يظن أن باباً أو رطباً

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Mevkuf

Maktu'

Maktu'

Merfû'

Maktu'

Mevkuf

Mevkuf

Mevkuf

Merfû'

Merfû'

Merfû'

Mevkuf

Mevkuf

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

باب الرجل يترك بعض أعضائه

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Mevkuf

باب كم الوضوء من غسلة

Merfû'

Merfû'

Merfû'

Merfû'

Merfû'

Merfû'

Merfû'

Merfû'

Merfû'

Merfû'

Merfû'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Mevkuf

Mevkuf

Mevkuf

باب ما يكفر الوضوء والصلاة

Merfû'

Merfû'

Merfû'

Merfû'

Merfû'

Mevkuf

Maktu'

Maktu'

Mevkuf

Mevkuf

Maktu'

Mevkuf

باب ما يذهب الوضوء من الخطايا

Maktu'

Maktu'

Merfû'

Merfû'

Merfû'

Merfû'

Merfû'

باب هل ينوذاً لكل صلاة أم لا

Merfû'

Merfû'

Mevkuf

Maktu'

Maktu'

Mevkuf

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Mevkuf

Mevkuf

Mevkuf

باب الوضوء في النحاس

Mevkuf

Mevkuf

Mevkuf

Mevkuf

Maktu'

Mevkuf

Mevkuf

Merfû'

Merfû'

Merfû'

Mevkuf

باب ما جاء في جلد ما لم يدبغ

Mevkuf

Maktu'

Maktu'

باب جلود الميتة إذا دبغت

Merfû'

Maktu'

Merfû'

Merfû'

Merfû'

Merfû'

Merfû'

Mevkuf

Merfû'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Mevkuf

Maktu'

Maktu'

Merfû'

Maktu'

باب صوف الميتة

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

باب شحم الميتة

Maktu'

باب عظام القيل

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

باب جلود السباع

Merfû'

Merfû'

Merfû'

Merfû'

Maktu'

Merfû'

Merfû'

Maktu'

Mevkuf

Maktu'

Maktu'

Mevkuf

Mevkuf

Maktu'

Maktu'

Maktu'

Merfû'

Merfû'

Maktu'

Maktu'

Maktu'

باب الوضوء عن المطاهر

Mevkuf

Maktu'

Merfû'

Maktu'

Maktu'

Mevkuf

Maktu'

Merfû'

-باب وضوء الرجال والنساء جميعاً

Maktu'

Mavkuf

Mevkuf

-باب الماء ترده الكلاب والسياب

Mevkuf

Mevkuf

Mevkuf

Maktu'

Merfû'

Merfû'

-باب الماء لا ينجسه شيء وما جاء في ذلك

Mevkuf

Merfû'

Mevkuf

Maktu'

Merfû'

Maktu'

Mevkuf

Maktu'

Mevkuf

Maktu'

Merfû'

Maktu'

Merfû'

Mevkuf

Maktu

**RASÛLULLAH (S.A.S.) 'A VE BAZI SAHABELERE AÎT KÎTÂB VE
SAHÎFE ÖRNEKLERİ**

عبدالرزاق عن معمر قال اعطاني سماك بن
الفضل كتابا من النجر (ص) الي مالك بن كفلانس
والمعلس فقراته فاذا فيه فيما سقت السماء
والانهار العشر وفيما يسقي بالسنا نصف العشر
وفي البقر مثل الابل

عبد الرزاق عن الثوري عن مطرف عن الشعبي عن
ابي جحيفة قال قلت لعلي هل عندكم شيء سوى القرآن قال
لا والذي فلق الحبة وبرأ النسمة الا ان يعطي الله عبدا فهما
في كتابه او ما في الصحيفة قال قلت وما في الصحيفة قال العقل
وفكاك الاسير ولا يقتل مسلم بكافر

اخبرنا عبد الرزاق عن ابن جريج قال اخبرنا
جعفر بن محمد عن ابيه عن جده انه وجد مع
سيف النبي ص صحيفة معلقة بقائم السيف فيها
إِنَّ أَعَزَّ النَّاسِ عَلَى اللَّهِ الْقَاتِلُ غَيْرَ قَتْلِهِ وَالضَّارِبُ
غَيْرَ ضَارِبِهِ وَمَنْ أَوَى مُحِلًّا لَمْ يَقْبَلْ مِنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
صَرْفٌ وَلَا عَدْلٌ وَمَنْ تَوَلَّى غَيْرَ مَوْلَاهُ فَقَدْ كَفَرَ
بِمَا أَنْزَلَ عَلَى مُحَمَّدٍ

عبد الرزاق عن ابن جريج قال : أخبرني جعفر بن
محمد عن أبيه أن النبي ﷺ قال : ليس في ما دون المائتي درهم
شيء فإذا بلغت مائتي درهم ففيها خمسة دراهم ، قال :
وفي كتاب النبي ﷺ لعمر بن حزم : في رقة أحلهم إذا بلغت خمسة
أواق ربيع العشر

**Hemmam b. Münebbih'in Sahifesindeki Bazı Hadîslerle,
Abdürrezzâk'ın Musannef'inde Geçen Aynı Hadîslerin Mukayeseli
Listesi.**

١- عبد الرزاق عن معمر عن هشام بن منبه قال : سمعت
أبا هريرة يقول : قال رسول الله ﷺ : لا يبولن أحدكم في الماء الدائم
الذي لا يجري ثم يتوضأ منه .
Musannef, I / 89

- وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لا يبال في الماء الدائم الذي
لا يجري ، ثم يغتسل به .
Sahife, 73

٢- عبد الرزاق عن معمر عن همام بن منبه قال : سمعت أبا
هريرة يقول : قال رسول الله ﷺ : طهور إناء أحدكم إذا ولغ فيه
الكلب أن يغسله سبع مرات .
Musannef, I / 92

٣٢:

- قال: قرأنا على عبد الرزاق عن معمر عن همام بن منبه
قال : سمعت أبا هريرة يقول : قال النبي ﷺ : لا يُشير أحدكم
على أخيه بسلاح ، فإنه لا يدري لعل الشيطان ينزع في يده ، فيضعه
في حفرة من نار .
Musannef, X / 160

- وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لا يشير أحدكم إلى أخيه
بالسلاح فإنه لا يدري أحدكم لعل الشيطان أن ينزع من يده فيقع في حفرة
من النار .
Sahife, no: 99

٢١:

- عبد الرزاق عن معمر عن الزهري عن ابن المسيب عن أبي هريرة قال : نزل نبي من الأنبياء تحت شجرة وكان جهازه تحتها ، فقرصته نملة ، فأمر بجهازه فرفع ، ثم أمر بالشجرة فأحرقت ،
وَأُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ كَانَ نَبِيًّا مِمَّنْ نَزَلُوا مِنْ رَبِّي فَأُخْبِرُكُمْ

Musannef, IV / 450

- عبد الرزاق عن معمر عن همام بن منبه عن أبي هريرة

Musannef, IV / 450

عن النبي ﷺ مثله .

- وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : نزل نبي من الأنبياء تحت شجرة ، فلدغته نملة . فأمر بجهازه فأخرج من تحتها ، فأمر بها فأحرقت في النار .
فَأُوحِيَ [الله] إِلَيْهِ : فَهَلَا نَمْلَةٌ وَاحِدَةٌ !؟ Sahife, no: 17

٢٢:

- عبد الرزاق عن معمر عن همام عن أبي هريرة قال : قال رسول الله ﷺ : غزا نبي من الأنبياء فقال : لا يغزو معي من تزوج امرأة لم يبين بها . ولا رجل له غنم ينتظر ولادها ، ولا رجل بنى بناء لم يفرغ منه . فلما أتى المكان الذي يريد - وجاءه عند العصر - فقال للشمس : إنك مأمورة . وأنا مأمور . اللهم احبسها علي ساعة . فحبسها الله عليه ساعة . ثم فتح الله عليه . ثم وضعت الغنيمة . فجاءت النار . فلم تأكلها . فقال : إن فيكم غلولا . فليبايعني من كل قبيلة رجل . قال : فاصقت يده بيد رجلين . أو ثلاثة . فقال : إن فيكم الغلول . قال : فأخرجوا مثل رأس بقرة من ذهب . فألقوه في الغنيمة ، ثم جاءت النار فأكلتها ، قال : فقال رسول الله ﷺ : لم تحل لأحد قبلنا ، وذلك أن الله تعالى رأى ضعفنا ، فطيبها لنا ، وزعموا أن الشمس لم تُحبس لأحد قبله ، لا بعده

Musannef, V / 441442

— وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: غزا نبي من الأنبياء ، فقال للقوم: لا يتبعني رجل قد كان ملك بضع امرأة يريد أن يبنى بها ولا يبنى . ولا آخر بني بناء له ولا يرفع سقفها . ولا آخر قد اشترى غنما أو خيل أو بنتا وهو ينتظر ولدها . فغزا ، فلدنا القرية حين صلى العصر أو قريبا من ذلك ، فقال للشمس: أنت مأمورة وأنا مأمور . اللهم احبسها علي شيئا فحبست عليه ، حتى فتح الله عليه . فجمعوا ما غنموا . فأقبلت النار لنا أكلة . فأبث أن تطعمه . فقال: فيكم غلول فليأبى من كل قبيلة رجل . فباعدوه فاصقت يد رجل بيده فقال: فيكم الغلول . فلتأبى قبيلته . فباعدته قبيلته . فاصقت يد رجلين أو ثلاثة بيده . فقال: فيكم الغلول . أنتم غلتم . قال: فأخرجوا له مثل رأس بقرة من ذهب . فوضعوه في المال ، وهو بالضعيد . فأقبلت النار فأكلت . قال: فلم نحل الغنائم لأحد من قبلنا . ذلك (T/9) بأن الله رأى ضعفنا ونجونا ، فطبعها لنا .
Sahife no: 123

٢٣:

— عبد الرزاق عن معمر عن همام بن منبه عن أبي هريرة قال: قال رسول الله ﷺ: كل كَلِمٍ يكلمها المسلم في سبيل الله يكون كهيئتها إذا أصيبت ، يفجر دما ، قال: اللون لون الدم ، والريح ريح المسك .
Mysannef, V / 253

— (T/7) وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: كل كلم يكلم به المسلم في سبيل الله يكون يوم القيامة كهيئتها إذا طعنت بفجر دما ، اللون لون الدم ، والعرف عرف المسك .
Sahife, no: 92

٢٤:

— عبد الرزاق عن معمر عن همام بن منبه أنه سمع أبا هريرة يقول: قال رسول الله ﷺ: لولا أن أشق على أمتي ما فعلت خلف سرية تغزو في سبيل الله . ولكن لا أجد سعة فأحملهم ،

ولا يجدون سعةً فيتبعوني ، ولا تطيب أنفسهم أن يقعدوا بعدي
Musannef, V /253254

— وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : والذي نفس محمد بيده ، لو
أن أشقّ على المؤمنين ، ما قعدت خلف سرية تغزو في سبيل الله . ولكن لا أجد
سعة فأحملهم ، ولا يجدون سعة فيتبعوني ، ولا تطيب أنفسهم أن يقعدوا بعدي
Sahife, no:18

٢٥:

— أخبرنا عبد الرزاق قال : أخبرنا معمر عن همام بن
منبه أنه سمع أبا هريرة يقول : قال رسول الله ﷺ : أيما قرية
أُتيموها فسهكم فيها — أو كلمة تشبهها — وأيما قرية عصت الله
ورسوله فأرضها الله ورسوله ﷺ ، ثم هي لكم
Musannef, VI / 104

— وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : أيما قرية أُتيموها وأقمتم فيها
مهمكم — وأظنه قال: فقي لكم — أو نحوه من الكلام — وأيما قرية عصت الله
ورسوله فإن خسها الله ورسوله ، ثم هي لكم.
Sahife, no: 138

٢٦:

— عبد الرزاق عن معمر عن همام بن منبه أنه سمع أبا
هريرة يقول : قال رسول الله ﷺ : لا يسرق سارق حين يسرق [وهو
مؤمن] ، ولا يزني زان وهو حين يزني مؤمن ، ولا يشرب الحدود —
يعني الخمر — حين يشربها وهو مؤمن ، والذي نفس محمد بيده
لا ينتهب أحدكم نهبه ذات شرف يرفع إليه المؤمنون أعينهم فيها وهو
حين ينتهبها مؤمن ، ولا يغل أحدكم حين يغل وهو مؤمن ، قال :

Musannef, VII / 416

ثم يقول أبو هريرة : إياكم إياكم !

— وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لا يسرق سارق وهو حين يسرق مؤمن ، ولا يزني زان وهو حين يزني مؤمن ، ولا يشرب الخمر أحدكم يعني الخمر — وهو حين يشربها مؤمن . والذي نفس محمد بيده ، لا ينهت أحدكم نهيته ذات شرف يرفع المؤمنون أعينهم فيها وهو حين ينهتها مؤمن . ولا يغفل أحدكم حين يغفل وهو مؤمن . إياكم . وإياكم .

Sahife, no: 89

:٢٧

— أخبرنا عبد الرزاق قال : أخبرنا معمر عن همام عن أبي هريرة قال : إن رسول الله ﷺ قال : لا يبيع أحدكم على بيع أخيه . ولا يخطب على خطبته .

Musannef, VII / 199

— وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لا يبيع أحدكم على بيع أخيه

ولا يخطب على خطبة أخيه .

Sahife, no: 111

:٢٨

— أخبرنا عبد الرزاق قال : أخبرنا معمر عن همام أنه سمع أبا هريرة يقول : عرض النبي ﷺ على قوم اليمين : فأمرهم أن يبيعوا جميعاً في اليمين ، فأمر النبي ﷺ أن يسلم بينهم في اليمين أيهم يحلف .

Musannef, VII / 279

— وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : إذا أكره الاثنان على اليمين

فامسحوا عما فأمسح بينهم .

Sahife, no: 96

:٢٩

— أخبرنا عبد الرزاق قال : أخبرنا معمر عن همام بن

منه أنه سمع أبا هريرة يقول : قال رسول الله ﷺ : أنا أولى الناس بالمؤمنين في كتاب الله ، فأبكم ترك ديناً أو ضيعة فادعوني فأننا وليه وأبكم ترك مالا فليؤثر بهاله غضبه من كان .

Musannef, VIII / 291

— وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : أنا أولى الناس بالمؤمنين (٨ / ب) في كتاب الله . فأبكم ترك ديناً أو ضيعة فادعوني : فإني وليه . وأبكم ما ترك مالا ، فليؤثر بهاله غضبه من كان .

Sahife, no: 121

٣٠

— أخبرنا عبد الرزاق قال : أخبرنا معمر عن حماد بن منبه قال : سمعت أبا هريرة يقول : قال أبو القاسم ﷺ : إن من الظلم مغل الغني . وإذا أتبع أحدكم على مليء فليتبع ^(١) . قال معمر : وزادني رجل في هذا الحديث عن أبي هريرة عن النبي ﷺ أنه قال : وأكذب الناس الصنّاع .

Musannef, VIII / 316

— وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : إن من الظلم مغل الغني . وإن أتبع أحدكم على مليء فليتبع .

Sahife, no: 62

٣١

— عبد الرزاق [عن معمر] ^(٢) عن حماد عن أبي هريرة قال : من أصاب العجماء غريم .

Musannef, X / 67

— وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : العجماء جرحها جبار ، والبئر جبار . والمعدن جبار ، والنار جبار . وفي الركاز الخمس .

Sahife, no 137

BİBLİYOGRAFYA

A'zamî, Muhammed Mustafa, *İlk Devir hadîs Edebiyatı*, (Terc. Hulûsi Yavuz), İz Yayayıcılık. İstanbul, 1988,

----- *Dirâsât fî'l-Hadîsi'n-Nebevî*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1992

Abdülganî Abdülhâlık, *Hücciyetü's-Sünne*, (terc. Dilâver Elvi), ŞûleYay., 1996.

Abdürrezzâk, b. Hemmâm es-Sanânî el-Himyeri, Beyrût, 1983. *Tefsîru'l-Kur'ân* (thk. Mustafa Müslim Muhammed), I-III, Riyad, 1989.

----- *el-Musannef*, el-Mektebetü'l-İslâmî, (thk. Habîburrahmân el- A'zamî), I-XI., Beyrut, 1983.

Accâc, el-Hatîb, *el-Muhtassaru'l-Vecîzu fî Ulûmi'l-Hadîs*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1987,(3. baskı.)

-----: *es-Sünne Kable't-Tedvîn*, Dâru'l- Fikr, Beyrut, 1981,

Aclûnî , İsmail b. Muhammed el-Cerâhî, *Keşfü'l-Hafâ ve Muzilû'l-İlbâs, Ammeştehera minel Ahâdis alâ el-sinetinnâs*, I-II , Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1988 .

Ahmed b. Hanbel , *Kitabu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl*, I-II, Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1987.

-----, *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, I-VI, Dâru'l-Fikr, Şam, ts .

Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, Mektebetü'n-Nehdatü'l-Mısriyye, Kahire, 1964, I-III.

Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisü'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs li'l Hâfız ibn Kesir*, Beyrut, 1987.

Akşit, Mustafa , *Abdürrezzâk b. Hemmâm ve Tefsirindeki Metodu*, AÜİF,1981.

Akyüz, Ali, Said b. Mansûr'un Musannef'inin Yeniden İnşası, MÜİFV Yay., İstanbul, 1997.

-----, **Abdürrezzâk -Buhârî İlişkisi,** MÜİF Yay., 1997,

Ali b. Sultan Muhammed, Şerh-i Kitâbi'l-Fıkhi'l-Ekber, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

Âşık, Nevzat, Sahâbe ve Had İs Rivâyeti, Akyol Neşriyat, İzmir, 1981.

Avvâme, Muhammed, İmamların Fıkhi İhtilâflarında Hadislerin Rolü (terc. Mehmed H. Kırbaçoğlu), Kayıhan Yay. İstanbul, 1980.

Aynî, Bedrüddîn ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed , Undetu'l Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, I-XXIV, Dâru'l-Fikr, ts.

Azîmâbâdî , Ebu't-Tayyib Muhammed, Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd, I-VII, Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el- Hatîb, el- Kifaye fî İlmi'r-Rivâye, Dâru'l-Kütübü'l-Hadîs, (Matbaatu's-Saade) yy.,1972.

-----, **el- Câmi-ü Ahkami'r-râvi ve Âdâbi's-Sâmi',** Mektebetü'l-Maârif , Riyad, ts.

-----, **Takyîdu'l-İlm,** Beyrut, 1974

Bayraktar, İbrahim, Hz. Peygamber ve Evrensel Hayatı, Şelale Yay., İstanbul, 1996.

-----, **Tarih Boyunca Sünnet ve Müdafaası,** Şelâle Yay., İstanbul, 1997.

Bediüzzaman, Said Nursi , Mektubat, Sözler Yay., İstanbul, 1981.

Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukuk-u İslâmiyye ve Istilah-ı Fıkhiyye Kamusu, Bilmen Yay ., İstanbul ,1985.

Buhârî, Ebû Abdullah İsmail b. İbrahim el-Cu'fi, el-Câmiu's-Sahîh, Pamuk Yayınları, I-VIII, İstanbul, ts.

-----, **et-Tarihü'l-Kebir,** el-Mektebetü'l-İslâmî, I-XI, Diyarbakır, ts., yy.

Büyük Lügat, (Heyet: Hekimoplu İsmâil, Abdullah Yeğin, Abdülkadir Badıllı, İlham Çalım).Türdav. Yay. İstanbul,

Canan, İbrâhim, *Hadîs Usûlû ve Tarihi*, Akçağ, Ankara, 1998.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, DİB Yay., Ankara, 1981, I-II;

-----, *Abdürrezzâk b. Hemmâm ve tefsiri*. AÜİF Dergisi, XV, 98,112, Ankara 1967

CH. Pellat, “*Abd Al – Razzak*”, *The Encyclopaedia Of Islam* “New Edition”, Leiden, 1995.

Dağ, Mehmet, (terc. Abdülkadir Şener), AÜİF Yay. Ankara 1986.

Davutoğlu, Ahmet, “*Devlet*”, Diyânet İslâm Ansiklopedisi, I-XX.

Dârakutnî , Ebu’l Hasan , Ali b. Ömer ed-Dârakutni , *Sünenü’l-Dârakutnî*, Âlimu’l Kütüb, I-IV, Beyrut, 1986.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahim, *Sünenü’l-Dârimî*, Dâru’l – Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 1987,

Dâvûdî, Şemsüddin Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakatu’l-Müfessirîn*, I-II, Matbaatul İstiklâlî’l- Kübrâ, Kahire, 1972.

Dehlevî, Şah Veliyyullah b.Abdirrahman, *Huccetullahi’l-Bâliğa*, I-II, Dâru’l-Kütübi’l-Hadîs, Kâhire, ts.

Dehlevî, Abdülaziz b. Şah Veliyyullah, *Büstânü’l-Muhaddisin*, (terc. Ali Osman Koçkuzu), DİB Yay, Ankara, 1986.

Heyet, (Bayram Kodaman, Mim Kemal Öke, Hakkı Dursun Yıldız...), *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, Çağ Yay . İstanbul, 1992.

Ebû Câfer , Ahmed b. Ebû Abdullah el-Kummî, el-Berkî , *Kitâbu’r-Ricâl*, Tahran, 1342 .

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî, el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd* , Dâru’l-Fikr, 1990.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsbihânî, *Hilyetu’l-Evliyâ ve Tabakâtu’l-Asfiyâ*, I-X, Beyrut , ts.

el-Mekkî, Ebû Tâlip, *Kûtu’l-Kulûb*, I-II, Kâhire, 1982.

Ebû Zehv, M.Muhammed, *el-Hadîs vel-Muhaddîsîn ve İnâyetu'l-Ümmeti'l-İslâmiyye Bi's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1984.

Ebû Zehrâ, Muhammed, *İslâm Hukûku Metedolojisi*, (terc. Abdülkadir Şener), Ankara , 1986,

el-Hindî, Alâuddîn, ali el-Müttakî b. Hüsâmuuddîn, *Kenzul ummâl fî süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, I-XXVI. (thk, Bekrî el-Hayyân, Saffetu's-Saka, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1989.

Fesevî, Ya'kub b. Süfyân, *Kitâbu'l-Ma'rifeti ve't-Târih*, II., Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan kısmı, Yazma no: 1554, 243.

Fayda, Mustafa, *"İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı"*, Ankara, 1982.

Fazlur Rahmân, *Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu*, Ankara Okulu Yay., 1995.

Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda itikâdi islâm mezhepleri*, Selçuk Yay., Ankara, 1986.

-----, *İmâmiyye Şiası*, İstanbul , 1984.

Firuzabadî, Mecdü'din Muhammed b. Yakub, *el-Kamusu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993.

C.Brockelmann, *Geschihte der Araischen litteratur*, I-III, Leiden, 1944,1949.

Sezgin, M.Fuad, *Geschichte des Arabischen Schffrimuts*, Leydan, 1967.

Gazâlî, Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed, *İhyâu'l-Ulûmuuddîn*, Dâru ihyâut'turâsi'l-Arabiyye,I-IV, Beyrut, ts.

Gölcük, Şerafettin, *Kelâm Tarihi*, Esra Yay. Konya, 1992.

Hâkîm, en-Nîsabûrî, Ebû Abdullah b. Abdullan, *Müstedrek alâ's-Sahîhayn*, I-IV, Haydarabad, 1334-1342.

-----, **Ma'rifetu Umûmi'l-Hadîs**, (thk. es-Seyyid Mu'zam Hüseyn), Beyrut, 1986 .

Hamîdullah, Muhammed, **Muhtasar hadîs Tarihi ve Hemmâm b. Münebbih'in Sahifesi**. (terc. Kemal Kuşçu.), İstanbul, 1967.

-----, **el-Vesâiku's-Siyâsiyye li'l-Ahdî'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşid**, Dâru'l-İrşâd, yy., 1969,

-----, **Kur'ân-ı Kerim Tarihi ve Türkçe Tefsirler Bibliyografyası**, (terc. Macit Yaşaroğlu), Yağmur Yay., İstanbul, 1965.,

Hasan, İbrahim Hasan, **İslâm Tarihi**, Kayıhan Yay., ts.

Hitti, Philip K., **Siyâsî ve kültürel islâm tarihi**, (terc. Sâlih Tuğ), I,IV, İstanbul, 1980.

Huî, Ebû'l-Kasım el-Musevi, **Mu'cemu Ricâli'l-Hadîs**, I-XXIII, Beyrut, 1983.

Iclî, Ebu'l-Hüseyn, **Ahmed b. Abdullah b. Sâlih el-Iclî, Ma'rifetü's-Sikat min Ricâli Ehli'l-İlm ve'l-Hadîs ve mine'd-Duafâ ve Zikri Mezâhibim ve Ahbârihim**, I-II, Medîne, 1985.

-----, **Târihu's-Sikat**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984.

Itr, Nureddin, **Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs**, Dâru'l-Fikr, Şam, 1992 .

-----, Nureddin, **el- İmamu't-Tirmizî ve'l-Muvâzenetu beyne Câmiîn ve beyne's-Sahîhayn**, Matbaatu'l-Cenne, Halep, 1970.

Irâkî, Zeynuddîn, Ebu'l-Fadl Abdurrahim b. el-Hüseyn, **et-Takyid vel İzah Mâ utlika ve ûlika Min Mukaddimet ibn. Salâh**, ts.

İbn Manzur, Ebû'l- Fadl Cemalüddîn , Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî, el-Mısırî, **Lisânu'l – Arab**, I-XV, Beyrut 1994.

İbn Âbidîn, **Hâşiyetu Reddu'l-Muhtâr alâ ed durru'l Muhtâr**, Dâru'l-Fikr, I-VIII, 1979.

İbn Adiyy, Ebû Ahmed Abdullah, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, Dâru'l-Fikr, I-VIII, Beyrut, 1988.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman Muhammed b. İdrîs er-Razî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I-IX, Dâru'l-Ümem, Beyrut, ts.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el- Askalanî, *Fethu'l- Bârî, bi Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993 İbn Hacer

-----, *Lisânü'l-Mizân*, Beyrut 1971.

-----, *Heyû's-Sârî Mukaddimetu Fethi'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993.

-----, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XII, Beyrut, 1968.

-----, *Nüzhetü'n-Nazar Şerhu Nuhbeti'l-Fiker*, Mısır, 1934.

İbn Haldûn, Abdurrahman b. Haldun, *el-Mukaddime*, Dâru'l-Fikr, ts., yy.

İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefâyâtu'l-A'yân ve Ebnâi'z-Zaman*, I-VIII, Dâru'l-Teâruf, Beyrut, 1986.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el- Büstî, *Kitabu's-Sikat*, I-IX, Haydarabat, 1982

İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru't-Tûrâs, Kâhire, 1979

İbn Kesîr, İmâduddin Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mektebetü'n-Nuri'l-İlmiyye, I-III, Beyrut, 1991 .

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *Kitabu Te'vîl'i-Muhtelifi'l-Hadîs*, Mektebetü'l Külliyyeti'l-Eseriyye, Kahire, 1966.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), I-II, Dâru İhyai't Turasi'l Arabî, 1975 .

İbn Adiyy, Ebû Ahmed Abdullah, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, Dâru'l-Fikr, I-VIII, Beyrut, 1988.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman Muhammed b. İdrîs er-Razî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I-IX, Dâru'l-Ümem, Beyrut, ts.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el- Askalanî, *Fethu'l- Bârî, bi Şerh-i Sahîhi'l-Buhârîarî*, I-XXV, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993 İbn Hacer

-----, *Lisanül Mizan*, Beyrut 1971.

-----, *Heyû's-Sârî Mukaddimetu Fethi'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993.

-----, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XII, Beyrut, 1968.

-----, *Nüzhetü'n-Nazar Şerhu Nuhbeti'l-Fiker*, Mısır, 1934.

İbn Haldûn, Abdurrahman b. Haldun, *el-Mukaddime*, Dâru'l-Fikr, ts., yy.

İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Ebnâi'z-Zaman*, I-VIII, Dâru'l-Teâruf, Beyrut, 1986.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el- Büstî, *Kitabu's-Sikat*, I-IX, Haydarabat, 1982

İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru't-Türâs, Kâhire, 1979

İbn Kesîr, İmâduddin Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mektebetü'n-Nuri'l-İlmiyye, I-III, Beyrut, 1991 .

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *Kitabu Te'vîl'i-Muhtelifi'l-Hadîs*, Mektebetü'l Külliyyeti'l-Eseriyye, Kahire, 1966.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), I-II, Dâru İhyai't Turasi'l Arabî, 1975 .

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd, **et-Tabakâtu'l-Kübra**, I-VIII, Beyrut 1957.

İbnu'l-Cevzî, Cemâluddin, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, **el-Mevduât**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-II, Beyrut , 1995.

İbnu'l-İmad, Abdülhayy el-Hanbelî, **Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb**, Beyrut, 1979, I-II.

İbnu'n-Nedîm, **Fihrist**, Mektebetu Hayyât, Beyrut, ts.

İbnu's-Salâh, İbnu's- Salâh, el-İmâmu Ebû Amr Osman b. Abdirrahmân eş-Şehrazurî, **Ulûmu'l-Hadîs**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1986.

İmam-ı A'zam, Ebû Hanîfe, **Fıkıh-ı Ekber**, (terc. Hasan Basri Çantay), DİB Yay., Ankara, 1986.

el-Kardâvî, Yusuf, **Çağdaş Meselelere Fetvalar**, Merve Yay. (tec, Veysel Bulut), İstanbul, 1995.

Karaman, Hayreddin, **İslâm Hukuk Tarihi**, İrfan Yay., İstanbul, ts.

Kandemir, Yaşar, **Mevzu Hadîsler**, DİB Yay., Ankara, 1991.

Kâsımî, Muhammed Cemaleddin, **Kavâidu't-Tahsis**, Dâru'n-Nefâiz, Beyrut, 1987.

Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdulah Hacı Halife, **Keşfü'z-Zûnun an Esmâil Kütüb ve'l-Fünûn**, I-II, MEB Yay. İstanbul , 1971 .

Kehhâle, Ömer Rıza, **Mu'cemu'l- Müellifîn Terâcîmu Musannifiyyûn Kûtbi'l-Arabiyye**, I-XV, Dimeşk, 1958.

el-Kettânî, Abdülhayy, **Nizâmu'l-Hükûmeti'n-Nebeviyye el-Müsemma et-Terâtibu'l-İdâriyye**, (terc. Ahmed Özel), İz Yay., İstanbul, 1990.

el-Kettânî, Muhammed b. Cafer, **er-Risâletu'l-Mustatrafe**, (terc. Yusuf Özbek), İz Yay., İstanbul, 1994.

Kevserî, Muhammed Zâhid b. el-Hasen, *en Nüketü't-Tarîfe fî't-Tahaddüs an Rudûdi İbn Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe*, Matbaatu'l-Envâr, Kahire., 1356.

Koçyiğit , Talat, *Hadîs Istılahları*, AÜİF Yay., Ankara, 1985.

-----, *Münakaşalar*, TDV Yay. Ankara, 1988.

-----, Talat, *Hadîs Tarihi*, Elif Matbaası, Ankara, 1981.

Köksal, M. Âsım, *İslâm Tarihi*, Şâmil Yay., I-XVIII, İstanbul, 1987.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el- Ensârî, *el-Câmiu'l-Ahkâmî'l- Kur'ân*, Dâru'l – Fikr, ts., I-XXII, Beyrut, 1987.

Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed b. Abdulhayy, *el-Evcibetü' l-Fâdıle li'l-Es'ileti'l-Aşereti'l-Kâmile*, thk. Abdilfettah Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbaati'l-İslâmiyye, Haleb, 1964.

Mâlik b. Enes, İmam, *el-Muvattâ* (thk Muhammed Fuad Abdülbâkî), I-II, Kahire, 1384.

Ma'mer b. Râşid, el-Ezdî, *Câmi'* (thk. Habîburrahman, el-A'zamî), Abdürrezzâk'ın Musannef'inin sonunda, Beyrut, 1983.

Mavsılî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd., *el-İhtiyâr Li ta'li'l-Muhtâr* Çağrı Yay., İstanbul, 1980, 1987.

Mizzî, Ebû'l-Haccac Cemâluddîn Yûsuf el-Mizzî, *Tehzibu'l- Kemâl*, I-XXXV, Beyrut, 1992.

Motzki, Harald, *Journal of Near Eastern Studies* 50 (1991) Chicago, PP. 1-22 “ *The el-Musannef of 'Abd al-Rezzaq' al- San'anî as a source of Authetic Ahadith of the First Century A.H*”.

Muhammed Râfet Saîd, *Ma'mer b. Râşid ve Hadîs Rivâyetindeki Metodu*, Âlimu'l-Kütüb, Riyâd, 1983.

Muhsin Emin , el-Hüseynî el-Âmilî, *A'yânu's-Şia*, (thk. Hasan el-Emin), I-X, Beyrut, 1986.

Mubârekfûrî, Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm, *Tuhfetü'l-Ahvazî bi şerh-i Câmiu't-Tirmizî*, I-X, Dâru'l-Fikr, Ezher, ts.

Münâvî, Muhammed Abdurrauf el-Münâvî, *Feydu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi's-Sağîr min ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezîr*, I-VI, Dâru'l-Fikr, ts.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn el-Haccac, *el-Câmi'u's-Sahîh*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, ts.

Necâsî, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Ali el-Esedî el-Kûfî, *Flhristu esmâi Musannifi's-Şia*, Kum, h. 1398.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünenü'n-Nesâî*, Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut, 1988.

Nevevî, el-İmam-en Nevevî, *Sahîh'u-Müslim bi Şerhi'l-İmâmu'n-Nevevî*, Dâru'l-Kütübü'l-Arabiyye, Beyrut, ts.

Okıç, M.Tayyib, *Bazı Hadîs Meseleleri Üzerine Tetkikler*, AÜİF Yay., İstanbul, 1959.

-----, Tayyib, *Tefsir ve Hadîs Usûlünün Bazı Meseleleri*, Nûn Yay., İstanbul, 1995.

Râmahurmuzî, Hasan b. Abdirrahman, el-Muhaddisu'l-Fâsıl *Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, (thk., M.Accâc el-Hatîb, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1984.

Rehber Ansiklopedisi, (Heyet), İhlâs Gazetecilik Holding A.Ş., İstanbul.

Sancak, Yusuf, Hz. Peygamber Devrinde Şiir, Şafak Yay., Erzurum, 1999.

Sandıkçı, S. Kemal, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadîs*, Ankara, 1991.

Schacht, Joseph, *An introduction to İslâmic Law* (İslâm Hukukuna Giriş; çev: Mehmed Dağ, Abdülkadir Şener), AÜİF Yay. Ankara, 1986.

Sezgin, M.Fuad, *Buhârînin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul, 1956.

-----, **Hadîs Musannefâtının Mebdei ve Ma'mer b. Râşid'in Câmiî**, Türkiyât Mecmuâsı, XII. 115-134, İstanbul, 1955.

Sıddîkî, Muhammed Zübeyr, **Hadîs Edebiyatı Târîhi**, (terc. Yusuf Ziya Kavakçı), İstanbul, 1966.

Sofuoğlu, M.Cemal, **Şia'nın Hadîs Anlayışı**, AÜİF Yay., Ankara, 1977.

Subhi es-Sâlih, **Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalâhuhu**, Dâru'l-İlm, Beyrut, 1991.

Suyûtî, **Tenvîrû'l- Havâlik**, **Şerh alâ Muvatta-ı Mâlik**, Dâru'l Kütûbi'l- İlmiyye, Beyrut, ts.

-----, Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr, **Tedribu'r - Râvî**, (thk. Abdülvehhab Abdüllatif) , Dâru'l-Kütûbi'l -İlmiyye, Beyrut, 1989

eş-Şâfiî, ebû Abdullah, Muhammed b. İdrîs, **er-Risâle** (thk. A.Muhammed, Şâkir, Beyrut, ts.

Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed, **el-Milel ven Nihâl**, Matbaatu Hicâzî, Kahire, 1948-1949.

Şevkânî, Muhammed b. Ali, b. Muhammed, **Neylu'l-Evtâr**, **Şerhu Müntekal Ahbâr , min Ehâdis-i Seyyidi'l-Ahyâr**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1989.

Taftazânî, **Şerhu'l -Akâid**, (terc. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., Ankara, 1991.

Tahânevî, Zafer, Ahmed, **Yeni Usûl-i Hadîs**, (thk., Abdülfettah Ebû Gudde), (terc.,İbrahim Canan), TÖV Yay., İzmir, 1982.

Taştan, Osman, “ **İslâm Hukukunda Sahabi Otoritesinin Kaynağı ve Niteliği** ”, İslâmî Araştırmalar , 1995.

Tirmizî, Ebî İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, **el-Câmiu's-Sahîh**, el-Mektebetü'l - İlmiyye, ts.

Toksarı, Ali, **Delil Olma Yönünden Sünet**, Re'y Yay., Kayseri, 1994.

Topaloğlu, Bekir, **Kelâm İlmi**, İstanbul, 1981.

Tuğ, Sâlih, *Zuhey İbn Harb ve Kitabu'l-İlm*, İÜEF Yay., İstanbul, 1984.

Ukaylî, Ebû Ca'fer, Muhammed b. Amr, *ed-Duafâ el-Kebîr*, Beyrut, 1984.

Yatkın, Nihat, *Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe ve Kitâbu'l-Musannefi*, Erzurum, 1998.

Yardım, Ali, *Hadîs-I*, Damla Yayınevi, İstanbul, 1997.

----- ***Hadîs II***, Damla Yay., İstanbul, 1997.

Yeğin, Abdullah, *İslâmî, İlmî, Edebî, Felsefî, Yeni Lûgat*, Hizmet Vakfı Yay., İstanbul, 1997.

Yılmaz Öztuna, *İslâm Devletleri*, Ankara, 1989.

Yücel, Ahmed, *Hadîs İlminde Tenkit Terimleri*, MÜİF Yay., İstanbul, 1998.

Zebidi, Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latif, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, (terc. Ahmet Naim) Mukaddime. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972 .

Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Dâru İhyâ-i't-Türâsî'l-Arabî, yy., 1976.

Zehebî, Şemsüddîn, Ebû Abdullah, Muhammed b. Ahmed b. Ahmed et- Türkmâni, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986.

-----, ***Tezkiretü'l-Huffaz***, Haydarabad, 1955.

-----, Muhammed b. Ahmed b. Osman, ***Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl***, Dâru'l-Fikr, ts.

-----, ***Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ***, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986.

-----, ***Muğnî fî'd-Duafâ***, (thk., Nureddin İtr), Dâru'l-Meârif, yy., 1971.

Zerkeşî, Bedrüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah et-Türki ,*et – Tezkire fî'l – Ahadîsi'l-Müştehra*, (thk. Mustafa Abdülkadir Atâ), Beyrut, 1986 .

Zeydan, Abdülkerim, *İslâm Hukûkuna Giriş*, terc. Ali Şafak, Kayıhan Yay. İstanbul, 1985.

Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm, Kamusu Terâcîm li Eşhuri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab vel'Mûsta'rabin ve'l-Müsteşrikîn*, Beyrut, 1969.

Zuhaylî, Vehbe, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, (terc. Heyet), Risâle Yay., İstanbul, 1991.

Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî b. Yûsuf, *Şerhu'z-Zurkânî alâ Muvattai'l- İmâm Mâlik*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

FÍHRIST

ŞAHİS İSİMLERİ FİHRİSTİ

(A)

Abbad b. Kesir: 118

Abdullah b. Muaz: 45

Abdullah b. Abbâs: 157,89,126,149.

Abdullah b. Abbâs:47

Abdullah b. Amr b. el-As: 157

Abdullah b. Dinar: 51

Abdullah b. Humeyd: 182

Abdullah b. Mesûd: 89,126

Abdullah b. Mubârek: 35, 45, 48, 50, 102, 117, 177

Abdullah b. Ömer: 47, 62,110,115,120,144,148

Abdullah b. Utbe b. Mesûd: 138

Abdullah b. Velid: 50

Abdumelik b. Abdulaziz b. Cüreyc: 17, 32, 38, 46, 47, 48, 49, 53, 64, 77, 110, 111, 112, 114, 124, 125, 191, 171

Abdulvâhid b. Ziyad: 45

Abdurrahman b. Amr el-Evzâi: 61, 35, 47, 191, 177

Abdurrahman b. Mehdi: 50

Ahmed b. Hanbel: 30, 31, 34, 45, 52, 63, 64, 71, 124, 157, 175

Ali el-Medîni: 63

Alkame b. Vakkas: 138

Amr b. Dînâr: 44, 52, 110,

Amr b. Hazm: 26, 27, 28, 157, 158

Amr el-Beyrûti: 35

Âsım b. Süleyman el- Ahvel: 50

Atâ b. Ebî Müslim el-Horasânî: 47

Atâ b. Ebî Rebâh: 32, 47, 48, 49

(B)

Bâkî b. Mahled:187, 179, 181

Belkıs: 22

Berâ b. Âzib: 118

Beşir b. Said: 110

Beyhakî: 180

Brockelmann: 76

Buhârî:70,76,125,

(C)

Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık: 50

Câfer b. Muhammed: 121

Câfer b. Süleyman: 122

CH. Pellat: 76, 258

(D)

Dârekutnî: 183, 184, 191, 192, 196, 258

(E)

Eban b. Ebî Ayyâş: 47

Ebî Şah: 157

Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm:11

Ebû Bekr İbn. Ebî Şeybe: 132

Ebû Cüheym el-Ensârî: 110

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî: 30, 182

Ebû Hanîfe: 69, 77, 78, 95, 145, 146, 177

Ebû Hureyre: 12, 35, 44, 62, 166

Ebû Mecles: 152

Ebû Nadr: 110

Ebû Said el-A'râbî: 121, 187

Ebû Seleme: 120

Ebu'd-Derda: 166, 162, 163,

eş-Şa'bî: 33, 145

eş-Şâfiî: 69, 51, 95, 165, 166

Eyyûb es-Sahtiyânî: 37, 44, 113, 115

(H)

Habib b. Ebî Sâbit: 49

Hammâd b. Seleme: 120

Hasan el-Basrî: 44, 89, 115, 165

Hemmâm b. Mûnebbih: 12, 14, 28, 44, 110, 192, 175, 178

Hiraklius: 153

Hişâm b. Hassân: 117

Hişâm b. Urve: 44, 47

Hişâm b. Yûnus: 38

Hişâm b. Yûsuf: 48

Hûşeym b. Beşîr: 117, 119

Hız. Âişe: 138

Hız. Ali: 46, 65, 66, 67, 69, 70, 72, 102, 157,

Hız. Ebû Bekr: 46, 66, 69, 157

Hız. Muâviye: 65, 67

Hz. Ömer: 32,46, 66, 72, 125, 154, 160,161

(İ)

İbn Hacer el-Askalânî: 70

İbn Sîrîn: 164

İbn Şihâb ez-Zührî: 11, 34, 35, 38, 44, 47, 49, 52, 62, 89, 103, 110, 112, 135, 138, 141, 145,

İbn Mûferric: 188

İbrahim b. Abdurrahman: 49

İbrahim b. İbn Ebî Yahya: 112, 117

İbrâhim en-Nehâî: 70, 165

İsa b. Âsım: 1, 48

İsa b. Yunus: 44

İshak b. İbnrahim ed-Deberi: 34, 54, 59, 73, 111, 121, 174, 187, 188, 191, 296

İshak b. Râhûye: 63

İsmail b. Abdullah: 117

(K)

Katâde b. Diâme: 44, 89, 113,120,146

(M)

Ma'mer b. Râşid: 13, 14, 29, 34, 38, 42, 44, 45, 50, 53, 62, 63, 77, 78, 110, 111, 112, 113, 117, 118, 120, 124, 171

Mâlik b. Enes: 11, 16, 33, 42, 46,77, 50, 78110,111,112,117, 170, 171

Motzki: 3, 77, 119, 188, 192

Muâz b. Cebel: 31, 169

Muâz b. Muaz: 48

Muhammed b. Ali en-Neccâr: 54, 130, 187

Muhammed b. Münkedir: 47, 49

Muhammed b. Müslim b. Tedrûs: 47

Muhammed b. Ömer es-Simsar: 54, 187

Muhammed b. Râşid: 121

Muhammed b. Yûsuf el-Huzâkî: 54, 130, 187

Mûsâ b. Târik: 14, 20

(N)

Nâfi = Mevlâ ibn Ömer: 110, 115

Nuh b. Ebû Meryem: 48

(O)

Osman b. Affân = Hz. Osman: 46, 66, 69

(Ö)

Ömer b. Abdulazîz: 11, 12

(R)

Rebi b. Suheyb: 13

(S)

Sa'd b. İbrahim: 49

Said b. Kattân: 70

Saîd b. Mansûr: 179

Saîd b. Müseyyeb: 138

Said İbn Ebi Arûbe: 13

Said ibnu'l-Müseyyeb: 62

Sâlib b. Keysan: 51

Salih b. Keysan: 47

Seleme b. Şebîb: 60

Süfyan b. Uyeyne: 14, 32, 33, 42, 45, 51, 52, 53, 63, 69, 75, 77, 78, 113, 117, 141, 171

Süfyan es-Sevrî: 35, 37, 38, 42, 48, 49, 50, 51, 53, 69, 70, 75, 77, 78, 110, 111, 115, 117, 120, 121, 144, 146, 171

Sûheyl b. Ebî Sâlih: 44, 50

Sûleyman b. Mûcâhid: 48

Sûleyman b. Mihran el-A'meş: 37, 51, 75, 113

(Ş)

Şah Veliyyullah ed-Dehlevî: 66, 78, 180, 182

(T)

Tâvûs b. Keysân: 28, 177

(U)

Ubeydullah b. Ömer: 115

Urve b. Zübeyr: 138

(V)

Vâsile b. Eskâ: 166

Vehb b. Mûnebbih: 28

Vekî b. Cerrâh: 34, 48, 51, 70, 182

Velid b. Müslim: 75

(Y)

Yahya b. Ebi Kesir: 110

Yahya b. Maîn: 30, 45, 63, 77, 78

Yahya b. Said el-Kattân: 48, 50

Yezid b. Zureyh: 45

(Z)

Zeyd b. Sâbit: 170

Zübeyr b. Harb: 63

Züheyr b. Muhammed: 60

LÜGATÇE

(A)

Abdest: Namaz ve sair dinî ibâdetler için usulüne uygun olarak el, eğiz, burun, yüz, dirseklere kadar kolları ve topuk kemikleri üzerine kadar ayakları üçer defa yıkamak ve kulaklara, başa ve enseye mesh etmektir.

Abdiyet (Ubudiyet): Kulluk. Kul olduğunu bilerek dininde emredildiği üzere ibâdet ve itâatta bulunmak.

Abes: Lüzumsuz ve gayesiz iş, boş amel.

Acaib: Şaşırtıcı ve hayret verici şeyler.

Acem: İranlı. Yabancı. Arapça konuşmayanlar. Arap olmayanlar.

Adalet: Zulüm etmemek, herkese hakkını vermek ve layık olduğu muameleyi yapmak.

Âdet: Usûl, görenek, alışılmış davranış. Huy, tabiat.

Adetâ: Adet olduğu üzere, her vakitki gibi.

Adhâ: Kurbanlar. Kuşluk vakti kesilen kurbanlar. Kuşluk vakti.

Addetmek: Saymak. İtibar etmek. İttihaz etmek.

Âfak: Ufuklar. Etraf. Memleketin uzak yerleri.

Ahdâs: Yeni hadiseler, fena şeyler. Dertler, musibetler.

Ahd: Vadetme. Söz verme. Vefa.

Âhir: Biten. Son. Hitam bulan.

Ahlâk: Huy, tabiat. İnsanın davranış tarzı, tutum ve tavrı.

Ahvâl: Haller, vaziyetler oluşlar.

Akib: Ayağın ökçesi.

Akibet: Bir şeyin sonu. Nihayet. Netice, sonuç.

Âkide: İnanılan ve itikat edilen esas. İman.

Akis: Akseden. Tersine dönen.

A'lâ: Daha iyi, pek iyi en yüksek.

Âlem: Bütün cihan. Kâinât.

Âlim: Bilen, bilgili. Çok şey bilen. İlim ile uğraşan. Bilgili kişi.

Aleyh: Aleyhinde, onun hakkında, onun üzerine.

Amel: İş. Çalışma. Bir emri veya vazifeyi yerine getirme.

An'ane: Adet, örf. Ağızdan naklédilen söz, haber.

A'rab: Göçebe Araplar, Çölde yaşayan Araplar.

Ahsen: En güzel. Çok güzel.

Alâka: İlişki, rabıta, merbutiyet, irtibat,

Âl-i Beyt: Hz. Peygamberin sülalesinden yetişenler ve sünnet-i seniyesine tam ittiba edenler.

Asır: Bir devrelik zaman. İkinci vakti.

Ashab: Hz. Peygamberi müslüman iken görenler.

Ashâb-ı Bedir: Hz. Peygamber ile Bedir muharebesinde bulunan sahâbeler.

Âsî: İsyan eden, emirlere itaat etmeyen. Günah işleyen.

Asla: Hiçbir zaman.

Aslah: En sâlih. Daha Sâlih. En selâmetli yol.

Âyet: Eser. Nişan. Alâmet. Kur'ân-ı Kerîm'in cümlelerinden her biri.

A'za: Bedenin her bir uzvu.

Azad: Serbest, hür.

A'zâm: Çok büyük. En büyük.

Â'zamî: En fazla. En çok.

Arz: Bir büyüğe bir şeyi hürmetle vermek. Bir işi büyüğüne hürmetle anlatmak, izah etmek.

Aziz: İzzetli, sevgili, nâdir, temiz.

(B)

Bâb: Lâyık, uygun. Hayır. Alt konu başlığı.

Bahis: bir şeye dair bilgileri içine alan. Konuşulan şey.

Bahş: Bağış. Verme. İhsan.

Bâki: Ebedi, Daimi, Sonu gelmez.

Bâliğ: Yetişmiş, olgun yaşına gelmiş.

Ba's: Gönderme. Yeniden dirilme.

Basiret: Hakikatı kalbi ile hissedip anlama.

Bâtıl: Hakkatsiz, hurafe.

Bâtın: İç, dahil. Gizli, içyüz. Sır, esrar.

Buyû': Alışveriş yapmak.

Belâ: Afet. Sıkıntı. Musibet.

Belâgat: Hitap ettiği kimselere göre uygun, tam yerinde, düzgün ve hakikatli güzel söz söyleme sanatı.

Belkıs: Süleyman (a.s.) zamanında Yemen'de Sebe şehrinde hükümet süren Himyerilerden bir melikedir.

Beşîr: Müjdeci, haber veren. Müjde veren.

Beyân: İzah. Açıklama. Öğretme.

Bid'at: Sonradan çıkarılan adetler. Dinin aslınd olmadığı halde, din namına sonradan çıkmış adetler.

(C)

Câhil: Tecrübesiz, bilgisiz.

Câhiliyyet: İslâmiyetten önceki cahiliyye dönemine ait.

Celb: Kendi tarafına çekmek, götürmek.

Cem: toplamak, bir yere getirmek, biriktirmek.

Ceza: Karşılık. Suç işleyene verilen azap.

Cazibe: Çekme kuvveti.

Ciddiyet: Ciddilik, ehemniyet, önem.

Cihad: Düşman ile muharebe. İlim ve imanla, sözle, fiille, mal ve can ile bütûn kuvvetini Allah yolunda sarfetmek.

Cihan: Dünya, kâinat, âlem.

Cumhur: Halk topluluğu. Alimlerin çoğu,

Cüz: kısım, parça. Kitap forması.

(D)

Dahil: Karışmak, bütûnleşmek

Daim: Devam eden.

Dahâyâ: Kurbanlık hayvanlar.

Dakik: Pek ince, nazik, ufak.

Davet: Çağırma, ziyafet. Dua.

Dalalet: Sapıklık. Yolnu şaşırma.

Delalet: Yol gösterme.

Devir: Müddet. Zaman. Çağ.

Dirayet: Zekâ, bilgi. Kuvvetli tecrübe sahibi olmak. Feraset.

(E)

Eb: Ata.

Ebû: Baba.

Ebedî: Sonsuza ve ebediyete ait.

Ecdat: Dedeler. Babalar.

Edep: Terbiye. Güzel ahlâk.

Ehbâr: Alimler.

Ehl-i Hadîs: Hadîs ilmi ile uğraşan âlimler. Muhaddis.

Emniyet: Emin olma hali. Korkusuzluk.

Esbâbu'n-Nuzûl: Kur'ân-ı kerîm âyetlerinin gelmesine sebep olan hadiseler.

Esvâb: Giyecekler. Elbise.

(F)

Faaliyet: İş görmek. Çalışmak.

Fıtrat: Yaradılış.

Fasıl: İki şey arasındaki ek yeri.

Ferc: Tenâsül uzvu.

Fert: Tek. Bir.

Ferah: Sevinç. Sürûr.

Fesat: Bozuk. Karışık, fenalık.

Fetih: Açma. Başlama. Ele geçirme.

Feyz: Bolluk. Bereket.

Fikir: Akıl. Görüş. Düşünce.

Fitne: İmtihan ve tecrübe etmek. Kavga, karışıklık.

(G)

Gaye: Amaç, hedef.

Galat: Hata.

Galip: Üstün, yenen, mağlup eden.

Gazve: düşman olan cephenin üzerine taaruz.

Gusûl: Boy abdesti. Temizlenmek.

(H)

Haml: Yük. Sırtına yük alıp getirmek.

Hırs: Açgözlülük. Tamahkarlık.

Hassas: Duygulu. Çabuk hisseden.

Havale: bir işi veya bir şeyi başka birine bırakma.

Hitâb: Söz söyleme.

Hukuk: Haklar. İnsanın ceniyet hayatında riayet etmesi gereken kurallar.

Huşû: Alçak gönüllülük. Edepli hal.

Hüccet: Delil, senet, vesika.

(I)

Innîn: İktidarsız, güçsüz, aciz.

Irz: Namus. Temizlik. Cinsi haysiyet.

(İ)

İhtilaf: Farklılık. farklı görüş.

İhtiva: İçine almak, toplamak.

İade: Geri vermek. Eski haline getirmek.

İbn: Oğul.

İbret: Uyanıklığa sebep olan ders.

İbâdet: Allah'ın emirlerini yerine getirmek, yasaklarından kaçınmak.

İcab: Lazım, gerekli. Lüzum.

İcâret: Kiraya vermek.

İcra: Bir işi yürütmek.

İcâzet: İzin, müsaade.

İcma: Toplanma. Bir meselede alimlerin görüş birliğine varması.

İctihat: Kudret ve kuvvetini tam kullanarak çalışmak.

İctima: Toplantı, Toplanmak.

İfk: Bûhtan, iftira.

İffet: Namus, temizlik.

İfade: Anlatmak, söylemek.

İhlâs: Samimiyet. Bir işi yalnız Allah rızası için yapma.

İhdas: Yeniden bir şey yapmak. Ortaya koymak.

İhmal: Ehemniyet vermemek.

İhtimam: Özenmek. Fazla dikkat etmek.

İhtimal: Olması mümkün görünmek.

İhticac: Delil. Vesika. Şahit göstermek.

İhtisas: Kendine mahsus kılmak. Bir meslekte derinleşmek.

İhtisar: İcmal etmek. Özetlemek.

İkaz: Uyandırmak. Tenbih.

İhâmet: Bir yerde kalmak, oturmak

İhya: Diriltmek. Hayat vermek.

İktiza: Lazım gelme, gerekme.

İlan: Belli etmek, yaymak.

İlel (İllet): Sebep.

İtikat: İnanç. İman.

İntişar: Yayılmak.

İnzal: İndirme. İndirilme.

İstisna: Ayırmak. Kaide dışı bırakmak.

İtibar: Ehemniyet vermek. Birisinin sözünü makbul saymak. Bir hadisin aynının veya benzerinin başka yollardan rivayet edilip edilmediğini ortaya çıkarmak için araştırma yapmak.

(K)

Kabiliyet: Dıştan gelen tesirleri alabilme gücü. İstidat.

Kadı: Hâkim. Hüküm veren.

Kader: Kainattaki ilâhî plan. Allah'ın olmuş veya olacak her şeyi kaydetmesi.

Karâbet: Soyca yakınlık. Akrabalık.

Keffâret: Yalnışlıkla işlenen bir günahı affettirmek ümidi ile verilen sadaka veya tutulan oruç. Günahtan kurtulma.

(L)

Lisan: Dil. Konuşma dili. Lehçe.

Lügat: Kelime. Söz. Her milletin dili.

(M)

Maalesef: Yazıkki, maalesef.

Makbul: Kabul olunan. Beyenilen.

Maruz: Bir şeyin etkisine uğramak veya uğratmak.

Mahiyet: Esaslar, hakikatlar, iç yüzleri.

Mahir: Santkar. Becerikli. Hünarli.

Mahrem: Gizli. İnce. Mûsaade olunmayan.

Mahsus: Ayrılmış. Tayin edilmiş.

Ma'kul: Akla yakın. Aklın kabul edeceği.

Ma'rûf: Bilinen, tanınmış, belli.

Müphem: Kapalı. Kesin bilinmeyen. İyice bilinmeyen.

Mucit: yeni bir şey icat eden.

Muhaddis: Hadîs ilminin bir çok usûl ve fûrûunu bilen zat.

Mürcie: Ehl-i Sünnet mezhebine muhalif ve dalalet ehli olan bir fırka.

Mu'tezile: Aklına güvenerek ve "Kur'an mahluktur." Demekle hak mezheplerden ayrılan bir fırka.

Kaderiyye: "Kul kendi yaptıklarının hâlıkıdır" deyip ifrat ederek hak mezhebinden ayrılan bir dalalet fırkası.

Kaside: Büyük zatlari ve daha çok Cenâb-ı Hakkı medh eden manzume.

Münasebet: İlgi, alaka.

Müteahhirûn: Son zamanlarda gelenler ve yetişenler (büyük allameler hakkında söylenilir.)

Mütekaddimûn: İlk zamanlarda gelenler ve yetişen alimler.

(N)

Nass: Katilik, kesinlik, açıklık.

Nazar:Gözetmek, bakmak, iltifat.

Nazik: Nezaketli, terbiyeli.

Nebî: Haber getiren, Peygamber.

Necis: Temiz olmayan, pis.

Nafile: Farz ve vacibten gayrı mecburiyet olmadığı halde yapılan ibadet.

Nâr: Ateş. Cehennem.

Nikah: Evlenme. Evlenme muamelesi.

Nihayet: Son. Uç.

Niyet: Kast. Kalbin bir şeye yönelmesi.

Nûsha: Yazılı şey. Yazılı bir şeyden çıkarılan sûret.

(Ö)

Örf: İnsanlar arasında güzel görülmüş, ret ve inkar edilmeyip devamlı yapılagelmiş şeydir.

(P)

Psikoloji: Ruhîyât. Rûhî hadiseleri takip eden ilim kolu.

(R)

Recez: Vezni altı defa müstefîlûn'den ibaret olan bir nevi şiir. Kaside tarzında yazılan manzume.

Ref: Bir hadîsi rasûlullah (s.a.s.)'a nisbet etmek veya hadîsi Muttasıl olarak rivâyet etmek (Hadîs)

Ricâl: Hadîs râvileri. Hadîs ile meşgul olan râviler.

Râvî: Hadîsi senedi ile usulüne uygun olarak nakleden kimse.

Rikak: Zühde, ihlasa, teşvik etmeye yönelik hadîsler.

Risâle: Küçük hacimli kitap veya bir konuda hadîsler ihtiva eden kitap.

Rivâyet: Hadîsi senet ile nakletmek.

Rubâî: Senedinde, dört ravi ile Rasûlullah (s.a.s.)'a ulaşan hadîs.

(T)

Tarîk: Hadîs metnini sonrakilere ulaştıran râvilerin isimlerinin tarihi sıra ile zikredildiği kısım.

(S)

Sülâsî: Senedinde, üç râvi ile Rasûlullah (s.a.s.)'a ulaşan hadîs.

Sika: Güvenilir ve inanılır kimse.

Sikât: İnanılır ve güvenilir kimseler.

Sosyoloji: Toplum bilimi.

Sünnet: Kanun, yol, âdet. Rasûlullah (s.a.s.)'ın sözü, emri, hal ve takriri.

(Ş)

Şahit: Şahitlik yapan. Bilen. Tanıyan.

Şahsiyet: Bir kimsenin kendine ait ahvâli.

Şâir: Şiir yazar. Sözüünü vezin ve kâfiye ile tertip eden.

(T)

Tabîi: Tabiat icabı olan, normal.

Tahsis: Belli bir gaye için kullanmak.

Takvâ: Bütün günahlardan kendini korumak.

Teşebbüs: Bir işe girişmek, sağlam bir niyetle bir şeye başlamak.

Teyemmüm: Su bulunmadığı veya bulunup da kullanılması mümkün olmadığı takdirde temiz olan toprak cinsi bir şey ile, abdestsizliği veya gusûlsüzlüğü gidermek maksadı ile yapılan bir ameliyedir.

Tereddüt: Kararsızlık, şüphede kalmak.

Tercih: Üstün tutmak. Bir şeyi diğerinden fazla beğenmek, fazla itibar etmek.

Tevekkül: Bir iş için gerekeni yaptıktan sonra gerisini Allah'a bırakmak. Ona güvenmek.

Teşeyyu': Şiilik taslamak.

(L)

Lafız: Ağızdan çıkan söz, kelime.

(U)

Ulvî: Yüce.

Unsur: Kimyevî maddeden her biri. Umumdan ayrılan kısım.

(Ü)

Ümit: Ummak. Emel. Arzu.

(V)

Vahim: Ağır, korkunç. Vehmeden, kuruntulu.

Vahiy: Allah'ın emir ve yasaklarını peygamberlerine bildirmesi.

Vahşet: Yabânilik. Vehim. Vahşilik.

Vakıf: Bir şeye muttali olmak. Bilmek.

Va'd: Söz vermek.

Vudû': Abdest almak.

(Y)

Yetim: Babası ölmüş olan çocuk.

Yevm: G n.

(Z)

Zabt: Kaydetmek, zaptetmek. Kendisine mal etmek, kavramak.

Zulüm: Haksızlık. Eziyet.  şkence.

Zimm : Anlaşma ile  sl m diy rında yaşaması kabul edilmiş, hayatı hıfzedilen gayr-i müslim.

Zirve: Doruk. Tepe.

Ziya: Işık. Aydınlık. Nur.

Zan: řüphe, sanmak. Sezme.

Zahir: Görünen, ařıkar olan.

Zar ret: Çaresizlik. Muhtaçlık. Sıkıntı. Yoksulluk.

Zillet: Aşağılık, horluk, hakirlik, alçaklık.

Zikr: Anmak. Hatırlamak.

ÖZGEÇMİŞ

1961 yılında Manisa ili Gördes ilçesine bağlı Kıran Köyü'nde doğdu. İlköğrenimini Kıran Köyü'nde, orta öğrenimini Gördes'te, liseyi de Demirci' de bitirdi. Askerlik görevi ile birlikte 6 yıl Diyanet İşleri Teşkilatı'nda memur olarak görev yaptı. 1989 yılında, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi' nden mezun oldu. Hz. Peygamber'in Milliyet Görüşü isimli çalışması ile yüksek lisansını tamamladı.1992 yılında Milli Eğitim Teşkilatına öğretmen olarak atandı.

Halen aynı görevi yürütmekte olup, evli ve dört çocuk babasıdır.

Musa ÇETİN